

19198
СХ.

Р. 1912, кн. IV.

Рік XXI.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬЛОЛОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

В. СХ.

1912, IV B.

XXI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ІСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЇ, ФІЛЬЛОЛОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

B. СХ.

1912, IV B.

XXI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

—♦—♦—♦— Закінчено 31 VIII с. с. 1912. —♦—♦—♦—

НБ ПНУС

249198

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного інституту
№ 249198

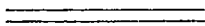
Зміст CX тому.

1. Зміст тому с. 3—4
 2. Студії над українськими народними піснями, подає Іван Франко. Додатки й поправки (далі буде) . с. 5—30
 3. Чуднівська кампанія 1660 р., студії Василя Герасимчука (далі буде) с. 31—54
 4. З життя українського духовенства львівської єпархії в другій половині XVIII в., подала Меланія Бордун. Докінченне (Матеріяли) с. 55—100
 5. Погодін і Зубрицький, написала Евстахія Тишинська с. 101—122
 6. Григорій Ількевич як етнограф, написав Андрій Франко (докінченне слідує) с. 123—156
 7. Miscellanea: а) Дрогобицька служебна Минея з р. 1563, под. І. Франко; б) Жебрацькі благальниці, под. В. Гнатюк; в) До історії української наукової і просвітної організації в Галичині 1848 р., под. М. Возняк с. 157—182
 8. Наукова Хроніка: Нова історія Османів, под. А. Клюк . с. 183—192
 9. Бібліографія (оцінки, реферати, замітки): преісторія, антропология, археология й історія штуки, історія політична і культурна, література, мова (реєстр ширших обговорень див. с. 247) с. 193—248
-
-

Inhalt des CX Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Ergänzungen und Berichtigungen (Fortsetzung folgt) S. 5—30

3. Die Kampagne von Cudniv im J. 1660, Studien von
Basilius Herasymčuk (Fortsetzung folgt) . S. 31—54
4. Aus dem Leben der ukrainischen Geistlichkeit der
Lemberger Diöcese in der zweiten Hälfte des XVIII
Jahrh., von Melanie Bordun, Schluss (Akten-
stücke) S. 55—100
5. Pogodin und Zubryčkyj, von Eustachie Tyšyn-
ška S. 101—122
6. Gregor Ilkevč als Ethnograph, von Andreas Franko
(Schluss folgt) S. 123—156
7. Miscellanea, von I. Franko, V. Hnatjuk und M.
Voznjak S. 157—182
8. Wissenschaftliche Chronik: Eine neue Geschichte der
Osmanen, mitget. von A. Kluk S. 183—192
9. Bibliographie (Rezensionen, Referate, Notizen): Vor-
geschichte, Anthropologie, Archäologie und Kunst-
geschichte, politische und Kulturgeschichte, Literatur,
Sprache (Register grösserer Besprechungen s. S. 247) S. 193—248

Студії над українськими народніми піснями.

Подає Іван Франко.

Додатки й поправки.

Від часу, коли розпочався друк отсих моїх „Студій“ у „Записках Наукового Тов. ім. Шевченка“ (т. LXXV, початок р. 1907), назбиралося доси не мале, хоч і не дуже велике число принагідних поправок, нових матеріалів та нових або недоступних мені при писанню моїх „Студій“ дослідів, які тепер, випускаючи перший том їх у світ окремою відбиткою, вважаю потрібним подати як доновнення моєї праці.

I. Стефан воєвода (ст. 6—17).

До сеї найстаршої з відомих доси українських пісень новітших часів, записаної коло р. 1570, набралося від часу появи моєї студії в „Записках“ декілька досить важних причинків, які дозволяють де в чому доповнити або спростувати те, що я сказав у студії. Найважнішим із тих нових причинків, на який доси ніхто не звернув уваги, я вважаю той незвичайний історично-літературний факт, що ся пісня була у перше опублікована в найбільш автентичнім тексті галицьким Русиним Василям Ковальським, який у ч. 41—42 віденського „Сборника Отечества“ 1856 р. на ст. 161—163 і 165—167 у статі п. з. „Іоаннъ Благославъ и діалектъ словенській“ у перше з рукопису опублікував текст сеї пісні, писаний готицькими буквами, з деякими увагами чеського записувача, доданими до тексту в скобках, о рік вчаснійше від видання Благославової граматики,

Прийнято на засіданню фільольогічної секції дня 1 липня 1912.

в яким поміщено сю пісню латинськими буквами без уваг Благослава.

Подаю тут важніші уступи сеї статі в перекладі на нашу сучасну мову, пропускаючи все те, що відносить ся до граматичної частини. „Трафіло ся нам сими днями — так починає свою розвідку В. Ковальський — оглядати старинний рукопис п. з. „Грамматика ческа Іоанна Благослава, єпископа Моравських Братів“, що вмер 1571 р. і писав се діло між рр. 1550—1570. Сей рукопис віднайшов недавно о. Ігнатій Градиль, єромонах ордену Піярістів, поставлений бібліотекарем при бібліотеці ц. к. Терезіанської Академії у Відні. Між иншими уваги гідними статями того діла, що властиво являєть ся більше синтаксею, ніж цілою граматикою, знаходимо також статю „Про словенський діалект“. Із сеї статі В. Ковальський наводить деякі уступи, подані також у моїй розвідці на ст. 20—21, а далі пише ось що: „Благослав, письменник чеський, а при тім добре обізнаний з польською мовою, жив у рр. 1550—70 на Мораві, де мав нагоду пізнати також сусідів Словаків, що жили в північно-західній Угорщині. Він, видно, зносив ся з ними і вслухав ся в їх бесіду, яку одначе розріжняє від так званого ним словенського діалекту, не легко зрозумілого йому як Чехови, а також і Полякам. Чисю бесідою був той „словенський діалект“, Благослав не говорить виразно, а тільки зазначає посередно або через порівнянє, що він „не зовсім подібний до тих Словаків, що живуть в угорській землі при Мораві“. Отож Благослав живучи в Мораві, вказує очевидно на якихось инших, подальших Словаків, не зовсім подібних до тих Словаків, що були йому сусідами, але також не чужих їм, хоч і відмінних від них у виговорі, який він називає словенським діалектом. На певно уважав він бесіду Словаків окремим язиком, а словенський діалект його наричем, і вкладав те нариче в уста народа, що жив за межами сумежних йому Словаків. Зваживши географічне положенє він не міг під тими позамежними мешканцями розуміти нікого иншого, як або якесь південно-славянське племя, або, що здаєть ся подібнішим до правди, наших братів Русинів, що поза Словаками (scil. на схід) уже від давна перед тим жили в угорській землі. Адже-ж і теперішні Русини, що живуть у сусідстві Словаків, многими вважають ся за Словаків, і тільки їх віроісповіданє творить правильну границю між обома народностями. Так буває тепер, тим лекше могло се бути й давніше. А коли надто зважимо те, що сучасники Благослава говорили

про славянські племена і про болгарський народ, то справді не тяжко буде відгадати, чому Благослав говорить про словенський діалект, вибираючи його як середину між поглядами своїх сучасників. Він видно розуміє тут ніби то Словенщину й Болгарщину разом, а ті дві головні течії життя та побуту Славян лучать ся безперечно в руським народі, що має свій рідний язык, а при тім уживає також болгарського або церковного.

„І що говорить далі Благослав про сей словенський діалект, або — *sit venia verbo* — про руський язык? Він не понижає його, але навпаки говорить про нього як про вироблений, або по нашому образований язык, що має свої питомі форми, які йому, що не вслухав ся в них гаразд, видають ся вправді непривичними, але не неприличними. Ми віримо, що вони не можуть бути неприличними для жадного вуха, бо нема в них скуплення многих співзвуків, які утрудняють кожний виговор. Русин не проковтує самозвуків, але радо переплітає ними склади і тому легше вимовляє їх. Руська мова власне тому найпридатніша до пісень, бо через богатство самозвуків робить ся дуже плавною. А коли далі Благослав завважує, що сей діалект „*non est inculta*“, бо має навіть свою граматику, то ми дуже вдячні йому за ту відомість, хоч ми так само, як і він не бачили тої граматики. Пригадаємо одначе, що вже давно перед тим, бо ще 1360 р. наші угорські Русини одержали народню просвіту, коли подільський князь Теодор Коріятович осів між ними в Мункачі і позакладав там розсадники освіти, василіянські монастирі. Тому не диво, що Благослав знаходить у тім діалекті багато метафор і інших звёрцевих фігур, — се неминучий наслідок вироблення языка богатого по своїй природі. Але не знаємо, як толкувати дальші слова нашого дослідника, який пише: „А є в тім язиці багато пісень“ і т. д. Тут на раз він забуває, що говорив про діалект, і називає той діалект языком. Із того видно, що Благослав не конче твердо стояв на своїм погляді і сам собі нарешті не довіряв, чи він остойть ся. Вправді мимоходом він говорить про діалект, а про те наводить досить такого, що лише про розвитий та вироблений, хоч мало йому відомий язык свого часу міг сказати. Згадуючи в додатку, що в тім язиці зложено багато пісень, віршів та римів, він потверджує те, що й ми всі знаємо, що в Русина нема життя без пісні; чи він веселий, чи сумний, усе співає, на різні лади, як йому принаде до серця або прийде на ум. Тому й пісень

у нас без кінця і міри, і ледво чи який инший славянський народ дорівняє нам у тім багатстві.

„Бажаючи вкінці подати зразок „словенського“ діалекту, наводить Благослав одну пісеньку світського змісту. Без сумніву серед висше згаданого множення пісень було багато церковних, на що вказує вже само протиставлене їм світської пісні, але Благослав, хоч сам духовний, любував ся очевидно також у світських піснях, а може не мав під рукою жадної иншої, чи то світської чи духовної, крім тої одної світської, яку пізнав із устної передачі і навів як приклад того словенського діалекту, а також як приклад ладу та складу подібних пісень для тих, хто хотів би ближше повнайти-ся з тим діалектом“¹⁾.

В докінченю сеї статі в ч. 42 сего часопису автор її наводить текст пісні в оригіналі готицькими буквами, подаючи обік того тексту свою транскрипцію на кирилицю. Цікаво те, що назву „od Benatek“, яку поклав Благослав у титулі пісні, наш автор перекладає словами „Изъ Венеції“; тут трапила ся йому та сама помилка, що й мені, помилка справлена пізнійше нашим знавцем угорської Руси С. Томашівським, який сконстатував у дальше наведеній розвідці, що Бенатки зовсім не королева Адриатика Венеція, а невеличке словацьке містечко на пограничю між Словаками й Русинами. Супроти сего не вважаю потрібним передавати тут дальшого міркування нашого автора про те, яким способом ся пісня дістала ся до Венеції, хто був той Нікодим, що чув її там, і як він передав її Благослави. Так само зайвим вважаю передавати тут аналізу змісту пісні, яку подає В. Ковальський на ст. 106 ч. 42 цитованого часопису, а наводжу тільки три уступи з закінчення його статі.

„Не перечу, що та пісня де в чому подібна до словацької мови, та треба признати, що крім Словаків також инші славянські племена можуть знайти в ній слова й цілі речення властиві своїм язикам. Се поясняєть ся головно тим, що перед трьома або чотирма століттями всі славянські язики були ближші до себе о стілько, о скілько користували ся старо-славянським язиком. Та при всім тім жаден Славянин не заперечить, що та пісня зложена поперед усього під впливом руського язика. Вже ті самі слова, котрі Благослав толкує чеськими або латинськими, Русини зрозумілі без толкованя, бо властиві йому. Слова „на версі“, „первша“, „волоска“, „плачет“, „лиши“, „взяд“ назве

¹⁾ Сборникъ-Отечественный, р. 1856, ч. 41, ст. 161—3.

певно кожний Русин своїми питомими. А що-ж сказати про слова утончені, які так часто повтарають ся в тій пісні: дівонька, миленька, душенька? Де і в котрім із славянських язиків вони вживають ся так радо, як у нашім руськім? Далі котрий із судіних нам язиків уживає такі форми, як: плачучи, рекла, речет, пусти мя, есь і т. и.? От тим то ми сміло можемо хоч у части причислити сю пісню до творів, зложених нашою мовою, а се тим більше, що й воевода Стефан, бувши Волохом, міг швидше по руськи, ніж якою иншою славянською мовою розмовляти з красною дівонькою. Адже-ж відомо, що волоські господарі або воеводи, як і весь волоський нарід, добре знали руську мову, і що урядова та церковна мова у них була русько-славянська, та що вони задля того густо-часто лучили ся з Русинами одновірцями. Про котрого Стефана воеводу тут мова, се байдуже, досить, що він волоський і належав до того часу. Волоських воеводів треба одначе відрізнити від молдавських, із яких більше відомі Стефан із р. 1346, потім Стефан воевода з р. 1497—1500; сей остатній памятник у історії своєю пімстою на польськім королю Яні Ольбрахті, що зрадив його перед Турками. Сей Стефан погубивши польську шляхту в буковинських лісах пустошив нашу землю по ріку Вислоку, знищив Черемисьль, Радимно, Переворск, Ланцут і загрозив навіть Краків. Але той Стефан був воевода молдавський, а в нашій пісні говорить ся про волоського, яких із іменем Стефан було кілька“.

На сьому кінчу виписки з сеї статі, в якій будь що будь треба бачити серйозну пробу всестороннього пояснення сеї незвичайної пам'ятки нашої мови та народньої творчости, і всякого признання гідне зусилля присвоїти її нашій народній традиції. Не можна сего сказати про другого визначного письменника, галицького Русина Івана Вагилевича, який познайомив ся з текстом сеї пісні правдоподібно незабаром по її опублікованю в граматиці Благослава, але не заняв ся нею спеціальнійше і задоволив ся самим скопіюванем її тексту на окремії картці, що містить ся вклеєна в один рукопис його історичних дослідів над початками Польщі в бібліотеці Оссолінських ч. 2411.

Найважнійшим причинком із усього того, що появило ся після моєї публікації для пояснення сеї пісні, була дра Ст. Томашівського „Замітка до пісні про Штефана воеводу“, надрукована в „Miscellanea-x“ тих же „Записок“ 1907 р. кн. VI, ст. 128—134. Найважнійшим із того, що сказав др. Томашівський про сю пісню, треба вважати те, що він сконстатував її угор-

сько-руське походжене, стверджуючи сей погляд розбором язика пісні, що в ній виявляють ся прикмети угро-руського діалекту, а власне того, що граничить із Словаками. Друга важна вказівка була та, що за місцевістю Бенатка не треба шукати в Венеції, але така місцевість існує на угорській Русі, в шарішській столиці над рікою Топлею на захід від Бардієва. Він зазначив також, що місцевости з такою назвою „Бенатка або Бенатки“ існують також у Чехії, Моравії та Познанщині. Про чеську місцевість з такою назвою — додаю я — згадує два рази Гінделі в своїй книжці „Geschichte der Böhmischen Brüder“, erster Band, Prag 1857, ст. 345 і 346. Свої уваги про мову пісні др. Томахівський розуміє ось у яких словах: „Розбір мови пісні показує, що перед нами не чиста українська мова, тільки західно-угорське руське наріччє, добре пословачене, підмішане діалектом, який під назвою „шарішського, бачванського, словенського, або східно-словацького, знаний етнографам і лінгвістам“. На думку дра Томахівського також сам сюжет пісні „вказує більше на Угорщину, ніж на инший край“. Зазначаючи факт, що в р. 1577 семигородським воєводою став Стефан Баторі, пізнійший польський король, др. Томахівський схиляєть ся до думки, що пісня могла відносити ся не до дійсно волоського, але до якогось семигородського воєводи, може навіть до самого Стефана Баторія, який був турецьким вазалем і якого військо в значній частині складало ся з Волохів, а турецькі та татарські роти в тій війську були зовсім на місці. Далі висловлює др. Томахівський відмінний від мого погляд на розмір пісні і подає свою власну пробу реконструкції її тексту. Закидаючи мені деяку довільність у мій реконструкції там, де я додаю в рядках поодинокі склади для вирівняння язика та досягнення одностайного пісенного розміру, він висловлює погляд, що пісня зложена не 12- а 11-складовими віршами, але при своїй реконструкції допускає знов таки довільність, пропускаючи слова, поміщені в тексті. Познайомивши ся ближше з текстом пісні, опублікованим В. Ковальським, і значно відмінним від того, який у транскрипції німецьких букв на чеську латинку опубліковано в виданню граматики Благослава з р. 1857, я дійшов до переконання, що не відступаючи від основної ідеї реконструкції тексту можна обійти ся без деяких із тих змін, які були допущені мною та дром Томахівським, і реконструувати текст у тій діалектовій формі, в якій дійсно зложена пісня, та без претенсії на досягнене одностайного розміру.

Тепер можу подати дещо докладніше про обох тих мужів чеської нації, яким завдячуємо записане та заховане нашої найстаршої народньої пісні. Ян Благослав, уроджений 1522 р. в Прерові на Моравії, належить до найвизначніших проводирів того релігійного руху, що ще від половини XV віку захопив велику часть чеського народу і втягнув її в трагічну та геройську боротьбу за реформу церкви і в загалі релігійного життя, і прославився такими іменами, як Гус, Рокічана, Жішка, Хельчицький, Благослав та Коменій. Від гуситизму, під впливом далеко давнішого богомільства, що в західній Європі доживало свого віку під назвами Вальдензів та Пікардів, повстала в початках XVI в. в Чехії т. зв. „Єднота братів“, прозвана пізніше Чеськими Братами. Переслідувані в Чехії вони користувалися якийсь час більшою свободою в Моравії, а коли в Чехії наслідком цісарського утиску мусіло вимандрувати 1600 родин, вони перенесли свої огнища до Пруссії та в Познанщину. Не мішаючи собі ані з чеськими гуситами, т. зв. утравістами, ані з жадною протестантською конфесією, вони держалися своєї виборної єрархії і свого віроісповідання, на їх думку очищеного від людських вимислів ліпше, ніж у інших реформованих сектах, та основаного головню на письмі св. нового завіту, перекладенім не з латинської, але з грецької мови.

Ян Благослав, один із єпископів тої чесько-моравської секти, визначався між іншими своєю незвичайною здібністю, високою освітою, постійністю характеру та літературним талантом. Одержавши незвичайну, як на свій час, освіту в рідній Моравії, він у молодих літах висланий був Єднотою зразу до Королевця, де вчив славний гуманіст Озіандер, а потім до Базилі в Швайцарії, але не пробувши тут довго задля слабого здоров'я, він вернув назад до рідного краю, де спокійно міг займатися наукою та літературними працями, поки вибір братів не покликав його на високе становище єпископа, яке повело за собою ненастанні заняття публичними справами. Між рр. 1555 і 1570 він мусів у обороні прав та свобод Єдноти їздити чотири рази до Відня, пробувати кілька разів у Празі та в інших містах і займатися різнородними справами, що виникали з чим раз тяжшого положення Єдноти. Як єпископ він проживав головню в Молодім Болеславі, де устроєна була також братська друкарня. По дволітній недужі він умер 24 падолиста 1571 р. в Моравськім Крумлові. Із його літературних праць, друкованих за його життя, найважніші: „Kancional bratrský“, дру-

кований у Шамотулах у Познанщині, в яким містить ся 51 духовних пісень, уложених самим Благославом, і 18 старших, поправлених ним; „Nowy zakon“ — переклад біблійних книг нового завіта, dokonаний ним із грецької мови, друкований у нерве 1565 р. в маленькім форматі 16-ки, а в друге 1569 р. дуже оздобно в форматі великої 8-ки. Невзвичайною літературною вартістю визначаєть ся його „Život Jana Augusty“, найвисшого старшини Єдноти в рр. 1547—1571, якого житєпис Благослав довів одначе лише до 1555 р. Сей житєпис, доведений иншими не так уже талановито до смерти Аугусти, що вмер лиш троха пізнійше по Благославі того самого року, заховав ся в кількох рукописах і був аж у першій половині XIX в. опублікований по німецьки і по чеськи. В часі свого урядованя як єпіскоп та письменоводитель Єдноти Благослав провадив також літопис братської церкви н. з. „Dějiny bratři českých“, що заховав ся до наших часів також у рукописі. Свою граматику чеської мови він мусів написати у всякім разі перед 1550 р.¹⁾

Про Нікодима, який у словацькій Бенатці чув і правдоподобно записав руську пісню про вєводу Стефана, довідуємо ся з книги проф. Гінделі лише стілько, що він був членом Єдноти і в цвітні 1568 р. був два рази її послом у Відні, мав там розмови з цісарським лікарем дром Крато та передавав Благославові листи цісарському секретарю Николаю Вальтерови (Gindely, Geschichte der böhmischen Brüder, II, ст. 46—48). Сей сам Нікодим того самого року вернувши з Відня їде з порученя Благослава до Голомуца для конференції з католицьким єпіскопом. Що сей Нікодим був освічений і письменний чоловік, доказує його по чеськи писана реляція про його дворазове посольство до Відня, захована в рукописі і визискана проф. Гінделім (op. cit. II, ст. 48—50 і ст. 462, нотка 18).

Мушу ще поправити одну помилку, допущену в моїй студії на ст. 15, де я покликаючи ся на слова проф. А. Соболевського пишу ось що: „Найстарші людові сербські та болгарські пісні складені всі таким розміром, як отся наша. Той розмір, що відповідає греко-византійському т. зв. політичному віршови, ще в X або XI віці разом із грецькими поезіями перейшов до

¹⁾ Отсі дати виймаю з праці чеського історика Антона Гінделі н. з. „Životopis V. Jana Blahoslava“, поміщеної в часописі „Časopis Musea kralovstvi českého“ 1856, ч. 1, ст. 20—44 і ч. 2, ст. 3—23, а також із його просторої „Geschichte der böhmischen Brüder“, Prag 1857.

Болгарії і був тут ужитий у перекладах грецьких віршів". Те, що сказано про грецький політичний вірш, я взяв на віру проф. Соболевського, та пізніше переконав ся, що се зовсім неправда, бо грецький політичний вірш має розмір 15-складовий, ритмічної формули $8 + 7$, коли натомість т. зв. проф. Соболевським болгарська вірша, а властиво віршована азбучна молитва Константинова має розмір 10-складовий, ритмічної формули $5 + 5$. Сей розмір справді зробив ся прототипом болгарських та сербських епічних пісень та наших колядок світського змісту, але відмінний від розміру пісні про воеводу Стефана, в основі своїй 12- або 11-складового, типічного для наших козацьких пісень XVII—XVIII в.

Подаючи на чолі сего тому фотографічну подобизну тексту сеї пісні в рукопису Благослава вважаю можливим на основі сего тексту поробити деякі поправки в тім тексті, який опублікували чеські видавці сеї граматики і який зробив ся основою пізніших дослідів над піснею. Титул пісні в граматиці, даний очевидно самим Благославом, містить у собі одно дуже цінне історичне свідоцтво, на яке доси не звернено уваги. Назвавши місце, де була записана пісня, Бенатками (od Benatek, треба розуміти: з околиці Бенаток) Благослав додає: *kdež hojně jest Slowaků neb Charwatů*, по нашому: де живе багато Словаків або Харватів. Знаючи, що Бенатки — містечко положене на етнографічній границі Словаків і Русинів, та знаючи, що Благослав відрізняє тих Славян, що живуть у суєдстві Словаків і яких діалектом зложена пісня про Стефана воеводу, від дійсних Словаків, будемо мати в наведених словах Благослава важне історичне свідоцтво, що угорських Русинів іще в половині XVI в. називано Харватами. Се свідоцтво без сумніву останок тої самої традиції, що знайшла собі вираз іще в найстаршій київській літописі, де під р. 993 коротко згадано про якийсь похід Володимирів В. на Харватів.

Як читати імя героя пісні? Чеські видавці прочитали німецькі букви *St.* як німецьке *St.*, по нашому і по своєму шт (*Stand, Stube, stehen* і т. и.). В оригіналі чеської граматики скрізь стоїть *Stefan*, а не *Štefan*, як подали видавці; значить, імя треба читати Стефан, а не Штефан. Так читає його також скрізь В. Ковальський. В німецькій азбуці *g* читаєть ся як *j*, значить, пишеть ся: *Dunagu* (Дунаю), *stogu* (стою), *szermugu* (шермую), *strilagu* (стріляю), *wygwoda* (вийвода), *pujmi* (пуймі, пійми, візьми), *pujmil* (пуйміл), *perownagmi* (не ровнайми), *ges*

(ес, еси), ga (я), geho (его), gi (ї). Нашому звукови ш відповідає знак ѡ: tešev, werſi, perwſa, ſablami, budeſ. Але в деяких випадках сему звукови відповідає одно ſ або подвійне ſſ: liſi (лиши), ſſto (што), liſſil (лишил), Sſtam (штам, може помилка замість што-ж), duſſenko (душенко). Над буквою s нїде нема чеського значка ˇ, натомїсь маємо такі значки над буквами ě, ř, ě, ů у словах: ěemu, tešev, břehu, rotě, Ač, plačet, plačiſy, rečet, vručki, duwoňko, mileňka. Vocativ Stefane має на кінці звичайне e, одже, видно, й Чехи вимовляли його як e, а не як ie. Визначною чеською прикметою правопису треба вважати акцентоване a або e в словах: Turecká, Tatarská, Woloská, wlaská, mé (читай ме), té (чит. те), gá (я).

Деякі менше зрозумілі, або й зовсім неясні йому слова Благослав у своїм рукописі поясняв чеськими, а один раз латинським. І так слова другого рядка Na werſi пояснив чеськими словами na břehu, хоч очевидно се пояснене хибне, бо слова „Na werſi“ треба читати „на версі“. Слово Perwſa пояснив чеським prwný, слово Wołoſka чеським Wláſká, слово plačet латинським flet, слово liſi чеським propusti, очевидно також недобре, бо лишити відповідає чеському zustaviti, а німецькому lassen або verlassen; слово wzal (взяв) пояснив чеським uyal. В однім слові рукопису j стоїть у значіню i: rowjdala. Нашому мя або мня (асс. заїменника особового мене) відповідають у чеськім рукописі форми: mé (albo mé pugmi, albo mé liſi), mie (kdo mie doplynet), або mne (pusty mne Stefane). Наше не, знак запереченя, пишеть ся раз ne (Ne rowna), а другий раз nie (nie doplynul). Наше „ніхто“ (nemo) транскрибовано в чеськім Nechto. З огляду на довге виговорюване у Чехів букви у в кінці слів (Došly чит. Дошлей або Дошлій) не подивуємо, коли чеський автор переписує наше „глибокий“ німецькими буквами „hluboký“. Теперішні Чехи звичайно акцентують таке у. Зазначу нарешті в однім наведенім уже слові чеське а рівнозначне нашому я: wzal = взяв. Що переголосу л на в у закінченнях минулого часу дієслів Чех або не чув, або не відчув, і пише скрізь: liſſil, doplynul, wzal, сему не подивуємо ся, бо такого переголосу инші славянські язики не знають.

Для характеристики язика, яким зложена пісня, не зайвим буде переглянути систематично весь запас слів, ужитих у ній. У тексті пісні маємо всего 117 слів, із яких 37 іменників, 15 прикметників, 24 дієслова, 18 заїменників, 4 числівники, а решта побічних частий мови. Іменники маємо ось у яких формах:

Дунай — *вос.* Дунаю, *асс.* в Дунай.

рота — *ном.* plur. три роти, *ном.* sing. 1, 2, 3 рота, *аблат.* sing. w Tureckym rotě, форма властива словацькій мові, а також деяким угороруським діалектам.

верх — *locat.* на werſi, по нашому на версі в м'якким і; слово неврозуміле чеському авторови, і сам звук м'яке і недоступний ані чеській, ані словацькій мові, і для того склад сї заступлений складом ші аналогічно до того, як Німець польське Psiakrew вимовляє Pschakreff.

шабля — *аблат.* Bablami, форма властива словацькій мові і деяким угороруським діалектам.

стрілка — *аблат.* [strylkami; руському складови рі відповідає в чехо-словацьким і польським языках склад rza або ři, отже стріла — strzala, střila. Задля невластивости сего складу чесько-словацькій мові чеський учений передав його буквами ру.

воєвода — *ном.* sing. wogwoda, в тій формі ужито в пісні 4 рази, в тім числі раз у *vocat.* Форма вийвода відповідає по троха словацькій формі wejwoda, але все таки в тою ріжницею, що тут чується грубший звук. Коли взяти на увагу, що в семигородсько-руським діалекті маємо форму вайвода, яка перейшла також і в малярську мову, то не буде невластивим прийняти, що в угороруським діалекті була форма „вийвода“, посередня між словацькою і семигородською.

дівонька — *ном.* sing. dywonka, *вос.* dywojko або dywojku, *асс.* dywonku. Зі складом dy в початку сего слова повторять ся те саме, що було зі складом сї: Чех не міг переписати склад ді, невластивий його мові, інакше, як твердим dy. Форму *вос.* dywojku в остатнім рядку пісні можна вважати помилкою чи то записувача, чи автора граматики, чи може навіть друкаря, бо зараз другий іменник, доданий до сего, duſſenko (душенько) написаний правильно. Так само помилкою треба вважати форму *асс.* sing. dywonko зам. дівоньку.

дівониця, слово ужите тільки раз у формі: Краſna dywonice. Що вона не словацька, доказує перший склад dy, який заступає первісне руське ді; форма дівониця — здрібніла від форми дівона; ся форма невідома доси в нашій лексіконі; що вона могла істнувати колись, можна догадувати ся з аналогії лірницького слова каравона, яким лірницький жаргон означає дівчину. (Пор. К. Студинський, Лірники, Львів 1894, ст. 22). Деяку аналогію до слова дівониця бачимо в одній поезії Афанасьєва-Чужбинського, де він ужив слова дівина зам. дівчина (пор. Афанасьєв-Чужбинський, Українські поезії, вид. Львів 1912, ст. 49).

ручка — в тексті пісні в передостатнім рядку написано на повір зовсім абсурдні слова: zabil gi oguſku. Коли взяти на увагу, що

в рукописі Благослава ті слова були написані одним тягом, як се часто трапляє ся в старших рукописах, то можна допустити, що при переписуваню в переставлено *gi*, а властиво треба було читати за *bilv gi guč-ku*, по нашому: ва білу і ручку. Здрібніле слово ручка знов властиве тільки руській мові.

Із прикметників маємо в нашій пісні ось які форми:

с му тен, староруська форма, уживана також у старших пам'ятках нашої народньої поезії, пор. нагуївську весільну пісню:

Уставай сваненько раненько,
Підливай виноград частенько.
Аби той виноград зелен бив,
Аби наш староста весел бив.

В турецьким, татарським, волоським ротє — др. Томашівський завважує аналогічну складню в угроруським діялекті: с том своєм женом, под ньом (scil. під сосною), мой міла седзела. В сих формах можна одначе підозрівати польські носівки, коли натомісь форми наведених прикметників у нашій пісні таким способом не виясняють ся. На мою думку вони виясняють ся ліпше як стягнене прикметника в ваіменником мі або ми: в турецькі ми роті; при прикметнику волоський пропущено навіть приіменник в, може через помилку.

красна — слово спільне руській і чеській мові.

неровнаймі — очевидно злучено два слова: нерівна ми (мені); про вставлене між ними й я сказав дещо в моїй студії, ст. 13.

миленька — раз ужите в формі *milenka*, а другий раз у формі *milejka*; ся друга форма властива тільки руській мові. Натомісь перша в чеській мові вживаєть ся як іменник у значіню *die Geliebte*.

Що до дієслів, то форми: стою, шермю, стріляю, вам. стоють, шермують, стріляють, треба вважати угро-руськими, спільними ві словацькою мовою; в Нагуевичах чув я початок пісні, мабуть чеського походження, перенесеної вояками на наш ґрунт:

Ой у полю, в полю,
Там жовняри стою;
Як стоять, так стоять,
Аж їх ніжки болят.

Гуцули загально говорять: ходе вам. ходять, робе вам. роблять, говоре вам. говорять.

Плачучи, в чеськім тексті вправно *pláčišu*, отже догад про словацьку форму *pláčisi*, висловлений дром Томашівським на ст. 131, відпадає. Форма того самого слова: *pláčet* — староруська, уживана декуди також тепер в устах люду.

новідат — 3 особа sing. praes. у характерній гірській, спеціально бойківській, а також угро-руській формі зам. правильного руського: повідає.

пуйми — pugmi, в оригіналі має u, а не ū, отже рішучо відрізняється від словацького pojmi.

лиши, imperativ від лишити, без сумніву руське слово, невідоме західно-славянським мовам, але за те близьке своїм походженню до німецького lassen.

рекла, речет, форми староруські, вживані подекуди й доси в устах люду.

пусти — характерно переписано німецькими буквами: pusty, а твердим у на кінці, без сумніву руська форма.

скочу — fut. від скочити; руськість сеї форми не підлягає сумнівови.

доплинул і доплинет — перша з тих форм спільна Русинам і Словакам, але друга тільки руська.

взял, німецькими буквами написано в чеській формі wzal, але мабуть тільки тому, що Чехови неможливо було транскрибувати руське я інакше, як тільки через додане і перед а; пояснюючи се слово чеським він пише своє: ual.

Від слова бути маємо в пісні форми: bych (староруське быхъ, уживане й доси на Покутю та в Гуцульщині, пр. так бих здоров був!); ес, червоноруська тверда форма зам. староруського еси, скороченого на ес (у Нагузвичах я чув: „Отъ ес тут!“); форма futuri буду спільна Русинам із Чехами, а відмінна у Поляків (bude), не викликає ніякого сумніву. Те саме треба сказати про форму будеш.

Зупиню ся ще на двох групах слів. У рядку 12 читаємо на початку: Аѣ ffto mi reĉet. Початкове Аѣ, чуже нашій мові, але властиве польській та чеській у значінню: хоч, хоча, видається мені тут тільки помилкою переписувача; дотичне речене на мою думку треба читати: А што ми речет. Заіменник „що“ ужитий у отсій пісні два рази, і оба рази в незвичайній формі: раз у рядку 12 написано ffto, а властиво ěfftо, а другий раз у р. 15: Sftam mi rekla — перше слово знов зовсім загадкове, хоч його значінне не може бути инше, як тільки: Што-ж ми рекла. В старих рукописах дуже часто остатня бува одного слова переминається на таку саму букву, якою починається слідуєче слово, особливо, коли те друге тісно в'язеть ся з першим. Таким способом можна би в'яснити собі повстане вислову: Штам ми рекла зам. Штож ми рекла. Заіменник хто стрічаємо в тексті нашої пісні два рази, а то раз у чесько-словацькій формі kdo, а другий раз у чисто руській людській формі Nechto. Розуміється, першу форму треба вважати припад-

ковою заміною того, хто записував пісню, а друга, невластива його язи-
кови і записана не зовсім докладно, нехто зам. ніхто, лишаєть ся важним
свідомством руського походження пісні. В тексті по слові Nechto стоїть
справді не, а не не, як догадував ся др. Томашівський ст. 132.

В тій формі, як її маємо опубліковану в статі В. Ковальського,
оця пісня має 21 рядків. Із тих рядки 1, 2, 19 і 21 мають по 12; 3,
4, 5 по 7; 6, 7, 8, 9, 17, 18 по 11; 12, 16 і 20 по 10; 10, 13 і 15
по 13, р. 11 має 15, а р. 14 — 14 складів. Вже з того самого пе-
регляду розміру видно, що запис чеського брата Нікодема не був зовсім
поправний, і правдоподібно списаний із устного оповідання співака, а не
з його співу.

Після сих уваг можна приступити до нової реконструкції
тексту пісні, як вона могла виглядати в співаню. Др. Томашів-
ський стоїть на тім, що пісня зложена одинадцятискладовим роз-
міром і відповідно до того реконструує текст Благослава ла-
тинськими буквами (ст. 132—133), а далі подає свою повнішу
реконструкцію руськими буквами (ст. 134—135). При обох
реконструкціях одначе він допускає 9 більше або менше важ-
них змін, переважно пропусків у тексті Благослава, а при
тім усе таки не доходить до повної одностайности розміру
в своїй руській реконструкції. Я вважаю можливим після ска-
заного доси стояти далі при своїм погляді, що пісня зложена
12-складовим розміром, що рядки чеського запису з більшим
або меншим числом складів треба вважати свідомствами про
недокладність запису, що одначе пропусканє в давнім записі
чи то поодиноких слів, чи цілих речень або рядків треба
вважати дуже великою хибю реконструкції. Придивляючи ся
добре текстови пісні в публікації В. Ковальського я завважив,
що в 5 рядках рівномірність тексту можна привернути, читаючи
старе чеське w як наше у. Не вважаю також потрібним ре-
конструувати рядки 3—6 при помочи скороченя тексту і по-
втореня одного рядка два рази, як се вчинив др. Том., ані
пропускати ті рядки, як се вчинив проф. Грушевський; вони,
що правда, зложені коротшим, 7-складовим розміром, але сей
розмір також не чужий нашій народній поезії; ним зложені
деякі пісні баллядового змісту, пр. галицько-руська пісня
про чабана, що притягнений чарами дівчини прилетів до неї
на білим кони, і українська пісня про чумака, що взяв за
жінку свою власну сестру¹⁾.

¹⁾ Перша з тих пісень починаєть ся рядками:

Ой у гаю, у гаю
Чабан вівці вганяв.

З доповненнями, мотивованими в моїй студії на ст. 15—17 текст сєї пісні в новій реконструкції виглядав би ось як:

- Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?
 [Ой як же Дунаю смутному не течи,
 Що дно його точуть студені криниці,
 А по середині та рибоньки мутать],
 5 На версі Дунаю три роти ту стою.
 Первша рота турецка,
 Друга рота татарска,
 Трета рота волоска.
 У турецкі-м роті шаблями шермую,
 10 У татарські-м роті стрілками стріляю,
 У волоскі-м роті Стефан воввода.
 В Стефанові роті дівониця плачет,
 [Дівониця плачет], плачучи повідат:
 „Стефане, Стефане, Стефан воввода!
 15 Альбо ме[не] пуйми, альбо ме[не] лиши!“¹⁾
 А што ми [од]речет Стефан воввода?
 „Красна дівонице, пуймил-бих [я] тебе,
 [Красная] дівонько, неровнай ми есв;
 Лишил бих [я] те[бе], милевька ми есв“.
 20 [І] што-ж му [од]рекла [красная] дівонька?
 [Одрекла дівонька]: „Пусти мя, Стефане!
 Скочу я у Дунай, у Дунай глубокий.
 А хто мя доплинет, [то] его я буду“.
 Ніхто не доплинул красну[ю] дівоньку,
 25 Доплинул дівоньку Стефан воввода,
 І увял дівоньку ва білу і ручку:
 „Дівонько, душенько, миленька ми будеш“.

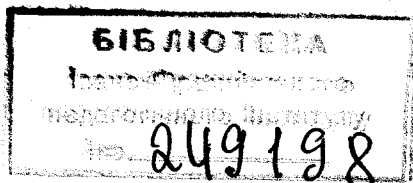
Нема потреби допускати якийсь пропуск у тексті пісні перед остатнім рядком, як се пропонує др. Томашівський, який вважав сей пропуск рядом точок, хоч у тексті опублікованім В. Ковальським між остатнім рядком і попереднім у друку помішено значну прогалину.

Друга починаєть ся рядками:

У Києві на ринку
 Пють чумаки горілку.

¹⁾ Досять близький варіант сего рядка можна бачити в народній коломийці, записаній мною в Нагуєвичах:

Або мене, любку, люби, або мене лиши,
 Або мої чорні брови на папері спиши!

Хоча пісня про воеводу Стефана в своїй основі не історична, бо оповідає про факт приватного життя, то все таки не маловажна річ була би знати, до котрого волоського воеводи Стефана вона відносить ся. Не маловажна вже хоч би тому, аби вберегти ся від таких необережних догадок, як дра Ст. Томашівського, що вона може відносити ся до Стефана Баторія, який у р. 1571, т. зн. у році смерті Благослава, став воеводою семигородським, а пізнійше був королем польським. Що пісня не може відносити ся до особи сего короля, се випливає з того, що вона була записана коло р. 1550 і відносить ся не до семигородського, ані молдавського, але до волоського воеводи.

Волоських воевод Стефанів знаємо кілька. Найдавніший із них той, про якого згадав король Ягайло на з'їзді з німецьким цісарем Зиґмунтом у Луцьку в перших днях січня 1429 р. ось із якого приводу: Потерпівши значне поразенє від Турків у Семигороді 1428 р. німецький цісар Зиґмунт приїхав до короля Ягайла з наміром приєднати його до союзу, що мав би зломати турецьку силу, а між иншим „освободити з поганських рук Мізію, Тракію, Македонію, яку недавно опанував Амурат, а також усю Грецію, і не допустити, аби його панованє ширило ся далі в християнські землі. Для сего дуже велику підмогу дає йому земля волоська, куди можна Дунаєм спускати живність і инші военні потреби. Сю землю повинні оба вони, цісар і король, на сам перед спільно опанувати, а потім поділити ся нею“. На се король Ягайло д. 7 січня відповів цісарю відмовно, а особливо що до волоської землі сказав з докором, „що її не треба видирати нікому, бо се було би не християнське діло, а ся земля — власність волоського воеводи Стефана, мойого „oldownika“ (підвладного), котрий і без того все буде з нами“¹⁾.

Мабуть про иншого Стефана, воеводу волоського, згадує той сам Бельский під р. 1460 оповідаючи, що король Казимір Ягайлович „будучи на Русі післав до татарського хана Єңін-терея і до Стефана, воеводи волоського, жадаючи їх помочи проти хрестоносців“ (ст. 766). Той сам Стефан, воевода волоський, згаданий другий раз під р. 1462, що зложив присягу перед послами польського короля прирікаючи, що приїде сам до короля і „old mi uczyni“, коли король повелить. Хоча той Стефан присягав уже перед тим, але що був переніс ся на Угорщину, то тепер присяг на ново“ (ст. 785—6).

¹⁾ Kronika Marcina Bielskiego. Wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego. Sanok 1856, т. I, ст. 591—2.

згубо гадне рижни брз цегул свѣтлѣ мѣзе
се нѣкво разумѣв.

Дісені Кловенскі, од Бомател, Квѣс;
Горні дѣл Кловскі нел Схар,
улібі, пріи на јена ер
Куволѣмсе.

не брѣду -
рукоп;
улепѣ

Думагю думагю ієтну смукен бѣсѣ
 Не воєводи Думагю брз нобу бу стогу
 Керушка ноба Курекка'
 Думагю ноба Кабарушка'
 Курекка ноба Кхолушка'
 К Куреккум ноби сплани спс мугу
 К Кабарушкым ноби сполкам спривлегу
 Кхолушкым ноби Дрѣпан угузюада
 К Дрѣпанову ноби Дувоитка плуієт плет
 Дувоитку рупоріала Дрѣпане Дрѣпане
 Дрѣпан угузюада, албо мѣ рижми албо мѣ лѣффі: рупоріал
 Аіі босѣ мѣ нѣсѣл Дрѣпан угузюада,
 Рупоріє Дувоитке рижми брѣлѣбѣ Дувоиткѣ
 Немногядми дѣс, лѣффі брѣлѣбѣ, милєнкѣ мѣ дѣс
 Дрѣпан мѣ нѣкѣ Дувоиткѣ рупоріє мѣ Дрѣпане
 Дрѣпане дѣл е дѣпан, е дѣпан глѣбову
 Алѣкѣ мѣ дорлупел дѣлѣ дѣлѣ
 Дѣлѣ мѣ дорлупел Кмєтну Дувоиткѣ

Під р. 1468 Бельський оповідає ось що про вмішане короля угорського Матвія Корвина в справі волоської землі. „Три брати не могли погодити ся в панованю над тою землею: Стефан, Петро й Беринда, а коли Стефан вигнав обох, ті втекли до Казимира, але Казимир більше сприяв Стефанови. Тоді вони пішли на Угорщину до Матвія, аби їм поміг відзискати власть у Волощині. Матвій зібрав 40.000 людей і з ними просто через гори потяг у Волощину, воюючи її мечем і огнем. Стефан хоч мав поміч із Польщі, не смів отверто виступити проти нього, маючи меншу силу людей від його війська, тільки шарпав його з боків. А коли побачив, що Угри розложили ся з королем у місточку Бана, післав потайно двох Волохів, які западили місточко. Угри тікаючи з місточка перед огнем натрапили на Стефанових людей, яких той розставив довкола, і тоді Стефан поразив угорське військо так сильно, що Матвій ранений ледво втік через гори покинувши все, а угорських людей, як пишуть, полягло 10.000. Тоді Стефан післав королеви Казимирови добру часть добичі і всі хоругви до Вільна“ (ст. 823).

Той сам Стефан воевода в р. 1469 мав прибути до Львова, аби тут поклонити ся королеви, що перед кількома роками обіцяв польським послам у Сучаві, але не посмів приїхати сам, бо дехто страшив його, що король хоче увязнити його (ст. 828). Другий раз мав з'їхати ся сей воевода з королем у р. 1470 на Русь, невідомо де, але знов не прибув вимовляючи ся тим, що воює з молдавським воеводою Дракулом. Стефан просив короля через своїх послів, аби погодив його з Дракулом, і король вдав ся в се, боячи ся, аби Дракул не піддав ся Турковн, а Стефан мав иншого часу поклонити ся королеви (ст. 833).

В р. 1474 знов читаємо, що до польського короля прибули послы волоського воеводи Стефана оповідаючи, що йому пощастило в війні з молдавським воеводою Дракулом, якого він побив, і взяв йому між иншим головний його замок Діпбровицю, а в ньому забрав його скарби і його жінку з двома дочками. З тої добичі принесено королеви 28 хоругв. Але швидко приїхав другий посол просячи в короля помочи, бо Дракул поїхав до Турка за підмогою, і Турки вже воюють волоську землю. Король вислав до Волощини двох панів, аби осягнули перемире з Турками, а пану Бучацкому гербу Габданк велено, аби з усею подільською шляхтою тягнув на поміч Стефанови, воеводі волоському. Турецький цісар Магомет вислав молдавському воеводі Дракулови 120.000 турецького війська з Татарами та Молдава-

нами проти Стефана до Волощини. Стефан воєвода волоський, маючи підмогу пана Бучацького з Подолянами від короля польського Казимира, яких було всіх 2000, а Волохів 40.000 і 5000 Чаклів (Секлерів), яких воєвода Стефан відібрав був від короля угорського Матвія, вирушив із тими людьми проти Турків, і поступаючи більше хитрощами, ніж силою, з усіх боків страшенно шарпав величезне турецьке військо. Особливо ушкодив його тим, що на широкій долині, якою мусіли тягти Турки, винищив перед ними все, і навіть трави випалив, так що й сами вони і їх розкішні коні здихали з голоду. Довівши їх оттак у небезпечне місце над озеро Раковець над рікою Берладом ударив на них, і там малим народом поразив на голову 100.000 Турків і Татар, а трупи побитих велів повносити на купи; кости з них і доси лежать там громадами, і стоять три муровані хрести, поставлені на знак сеї побіди. Кількох башів, головних гетьманів, убито, воєнних хоругв узято більше ніж 100. Бранців усіх велів побивати на палі, а тільки чотирьох головних, а також 36 хоругв і часть добичі з ворогів вислав через панів королеви Казимири до Литви“ (ст. 847—500).

З р. 1475 Бельський подає відомість, що весною приїхали до короля Казимира послы від Стефана воєводи просячи помочи проти Турків, які знов готують ся на Волощину з Дракулом (ор. cit. ст. 861). Наслідки сеї просьби невідомі, але вже в слідуєчій році король польський вислав свого посла до Магомета, султана турецького, який зустрівши султана в Варні в поході на Волощину, іменем короля просив його, аби не йшов на той край, бо се край королівський. Султан відповів йому: „Як би ти був застав мене в Адріанополі, а не тут, так далеко, то я не був би рушав ся. А так вирушивши вже мушу йти далі, особливо задля моїх перекопських Татар, що просять у мене підмоги проти волоського воєводи. Коли волоський воєвода хоче мати спокій, нехай дасть мені гараж, верне в'язнів і віддасть Кілію“. На се Стефан воєвода не хотів пристати, а Турки збудувавши на-скоро міст через Дунай перейшли до Волощини. Хоч воєвода боронив їм переправи, але не міг спинити їх, бо з другого боку налягли на нього Татари, на яких мусів обернути ся. Се доніс королеви Броцімовський, а швидко потім прибіг посол від Стефана сповіщаючи, що сей поразив Татар на голову і гонив їх аж до Дністра, а тепер обернув ся знов на Турків, але не має змоги видати їм битву, тільки шарпає їх з боків, палить трави та живність, аби їх виморити голодом,

а свої достатки з людьми вислав геть у гори. Вже побив не мало Турків, а отсе недавно поразив їх 30.000, давши їм битву з ліса, в яким вони облягли його; своїх утратив тільки 200, і так пробив ся кривь них силою. Та се ще не велика річ, бо їх дуже багато, то-ж він просить помочи в короля, до якої сей обовязаний. Король, якому ходило не тільки о Волощину, але також о Поділе, аби Турки звоювавши Волощину не напали й на Поділе (як уже перед тим спалили були кільканацять сіл), велів рушити ся до границь шляхті подільській і холмській з Павлом Ясеньським, скарбником і старостою белзьським та холмським; але ті прийшовши до Волощини нарobili шкоди не меншої від Турків, і не давши воеводі ніякої підмоги вернули до дому (ор. сіт. ст. 864—5). Характерне свідoctво польського письменника про те, яким „przedmurzem chrześcijaństwa“ була польська шляхта вже в тих часах.

Під кінець р. 1477 Белзький нотує відомість, що Стефан воевода волоський спіймав свого ворога Дракула, до чого допомогли йому міщани Брашова, які побили Турків. Таким способом Стефан воевода опанував усю ту гарну землю (Молдавію) та надто звоював та попавив іще деякі турецькі твердині і відібрав від Турків соляні жупи, що приносили велику користь (ор. сіт. ст. 870).

Король Казимир таки дождав ся нарешті поклону від воеводи Стефана, і то поклону досить незвичайного. Читаємо про се у Белзького: „Року божого 1484 султан турецький Баязет, що настав по Магометі, хотачи пометити ся на Стефані за поразене свого вітця, взяв Кілію в долішній землі, та Білгород, оборонні замки, хоч і не без шкоди для своїх. Молдавську землю повоював шаблею й огнем. Стефан бачучи нерівні сили супроти своїх уступив на бік в оборонні місця, бо волоська земля гориста та болотиста та поросла лісами в многих місцях, а до Казимира післав просячи підмоги. А так р. б. 1485 по жнивах рушив король до Львова і велів усім руським землям готовити ся та стягати ся до нього, а також і Литві. Богато було таких, що в доброй волі йшли та їхали на свою шкоду, а всіх людей, здібних до бою, було більше як 20.000. З ними король переправивши ся через Дністер коло Галича прийшов до Коломиї. Там на полі рознято намет, під яким уставлено престол для короля, на яким він засів, а Стефан прийхав на кони стрійно. Коли зліз із коня, взяли його королівські двораки між себе і привели до короля. Тут він кинув перед короля хоругов і сам

унав перед його ногами, а в тім упав намет, умисно приладжений на те, аби люди дивили ся на се. Потім зложив відповідну присягу перед королем і його радними панами, що буде послухним королеви польському до віку він сам і його потомки, буде з ним проти кожного його ворога, остереже його про все, що могло би бути йому на шкоду, і ні з ким без його волі не почне війни. Потім уставши поцілував короля в руку, а запрошений на обід засів до стола в 14 осіб зі своєю радою“ (ор. сіт. ст. 880—1).

Від тепер нема у Бельського ніякої відомости про волоського воєводу аж до смерти короля Казимира, який умер у червні 1492 р., проживши 64, а панувавши 45 літ. Його наступник Ян Ольбрахт літом 1494 р. в'їхав ся в Левочі в північній Угорщині зі своїм братом Владиславом, королем чеським і угорським, де між иншим оба повзяли таємну постанову прогнати воєводу волоського з Волощини, а на його місце посадити королевича Зиґмунта (ор. сіт. ст. 892—3). Наслідком сеї умови король Ян Ольбрахт розпочав у р. 1497 правдиво фатальну війну, про око вимірену проти Туреччини, а на правду проти волоського воєводи Стефана. Хід тої війни оповідає Бельський (ор. сіт. ст. 907—912); скажу тут коротко, що вона скінчила ся соромним поразенем польського короля, а надто потягла за собою напад воєводи Стефана на польську землю, яку він пройшов аж до річки Вислоки літом 1498 р. З ленника Польщі Стефан воєвода волоський зробив ся тепер її завзятим ворогом і побуджував проти неї особливо Турків і Татар. Остаточо польський король мусів перепросити ся з волоським воєвудою; умову заключено в р. 1499.

Ще раз було невеличке діло у Стефана воєводи з польським королем Яном Ольбрахтом. Ось що пише про се Бельський: „В р. 1501 прибули до короля послі від волоського воєводи Стефана на сойм у Пйотркові з просьбою, аби король відповідно до заключеної угоди видав йому втікача Петра, сина першого воєводи Іллі, який садив ся на волоське господарство. Про се король довго нараджував ся зі своїми панами, а не хотячи гнівати на себе Стефана, велів претендентови відрубати голову в Хові в присутности волоських послів. Аби ся кара смертна не видала ся безпричинною, розголошено, що він сфальшував королівські листи“ (ст. 911).

Остатня відомість, яку подає Бельський про сього незвичайного волоського володаря, містить ся під р. 1504. Читаємо

там: „Р. 1504 вмер Стефан, волоський воевода, пан хоробрий і щасливий, бо одного разу поразив Турків більше як 100.000, а побивав їх іще кілька разів, побивав також Татар і угорського короля Матвія, якому відібрав чакельську землю, побив навіть польського короля на Буковині. З тим його щастем при такій малій державі може кождий історик класти його на рівні з усіми великими та славними гетьманами. Тому то й Волохи називають його Кара Богдан, т. є дорогий Богдан, а задля його надзвичайної хоробрости кладуть його між святими“ (ор. сіт. ст. 920). Назву Кара Богдан Бельський толкує невірною, бо „кара“ по турецьки значить „чорний“, а „Богдан“ тут очевидно треба брати в значіну „Богом даний“.

II. Іван і Маряна (ст. 19—34).

З приводу сеї пісні і моїх уваг до неї опублікував др. Михайло Тершаковець досить просторий додаток до своєї статі „Beziehungen der ukrainischen historischen Lieder, resp. „Dumen“ zum südslavischen Volksepos“, поміщеної в „Archiv für slavische Philologie“ 1907, т. XXIX, ст. 221—240, який займає ст. 240—246. Сама стаття присвячена розборови статі пок. київського професора Н. П. Дашкевича „Нѣсколько слѣдовъ общенія южной Руси съ юго-Славянами въ литовско-польскій періодъ ея історіи, между проч. въ думахъ“, поміщеної в збірній книзі „Изборникъ кievскій, посвященный Т. Д. Флоринскому“. Київ 1905, ст. 119—137. Д. Тершаковець досить подрібно передає зміст статі проф. Дашкевича і дуже скептично ставить ся до всіх хоч би невеличких здобутків його праці. Основне твердження проф. Дашкевича „Съ XV-го столѣтія, когда началъ слагаться свой литературный обликъ въ западной Руси, стали вѣроятно явственно обозначаться своеобразныя черты южно-русской исторической поэзіи и принимать то направление, которое находимъ въ позднѣйшихъ думахъ; до известной степени оно окончательно водворилось подъ тѣмъ южно-славянскимъ вліяніемъ, которое обусловило поворотъ и во всей русской письменности со второй половины XIV вѣка“ (ст. 122) наводить д. Тершаковець без застережень і без основного розбору, на який би заслуговали ті слова. Підносить тільки те, що проф. Д. за мало дав доказів на своє твердження і задоволив ся тільки вказанем „возможныхъ путей южно-славянскаго вліянія и участія въ созданіи украинскихъ думъ“, та не вияснив „средныхъ и сходныхъ явленій въ этихъ пѣсняхъ и въ юго-

славянскомъ епосѣ“ (ст. 137). Причину сего д. Тершаковець бачить у тім, що проф. Д. заняв ся головно культурно-історичними фактами, а не звернув уваги на літературні. Що до сих остатніх д. Т. зазначає, що в збірнім виданю українських історичних пісень Антоновича і Драгоманова виразно зазначено і мотивовано історичний та місцевий характер козацьких дум; те саме доказав Житецький у своїй основній праці „Мысли о народных малорусскихъ думахъ“, Кієвъ 1894, також що до тих дум, які не мають ані козацького, ані воєнного характеру. На жаль, про обі ті праці, без сумніву важні для історії української пісенної творчости, висловлює д. Т. осуди не зовсім згідні з правдою. І так про публікацію Антоновича й Драгоманова він говорить, що ті вчені видавці „erblicken in den Dumen das, was man in ihnen beim ersten Anblick bemerken kann, nämlich eine treue Darstellung der Personen und Ereignisse aus der Geschichte der Ukraina des 16 und 17 Jh., aus der Zeit der kosakischen Feldzüge gegen Osmanen und der Emancipations-Kriege des ukrainischen Volkes gegen das polnische Joch“ (ст. 225). Не входячи в те, що справді сказали вчені видавці про опублікований ними матеріал, треба зазначити, що козацькі думи з кінця XVI і першої половини XVII в. зовсім не історичні, себто не описують ані одного історичного факту, не представляють правдиво ані одної історичної особи в тих часів. Не маємо історичних дум ані пісень ані про Наливайка, ані про Сагайдачного, ані про Павлюка, Остринина та Гуню, ані про жадну важнійшу битву з тих часів. Що-ж до дум про Хмельницького, то їх історичність, як показано в отсих моїх „Студіях“, зовсім не високої вартости. Так само про працю Житецького д. Т. висловляється з великим признанєм пишучи: „Das von Ziteckij angeführte Material ist so reich und so überzeugend, dass seine Ansichten im Wesentlichen einer Aenderung nicht unterliegen können. Einem neuen Forscher blieb es nur übrig die Resultate beider Studien zu resumieren und nur wenig neues hinzuzufügen, um die bereits gewonnenen Resultate in einer entsprechenden Perspective hervortreten zu lassen“ (ст. 225—226). Сі слова свідчать про повний брак розуміння задач і метод наукового досліду. Адже-ж пок. Житецький у своїй праці не дав наукової аналізи ані одної думи хоч би такої, яку дав іще 1874 р. Андрієвський про думу про втеку трьох братів із Азова, яка навіть лишила ся йому невідомою. А про наукову вартість здобутків праці Житецького

писав М. Драгоманов іще 1894 р. в „Житю і Слові“ (т. I, ст. 290—2) між иншим ось що: „Статя д. Житецького троха розкидана і тому не досить строго з методологічного погляду обіймає предмет“. Драгоманов підносить малу вартість погляду Житецького, буцим то творцями дум були вбогі та каліки, коли „тим часом зміст многих дум ясно говорить, що часть їх зложена була прямо в татарсько-турецькій неволі, в крепостях або на галерах, а зовсім не в „шпиталах“ малоросійських, о котрих писав д. Єфименко по матеріалам переважно XVIII в. і котрі д. Житецький показує нам як школи наших рапсодів, творців дум“. Не буду цитувати більше сеї статейки, підписаної буквами Р. Л. Н., але написаної Драгомановим, та можу лише пожалкувати, що вона уйшла уваги д. Т.

Ширше зупиняєть ся д. Т. над думою про Олексія Поповича або про бурю на Чорнім морі (ст. 227—232), але й тут його екскурсе має переважно полемічний характер, а нового позитивного не дає нічого, і я знов таки можу пожалкувати, що д. Т. не звернув уваги на те, що про сю думу та про її розбір, доконаний проф. Сумцовим, було сказано мною та Драгомановим у „Житю і Слові“, т. I, ст. 300—3.

Одинокий уступ статі д. Тершаківця, в яким він задав собі троха праці, тай то йдучи за слідами Микльшича та проф. Смаля-Стоцького, се збірка виписок із дум, у яких vocat. стоїть замість nominativ-a (ст. 233—6). Се збірка, выбрана переважно з дум півної формації, на мою думку не має майже ніякої вартости для зрозуміння походження та історичного або літературного характеру тих творів.

Нарешті зупиняєть ся д. Т. на циклю пісень про турецькі напади та турецьку неволю, з яких найчисленніші і найкрасші варіанти заховали ся в Галичині і в яких уже Антонович і Драгоманов показали виразні сліди південно- а то й західно-славянського впливу, а властиво схожости з творами південно- та західно-славянської народньої епіки. Не можна сказати, що д. Т. зрозумів значіне тих західно-славянських паралель до наших пісень, коли він уважав потрібним замаскувати їх славянський характер загальнішим висловом „andere europäische Varianten“ (ст. 238). Довше зупиняєть ся він лише при пісні про Івана та Маряну, опублікованій мною у „Житю і Слові“, та при її сербській варіанті „Зрада жінки Іруї Новаковича“, якої переклад я опублікував також у „Житю і Слові“. Для д. Т. сербська пісня, без ніяких застережень, те саме, що й галицько-

руська, тільки що в галицько-руській пороблено різні зміни з огляду чи то на різні місцеві відносини, чи то на психологію дієвих осіб. Се порівнане (ст. 238—9), на позір наукове, властиво вірець ненаукової необережності, бо-ж автор навіть не завдав собі питання, чи випадком сербська пісня не пізнійша від української і чи вони обі не тому подібні, що мали якесь спільне жерело. Так само неясна для д. Терш. подібність закінчення сеї пісні з закінченням пісні (не думи, як каже д. Т.) про смерть козака Байди, з якої він наводить відповідний уступ на ст. 239—240.

Одержавши вже по написаню сеї статі мою студію про сю пісню, опубліковану в „Записках“ із марта 1907 р., д. Т. уважав потрібним розвести досить широку і в своїй основі зовсім безплідну полеміку з моїми поглядами, які він уважає „unannehmbar“. На його думку „sein Streben, die Entstehungszeit des Liedes festzusetzen, dessen Helden keine geschichtlichen, ja, keine einheimischen, sondern der fremden Poesie entnommenen Personen sind, muss man schon im Voraus sehr gewagt nehmen, geschweige denn, wenn der Verfasser über keine stichhaltigen Beweise verfügt“ (ст. 241). Сей осуд д. Тершаківця зовсім ненауковий, бо-ж герої майже всіх історичних пісень звичайно не історичні особи, а час повстання пісні можна означити досить докладно з різних внутрішніх і зовнішніх подробиць навіть тоді, коли знаємо на певно, що герої пісні — не історичні особи, або що до історичної особи пісня прикладає зовсім неісторичну подію, або таку, що була dokonана не сею, але зовсім иншою особою. Адже-ж означив д. Андрієвський у приближеню зовсім вірно час повстання думи про втеку трьох братів із Азова на кінець XVI або перші роки XVII в., хоч герої тої пісні зовсім неісторичні особи, і коли вони, як бачимо в найстарших варіантах, усі три згинули не дійшовши до України, то й відомости про фактичну втеку якихось невідомих невільників не могли дійти до краю, значить, дума була витвором свобідної фантазії, оснований на цілім довгим ряді типових різнородних фактів, із яких може ані один дійсно не відповідав тому, що оповідаєть ся в думі. З другого боку до історичного імені козацького атамана Самійла Кушки, який у перших роках XVII в. брав участь у походах Жолкевського, але правдоподібно ніколи не був у турецькій неволі, приложено оповідане про визволенє козаків із турецької галери, що стало ся, як се

знаємо з інших жерел, коло р. 1640 і не на Чорнім, а десь на Егейським або Йонським морі.

Навівши мої докази на те, що пісня про Івана та Маряну повстала не пізнійше XVI в. (ст. 24), д. Т. відкидає ті докази „als unannehmbar, weil unser Lied sonst zu einem Flickwerk werden würde, das aus allerlei aus verschiedenen Gegenden zusammengebrachten Teilen zusammengestopft ist“ (ст. 242). На думку д. Т. півкочовий побут можливий був тільки в українських степах, коли на мою думку він був можливий скрізь на східно-українських пограничних землях, отже в ту пору також над Прутом і Черемошем, де польська держава межувала з краєм підвладним Туреччині. Д. Т. уважає такий півкочовий побут властивістю тільки козацького стану, і запитує: „Ja, woher konnte denn der galizische Volkssänger einen Kosaken schildern, wenn er ihn erst 1648, zur Zeit des Bohdan Chmelnyckij, zum erstenmal in Galizien gesehen hat?“ (ст. 243). Д. Т. очевидно не знає, наскільки популярне було козацтво по всій Україні ще перед 1648 р. Не вдаючи ся в полеміку з дальшими увагами д. Т. завважу тільки, що він, аби поставити своє на верха, не цураєть ся супроти старшого варіанта виставити пізнійший, у яким буцім то Іван упоминає Маряну, аби покинула пити горілку (концепт мабуть того самого двірського слуги, від якого Кольберт записав сей варіант), аби умотивувати зраду Маряни, і додає глибокомисно: „Ein Weib, das die Zeit auf Zechgelagen vergeudet, die Wirtschaft seines Mannes vernachlässigt und ruiniert, ist im Stande auch ihn selbst zu Grunde zu richten“ (ст. 244). В тім варіанті д. Т. бачить навіть поступ розвою теми, „indem sie das fremde, unbegreifliche, den hiesigen Verhältnissen zuwiderlaufende durch das einheimische, also mehr begreifliche, logische, natürliche Element zu ersetzen sucht“ (ст. 244). Розумієть ся, все те мудроване про причину зради Маряни зовсім безпредметове супроти ясих і рішучих слів, якими в пісні сама Маряна мотивує свою зраду:

„За Іваном би бідувати,
За Турчином панувати“.

По всіх своїх міркуваннях д. Т. доходить до висновка: „Es ist also kein Anhaltspunkt vorhanden, um die Entstehungszeit dieses Liedes zu bestimmen. Wir müssen uns lediglich

damit begnügen, dieses demselben Zyklus zuzuzählen, welchem die 4 anderen angeführten Lieder angehören“ (ст. 246).

Сим признанем д. Т. властиво сам опрокидає всю свою попередню аргументацію, бо-ж власне всі пісні того циклю, не тільки 4, але ч. II—VII моїх Студій, належать безсумнівно до XVI в., як се й показано в мене при вождїй пісні в окрема.

III. Батько продає дочку Турчинови (ст. 35—45).

Речена на ст. 45, буцїм то слова моравської пісні „Sodijó-synečka v Kujově na právě“ відносять ся до українського Київа, треба справити о стїлько, що мова тут про моравський Київ або Куїевес. На се звернув мою увагу др. Ярослав Окуневський.

(Далї буде).

Чуднівська кампанія 1660 р.¹⁾

Студії *Василя Герасимчука*.

Приготованя з московської сторони.

Рік 1659 зазначив ся на горизонті східної Європи дуже важними подіями і богатими в наслідки. Сього бо то року удалось Москві не тільки оминути сподіваного козацько-татарського походу на Москву, але що важнійше, удалось московському правительству хитрою і зручною політикою знищити тридержавну польсько-українсько-татарську унію, сотворену гадяцьким трактатом в 1658 р. Видимим знаком успіху була повна перемога противної московської партії, що попирала переяславську угоду в 1654 р. і ту свою перемогу задокументувала перемога стороною небаби якими трофеями, бо убійством Юрія Немирича, головного ініціатора розриву з Москвою і упадком гетьмана Івана Виговського. Новий гетьман Юрій Хмельницький і козацька олігархія пішли — хоч певно — знов на зустріч московським плянам. Се пересунене політичної тяжости в инший бік сотворило новий фермент і нове невдоволене і дало основу до ще більшого польсько-московського непорозуміння.

Принято на засіданню історичної секції дня 9 липня 1912.

¹⁾ Праця ся під тит. Чуднівська кампанія — се дальше продовжене моїх студій під заг. „Виговський і Юрій Хмельницький“ і „Перед Чуднівською кампанією“, друкованих в 69 і 70 ч. Записок Наукового Товариства імени Шевченка. Рівнож як попередні нариси так само і ся праця була мною предложена ще на історичнім Семінарі Вл. Професора М. Грушевського. Одначе в браку вільного часу, через ванята чим иншим, доперва тепер при свободнійшій часі, приступаяю до її оголошеня.

Вправді давній гетьман Іван Виговський при помочи Андрія Потоцького старався 1659 р. повернути назад давній лад на Україні і в тій цілі зорганізував був навіть в зимі 1660 р. більшу військову експедицію в Брацлавщину для оборони деяких своїх твердинь і в них замкнених гарнізонів, однак ся зимова кампанія з огляду на ostrу зиму і через недостачу попертя польського і татарського правительства, зовсім скінчилась невдатно і не довела до ніяких результатів. Справи заграничної політики і інтерес звернений деінде змушували на разі справу українську занедбати. Але не треба думати, що Польща тим зрікалась своїх претенсій до України, — попередні невдачі тільки йно ще більше поглиблювали пропасть і заострювали антагонізм.

Так в Польщі як в Москві вже не застановлялись навіть над злагодженням від давна попованих відносин: обі сторони були твердо переконані, що йно цілком рішуча побіда порішить непевну долю України. Знов грізна і люта війна виїла над Україною. Уряд московський числив ся поважно з тим, що між козаками є маса невдоволених з московської політики і що багато є прихильників, як говорено, мстивого Виговського, а до того і всім надто добре було звісно, що Поляки за ніяку ціну не зречуться своїх правних претенсій, сотворених гадяцьким трактатом. І так в Москві як і на Україні сподівалися на велику скалю плянованого „походу ляхського і татарського“ за підмогою Виговського.

Як дотепер Москва супроти Польщі виступала в ролі агресивній, так і тепер не дала себе випередити і готовилась тим ревнійше, бо в Москві знали, що Польща покінчила війну в Швецію, а в Оливі кінчились вже угодові пертрактації. Отже Корона могла тепер без перешкоди кинути всі свої війська на східний терен і накоїти много лиха. А багато можна було зискати через скоре поготівля.

Длятого, відповідно до повязаного пляну, в перших днях мая 1660 р. відбула ся в Москві нарада при участі переяславського полковника Цицюри, головного промотора москвофільської політики, і там на ній уложено плян цілої воєнної акції. За норму в сїм цілім ділі положено засаду царя Алексія — не дозволити неприятелеви за ніяку ціну ввійти в середину України, а стрітати ворога в його власній землі і гасити огонь, заким він іще розгорить ся, бо потім вже запізно. Нова армія, в склад якої входили і українські війська, була призначена до великого

завдання. Київський воевода, Василь Борисович Шереметев дістав повноважність і наказ іти як найдальше в глѣб Польщі і кінчити зовсім з Польщею чи то у Львові, чи в Кракові, чи навіть в Варшаві — де буде король.¹⁾

Приготовленя велись на цілій лінії. На скріплене Шереметєва наказано з Москви посліпати з кавалерією сухою дорогою околичному князєви Осипови Івановичови Щербатову, а син його князь Константин мав поступати за ним водою по Дніпрі на лодках з піхотою, з тяжкою артилерією і всяким хлібним та оружним знадібєм.²⁾ Для потішеня і оказаня особливої царської ласки перед самою кампанією вислано з Москви стряпчого Михайла Головіна з грамотами і дарунками до Шереметєва, до князя Юрія Никитича Боротинського і Івана Івановича Чаадаєва. В переданій грамоті цар вельми перепрошував київського воеводу, що на його просьбу не уділено йому відпустки до Москви „и тебѣ-бѣ, архистратигу великаго Царя царемъ небеснаго, земнаго Его воинства о томъ не оскорблятца“, а за се віддавано йому провід над цілою армією враз з деякими інструкціями що до воєнних приготовань і що до захованя обережности в сій новій кампанії. А іменно поручалось: 1) жити в згоді і любови з гетьманом Юрієм Хмельницьким, заховуватись зглядом нього ласкаво і привітливо і у всіх ділах, до яких прийде, ділати все за його повідомленєм; 2) що найважнійше, поручали чим скорше скликати військову раду і там на ній обговорити з козацьким гетьманом воєнні приготованя; а як він піде до гетьмана Юр. Хмельницького на раду, то на сей час має в Києві полишити товариша князя Юрія Боротинського і 3) повідомлено, що вже вислано до нього князів Щербатових. Вкінци наказувано, щоби з приходом московських людей на Україну місцевим жителям через кватири не чинити ніяких кривд, бо від сього можуть повстати суперечки.

Як сказано, на головного вождя сеї кампанії був визначений Василь Борисович Шереметєв, з рамени царя дотеперішній київський воевода, чоловік знаний козакам з Охматовського бою з р. 1655 і зі своєї діяльности в ролі головного команданта московських військ на Україні. Дістав ся він на сей уряд на місце Андрія Вас. Бутурліна д. 16 цвітня 1658 р., як раз в дуже тяжкім часі для України. Уже з того самого, що був

1) Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 270.

2) Ibidem, ст. 271. 3) Ibidem, ст. 271—281.

привначений на так важну позицію, якою на Україні був Київ, мусимо судити, що належав він до людей виднійших і більшого талану. А в Москві покладано на нього великі надії: вірили в його військовий талан, в його енертію і — як казали — „неродилъся де такої промышленникъ, кому бы одолѣть его въ войскомъ“. В Москві уходив Шереметев за любимця царя Олексія, який протегував людий з західно-європейськими манерами і цар за його воєнні вдібности не щадив йому компліментів.¹⁾ Автор римських реляцій з під Чуднова, що видів його наочно вже яко невільника, з повною гідністю висказуєть ся про нього: Шереметев, по його словам, є дійсно особою гідною начальної власти; чоло у нього високе, очи живі, а в мові розважний.²⁾ Одначе зовсім жесимпатичними рисами записав ся він в нашій історії. Хоч в Києві Шереметев ще йно два літа побув, то вже добре дав ся в знаки Україні, подібно як перед тим Білій Руси. І довго жителі Правобережя тіркими сльовами проклинали його память, бо навіть Татари так жорстоко і люто не понищили Київщини, як сей ненависний воєвода, що раз в раз огнем і мечем мстив ся на невинних жителях за Виговського. Кождий його крок ворожий нагороджував собі руїною міст і сіл на Правобережю. Його то передовсім було заслугою, що всі пляни гетьмана Виговського прогнати Москву з України і здобути Київ, не удались, і його то за тверду упертість і жорстоке обходжене з Українцями так дуже гетьман і старшина не любили. До того всього була се людина горда і заровуміла на свій боярський рід і свій новий уряд, і за се навіть робив йому часто докори сам цар.³⁾

Не тільки команда над київським гарнізоном належала до Шереметева. По царському указу поручено йому много інших секретних справ: мав він завести на Україні лад, усунути там безладде і неспокій, його то було обовязком, так скавати б, у всім контролювати українського гетьмана, наглядати над кождим його кроком, а іменно мав пильно слідити його зносини з чужостронними державами, особливо з Польщею і о всім мав він сей час інформувати правительство. Для засягнення точних інформацій і провіреня всяких вістий і зносин з сусідними краями,

¹⁾ Барсуковъ, Р. Ш., т. V, ст. 13.

²⁾ Theiner, Monuments relatifs aux règnes d' Alexis Michaëlovitch, Fedor III et Pierre le Grand, extraits des Archives du Vatican et de Naples. Rome. 1859, ст. 42.

³⁾ Барсуковъ, Р. Ш., т. V, ст. 13—14.

наказано воеводі удержувати оплачуваних вістовщиків, посилати їх в потрібні місця а їх реляції посилати до Москви. По словам укаву повинен був звертати передовсім увагу на купців: приходячих з Польщі, а особливо мав добре просліджувати їх роллю підчас неспокойного часу — перед війною.¹⁾

Він то був головною колодою, о яку спіткнув ся Виговський і вже не став, і він то за весь час початкового гетьманованя Юр. Хмельницького був властивим гетьманом на Україні.

Чи Шереметев перед кінцем мая мав які вісти про сучасні події в Польщі і в Крими — годі провирити²⁾ — тай менше о то. Сам забирав ся він до діла дуже енергічно і хотів йти в Польщу походом вже в Петрів піст с. е. около половини червня.³⁾ Одначе через повільні марші Шербатова в Москви і через зволіканє зі сторони козацького гетьмана, годі було так скоро вирушити.

Доперва д. 28 мая прибув до Київа головний керманич Лівобережа, приклонник Москви, переяславський полковник Тим. Цицюра і з ним насамперед довірочно обговорював київський воевода біжучі справи. Сей останній, що передше говорив підозріло про вірність Хмельницького і копав під ним доли — сим разом запевняв о гетьманській вірности, говорив, що „гетманъ Юрій Хмельницькій добръ и въ постоянствѣ; а будетъ впредѣ либо какое дурно въ немъ обявится, и то отъ него, Цецюры, тайно не будетъ“, але таки радив воеводі підчас своєї неприсутности полишити на правім боці Дніпра в Київі князя Гр. Ковловского, того самого, що тепер перебував в Умані, аби часом між правобережними козаками не наступила яка зрада, а по тамтім знов боці для охорони України перед нападом Татар радив повіставити воеводу Гр. Ромодановського з полками лубенським і миргородським. Властиво, як запевняв

¹⁾ Барсуковъ, Родъ Шерем., ст. 35—44. Від сього висше згаданого автора довідуємо ся найкрасше про всі атрибути його власти і всі порученя, в якими післано на Україну моск. воеводу.

²⁾ Акты Юг. и Зап. Россіи, т. V, ст. 26. Приїхавши в Москву за милостинею ігумен Трехтимирівського монастиря, Іоасаф; 19-го червня в посольським приказі на допитах говорив, що „про Ляхів і про зрадника Івашку Виговського, чи вони де збирають ся, не чути. А міщане, що приїджали в Польщі до Київа за солею говорили також, що Ляхи віде не збирають ся“.

³⁾ Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 282—283 і Государственный архивъ: столбцы приказа тайныхъ дѣлъ, Ч. 166, л. 117/6.

⁴⁾ Ibidem, ст. 283—284.

і твердив, то і зьобічні полковники є цареві вірні: „а котрше-де полковники на сей сторонѣ Днѣпра, и тѣ-де великому государю все вѣрны и на милость великого государя надежны.¹⁾

Одначе всіх на радї застановляв факт, що переяславський полковник дуже обережно висказував ся про плян кампанії і що більше охолоджував Шереметєва, як одушевляв. Як потім догадували ся, мав він се чинити з жалю до царя, що підчас побуту в Москві не узгляднено його просьби і не видано йому посілости полоненого Московою бихівського полковника Івана Ничая, Кричева і Чичерска, підчас коли других московських поклонників, Василя Золотаренка і добровільного кореспондента ніжинського протопопа Максима наділено далеко щедрійше.²⁾ Чи воно так дійсно було і чи вже тоді Цицюра повзяв плян піжети, се передчасно говорити. Як знаємо, переяславський полковник доперва тоді відступив від Москви, коли вже для неї не було ніякого ратунку.

Та як воно там не було, так ся нарада з переяславським полковником, як рівнож плян, котрий опісля Шереметєв більше сам від себе предкладав до Москви цареві³⁾, були лиш проєктами. Треба було ще конечно порадити ся з гетьманом і з правобічною старшиною, бо доперва за їх порадою і одобренем можна було щось починати. Генеральна рада відбула ся не скорше, як 17 липня, і відбула ся під місточком Васильковом над річкою Кодачкою при участі всього козацького штабу — с. є гетьмана, генерального обозного, судіїв і всіх полковників. Яко гість взяв участь в нарадах прогнаний молдавський господар Константин Щербан. О скільки можемо вносити з реляції козацьких послів в Москві, в тій справі одинокого жерела⁴⁾, то наради обертались около деталічного переведеня походу в глибину Польщі і над способом забезпеченя границь України від сподіваного нападу кримських Татар, теперішних союзників Корони. А іменно обговорєно тут яснійше поданий з Москви плян агресивного походу і після постанови мав Шереметєв з ратними

¹⁾ Ibidem, ст. 284—285.

²⁾ Ibidem, ст. 291.

⁴⁾ Акты Юж. и Зап. Россіи, т. V, ст. 32—34. Наказъ, или інформація, данная Юріємъ Хмельницкимъ посланцамъ своимъ Поддониценку съ товарищами 1660 р. августа 14. Крім того доручено тими післанцями письма гетьмана Юр. Хм. царю Алекс. Михайловичу: про раду над Кодачкою і про прононований похід въ Польшу і просьбу про вицущєне жінки зятя его Нечая. Інформація носить дати 14 липня, а письмо Хмельницького 15 липня 1660 р.

людьми і з головою задніпрянських полків Тим. Цицюрою йти просто на ворогів, а Хмельницькому з правобічними полками належало давати відпору Татарам і не допустити їх до сполуки з Поляками. Самовидець говорить, що для першого війська визначено напрям маршу головною дорогою на Котельню, Хмельницький же мав поступати Гончарихою¹⁾, а під Слободищами назначено місце на злучене обох армій. Звідти мали спільно виперти Станислава Потоцького і Виговського з західного погранича, а потім без перешкоди йти на Львів.

На тій то вже раді одержали моск. воевода і козаки дуже добрі інформації про становище Татар і про їх пляни ділань. Довідали ся про се від слуги Виговського, Стефана Богушевича, що висланий десь в половині мая до Криму, віз тепер листи від хана і визначнійших старшин.²⁾ Сього то післанця схопили козаки підчас повороту на сім боці Дніпра і для уді-

¹⁾ Автор реляції Bell. Pol. Mosch. ст. 9 і Kochowski, Annal. Pol. Clm. II, ст. 457—460, визначають час сеї ради як раз перед самим походом і то назначають її в самим Києві, де вона відбула ся в присутности всіх воевод і козацької старшини. Із сею послідною нарадою звязують пізнійші поголоски, що виглядають доволі фантастично. А іменно оповідали, неначе-б то мав московський воевода підчас бесіди звернути ся до образу Спасителя і богохульно висказати ся, що если в таким військом не здобуде Кракова і Польщі, то не буде він гідний називати ся Спасителем (An. Pol. Cl.). Після слів нашого літописця Величка мало се статись тоді, як Шереметев опустивши Київ, ще тиждень цілий бавив ся і справляв бенкети на річці Лебеди. Підохотившись, мав він попри инше вихваляти ся, що й самого короля в срібних кайданах приведе до царя. На тоті його богохульні слови всі аж захнулись, а ректор Київско-Могилянської Колегії Йоанникій Галатовський похитавши головою, сказав: „Треба о то просити Господа Бога, а не на великі сили рахувати“ (Величко, Літопись, т. II, ст. 13).— То само наводить і автор Potrzeby z Szeremethem і Ciesciurą. Здаєть ся, що такі ті всі поговірки ходили справді тоді по Україні і Польщі, але вони були сфантазовані, здаєть ся, пізніше під впливом того змінчивого щастя, його великого погрому. Оповідає ще Величко, що коли Юр. Хмельницький недалеко могили Перепятихи стоячи табором, вробив Шереметєві візиту, сей описля сьміючись в його молодости, мав сказати: „Такому гетьманьчикови гусей пасти, а не гетмановати. Сі то слова боярські зарав Хмельниченкови донесено, і то не тільки его вельми уразило, але подало скорійшу причину до наміреної зради“. Юрій Хмельницький прибув на сю раду над Кодачку мабуть з військом; а видимо се в дати його „Універсалу Київським торговим людям про свободний переїзд у всі великоруські городи... Дан в таборі в під Кодачки 5 дня Юля р. 1660. Акты Юг. и Зап. Россіи, т. V, ст. 108.

²⁾ Акты Юг. и Зап. Россіи, т. V, ст. 28—32.

лення безпосередних звісток, відослали до Москви. За його побуту в Крими, як оповідав, а був там цілий тиждень, — відбувались рівнож великі приготування до війни. Саме тоді в Криму вирушав до Білгороду до султана Нурадина Калта, і се його військо було призначене на поміч Полякам; перекопського бея Карача з иншою частиною орди вислано для диверзії на Запороже, а сам хан вибирав ся з кримськими Татарами, Черкесами і присланими від порти яничарами на донських козаків.

Се дізнав устно Богушевич. В листах знов татарські достойники повідомляли про свою воєнну готовість, жалували ся на польську байдужність і проволікане та острими словами накликували до скорої акції. „Коли 80.000 війська — пише приміром Шабалат-ага, з буджацьких орд — перебуває від шести місяців на моїй голові, то сам Бог знає, які я через то прикрости зношу від кримського війська. Ліпша б річ, коли-б ваша милість, милостиві пани, залишили непотрібні комплементи, а дали доказ приязни на конях“. А хан, перепросивши дуже Виговського, що не може йому видати жінки писаря Хмельницького Золотаренка, бо серед року померла в Кафі, по при инші наріканя на польське правительство, не укриваючи зовсім свого невдоволення, так кінчить своє письмо: „а війська так наші, як і инші від кількох місяців стоять в Білгороді, очікуючи тільки вісти від тамошних наших підданих. Стоячи так довго на однім місци без діла вони голі і голодні, бо ніколи ми того не чули ані не виділи, щоби орди так довго на однім місци сиділи. І зима дармо пройшла, минула також і весна і вже половина літа кінчить ся, а заки ваша милість рушає ся і підуть на Україну, то наступить зима і надійдуть дощеві часи. Просимо, наклеяйте Поляків до діла чим скорше“.

Відповідно до засягнутого язика, ухвалено вкінци на сій раді післати для промислу над Татарами Запорожців, яких могло бути в місци около 15.000, а понадто полки черкавський і канівський.

Хоч як Шереметев спішив ся з походом, то одначе не міг вибрати ся тоді, як хотів, по тій простій причині, що правобережні полковники зі своїми полками зовсім не спішили ся, не зважаючи на се, що до них два рази писано. В тім разі зовсім згідно поступали зі своїм гетьманом, який так само, як міг крутив, відпрошував ся та вимовляв ся виступати разом з Шереметевим. Бо, як писав, годі йому рушати на війну, мусить вперед упорати ся з домовим неприятелем. Доперва аж по святім Спасі,

себто 17 серпня опустив київський воевода свій Київ і опустив його на всегда, і з ним вийшло майже все військо, а князь Козловський мав наспіти опісля в Уманя і в дорозі злучити ся. Вирушили в дорогу разом і три козацькі задніпрянські полки, а то: переяславський Тим. Цицюри, миргородський Павла Апостола та київський Василя Дворецького.¹⁾ Решта три — інші задніпрянські полки мали злучитись десь за Києвом в дорозі підчас маршу.²⁾ Дня 18 серпня станув воевода під Васильковом і звідти повідомляв царя, що від Хмельницького і від полковників з пограничних городів раз враз надходять вісти про напади Татар на українські городи і що його, себто Хмельницького, взивала налякана людність до себе запобічи сьому і не допустити до руїни.³⁾ Мабуть мав тут гетьман на думці татарську орду, що йшла Полякам в поміч, а по дорозі палила села і міста. Вправді Хмельницький вислав проти неї „часть свого найліпшого війська“, одначе здержати її і завернути йому вже не удалось. Удалось іно їм відбити якусь частину добичи.⁴⁾ Взивав Хмельницький до себе і Шереметєва, але він не пішов за його голосом, а поступав дальше в напрямі до Котельні і там задержав ся довший час, бо коло двох тижнів, мабуть, щоб почекаати приходу князя Козловського з його військом. З сього то побуту московсько-козацьких військ під Котельнею ми маємо доволі гарну реляцію одного шпіона, якого то сприт прославив якийсь незнаний автор віршованої епопеї про чуднівську кам-

¹⁾ Барсуковъ, ст. 297. Величко в своїй Літописи і инші жерела подають отсі полки, які вирушили з Києва: переяславський Тим. Цицюри, київський Василя Дворецького і гадяцький (властиво має бути миргородський) Павла Апостола. Bell. Pol. Mosch. ст. 9 вичислює такі полки, що брали участь в тім поході: ніжинський, переяславський, полтавський, лохвицький. Здасть ся, що сей перший не брав участі, бо після ухвали на раді над Кодачкою полки ніжинський і прилуцький були післані на Литву в поміч Долгорукому. Акты Юг. и Зап. России, т. V, ст. 28. Дивним видають ся звістки, які подавали козацькі післанці під проводом Поддонищенка в Москві. Виходить бо з них, неначе б Шереметєв вже вирушив перед їх післанцем і що з ним пішло 60 тисяч моск. війська і 11 полків козацьких.

²⁾ Jemiołowski, Pamiętniki, ст. 152, подає, що Цицюра в козацькими полками получив ся з Шереметєвим під „Fastovem“, себто під Хвастовом.

³⁾ Барсуковъ, Родъ Шер., т. V, ст. 299 (Пор. жерела Карпова).

⁴⁾ Gazette de France, De Varsove, le 19 Sept. 1660. Довідуємо ся про сей факт із листу Потоцького в дня 26 авг., який ся газета переповідає.

панію.¹⁾ Сей то власне шпіон був наочним свідком не тільки останньої ради тамже і перегляду військ, але і гарно змалював настрій правобережного козацтва.

Як довідуємо ся з його оповіданя, вислано з Польщі більше таких сьмільчаків на Україну — прослідити військові рухи і приготована, але всі вони не мали того щастя (видно вилапували), як сей шляхтич-шпіон, що вже не по раз перший сповняв такий уряд і сього разу вивязав ся як найліпше зі свого завданя, хоч тим разом мало що не переплатив своєї сьмілості житем. Як виходить зі слів його реляції, прослідити московське військо було дуже трудно задля великої осторожности; за се далеко ліпше пішло йому діло з козаками. Перебраний в убогу одіж, за дейнека, потрафив він дуже добре удавати козака і не тільки що ніхто його про нічого лихого не підозривав, але ще й товариство полюбило.²⁾ З козаками було йому весело, пив, купував їм напитки, кляв добре Ляхів і граючи на лірі виспівував думи про Богдана Хмельницького. Нічого перед ним не укривано, він брав участь у всіх нарадах і кождий перед ним зі всім звиряв ся. Від козаків довідав ся про їх неохоту до Москалів та про велику ласку Тим. Цицюри у Москви. Чув, що Шереметев і переяславський полковник хочуть позбути ся Юрія Хмельницького з гетьманства і гнівають ся на нього за се, що

¹⁾ Potrzeba z Szemeretem i Ciesiura, ст. 1—6. Хто знає чи вистегаданий шпіон-шляхтич не був сам автором сеї епопеї?

²⁾ Наведу частину віршованої поеми інтересної під виглядом побутовим. Є то власне опис сього шпіона Дейнека:

„Umiałem ruski język — оповідає — у siermieję nową
Wdziałem, znalazłem zaraz tam służbę gotową.
Czuprynka była naprzód po nos zawieszona,
A głowa co trzeci dzień brzytwą ogolona.
Deynekiem się nazwał. Irzyki skorzane
Miałem do samych kolan, rzemieniem wiązane,
Samopał na ramieniu, za pasem siekiera.
Y nadolanik, który skrzynki rado otwiera.
Kołpak lisi w półplecu wisiał, a bok cały
Zakrzywał mi prochowy róg, bo był nie mały.
Na każdy dzieńem wodę kwartową sklanicą
Pijał miasto gorzałki, bym bił pianicą
U nich miany, a przytym kupowałem siła
Trunków, a ztąd kozaków kompania miła,
Była ze mną y kobza, też nie próżnowała —
Chmielnickiego zmarłego dumę przygrywała.
Polaków łżyć, kozaków chwalić trzeba było,
Chcąc, żeby mi się wszystko ku myśli zdarzyło“.

держить коло себе за дорадників прихильників короля. Хмельницький знов нарікав на переяславського полковника, рад би був повбути ся його як і його опікуна Шереметева. Все ж козацтво нарікало на царя за злі гроші і всі разом були більше прихильні Хмельницькому як Цицюрі. Вже тоді, коли то все видів і перелічив всі прикмети московських сил, сумнівав ся в їх побіді, бо найбільшу надію покладали Москалі на козаків, яких більша часть тільки й думала, як би то відорвати ся від Москви. Потайки показали йому навіть всіх, що тримали сторону Хмельницького і назвали важніших їх по імені.

По прибуттю князя Козловського в Уманя д. 25 серпня, відбула ся по раз останній рада всеї старшини з приводу царського письма; в Москві відступили від давних директив стісняючих свободу головного вождя, цар в послідній хвили дав Шереметеві зовсім вільну руку в діланю, так що він міг відступити від виготовленого давніше плану і вільно після своєї волі застосувати ся до обставин часу і хвилі.

Та одначе і тим разом нічого важнішого не зайшло, тож нічого не треба було змінати. Переяславський полковник, що перший забрав голос, підлещуючись воеводі, вихвалював оборотність московського війська, особливо артилерії, і підносячи достатки, які віз з собою в оружю і в запровіантованю, радив іти в глуп Польщі і її цілком завоювати.¹⁾ До тої самої думки, що й Цицюра прийшов був иншим способом князь Щербатов, осудивши і скритикувавшу всі лихі обставини, що утрудняли Полякам вібрати якесь більше військо. Один тільки князь Козловський дивив ся на все здоровійше і супротивив ся веденю війни агресивним способом. Він то пізнавши краще настрій між козаками і їх непевність не радив виходити з границь України, а радив держати ся більших твердинь, щоби в разі нещасливого випадку мати охорону і щоби з них певніше шарпати Поляків при добрій нагоді. По його думці Москалям не слід воювати з Поляками в отвертій полю. Вступним босм Поляки все брали верх над Москалем. І ддятого тепер треба більше підступом послугувати ся, треба їх приманити на Україну між

¹⁾ Potrzeba z Szer. i Cieciora, et. 9. „І король ся не опре, забеш його з королевою, — тільки не горди, не горди мою жичливою радою. Я в душі допоможу Тобі в моїми молодцями, аби вони тільки не були скривджені при події добичі. А я, мовив переяславський полковник, не прошу о ніякі достатки, коби йно було вільно з фрауцімеру королевої долішого і горішого вибрати се, що мені сподобаєт ся“.

твердині і най вони облягають міста, най гублять своїх людей і морять ся голодом. „В чужім краю інакше ведеть ся, а найменша помилка може все знищити; а ми не маємо ще доси ніяких вістей про їх сили“¹⁾ — були слова князя Козловського.

Але ся осторога нікому не подобала ся, буда вона в не-смак всій генераліції, а що найважнійше, не подобала ся гордїй вдачі Шереметева і він дав йому остру відправу на се. Козаків, котрих могли уразити слова князя, московський гетьман похвалив за вірність, а передовсім заохотив до вірности переяславського полковника, а навіть робив натяки, що може досягнути і гетьманську булаву по Хмельницьким, що дуже непевно і загадково поводив ся. На доказ його вірности і щирости пригадав ще свіжої памяти його заслуги, а саме відступлене його від Виговського і замордоване Юрія Немирича — головного винownika всіх змін і лиха на Україні.²⁾ Таки зістало все по давньому, себто був виданий розказ йти в Польщу і її звозувати, заким Поляки успіють приготувити ся до війни і зберуть військо. На другий день відбув ся величавий перегляд, спис війська і виплата грошей. Всі, що виділи се військо, висказують ся з повним респектом про сю армію, гарно видисципліновану і вимуштровану і узброєну відповідно до західних взірців. Були се — як каже автор потреби, самі вибрані, старші, молодих (młokosów) не було, були се ветерани з попередних воєн і багато звербованих жолдаків з західної Європи.

Всього війська, о скільки се певно можно означити, не було більше як понад 40.000; з того половина припадала на самих Москалів, понадто ще зачислювано до Москалів 10.000 військової голоти (luźnych), може резерви.

Для ліпшої орієнтації буде поданий рахунок всего війська, так, як його подає автор реляції „Potrzeby z Szeremetem

¹⁾ Historia panowania Jana Kazimierza, II, ст. 63, оповідає, що Козловський віраджуючи офензивну війну натякав на се, що їх сили є ва малі і що Потоцькому йде в поміч в Прус Любомирський. Цікава річ, чи справді тоді могли знати про марши Любомирського. Рук. бібл. Ягай. ст. 264 містить коротку вістку, нібито моск. воевода дістав від царя осторогу поступати дуже обережно. Шереметев мав йому відписати, що піде в глуп Польщі, у Львові виставить валогу в Козловським, в Кракові, як здобуде, думного дяка Павловича, а сам піде здобувати Варшаву.

²⁾ Potrzeba z Szeremetem, ст. 9. Сі слова не є „поетичною до-вільністю“. Справді тоді в Москві уважали Юр. Немирича властивим виновником зради і тим злим духом, що козацьку старшину позискав для угоди в Польщею і Україну відтягнув від Москви.

і Сієсіура⁴. А заслугують його дані ще на найпильнійше узгляднене, так для того, що, здаєть ся по всьому, оперті вони на добрих інформаціях, як для того, що вони найбільше посередні тай годять ся з иншими на пів урядовими реляціями. Склад самого московського війська, після іатунку зброї і спеціального призначеня був слідующий: їзди 11.200, чужосторонної піхоти 3.000, драгонів 4.000, стрільців 1.000, разом 19.200; а як сказано висше було єще до облуги понад десять тисяч лювъ них, чи як їх називаво люваків.¹⁾ Все військо було розділене на 3 дивізії:

¹⁾ Так що до скількості московського війська, як і козацького, то цифри подавані ріжними авторами розходять ся між собою в довільній суперечности і вагають ся в границях між 100 а 30 тисячами. Ми вже знаємо, які числа подає автор Potrzeby z Szeremetem i Ciesciurą, ст. 11—14. Сам Шереметев доносив д. 9 (19) вересня цареві, що в них і в його товаришами є царських ратних „русских“ людий в походї ріжних чинів 15.031 люда; а в наказним гетьманом Цицюрою 6 кінних і піших полків, а в них 20.000 Черкас. Барсуковъ, Р. III., т. V. Отже заходить між попередню цифрою ріжниця о 4.169 люда. Наведу ще цифри сучасників, які були подані в табору. Bellum Pol. Mosch. рахує всіх Москалів на 30.800. По родам узброєня було там 12.000 чужосторонної кінноти, шляхоцької кінноти 4.000 і 800 боярських дітей „ex filiis familiarum nobilis inventutis lecta quatuor millia et octingenti boiari aulicique Tzari officiales“, піхоти же було 4.000. З ними разом шло 7 полків задніпрянських козаків в числі 30.000, а то київський, перяславський, ніжинський, полтавський, миргородський, чернигівський і ляховицький, „pars ex dictis civitatibus et earum territoriis praecipiti in rebellionem ardore egressae, pars ex pessimo latronum (quibus deynekorum ea insolentia inditum est vocabulum) confertae, ducibus Timophio Cieciorá, Paulo ita dicto Apostolo ex Valachia transfuga, Kurylone Dworecio, Kіioviensi consule. Автор діарія в кількох днів під тит. „Scriptum 29 septembris“ потверждає, що се були виключно лівобережні полки: „Sciendum autem hucusque cum Moschis neminem Cosacorum Volinensium, Ukrainensium fuisse, ...sed tantum cum illis sunt, qui trans Boristhenem inculunt, Kochowski (Ann. Pol. Climacteres, II, ст. 457) подає Москалів на 27.000, а козаків на 30.000. Після Duar. wojny z Szer. i Ciec. ст. 145 приніє якийсь Кричимский вієть д. 7 вересня, що при Шереметевим шло 80.000 люда. Goliński, Księga pamiętn. (Рукопись бібл. Осол. ч. 189, ст. 1192) рахує Москалів на 30.000, а козаків на 20.000. По словам Рукоп. бібл. Ягайл. ч. 5, ст. 753 було 24.000 Моск. а 10.000 козаків. Gordon Patrick. Tagebuch, I, ст. 217, записує по інформації одного в'язня 15.000 Москалів і тільки козаків. Lettera di raguaglio scritta dal campo Polacco (Acta hist. res gestas Poloniae illustr. Vol. II, т. I, ст. 177): 40+30 і тамже ст. 167 Journal de ce qui s'est passé... 100.000! Darowski (Compendium bellorum in Pol. gestorum) також 100.000. При тім треба згадати і знану реляцію Поддониценка, де рахуєть ся Москалів на 60.000, а козаків на 11 полків.

Перша дивізія була залежна безпосередно від Шереметева і в її склад входили:

1) надвірна рота гетьманська (кінна) з 300 людей, 2) вісім хоругов дворян по 100 коний, разом 800 люда, 3) райтар в найліпшій зброї на гарних конях 300, то в разі було кінноти 4.100. А крім того: 4) 2.000 піхоти чужосторонньої, розділеної на два ретіменти по 1.000 люда, з яких один стояв під полковником фон Стаден, а другий під полковником Краффортом, 5) 2.800 драгонії, а саме: відділ з 1.000 люда під оберштом Яндером, 5 сотень, себто 500 люда під начальством фон Говена, других тільки було під Силичом і вкінці 8 вільних драгонських компаній, кожда по 100 люда і 6) 1.000 знаменитих стрільців під Левонтевичом. Отже разом в дивізії Шереметева було около 9.900.

Другою дивізією доводив князь Щербатов; вона складала ся з отих частий:

1) надвірна рота кінна з 200 люда, 2) 500 дворян на конях, 3) 2.000 райтар, або разом 2.700 кінноти, крім того 1.200 драгонів; отже всього разом 3.900 люда.

В третій вкінці дивізії, під начальством князя Козловського, находимо:

1) надворню роту в 200 люда, 2) дворян 3.100, 3) райтар 1.100, отже кінноти було 4.400, а з піхотою, якої було 1.000, було разом 5.400.

На основі того обчислення всі дивізії творили армію, зложену з 19.200 люда.

Козацьке військо не переходило числом московського, було його також понад 20.000, хоч той сам автор подає на 30.000.

Були се козаки задніпрянські з полків київського, переяславського, ніжинського, полтавського, миргородського, чернігівського, лехвицького. Доводив ними всіма наказний гетьман, Тиміш Цицюра, з підкомандними: миргородським полковником Павлом Апостолом і київським Кирилом Дворецьким.

Хмельницький зі своєю армією не був іще на поготовю, тож з під Котельні вислав Шереметев до гетьмана післанців з наказом, щоби як найскорше готовив ся і виходив в похід.¹⁾

Артилерія московська посідала 20 великих армат, і багато менших. Козаки мали мати тільки 6 пільних армат. Вовів з живністю і амуніцією раховано понад 1.000.²⁾

¹⁾ Potrzeba z Szerem. i Cieciora, ст. 13.

²⁾ Bell. Poll. Mosch., ст. 19.

II. Приготованя в Польщі.¹⁾

Коли в Москві вже готовили пляни і думали серйозно про війну проти Поляків в спілці з козаками, в Польщі тоді ще до діла зовсім не брали ся. Вправді армія Станислава Потоцького і наємники Виговського стояли весь той час на західнім поясі границь Польщі і на її плечах був ніби обовязок покорити і привернути Україну, та одначе в дійсности було їй далеко до виконаня такого завданя, самій одній без більшого попертя корони.

Через великі попередні висилена, поминаючи вже всі вади внутрішнього устрою, що ще скріпляли сю німіч державного організму, як і сей факт, що всі стараня і вся увага корони була деінде звернена, дотепер правительство звертало на Україну меншу увагу і коли щось робило в тім напрямі, то сього було замало і всякі хвилеві напруженя і способи запобіганя були радше доривочні, як постійні. Для того то не пощастили ся всі заходи Поляків тамтого року і не доведа до нічого могилівська експедиція. Польща, що правда, не забувала своїх претенсій на Україну, і рівнож дуже добре здавано собі з того справу, що звідтам грозить їй небезпеченство, бо кордони пограничні не були непроходимі і вісти про поготове воєнне мусіли переходити чи то від всяких козаків-збігців, чи то від ріжних язиків здобутих на підвідах, та, як висше сказано, з ріжних причин, годі було так легко свої бажаня зреалізовати, і справа мимохіть зволікалась. А Полякам навіть могло залежати на проволоці, бо треба було десь постарати ся війська, треба було позбути ся клопотів деінде; передовсім нале-

¹⁾ Початок сеї кампанії під заг. *Potrzeba Cudnowska* і стан Польщі перед нею — аж до стрічі військ під Любарем, обробив професор краківського університету Віктор Чермак в своїй більшій праці під заг. *Szczęśliwy rok*. Гляди: *Przegląd Polski, zeszyty z grudnia 1886 r., ze stycznia, marca, kwietnia 1887 r., z listopada i grudnia 1889 r.* і вкінці вошити 1 кварталу 1893. Праця ся, в якій ш. Автор попри основне знанє часу і людий зложив великий і дуже цінний призбираний матеріал архивальний, написана проглядно, в вержоу, мовою оздобленою цитатами, заповідала гарну монографію „щасливого року“. Та на жаль ш. Автор лишив її недокінченою. Я в тім розділі опру ся переважно на висше згаданих вже готових здобутках. Притім почуваю ся до милого обовязку виразити щирю подяку Шан. Професорови за впровадженє мене до краківських архивів і за цінні інформації, які я підчас мого побуту в Кракові від нього засягнув.

жало покінчити бодай діло в Прусах зі Шведами і з Москалями в Литві.

Як перше, себто попереднього року 1659, так і сього року, найбільше наганяли до діла Татари. Їм то дуже не подобався так наглий поворот Поляків з під Могилева, де вони навіть не вислали всеї своєї орди. Татарські султани вже були під Тегінею, як повідомлені від повертаючих Татар з під Могилева про все, мусіли і вони, хоч невдоволені, повернути і собі назад.¹⁾ Неподобалися їм і борисівські угоди, і не тільки, що з сього приводу підняли великий крик, але навіть, що більше, дозволили собі настрашити Поляків війною. Вони то найсолідніші союзники, певно найбільше скріпляли надії польської корони і мусіли бути безсумнівно одним з найважніших чинників, що заставляли Поляків брати ся поважно до діла. Інтригував і побуджав їх іще більше до сього Іван Виговський; він здається, чи не старався втягнути в ту справу ще і Туреччину.²⁾

Найважнішою подією, що перекинула державні інтереси тепер на інший бік, можемо уважати покінчене шведської війни і заключене за посередництвом Франції мира в Оливі, який д. 3 мая вже був річку зовсім скінченою. Сучасник сзуйт Даровський оповідає, що по сій події воєнні сили всею своєю масою згідно з думкою і бажанем всіх, звернено проти України, щоби витиснути звідти Москалів і поконати бунтівливих козаків.³⁾ Але з самого початку не було ще ясного плану що до сеї війни; приміром не знати було, чи нове військо має спомогти війську в Литві і побідою закінчити і довести до кінця також і спір о Україну, чи незалежно від акцій на Литві скріпити Потоцького і йти на Україну. На раді воєнній, що зібралася по повороті короля з Оливі в Варшаві, і на якій повинно було се рішитись, роздумовано вправді вже тоді також над евентуальністю можливого наїзду з полудневого сходу, і уважано за потрібне виступити Річпосполитій в тій стороні агресивно, то одначе призначено на сей похід в Україну тільки дивізію Потоцького, а король разом з Любомирским мав стати на

¹⁾ Памятники, т. IV, відд. III, ст. 8—9. Рук. біб. Ягайл. ч. 5, ст. 743. Копія листу Виговського до Чарнецького з д. 7 квітня 1660. Avviso: Varsavia, 11 Aprile 1660 і звістка друга: In lettere d' Adriano-poli, delli 12 Aprile 1660.

²⁾ Памятники, т. III, ст. 423.

³⁾ Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 269 (Darowski, Compendium). Wat. N. Pol. 71, Avviso: Varsovia, ult. Maggio 1660.

чолі лівого крила, що мало бути корпусом резервовим.¹⁾ На тім самім становищу стояло ще правительство і підчас сойму скликаного на другу половину червня для ратифікованя миру: три армії — під проводом Чарнецького, Сапіги і Любомирського були призначені атакувати Москву з Литви, а Потоцький і Татари з подудневого входу на Україні.²⁾ На зміну сього плану вплинули доперва вісти з Литви, які дійшли до Варшави зараз по побіді під Полонкою десь в перших днях липня.³⁾ Тепер отже не треба було виставляти армії в Литві, а радше на Україні, звідки треба було сподівати ся реванжу.

Все було добре, тільки один клопіт лежав тягаром і то вельми тяжким, се була справа заспокоєня потреб війська і його вислання на Україну. Король ніби хотів скликати посполите рушене і навіть тричі розписував віці, останні є з д. 15 серпня; але вони посполитого рушення не привели до факту і здаєть ся сама корона на нього не дуже рахувала. Був се радше спосіб, щоби видусити від шляхти гроші і побори на заплату наємному військови, що покінчило війну в Прусах, як ждати справді недоладного посполитого рушення, яке могло з великою бідою не скорше станути як при кінци вересня, або в перших днях жовтня. День 4 жовтня був визначений королем на згромаджене ся сього війська в Луцьку.

Що короля інтересували більше гроші, видно се зі змісту в сих трех віцях, де виразно підносило ся, що шляхта може від воєнного обовязку викупити ся і чужоземне військо її виручить, одначе треба його заспокоїти, одіти і запровіянтовати, на що жадало ся від воевідств і земель податку в формі чотирох поборів.

Але і сей проект не довів до кінця: королівські відозви нарobili тільки багато крику і галасу а соймики, котрі мали сю ухвалу перевести і були скликані на д. 27 липня, радше протестували, а коли деякий прихилив ся до сього, то не инакше, як під умовою загальної згоди, а се рівнало ся майже відмові.⁴⁾ Не було иншої ради, як таки самому королеви і обом гетьманам полагодити потреби війська і рушити його на Україну. Як дотепер стояли справи, то годі було сподіватись чогось від

¹⁾ Dr. Wik. Czermak, Szczęśliwy rok (Przegląd Polski, r. 1893, kw. III, str. 45).

²⁾ Gazette de France, De Varsovie, le 3 Juillet 1660.

³⁾ Dr. Wik. Czermak (Przeg. Polski, 1893, kw. III, str. 45).

⁴⁾ Ibidem, str. 44—50 і 61—62.

обох тих дивізіях, себто від дивізії Потоцького і Любомирського. Хоч військо домагаючись виплати грошей, нераз відгрожувало ся, але до виповідження служби не здобуло ся і через недостаток організації не приходило навіть до конфедерацій, одначе упала за се до крайности дисципліна і в нутрі був небезпечний розстрій. Від гетьманів відривали ся цілі відділи, полковники покидали свої ретіменти, жовніри своїх зверхників; військо місто збільшати ся, поменшалось. Ціла Польща була тоді заповнена шайками жовнірів, що користаючи з безсильности ряду, а за-слонюючись претенсіями до скарбу, пустили ся на промисел, щоби відбити свій довг і поживити ся чужим коштом. Нічого не помагало, що король і гетьмани звертались до них з наказами такої сваволі і їх завертали до послуху, вони робили своє. А і то військо, що повиїстало в послуху, жило на кватирах коштом тих земель. Найбільше утерпіли від війська Поділе, Волинь і белзьська земля. На кватирах, а особливо в літній порі, в місяцях липни і серпни, було воно добре заобезпечене, голоду не терпіло, але треба було йому заплатити і зневолити вирушити з догідних кватир.¹⁾

Нова рада скликана до Львова всьому тому зарадила.

Дня 4 серпня прибув сюди король з двором і прибули за-візвані вже передше королівськими листами гетьмани.²⁾ Приїхав також з численною свитою (в 200 коний) і бувший козацький гетьман Іван Виговський і тут складав королеви присягу на київське воевідство і на підданство на основі трактатів затверджених козакам Поляками в Варшаві, себто на гадяцькі пакти.³⁾

Взяли в тих нарадах участь і багато инших достойників. Народи обертали ся головно над способами заспокоєня жовнірів. Прибули сюди і вислані від війська депутати. Вони представляли перед королем і радою нужденний стан війська і від них домагали ся виплати належної платні; в противнім разі все військо мало виповісти послух. Король по давньому звичаю старав ся заспокоїти їх, оправдуючи вину правительства зубожілим скарбом і обіцяючи видати до поборців асигнації. Але

¹⁾ Про стан польської армії гарно обговорено в праці Дра Вікт. Чернака, Щасливий рік (ст. 55—58).

²⁾ Gazette de France. De Varsovie, le 21 Août 1660.

³⁾ Goliński, Pamiętn. księga (Рук. біб. Осол. ч. 189, ст. 1180. При тім подає нам кілька рисів з його вигляду: „Człek wysoki, nosa wielkiego, żółtej brody, przywitał się z hetmanami z Potockim i Lubomirskim“. Крім того: Gazette de France, de Varsovie le 25 Août 1660.

все було надармо: відпоручники про асигнації не хотіли навіть чути, а домагалися, щоби уряд призначив всі доходи на сплату військових залежностей, щоби обмежив несовісність поборців при збираню податків і бодай в часті, декотрим найбільше потребуючим, виплатили тепер. По війні знов застерігали для заслужених жовнірів винагородження в урядах.

Головним посередником в порозуміннях між обома сторонами був Любомирський і передовсім його має бути в тім заслуга, що не тільки успокоєно депутатів і військо, але навіть наклонено його до нового походу, а що більше, Любомирський потрафив збудити в ній—почуте військової амбіції. Король іно заручив своїм словом сплату залеглих грошей, які мало військо одержати на св. Мартина, себто 12 листопада, а властиво причинилось одначе найбільше то, що залагоджено в часті найгорячіші потреби війська.¹⁾ Вже тут на раді від шпівнів і язиків було звісно дещо про рухи неприятеля²⁾, тож застановилися і над пляном війни і для приєднання козацького гетьмана виготовлено на даний випадок королівські листи. І їх дійсно опісля вислано до нього.³⁾ З сеї ради вислано по раз другий до Татар посольство на чолі поручника з хоругви Собеского Стефана Бідзінського, з зазивом до поспіху і як най-

¹⁾ По приєднанні численні, але короткі звістки про сі наради у Львові, найобширнійше нас інформують о перебігу їх автор Potrzeby z Szeremetem і Ciec., ст. 14—19 і автор Bell. Pol. Mosch., ст. 10. Автор Potrzeby z Szer. і Ciec., стор. 18. призває виразно, що попри ті утихомирюваня і заспокоєно військо в часті: „Jakoż wszyscy ostatni grosz na to łożyli, aby nagość żołnierzy królewskich przykryli“. Рівнож довідуємося про се від автора Bell. Pol. Mosch., ст. 13. Sed nihil aequae, ut annonae inopia gravabat, cuius provisione non ad praesens tantum, dum itineribus lassarentur legiones, opus erat, sed in Ukrainam quoque, quae longis iam ante bellis multarum confluxu gentium consumpta et vastata in solam camporum redacta fuit solitudinem. Remedium in transitu visum petere a palatinibus Volhinae et Belzenci terraque Chelmensi, uti quidem et promptum propriis ex horreis obtulerunt pro septem hebdomadis commeatum, qui, ut diutius sufficere militi posset, parce per officiales ad id designatos distribebatur. На закладу послужив своїм кредитом Ів. Виговський і ще один шляхтич-капіталіст. Goliński, P. K. 189.

²⁾ Potrzeba z Szer. і C., ст. 13. Gazette de France, De Varsovie le 28 Août. 1660, звичає, що Поляки мали звістки про Москалів під Котельнею. Мало там бути 12.000 Москалів а 40.000 козаків.

³⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 28. Рук. біб. Ягайл. ч. 5, ст. 752. Compendium zebrane z różnych listów ukraińskich. De data 27 Aug. od kasztel. woł. Каштелян доносив про прихильність декотрої старшини:

скоршої злуки з польським військом.¹⁾ Але Татари вже і без того своє зробили, а в двадцятих днях серпня стояла вже вся орда між Гусятином і Фельштином і вичікувала польських військ.²⁾ Тут на тій раді прийшло і до згоди між обома гетьманами. Король і двір думаючи прихилити маршалка Любомирського для своїх цілей, хотіли весь провід в сій кампанії віддати в його руки і навіть тайною намовою наклонили вже часть війська з дивізії Потоцкого перейти на сторону маршалка, але тепер вони якось згодилися спільно проводити, а що до головного начальства — мали ще порозуміти ся.³⁾

По замкненню нарад удав ся король з двором десь по дни 15 серпня (16—19) до Самбора. Сам участи в сій кампанії не взяв: йому відрадити ангажовати ся особисто, щоби на случай якого нещастя, невдача не зробила надто великого вражіння і, щоби своїм впливом міг в данім випадку повзяти якісь способи, щоб зарадити.⁴⁾ Гетьмани виїхали до військ — Любомирський до своєї армії над Буг до Крилова а Потоцкий виїхав під Тарнопіль.

Найскорше приготвила ся до походу дивізія пільного гетьмана і маршала Любомирського, хоч вона находила ся в далеко

„коли би не йшло о жінки їх і діти, то багато би висвідчили нам добра, тим більше, що є „a partibus nostris“ і того собі желаютъ. Радить вислати rectos et patriae amatores людей, дляперетягнення на свою сторону.

¹⁾ Ibidem, ст. 10, Gazette de France, de 5. Sept. i 12 Sept.

²⁾ Рук. біб. Ягайл. ч. 5, ст. 252. Дата: W Samborze die ultima Augusti 1660. Wojska nasze postępują ku nieprzyjacielowi. JM. P. Wojewoda Krakowski 23 praes. miesiąca wyjechał z Podhajec, 25 tego miesiąca ruszyć miał obóz z pod Tarnopola dalej ku Ukrainie. Równow z JMcią i орда idzie, która między Satonowem a Felsztynem stała, czekając na naszych. O Umańskim i Braclawskim Pulku powiadają szpiegowie, że stoją pod Szarogrodem. Spodziewają się, że прѣдки z nimi będzie experyment. Рукопись біб. Осс. ч. 189, ст. 1180. З записки походячі в перших двѣх серпня, довідуємо ся, що орда вже ждала в полях. „Chan krymski z wojskami swemi tatarskimi w polu leży, czekając na wojska koronne i zbliżenie się Króla JMci“. Вкївци Gazette de France. De Varsovie, le 19 Sept. 1660.

³⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 10 і Рук. біб. Ягайл. ч. 5; копія з реляції п. в. W. Samborze die ultima Augusti 1660 говорять виразно, що Потоцкий обіцяв навіть здати всю команду над військом маршалови Любомирському, а сам мав позістати при королю для збираня посполитого рушення; крім сього Рук. бібл. Оссол. ч. 189, ст. 1181, під днем 24 серпня. Але до сього не прийшло.

⁴⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 10.

прикрійшим стані і заходили більші труднощі спровадити її в Прус. Коли се військо опустило Пруси і як довго там воно бавило ся на лежах, не знаємо.¹⁾ Досить, що перша прибула в надбужанські сторони між Грубишів і Сокаль кавалерія і вона вже там стояла в останніх днях липня; піхота, перешкоджена довгими маршами і збиранєм по дорозі провіанту, поступала поволійше.²⁾ Дня 2 серпня перейшла кавалерія і піхота через Буг, піхота заняли кватири по селах і містах Волини близше ріки Буга, а кінноту казав Любомирский львівському хорунжови Сокольніцкому запровадити до Луцька. 19 вересня мала вся піхота, діставши живність, стати в Крилові до перегляду. І так стало ся: 20 серпня по повороті маршала зі Львова відбуло ся святочне повитане його серед пушочних і самопальних вистрелів, відбув ся дальше перегляд, а опісля все військо для легшого виживленя пішло кількома шляхами до Луцька, де на день 25 серпня мала наступити злука з кавалерією. Маршал забавивши два дни (26 і 27) в Луцьку і принявши там посольство від султана Нурадина, що звіщав про свій прихід, удав ся дальше в похід на чолі цілої своєї дивізії.³⁾ Ішов через Острожок, 28 серпня через зруйновану, але в части вже відбудовану резиденцію Бенцьовского Дубно і був в нього в гостині. Далі попри Сураж перейшов річку Вілію, а дня 3 під Ляхівцями, місточком над Гориню, прилучили ся до нього: київський воевода Іван Виговський з 2.000 л., великий хорунжий Іван Собіський, Іван Сапіга, коронний пільний писар, Дмитро Вишневецький, белзьський воевода і луцький староста Самійло Ліщинский.⁴⁾ Дня 5. IX. переправило ся військо через Горинь і ввійшло на подільські рівнини, де як оповідає чужинець Гордон, милі є два рази

¹⁾ Gazette de France, De Varsovie, le 17 Juill. Довідуємо ся в звістки сеї газети, що 15 вийшов Любомирский зі своєю армією з Янівця і, що був назначений в Грубишові перегляд війська.

²⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 11.

³⁾ Рук. біб. Яг. ч. 5, ст. 752. (Compendium zebrane z różnych nowin i listów). Починаєть ся „De 27 Augusta od Kasztelana Wołyńskiego (Pieniańskiego) (?) — нечитко написано — мабуть Бенцьовского має бути), któruy oznajmił, że... Я вже наводив зміст тих слів. В тім своїм листі звіщає, що маршал прибув під Луцьк „eodiem die“ себто 27, коли на основі опису маршу Гордона (Tagebuch, ст. 215) виходить, що Любомирский прибув там 25. Міг еще добре не знати.

⁴⁾ Про рухи дивізії Любомирского дає нам найдовкладнішу реляцію: Patrick Gordon, Tagebuch, т. I, ст. 15. Я його держав ся. Крім того Jerlicz, Latopisiec, II, ст. 50. Здаєть ся автор Dyar. w. z Szer., ст. 145 подає хибно день прибуття під Константинів 7 вересня.

довші, як в Польщі, а місцевість убога водою і деревом. Любомирський десь д. 6 вересня випередивши військо, вибрав ся зі значнішими в татарський табор до султана на відвідини, а армія перейшовши д. 8 вересня болотнисту річку перед Старим Константиновом, получилась д. 9 вересня з дивізією Потоцького¹⁾.

Коронний гетьман Ст. Потоцький вибрав ся зі своєю дивізією з під Тарнополя трохи півнійше, бо аж д. 26 серпня і поспішив до Вишнівця, де по словам короля, мав получить ся з ордою. 30 серпня находимо його під Мединою (село в теперішнім збаражським повіті)²⁾, і звідси мабуть довідавшись, що Татари місто поспішати на означене місце, запускались загонами поза Вишневець аж до Острога і Корця³⁾, вислав свого сина, щоби їх відвернув⁴⁾. Також сам, щоби їм перетяти дорогу вирушив до Авратина. Султанови, який находив з ордами від нього на дві милі між Ожохівцями а Чорним Островом, зложив Потоцький 31 серпня візиту і умовились що до походу, а на другий день військо його получило ся під Чорним Островом з ордою і звідти рушило в дорогу до Старого Константинова. Дня 6 були вже на означенім місци.⁵⁾

Так отже вкінці по поконианю всіх трудностей станула вся польська армія в цілім своїм комплекті. А була се армія так числом як і своєю вартостю імпонуюча. Всього війська разом з ордою було понад 70.000 люда: з того около або понад 30.000 добре виправленого в довголітних війнах в Прусах і на Україні польського війська⁶⁾, а 40.000 прилучило ся орди

¹⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 14, подає нам склад війська, яке під Ляхівцями прилучило ся до Люб. „Accessit in progressu circa oppidum Lachowce Joannes Wychowski, Palatinus Kiioviensis, quattuordecim cohortium et ducentorum dragonum comitatu iunctis“. По словам дневника Гордона Виговський з 2.000 військом прилучив ся в дорозі десь 6 вересня. Gordon, Tagebuch, ст. 215.

²⁾ Dr. Wiktor Czermak, Szczęśliwy rok (Przegląd polski z r. 1893, kw. III, ст. 66). Універсал Потоцького до шляхти землі Галицької має дату: „W obozie d. 30 Aug. 1660 pod Medyną“ (Arch. akt. gr. i z. lw. Acta Castr. hal. t. 151, ст. 1624—5). ³⁾ Jerlicz, ст. 51.

⁴⁾ Bellum Pol. Mosch., ст. 14.

⁵⁾ О рухах дивізії Потоцького подає найдокладніші вісті: Dya-gyusz w. z Szeremetem, ст. 144. Grabowski Ambrozy: Ojczyście spominki, t. II.

⁶⁾ Подібно, як не можна було подати докладного числа московсько козацької армії, так само стоїть справа в польськими військами. Сучасні і півнійші реляції подають різні числа, і хіба десь-не-десь

під проводом Нурадїна і Сафер-Гирея — не числячи до того численної службової голоти, призначеної пасти конї і перехо-

якась звістка вгоджує ся більше менше з другою. Подавані цифри розходять ся в границях 40—15 тисячий. По всяких комбінаціях можна хиба прийти до приближеного результату і рахувати його більше менше около 30.000. Розгляньмо ся в тих цифрах ближше. По записці в таборі під Любаром від якогось сучасника з під дивізії Потоцького всього війська польського було там 30.000, себто під Стан. Потоцьким, Ів. Виговським і маршалом. Татар з ханським сином подає він понад 50.000 (*sopra 50 mila*). Дал самро Polacco, li 15 Settembre 1660 sotto Lubarciova. Нунцій Антоній Піньятеллі в своїй депеші з Кракова з дня 18 вересня (*Cracovia 18 Settembre 1660*) рахує Поляків разом з Татарами на 80.000. Не знати, як він рахує сили з осібна. Коли возьємо, що Татар було з певністю 40.000, то на Поляків припадає других 40.000. Автор епопеї „Potrzeby z Szeremetem i Cieciorą“, ст. 32 таке каже: „Wyłóć wprawdzie nie mało wojska na papierze, lecz do boju — przyznać to każdy musi szczerze — nad pietnaście tysięcy nigdy go nie było“. Саму дивізію Любомирського ось як рахують: Darowski, що був сучасником сього походу і його широко описав (Барсуковъ, Родъ Шер., т. V, ст. 315) числить на 17.000; згадана вже перше реляція (Рук. бібл. Ягайл. ч. 5, ст. 752) потує всього війська на 20.000. Jerlicz (*Latopisiec*, т. II, ст. 51) подає самої кінноти Любомирського на 20.000 а піхоти на 10.000 „różnej z cudzoziemcy prócz licznej szeladzi i ochotnika, którego kładli na 40 albo i dalej tysięcy“. Може видавати ся дуже певною цифра чужосторонної піхоти з реляції, яка походить вже з часу по сій кампанії. (Рук. бібл. Ягайл., ст. 762. „Wojsko nasze — оповідаєсь там — po tak wielkich bitwach i pracach jest bardzo nadwreżone, tak w ludziach jak w koniach, tak że ledwie $\frac{1}{2}$ część wojska superest. Zabitych jest siła, ale postrzelonego i posieczonego prawie połowa. Wojska cudzoziemskiego regimentów więcej ubyło, bo od 13.000 piechoty iako effecte et realiter w pole wyszli, nie zostaje zaledwie 2.000. Із всього війська ми знаємо найліпше число піхоти в дивізії Любомирського і то не тільки всеї вагалом, але навіть і число людей в поодиноких регіментах. Подав нам в своїм деннику Патрік Гордон (*Patrick Gordon, Tagebuch*, I, ст. 215), яко один із ближших до Любомирського і наглядний учасник перегляду під Криловом. По його рахунку всеї піхоти в 9 регіментах було 7.160. Сі цифри власне після його дневника наведено. У Потоцького мало бути по його словам 8.000. Але се вже мусить бути рішучо ва низка цифра в огляду на се, що дивізія Потоцького, яко начального вождя, чисельно переважала дивізію маршала. Найкрасший перегляд всього війська по його розміщеню по регіментах і хоругвах подав невнаний нам автор широкої реляції Bell. Pol. Mosch., ст. 10—14. Що правда, довідуємо ся тут про число регіментів, про їх властителів, командантів і підкомандантів, та тільки не подав автор загального числа всього війська. Рівнож дуже зближений до сього рахунку перепроваджує і Kochowski (*Ann. Pol. Clim.*, II, ст. 461—62. Ріжниця в тім, що у нього находимо 12 регіментів піхоти без означеня приналежности і дещо більше хоругв кавалерії.

увати добычу. Перевагу, хоч незначну, мала дивізія Потоцького. Число піхоти, наємної, чужосторонньої, можемо подати в приближеню на 10—13.000 і вона розпадала ся по всій правдоподібности на 13 регіментів: на 9 підчинених Любомирському а 3, взглядно 4 Потоцькому. Що до кавалерії, то могло її бути 17.000 або й більше, вона ділила ся на 18 полків: 7 Любомирського а 11 Потоцького.

Тепер назв'єм властителів або провідників поодиноких регіментів. Як сказано, під начальством Любомирського було 9 піших регіментів і вони були: 1) самого гетьмана Любомирського під командою обершта Миколи Константина Гізи 1.000 жовнів, 2) судомірського воеводи Івана Замойського під оберштом Давідзоном 900 л., 3) генерал-майора Целярія 300 піхоти + 60 драгонів, 4) генерала Гротгауза 800 л., 5) обершта Стефана Немирича 900 л., 6) обершта Христ. Корецького, київського хорунжого 600 люда, 7) обершта де Буї 900 л. + 100 драг., 8) Михайла Радивида, литовського підчашого 200 л. і 9) обершта Чарноцького 200 л.

Знову під коронним гетьманом Потоцьким служили регіменти: 1) Александра Любомирського, коронного конюшого, 2) Івана Сапіги, коронного писаря, 3) Грудзінського, каліського воеводи і вкінці 4) регімент Фромгольда де Лідінггайзен Вольфа, команданта всієї артилерії (сей надійшов під Любар аж доперва в половині вересня). Як сказано висше, тяжко узброєна кавалерія перевисшала числом піхоту, що переважно була чужого походження, а польської піхоти „Polono more et Marte instructos“ мало бути йно 600 люда.

(Далі буде).

Вкінці дещо о Татарах. Ту так само деякі реляції не годять ся, але більшість їх і то походячих від наочних свідків, одноголосно подають певну цифру 40.000. І так: Рукопись бібл. Ягайл. ч. 5, також числить їх на 40.000, а день злученя з Поляками назавчує на 4 вересня. То само говорять: Dyaryusz w. z Szer., ст. 145, Gordon, Tagebuch, II, ст. 215, Avvisi di Polonia, dal campo Polacco, li 15 Settembre 1660 sotto Lubarciovia. Вправді ся послідна реляція рахує їх на 50.000, але підносить, що доборотьби не виступало більше як 40.000, інші були безоружні, мабуть радше за челядь служили. Друга часть Татар мала стати на волошській границі.

З життя українського духовенства Львівської єпархії в другій половині XVIII в.

Подала *Мелянія Бордун*¹⁾.

МАТЕРІЯЛИ.

1. *Задача іспитова писана 1786 р. Петром Дорожинським.*

Pytania z teologii pastoralney.

Чыли парох обов'язаны zostawac w parochii zawsze, owieczki swe poznać, kochać y dlaczego?

Zostawać na miejscu pewnym znaczy się, który na tym zostaje, iako na miejscu sobie właściwym, zostawanie, jest pomieszkanie stateczne w iakowey okolicy, y mieć staranie duchowne około dusz ludu sobie powierzonego, a to nazywa się parochią. To staranie nie inaczey dopełnić się nie może tylko przez ustawiczne zostawanie w parochii, więc obow'язany jest zostawać zawsze w parochii. Co z słów Sgo Pawła do prezbiterów efezyńskich będących na tym urzędzie mówiąc = „Uważaycie y zaradzaycie całej trzodzie, albowiem duch sty was postanowił, aby biskupie rzadzili kościołem bożym“ y znowu, „który trzodę paść pragnie niepowinien się nigdy od niey odłączać, który zaś opuszcza ten nie jest pasterzem, ale zdraycą. Pasterz prawdziwy, gdy owieczki swoje wyprowadza, wypuściwszy, idzie przed niemi, a oni za nim. Zostawanie cielesne nie czyni zadosyć obow'язkowi, ale powinien y myśla, bo dlaczegoż jest pasterzem, aby owieczki swoje paść, to jest słowem, przykładem y sakramentami, y żeby zapobiegł wszystkiemu złemu, coby owieczkom iego szkodziło, lub szkodzić mogło. Paroch obow'язany prac dopełniać apostołskich przez siebie samego. Pracy jego żadnego pożytku nieodbiora, jeżeli się z niemi nie pozna, to jest drugim obow'язkiem pasterza, aby owieczki swoje poznał, y od nich był poznany. Xtus Pan sam o sobie świadczy mówiąc = „Ja iestem pasterz dobry znam moie, a mnie moie“. Te poznanie powinno bydź nietylko z twarzy, ale też y z imienia, y o uczynkach. Co Ewangelia S-a pokazuje owieczki głosu jego słuchają, y mianowicie ich wspomina. Paroch urząd sprawuje sędziego, lekarza, nauczyciela, oycza, jako oyciec cielesny mile y łagodnie postępuje z dziećmi swoiemi, więc y oyciec duchowny postępować powinien z parochianami swemi mile y łagodnie.

Jakie objectum nauczania pastoralnego y iaki koniec?

Te naybardziej pismo, boże dzieje OO. SS. historyą kościelną, rozum naturalny, ktore w nas nayłatwiey wdzięczność posłuszeństwo,

¹⁾ ДИВ. Т. СІХ.

ufność y miłość do P. Boga wzbudzić mogą. Koniec, dwojaki jest chwała Boża y zbawienie wieczne.

Czyli wszystkich spowiadających się rozgrzeszać może paroch?

Niewszystkich, 1-mo nałogowych, 2-o powracających znowu do grzechów acz inszego rodzaju, 3-o w okazyach bliskich zostających grzeszenia, 4-o po odprawioney zaraz spowiedzi powracających, 5-o tych, którzy niechęć postępowości czynić, 6-o tych, którzy niechęć, co powinni, 7-którzy grzechów nieunikają, ażeby mogli.

Które są znaki jawne żalu, y czyli może nieżałującego penitenta, kiedy rozgrzeszyć?

Znaki są dwojakie mylne, a drugie pewne. Mylne są te, wyznanie grzechów, płacz, wzdychanie, uczęszczanie na odpusty, dawanie jałmużn obfitych. Pewne są te — poprawa życia; należyte, dosyć czynienie obrażonemu majestatowi bożemu. Rozgrzeszać nie powinien tego, który niema żalu z postanowieniem wiecey niegrzeszyć, ten zaś żal powinien być nadnaturalny, to jest zasadzać się na jedyney miłości Pana Boga, nie bojaźni jakiej. To z samego żalu wnieść można, bo jest nienawisć, brzydzenie się grzechem, aby zaś brzydził się powinien przeciwną rzecz kochać. Że potrzebny jest żal z pisma bożego OO. SS. rozumu naturalnego dowodziemy — chociażby grzechy twoje były brzydkie, jak szkarłat wybieleją jak śnieg. Stwierdza to Bazyli S. Grzegorz Nazianzeński, który w mowie swojej wymaga, aby każdy przed rozgrzeszeniem żałował, tak mówi jest, chrzest ten, ale pracowitszy, którym ten omywa się, który łzami obmywa swe łozę.

Vidi Skorodźyński. Die 30 Augusti A-o 1786. Piotr Dorozżyński. (1786, 61).

2. Задача в теології пасторальної, писана при іспиті 1786 р. Семеном Борисевичом.

Вопроси вгословіи пасторалнѣ в' часѣхъ восвѣдченія пасхалнаго предложеніи.

Вопросъ а. А. что требѣ есть ко полученію парохіи? В. и полезному исполненію оуряду пастерскаго? С. и или шврѣтатися могутъ іковѣи причини, ради ви которихъ ѿ дополненія должности могъли сѧ оуклонити?

А. ко полученію парохіи потребніи сѧ сѣтъ а. званіе вжое, іаже есть виразнаа вола божа. В. совершеннаа оумѣтностъ іазика сего, котори' конечно потребни' есть в' овод' странѣ, гдѣ хошеть получитьи парохію. Г. совершенніи лѣта, которихъ в' сѣхъ часѣхъ требують конечно, дави ишѣла совершеннихъ кѣ. Д. Гіи оумѣтностъ котораа в' оученію людѣ' севѣ повѣренихъ всенечнѣ істязаетъ сѧ. Е. Растропностъ дѣловнаа, чрезъ которю извиряють сѧ средствіа ко ползѣ дѣловнѣ. С. Гѣованостъ, дави благимъ шеразомъ или прикладомъ присвѣщала людѣмъ севѣ повѣренимъ.

(В. як в польсьєвіи)...

С. Причини жадніи нешврѣтають сѧ, ради ви которихъ могъли сѧ оуклонити ѿ дополненія должности' своихъ, во или во время губителства или во время врани или нагоршаго зла недолженъ оукланятися (обор.) ѿ своего стада, токмо аще будеть

вбръкта(ти)ся в'немоци здравия, или вненависти люде', но да би не з его причини походищо', между которими наветь неизчи-слаеть ся посѣщеніе сродниковъ токмо хуба на кратки' часъ и то за сонзволеніемъ епископскимъ, инаго на сконмъ мѣсцѣ зо-ставиши.

Вопросъ В. Я что есть пасторальное поученіе? В. и предло-женіе? С. На чомъ состоитъ D. W куду сіе можетъ ся извири-ти. E. Чего втомъ поученію долженъ естъ хранитися? (A. B. C. D. — яе в польсѣвіи).

л. 2. E. Пооученію сконмъ пастирь долженъ естъ хранити-ся сего всаческаго что з хвалою ѣжественною и вѣчнимъ спасе-ніемъ дшъ члвѣческихъ—несогласуетъ ся и Матерією оученія па-стерскаго быти не можетъ якогo непотребнихъ постизаній, баснѣ изобрѣтеннихъ противо истинѣ, всакихъ занухъ возвужде-ніи похотѣ сконухъ, возвишенія ся зумѣтности, оугожденія на-мѣтности своея яково" користи временно" и прочіихъ повѣсте" новозшврѣтенихъ яко глаголетъ Лука стїи' ничтоже покровен-но еже нешкріетъ ся... вовериши вдебрь шгнуеню, глаголюже вамъ того оувонтеса.

(л. 2 об.) Вопросъ Г. А. что вполсѣщенію болнихъ? В. что вполсѣщенію оумирающихъ соблюдать должны ести? С. и что оувѣжати тревѣ естъ?

A. Вполсѣщенію волнаго долженъ естъ внимати вопервухъ шкрестности недуга или втяжко" волѣзни зостаеъ или ни? аще ли невтяжко" волѣзни долженъ ему чинити надежду ш здравїи, и потѣшати его, дави вилъ споко'но' мисли ине мѣшалъся, а тимъ часомъ дави приготовлялъ ся до исповѣдан..

B. Вполсѣщенію оумирающаго долженъ предкладати же оуже звизжаеъ ся шви' страшни' часъ разлүченія ся з симъ свѣ-томъ и приятиеми, долженъ возвуждати дави чинилъ актъ вѣри надежди любве, дави оуповалъ єдине ш їзѣ, дави всакиє оурази шпуцалъ, желалъ благополүчія вѣчнаго, благодареніе чи-нилъ за вса благодарїнія бжла (л. 3) надгорожати кривди кїимъ колвекъ спосовомъ старалъ ся, дави ащеи єще здравъ естъ на змислахъ имѣнія своа заспосажалъ, дави ни єдино' имѣлъ склонности ко помпѣ, дави ш ницихъ памяталъ и просилъ ш благодать и милосердіє бжїє конхъ не потребное при конци житїя.

C. Оувѣжати долженъ парохъ дави не шдкладалъ посѣще-ніє волнаго аж на конецъ смерти...

Пунктъ A. Вопросъ Д. а. кто оурядъ пастерски" постано-вилъ? В. якъ постановилъ? С. и шковїи его сүть швовязки на-чланѣшии?

(л. 3 об.) Пунктъ B. Вопросъ E. Я шковїи конецъ поученія пастерскаго? В. и шковїи пооученія вити могутъ или повинни пооученія того?

Я конецъ пооученія пастерскаго естъ хвала божаи и вѣчноє дшъ спасеніє.

B. Бласности пооученія пастерскаго сүть сїи. а. Истинна... B-а пасностъ... Г. естъ прешдолѣнїє дави пооученіє пастер-

ское премагало слншателн ш се' истннк' нже ест' матеріа оученіа. Д. Оудовност'... Е. Краткост'... С. Простое оуложеніе дави повседневннм' способом' вещь сн толковала н нзнснала по разум'нню челоу'бческоу а не високоу'дрому, вднак' не нм'ет' сн разум'нті здѣ, дави н'когда жадного способу краснор'чнвого нлн ф'гур' не оупотреблатн. З. Етосованіе сн ко вещьм', м'бст'у н времени по разлнчностн шкрестносте" н поразлнчностн шсобѣ, которм' сн нзнснает' каковаа истннна, то ест' дави ннако до протнх' люде" ннако до оученшх', ннако до д'ѣте" ннако до внжшаго в'куу поученіе бнло.

(л. 4.) Пункт' З. Многоракое ест' поученіе пастерское. В. что ест' катехнзм'. С. что шсобанне ш катехнзм' заховатнса повинно?...

С. Н' катехнзм' шсобанне заховатн сн повинна любовь ко д'ѣтем' в' научанію, терпелнвост' нбо кром' терпелнвостн не может' дополннтн сего поученіа пастерскаго ко д'ѣтем'...

(л. 5) Die 26 Mai VS. 1786 Simon Borysiewicz (на мартннесі). Vidi N. Skorodynski I-a Classis (1786, 96).

3. Свідоуство шкільне Томи Верхратського з 1783 р.

Omnibus praesentes lecturis salutem. Cum R. D. Thomas Werchratski alio se e nostris transferens scholis de scientia et moribus suis postulet a nobis testimonium: huic justae postulationi annuentes testamur illum operam navasse, post ceterar a primordiis laudabiliter absolutas disciplinas, demus studio Rhetorices annos duos satis fecisse, moresq; bonos, juxta leges scholasticas exemplariter exercuisse. Quare illorum gratiae, ad quos pervenerit, commendatum esse cupimus et petimus. In fidem has ei literas manu nostra subscriptas, et sigillo collegii munitas, dedimus Buczacii, Anno 1783, Die 6-to octobris V. S. P. Dorotheus Michalski OS. B. M. Praefectus scholarum Eundem Rdum Dnum Thoman Werchratski etiam moralis Theologiae studio operam navasse satis diligentem spatio anni unius attestor, idem, qui supra (печатка).

4. Свідоуство Іосафата Кончевича з 1772 р. видане у Львові Іосифом Філіпеукил, префектом взуїтської школи.

Omnibus Praesentes Lecturis salutem in Domino. Cum Dnus Josephat Konczewicz alio se ex nostris transferat scholis, testamur illum navasse operam scholae Rhetorices diligentem, nihilq, dissonum bonis moribus, ac legibus scholasticis egisse. Quare illorum gratiae et respectui, ad quos pervenerit, commendatum esse cupimus, ac petimus. In quorum fidem has ei literas manu nostra subscriptas, et sigillo collegii munitas dedimus Leopoli anno 1772, 26 Mai X. Josephus Filipecki Soc. Jesu. praef. schol. (печатка).

5. Свідоуство Івана Данчевського, видане 1782 р. дирекцією академічної гімназії у Львові.

Praefectus Scholarum humaniorum in academico gymnasio leopoliensi, lectori salutem a Domino. Discessurus a nobis Ioannes Danzewski ritus graeci vitae suae apud nos actae, et studiorum testes expetiit literas, cujus petitioni, ut pro recepto more faciamus satis, praef.

sentibus testamur, eum in hoc academico gymnasio, initio anni huius poeticam frequentare coepisse, et in tertiam classem relatum primo semestri fuisse.

Ad mores quod attinet, sacramentorum poenitentiae, et Eucharistiae usu, virtutum studio, et legum Academicarum observantia moderatoribus suis satisfecit ita ut omnibus commendari possit.

In quorum fidem has ei patentes literas, manu nostra subscriptas, Caesareo et Academico scholarum humaniorum sigillo munitas dedimus. Leopoli Die 16 mensis Iulii Anno 1782. Ign. Milbacher Theol. D.

6. Свідчення університету львівського видане Антонію Клічови в 1781 р.

Lecturis salutem a Domino. Abiturus a nobis studiorum, et vitae suae apud nos actae, literas testimoniales humiliter expetit Magnificus Dominus Antonius Klicz ex Palatinatu Vohliniensi Czarturiensis. Cuius aequae petitioni satisfactori, testamur eundem studia humaniora, philosophiam, et sacros canones universos in hac Alma universitate Caesareo-Regia Leopoliensi, egregio cum profectu absolvisse. Ad haec in vitae, probitate, morumque honestate moderatoribus suis plenam dedisse satisfactionem. In quorum fidem has ei patentes literas manu propria subscriptas, et sigillo munitas dedimus. Leopoli die 4 mensis Aprilis anno Domini MDCCLXXXI. Josephus Skobera S. S. Theologiae Doctor, ecclesiae S. S. Petri et Pauli Leopoli intre moenia urbis praepositus m. p. (печатка).

7. Свідчення зі школи Піярів в Золочеві, видане 1782 р. Григорієви Дольницькому.

Praefectus scholarum piarum zloczoviensium lectorim salutem a Domino. Discessurus a nobis d. Gregorius Dolnicki, vitae suae apud nos actae, et studiorum testes expetiit literas, cujus aequis praecibus facile pro more admissis, hisce literis nostris testamur eum scholas nostras publicas zloczovienses a primis literarum rudimentis ad rhetoricam inclusive frequentasse cum laudabili profectu. Ad vitae rationem et mores quod attinet testamur eundem nihil bonis moribus contrarium egisse. Quamobrem omnibus ad quoscunque perveniunt commendatum magnopere cupimas. In quorum fidem has ei patentes, manu nostra subscriptas et collegii nostri sigillo munitas dedimus Zloczoviae, die 19 mensis Ian. A. 1782. I. Chrosćiński mp. Scholarum praefectus m. p. (печатка).

8. Свідчення службове видане Іванови Птакальському, бакалареві з Лешнова 1757 р.

L. I. X tus Daie te moie testimonium, alias rekomendacyę I. Panu Ianowi Ptakalskiemu, a synowi Sławetnego Piotra Ptakalskiego, piekacza y mieszczanina leszniowskiego. Ktõren u nas będąc na bakataryi przy cerkwi świętego Nikolaја, trzy roky wiernie y pobożnie się obchoдзіł przy statku wszelkim, tudzież dzieci w naukach adukował slicznie. Zadney nie podległy był okazyi, co dla lepszey wiary, y waloru przy imionach naszych rękami własnymi podpisujemy się. Datt. w Lesznio-wie d. 18 aprylysi 1757 an. X. Stefan Floriański P. S. N. m. p. Bazyli Karpiński, brat starszy, Semion Zawadowski, Brat starszy mieszczanie (1757, 11).

9. *Свідочтво моральности видане громадою Скморох поповичеву Луці Беркевичу 1784 р.*

My gromada cała wsi Skomoroch daemy te nasze sprawiedliwe zaświadczenie y attestatum za urodzonym imc panem Łukaszem Berkiewiczem, któren się stara o stan duchowieński do cerkwi naszej skomoroskiej, na miesce oycowskie, za którym takowe daemy świadectwo: Iako my wszyscy, cała gromada znamy, iż jest dzieciuch we wszystkich cnotach od młodości swoich lat podsciwy, y niechorowity, ani w niczym najmniejszey złey noty na siebie nie mający. To sprawiedliwie pod sumieniem zeznajemy, y tym naszym świadectwem zaświadczamy na którym własnemi rękami naszymi podpisujemy się. Iako też y do cała gromada zaświadczamy, iż ten duchowny terażniejszy, dany nam do cyrkwi naszej, nie sprawuje się, jako kapłan y duchowny, ale ustawicznie piałństwem się zabawia, y co zbytków nad ludźmi wyrabia. Włosy z wonsow ludziom piany wyrывa, y z niecnotliwemi ludźmi y hultajami ustawicznie kompanie trzyma, którego my gromada za jego występki czynione nam niehcemy go ani żywego, ani umarłego u siebie za kapłana. Cwyntarz spalił na złość gromadzie, y pustynie czyni koło cerkwi. Upiwszy się wiwat sy każe muzykantom w izbie wygrywać, a sam wyydzie na dwor y w dzwony każe dzwonić tyle razy, kile razy wiwat grają. Z rezydencyi sierote z dziećmi ustawicznie wypędza, y wygania, a nie mając ieszcze takiego dozwozenia, więc my gromada sprawiedliwe uzalenie do I. O. Pani zanosimy, y uskarzamy się y na tym zeznaniu własnemi rękami podpisujemy się, jako nieumiejący pisać kładniemy znak krzyża świętego. datt. w Skomorochach 14 Mai 1784 Teodor Pietruch ⊕ Wasyl Pietruch ⊕ Wasyl Smoła ⊕ (1784, 67).

10. *Посвідчення морального життя, здоровля і знання Івана Мустановича, кандидата до стану духовного, видане прислопською громадою 1774 р.*

1) Uczciwy Jan Mustanowicz jest kanonny syn W. X. Bazylego Mustanowicza, koadiutora przysłupskiego y Tatiany, małżonków, a wnuk nieboszczyka W. X. Bazylego Mustanowicza, a zatem kondycyi wolney. 2) Uczciwy Jan Mustanowicz do stanu kapłańskiego aspirant od młodych lat bawił się nauką, nabywając umiejętności pisma słowiańskiego przez lat pięć, y Богословія moralney, przez dwa roki w seminaryum Monkaczowskim, co jest wiadomo tu wszystkim. 3) W mocney pogrozie zostawał i zostaje u rodziców swoich Jan Mustanowicz, niepopuścili mu okalać się żadnym złym nałogiem. 4) Zdrów, jak orzech Jan Mustanowicz, nie cierpi żadney choroby, ani pomieszania zmysłów, co jest przed oczyma. 5) Gratis od należytych kolatorów otrzymał prezente, bo my gromada mocno dokuczaliśmy Panom naszym, aby go gratis prezentowali (1774, 47).

11. *Свідочтво моральности видане Іванови Завадзкому, Щасним Чацким 1772 р.*

Szczesny na Xsięstwie Poryckim y Brusilowie, Czacki Podczaszy Wielki koronny, Orderu Orła Białego kawaler, Rotmistrz woysk Rzeczypospolitey. Lubo Panu Ianowi Zawadzkiemu dając prezętę do cerkwi moiey staromieyskiej-brusilowskiej zaleciłem jego cnoty y dobre obyczaje, gdy

jednak teraz zabierającemu się do przyjęcia, charakteru kapłańskiego, jest powinnością jego pokazać świadectwo urodzenia, obyczajów y sprawowania się w życiu swego, a zatym ia praesentibus onim świadczę: Iż on w dobrach moich, wsi Łuczycach, w wojewodztwie Bełzkim leżących z rodziców dobrego łoża, podściwycch y cnotliwych spółdżony. We wsi Steniatynie sąsiedzkiej w szkółce tamże będącej po rusku był edukowany, potym u I. P. Piątkowskiego, ekonoma mego poryckiego lat kilka bez żadney noty służył, od tegoż z swoich cnot zalecony do mnie Pana swego, na służbę do kredensu był wzięty. W moim dworze lat sześć służąc, trzeżwo, wiernie, podściwicie, bez żadney zmayı sprawował się, tak dalece, że dla drugich równo z sobą stających z swoich obyczajów, cnot y pobożności był przykładem. Roku terażniejszego po świętach Bożego Narodzenia, tu w mieście moim Brusilowie z Małanką, córką Marusi, wdowy kupcowey, z Panną cnotliwą, rodziców łoża dobrego, mieszczan brusilowskich ożenił się. W tym stanie małżeńskim chwalebnie y przykładnie sprawuje się. A zatem tegoż Pana Iana Zawadzkiego z urodzenia, obyczajów przez cały trakt życia jego dotąd mi dobrze wiadomego, zwierzchności duchowney, która od niego świadectwa takowego potrzebować będzie zalecam, rekomenduję y świadczę, y na to się ręką moją własną, przy przyciśnieniu zwykłej pieczęci podpisuję się. Działo się w zamku moim w Brusilowie 7. 13-bris 1772. Roku szostego niewoli moiey. Szczęsny Czacki (1772, 69).

12. Лібертація дана графом Мошиньским Константинови Грегорчукови 1782 р.

Fryderyk Józef, Hrabia na Wołoczyskach, Karabczejowie, y Berszadzcie, Moszyński, sekretarz Wielkiego Xsięstwa Litewskiego, Rady Nieustającej przy boku I-o K. Mci Konsylarz, Generał-Maior woysk koronnych szlacheckiego korpusu kadetów I. K. Mci y Rzeczypospolitey vice-kommandant, orderów orła białego y świętego Stanisława kawaler. Wiadomo czynię, komu o tym wiedzieć będzie należało, Iż mając wzgląd na pracowite usługi nieboszczyka Iana Hrehorzuka, w kluczu moim karabczyjowskim przez lat kilkanaście przysiężnego, syna jego Konstantego do stanu kapłańskiego zabierającego się od podaństwa uwalniam, y kapłanem tylko być pozwalam, zawdzięczając szczegulnie wierność nieboszczyka oycy Iego. Datum w Wołoczkowcach Die 27 7 bris 1782 y Moszyński (печатка).

13. Презента дана Теодорови Пухальському на парохію в Поморьях, Тересю Потоцкою 1783 р.

Teresa z hrabiow Ossolińskich Potocka, Krayczyna korony polskiej, Storoscina leżajska, Dama orderu gwiazdzistego. Iasnie Wielmożnemu IMci Xsiędzu Piotrowi Bielańskiemu Biskupowi lwowskiemu, Halickiemu y Kamieńca podolskiego, winną zasyłając submissyę, wiadomo czynię, iż ad praesens wakuie, cierkiew pod tytułem Tróycy przynajświetszy po śmierci wielebnego xsiedza Teodora Puchalskiego w dobrach moich dziedzicznych, we wsi Pomorce zwany, w kluczu lasłowieckim, cyrkule zaleszczyckiem leżącej, w której aby chwała Boska nieustawała, y owszem, aby pomnażała się upraszam I. W. Bi-

skupa, aby Wielebnego X. Stefana Puchalskiego, dobrze u mnie zaleconego, a nie kogo innego do wspomnioney cerkwi instalować raczył. Ia zaś z strony moiey namienionego X. Stefana Puchalskiego nadając onemu (za czułe około dusz staranie, jego powierzonych pilności) wolne używanie pola, ogrodow, y sianozęci, iak w oryginalney erekcyi do wspomnioney cerkwi od antecessorów moich nadane są, prezentuję. Przy tem kurzenie wudki, warzenia piwa, szczegulnie tylko podczas prazniku dla własney potrzeby jego pozwalam, oraz od wszelkich dziesięcin, y innych danin, jakie tylko być mogą wspomnionego Stefana Puchalskiego y jego sukcesorów wolnymi czynię. Którą prezentę dla większey wagi y walu przy wyciśnieniu rodowitey pieczęci, ręką własną podpisuję. Datt. w Lwowie dnia 4-go Listopada 1783 r. Teressa Potocka (печатка) (1783, 32).

14. Zobowiązane dane gromadzie żelichowskiej Andrieim Ribчинським, що старав ся о парохію жєлєхівськє 1759 р.

Niżey na podpisie wyrażony zeznają tą moją assekuracją, iż ia na usilną prośbę gromady żelichowskiej odebrawszy łaskię pańską, I. W. Państwa y Dobrodzieystwa mego, w podpisaniu mi prezenty na parafię cerkwi żelichowskiej, zaco naprzód przy codziennych ofiarach świętych Majestat Boski za I. W. Państwo Dob. moje błagać nie przestanę, zobowiązuję się. W nagrodę zaś teyże gromadzie oświadczam przychylność moją, y też assekuracją moją przyrzekam y potwierdzam z nią się w niczym niekłucić, y w żadnych okolicznościach trafiających się żadney krzywdy nieczynić; lakoto w ślubach, chrzcinach y pogrzebach, ale w codzienny przed Bogiem mieć ich pamięci, tudzież dziatki małe w cerkwi Bożey artykułów wiary świętey nauczać deklaruję się. A ponieważ taka wola y postanowienie teyże gromady, czym się mam kontentować, więc na to mając wzgląd y ich dla mnie wdzięczność, według ustanowienia tym się kontentować będę powinien. Od pogrzebu każdego gospodarza i gospodyni zł 4, za pogrzeb parobka lub dziewczki zł 2, za pogrzeb dzieci małych zł 1. Od ślubów możniejszych chłopów po zł 3, od mizerniejszych po zł 2, za chrzciny ile można w każdego dać. Ostrzega to sobie dwór, aby do pasieki swojey na gruncie duchownym będącey żadnego poddanego, z żadney wsi klucza rzepniowskiego tak krewnych, jako y przyjacioł do pasieki swojey pni z pszczółmi nieprzyjmował, ieżeliby się zaś z indagacyi pokazało, za słusznym dowiedzeniem tedy niezbrania się pod wolnym zabranie całej pasieki na dwór, y w tey okoliczności nie szukać od nikogo, ani od zwierżchności duchowney żadney protekcyi na dwór. Y to potwierdzam co antecesoro- wie zażywali tego zażywać powinien, aby przy różnych okazach trafiających się z cudzych aręd do domu swego trunków żadnych nie bierał, ani pod pretextem swoim gromadzie żelichowskiej nie podwoził, za co w sądzie duchownym znacznie odpowiadać będzie powinien, ale u tegoż arędarza części I. W. Państwa Starostwa bierał, a arędarz powinien będzie trunek dobry i miarą sprawiedliwą dawać taniey, jak gromadzie. Z tą się zaś excepcją dokłada y pozwala, aby pod ten czas miał tę wolność, jakoto na wizyty domowe, krzciny, wesela, y pogrzeby trunku lepszego do domu swego przywozić, bez żadney arędarza przeszkody,

w niedotrzymaniu zaś dobrowolnie tych punktów, wolnym się poddaje pod sąd duchowny konsystorza lwowskiego. Iako dla lepszej wiary i wagi ręką moją podpisuję się. Działo się przy gromadzie żelichowskiej. Andrzej Rybczyński. 1759 r. (1759, 9).

15. Zobowiązanie dane gromadzie szrubkowskiej kandydatom do stanu duchownego Iwanom Hładkewiczem.

Ia niżej na podpisie wyrażony daję na siebie ten skrypt gromadzie szrubkowieckiej według dawnego zwyczaju, to jest, że iak będę kapłanem to będę brał od wielkiego pogrzebu po zhr. dwa, od małego po zł. 1, to przyrzekam y podpisuję się przy ludziach na ten czas będących. Ian Hładkewicz. Hawryło Hładczeko ⊕ Wasyl Hładczeko ⊕ Tymosz Bądareko ⊕ Sawa Łucyk ⊕ Dokument a tergo pisany przez aspiranta szrubkowieckiego od tamecznych ludzi odebrawszy odsyłam Ian Stroszyński (1764, 57).

16. Inkwizycja w sprawie Stefana Kochanowskiego, prezentowanego do parochii w Liaszkach 1778 r.

Inquisitio super vita, ac moribus ingenii Stephani Kochanowski, praesentati in coadiutorem ad beneficium Laszczense tam etiam de statu ecclesiae, fundorumq. ejusdem, ecclesiae ex testibus idoneis, iuratis fide dignis, quamque Ecclesiae praedicta deducta in fundo Sacro in ecclesiae Laszczensi 1778 anno, Die 15 Mensis Aprilis V. S. Testis 1 mus Stefan Pasiecznik, obywatel Laszkowski, annorum 60 confessus confessione paschali post iuramentum. Ad 1 m um tak zeznał: Ian Paroch Laszkowski zostaje prawdziwie w słabości zdrowia, ale podobno dla tego, że mu już lata sędziwie przychodzą, a nie z swywoli żadnej, ani z piiatyki. ad 2 du m. Prezentowany Stefan Popowicz laszkowiecki jest życia pobożnego, przykładnego, bo gdyż nie tylko sam czyni dobrze dla Pana Boga, ale y innych pobudza, stymuluje do dobrego, jakoto nie dawno przywiódł parochian do tego, że postarali się o artykuły na bratstwo, z czego cyrkiw święta jakizkolwiek ma porządek, którego przed tym nie było w cyrkwi bożej. ad 3 ti um. Ani sam przez się wiem, ani od kogo słyszałem, żeby na prezentanta terazniejszego pokazała się iakowa makuła. ad 4 tu m. Nie jest bigamus, bo ani sam był wdowcem, ani wdowe poiął. ad 5 tu m. O tym nie wiem doskonale czyli dał, czyli nie, tytkom słyszał od prezentanta, który mi tak powiedział: Suplikując do Dzidzica o prezentę, położyłem pokłonu dwa czerwone złote, a Imci, mi te oddał mówiąc: „Niechce nie, weź sobie na swe potrzeby, a iak zostaniesz kapłanem, proś za mnie Pana Boga“. ad 6 tu m. Niewiem jak dawno cyrkiew S. w Laszkach zafundowana, tytko to wiem, że żadnych nie ma gruntów od kolltora danych. Dawnych czasów nie bywało duchownego parochialnego własnego przy tej cerkwi. Tytko parochianie, kiedy prosili zwierzchności duchownej, to dano kapłana. Pomieszkawszy czas jakiś, ćwierć roku, a naywięcej pół roku, odchodził kapłan widząc, że ta cyrkiw żadnych nie ma gruntów. Gdy się poświęcił do tey cyrkwi laszkowskiej za własnego parocha, nieboszczyk O. Ian, rodzic terazniejszego oycy Iana, parocha aktualnego laszkowskiego, mówił do parochianów nie mam zkaąd żyć, bo cyrkiw S. niema gruntu żadnego, oprócz jednego ogrodu. Parochianie para-

dziwszy się nadal nieboszczykowi O. Ianowi kawałki pola do gruntów pocieżnych należące, z których to kawałków na gruntach pocieżnych, poddaństwo siedzące pańszczyzne robi, y wszelkie powinności dworskie odbywa. A te pole pozarastało było krzykami, częścią tedy nieboszczyk O. Ian, po części terażniejszy paroch kopali krzaki na tych kawałkach, y tego pola uczyniło się na pułmiarków 14 albo 15. y tego tylko pola dotychczas używa O. Ian. Sianożęci także żadnej nie miała ta cyrkiew S. terażniejszy O. Ian suplikował do I. W. Świętej pamięci I. M. Pana Wojewody, y nadał mu na kosarzów 12, ale tylko dożywocie jego, y karte O. Ianowi, dał na to, że tylko do żywocia należącego! a d 7 m. m. Żadnych daczek nikt niewyciąga z gruntu cyrkiewnego, bo gdyż go cerkiew S. nie ma oprócz tych małych niwek, które gromada nadała, ale z nich powinności dworskie sama odbywa. Cyrkiew ogród tylko jeden ma, na którym mieszka kapłan, y ten ogród jest wolny nikt z niego żadnego datku niewyciąga. Слідують візнаня других свідків (1748, 19).

17. Інквізиція в справі Єремїї Волковинського, презентованого до парохії в Галузинцях, 1749 р.

Actum in villa Hałuzince, anno domini millisimo septingentesimo quadragesimo-nono, die vigesima prima, die Iovis, mensis N-bris. In praesentia Urodzonych Ichmościow Panów Władysława Siecińskiego, Namiestnika szlacheckiego, Teodora Hałuzińskiego, Stefana Hałuzińskiego, Alexandry z Hałuzińskich Sieczyńskiej, Andrzeja Sozańkiego, Iana Hałuzińskiego, Samuela Hałuzińskiego, Antoniego Lachowieckiego, Tomasza Kraszowskiego, Alexandra y Daniela Hałuzińskich etc. My niżej podpisani iurysdykcyę zafunduwawszy, świadków iuramentu wysłuchawszy z temi ad secretum examen in Dei-nne przystąpiłmy. Świadek pierwszy. Urodzony Grzegorz Lewicki, ann. 34. confessus confessione paschali, post iurementum praestitum recognovit. ad 1 m. m. Kapłan nasz W. X. Iremiasz w tym roku, dnia 29 augusta miesiąca, umarł po którym cerkiew bez parocha należytego wakuje. ad 2 d. m. Wiem o tym, że zdawna Ichmości Panowie Szlachta sianożęcie do cerkwi tu-teyszey dwoiaką wydzielili, jedne pod dołżkiem, a drugą za mostem, pola we trzy ręce, dostatkem, aby mogli zorać. ad 3 t. m. Wsi tey dziedzice Ichmości Panowie Hałuzińscy, którzy są w prezentach podpisani, ciż Ichmość y przeszłych presbiterów prezentowali. ad 4 t. m. Wiecey jak z pułtorasta Rusnaków parochian znajdzie się. ad 5 t. m. Wiem bo y byłem przy tem, jak pierwszy, y drugi prezent Panowie szlachta podpisywali, ale nic za niego niedawał Pan Wołkowiński. ad 6 t. m. Nie widziałem pianego, y nie słyszałem o złych obyczaiach, nauki uczył się w szkołach barskich, a po rusku tu w Hałuzincach. ad 7 m. m. Syn X-a Ieremiasza Wołkowińskiego, szlacheckiego stanu, część swoją tamże w Wołkowińcach mającego, lat ma dwadzieścia pięć. Дальші візнаня майже зовсім однакові як ті наведені (1749, 43).

18. Просьба громади надвірнянської до митр. Петра Білянського, щоби парохом був у них Антоній Процевич, 1783 р.

Іаśnie Wielmożny Archipasterzu Panie y Nayosobliwszy Dobrodzieju nasz! W smutney przez lat kilka zostając ciszy, zbawiennego

dotąd niesłyszac Pasterza głosu, aże szczerą wyznamy prawdę, znacznie w obyczajach chrześcijańskich zdziczawszy, nayusilniejszą tknięci cześcią ze drzeniem y bojaźnią sprawowania zbawienia dusz naszych z naygłębszą pokorą, my gromada miasta Nadworney zchilamy głowy, archipasterskiej IW. Pana Dobrodzieja dopraszamy się benedykcji, którą ośmieleni nayusilniey żądamy, aby Imci Xsiaźdz Antoni Prociwicz, do stanu duchownego zabierający się, naszym był parochem. Ten dzikość naszą skromnością swoją ugłaska, ślepotę oświeci, niewiadomość rzeczy zbawiennych, nauką swoją zniesie, prostotę wydoskonali, zbląkanych na zbawienną naprowadzi drogę. Wiadome nam są chwalebne obyczaje, y bez nagany życie I. X. Prociwicza. Zapatrywaliśmy się na stateczne we wszystkim postępkę jego y życzyliśmy sobie jego bydź owieczkami. Niech będzie Bóg pochwalony, że mu daie chęć do tak zacnego stanu, do którego za wysoką archi-pasterza powagą przyszedzszy, niech nas zdawna sobie tego życzących duchownym rzędem usześliwi. Będzie to archipasterskiej I. W. Pana Dob. staranności o nas owieczki swoje nayoczywistszym dowodem, będzie chwały boskiej pomnożeniem, będzie kościoła szaszczytem przezacnego kleru chwałą, będzie nakoniec zbawienia dusz naszych nayspewniejszým zadatkim, naco swymi y całego zgomadzenia miasta Nadwórney piszemy się Iaśnie Wielmożnego Archipast. Dob. powolne owieczki, słudzy y podnózkowie. Datum w Nadworney Dnia 24 octobra 1783 a. Iwan Nyszczы, brat starszy Bazyli Tartykiewicz brat wtory. Co y my urząd miasta Nadwórney zaświadczamy y na to się dla lepszey wiary podpisujemy. Antoni Bartkowicz woyt Bazyli Slusarczuk burmistrz Ian Lisiniewicz pisarz (1783, 64).

19. Просьба громади жиравської до львівського єпископа, аби поставлено у них парохом Андрія Снігоровича, 1759 р.

Iaśnie wielmożny Miłościwy Panie Pasterzu y nayosobliwszy Dobrodzieju nasz! My Gromada y Parochianie żyrawieccy pozostali po śmierci W. X. Gabriela Wiszniowskiego, ostatniego parocha, nie mogąc mieć przyzwoitey w nabożeństwie wygody, umysłiliśmy upaść do nóg Iaśnie Wielmożnego Pasterza y Dobrodzieja nayosobliwszego, y podług prawa nam służącego nayuziżenney upraszać, abyś z czulości pasterskiej swoiey, Pana Andrzeja Snigorowicza od zwierzchności Duchowney rekomendowanego poświęcić y instytuować do wakującego w wyż rzeczoney wsi Żyrawce beneficium raczył, o którą łaskę suplikujemy. Którego parocha przyszłego do żadnych powinności quocunq. titulo nazwanych pociagać nie będziemy, owszem od wszelakich impedyци od kogoż-kolwiek chcącego nanieść zastąpić deklaruiemy. Krzywd czynić wolnościom stanowi duchownemu, tam quo ad personam, quam fundum ecclesiasticum, przyzwoitym nikomu nie dopuścimy. Tudzież przy wszystkich gruntach bez naymniejszey zmiany, których przeszły używał Paroch utrzymać, y zachować assekurujemy się, które są te zdawien dawnych poświęćne należące — (ту слідує вичисленє всіх ґрунтів парохіяльних і опис границь). Na co się rekami własnymi, przez położenie znaku krzyża świętego, podpisujemy się. Upraszamy o to, ażeby przyszły Paroch żadney nam krzywdy nie czynił. Datt. Die 20 X-bris 1759 w Żyrawce Iwan Antoniszyn woyt ⊕ Stefan Bahriy ⊕ Iacko Szwed ⊕

20. Prośba громади тростянецької до митрополіти Льва Шептицького аби у ній парохом іменовано оця Василя Палівича. Заразом заносить громада скаргу на попа, який безправно уживає парохіяльний ґрунт і сварить ся зі священиками, через що ніхто не хоче удержати ся при їх парохії. 1779 р.

Іаśnie Wielmożny, Miłościwy Panie, Panie y Dobr. nasz nayosobliwszy! Przy nayniższej y naypokorniejszey submisii naszej, upadamy do stop W-o Pana y Dob., żebrzemy łaski Iego Pańskiej, iż my bez lat sześć nie mamy obrządków cerkiewnych wygodnych. A w terażnieyszym roku 1779 nam nadała Władza Konsystorska halicka W. Xdza Bazylego Palijewicza, od którego mamy teraz należyte cerkiewne obrządki odbieramy, bo iako w samey istocie wielu było Xsieży do tych czas nie mieliśmy tak doskonałego, y pilnego nabożeństwa, a we wszystkim pilność y staranność. Tedy my gromada obradziwszy się, radziłyśmy wszyscy jego mieć za naszego pasterza, abyśmy byli jemu owcy powierzone. A udajemy się do W-o Pana o otrzymanie skutków od łaskawego rządcy, y nayosobliwszego sendzi, aby ten x-dz, a nie inny był w teyże cerkwi wakuiacey, żadamy sobie. Ale nie możemy Xdza utrzymać, bo tenże popowiec, czyli akolit Michał siedzi na cerkiewnym gracie, a wszystkie grąta używa, a co my sobie którego xdza za wakuiemy, to wszystko ten akolit xsieżamy kluci, iako też kluci się, y z nami gromada, a co nieuczciwemi słowami każdego człeka zbeszta, iako też iednego xdza bił, y za barki wodził. My niektórzy na to iezdeśmy świadome, y dokażemy tego. A nie możemy iuz wytrzymać y wycierpić, wielkiey ohydy od niego, wszystko co iest złe pochodzi od tegoż akolity, na co możemy sub iuramentem przyznać. Zaczym my w tak wielkich krzywдах nie od kogo inszego tylko po P. Bogu do Wo Pana naszego uciekamy się. Racz Miłościwy Panie, łaskawym pańskim okiem weyrzyć, y nas mizernih pocieszyć, abyśmy mizerne, błudne owcy byli przypuszczone do owczarni z nadanym nam swoim pasterzem, a my za doznanie łaskawego respektu Wo Miłościwego Pana y Dob. naszego gotowi będziemy, iako y zawsze powinniśmy za zdrowie, długoletnie życie, a szczęśliwe panowanie wstając y ligając, co dziennie pacierzy wraz z dziatkami swemi odmawiać. Gromada Trościaniecka. Na co się my gromada podpisujemy Pawło Gliniak ⊕ Wasyl Danilak ⊕ Iwan Marczuk ⊕ i т. д. (1779, 29).

21. Prośba Василя Телішевського до єпископа, аби позволено йому старати ся о парохію опорожнену по смерті тестя. Заразом вносить скаргу на другого кандидата до той же парохії.

Іаśnie Oświecony Pasterzu y Nayosobliwszy Protektorze! Gdzie w prośbach łaskawe wysłuchanie, litościwe na wszystkie sieroty względy, wrodzona łaskawość panuje, tam wszyscy, jak jelenie do źródła dążą. Tak ja do nieprzebraney dobroci I. O. Pasterza z płaczem przy nogach dobroczynnych, żebrze miłosierdzia, abym gdy parochia berteszowska bez xsieźda zostaje, którą przedtym oyciec czyli teść żony moiey administrował, też otrzymał jedyną protekcyą pasterską. Lubo za niezdolnego mnie byдź sąдzą, w szkoлах łacińskich niejestem wydoskonalony,

jednak w ruszczyźnie bydź mogłbym zdatnym y żadney noty de vita et moribus wynaleźć nikt nie potrafi. Żadney inney protekcyi nieszukam, jedynie pasterskiej łaskawości. A terazniejszy pretendent z punktów niżej wyrażonych jeżeli da dostateczny wywód, uzna I. O. Pasterz, że nigdy o to więcej dopraszać się nie będę, tylko gdy o jego po całej okolicy słyhać obyczajach nieprzyzwoitych y do stanu tego mu przeskadzających, wyrażam: 1 m o okradł kapłana na Podolu u którego diakował, kapłan przyjechawszy do oycy y jego brata x. dulibskiego dopominał się krzywdy, którą rzecz in parte oyciec zaspokoił, a post fata oycy, reszta kradzieży brat pretendenta uspokoić y ułatwić musiał. 2 d o Przychodziła do niego pierwsza żona, którą na Podolu poiał z dwoigiem dziećmi. A on w tym kraju poiał drugą terazniejszą, krył się przez czas niejaki przed pierwszą, ale to brat X. dulibski zataił y ją odesłał. Jeżeli tedy XX. dziewiętnicki y dulibski potwierdzą przysięga, że o tym nie wiedzą, lub niesłyszeli, lub to niestało się, lub czyli X. dziewiętnicki niewywoływał publicznie na niego na prazniku w Łużkowcach (na co X. Krynicki, paroch sokołowski świadek). Ieszcze jeżeli nie jest przekupiony, skorumpowany obietnicą, 4 pni pszól y pieniądze pewną kwotą do instancyi y assekuracyi, że ten pretendent sine nota. Ila odstąpię więcej prośb do pasterza zanosić w tym punkcie y przeprosić publicznie obligowanym jestem. Jeżeli zaś za niezdolnego I. O. Pasterz mnie uzna przynajmniej, aby dziecie moje, coreczka, gdy jej da Bóg męża zdolnego do tego stanu to miejsce odzyskała, a ja wikarego trzymać do czasu będę, gdyż posagu żadnego niewziąwszy, tylko obietnicę mnie uwodził iż koadiutoryum mnie zapisze teść tedy niech za posag niby to odzyskać mogło moje dziecie. A ja za łaskawość Nieograniczonego Boga błagać będę, aby pozwolił przy czerstwej sile długiego panowania. Nayniższy podnożek y poddany Bazyli Teliszewski z Kotohor Iaśnie Oświeconego Pasterza, Protektora, Dobrodzieja.

22. *Переслуханє свідків в справі Петра Друкевича, презентованого до парохії в Лемківцях, оскарженого в сімонії.*

Indagacia ex parte W. X. Ignacego Kieluhowicza, wikarego lenkowieckiego, instalowanego ab Illustrissimo Loci ordinario przeciwko Piotrowi Drukiewiczowi, malarzowi ratione, iż dobrze wiedział, że Wielmożny iMC. Psn Dulski, miecznik warszawski, kollator przyobiegał X. Kieluhowiczowi terazniejszemu wikaremu dać prezentę na beneficium lenkowieckie, on praeveniendo in praeiudicium konkurenta beneficii contra prohibitiones sacrorum canon., per astucia wymógł prezentę simoniace, y przed ludźmi różnemi mówił, taki teraz świat, chochy y oycy nie tylko wikarego wytrącić aby parochii dostąpić, teraz za złotem ydzie sprawa. Testis primus Urodzony iMC. Pan Szymon Ortyński, Gubernator Lenkowiecki annor. plus quem 30 ad tectur crucifiks recognovit. Byłem na ten czas, kiedy X. Ignacy Kieluhowicz starał się u Wielmożnego Ic. pana Miecznika o prezentę, y trzy czerwone zł. honorarium położywszy, takową łaskawą dla siebie rezolucyę otrzymał od W. P. Miecznika — siedź Waszeć, jakoś siedział, jak tylko Pan Woyna, komisarz moy przyjedzie każe waszeci prezente napisac. Potym, kiedy

przyjechał Pan Woyna, komisarz, Piotr Drurkiewicz, malarz z korumpowawszy I. Pana Woynę, dawszy mu czerwony złoty jeden, a drugi przyobiecawszy w prętcę dać, aby dla niego w W. Pana Miecznika wymógł prezente, deklarując kollatorowi znaczną sumkę złotą za prezentowanie do cerkwi lenkowieckiey. Żyd Berko szafarz, terażniejszy, arędarz szarawski powiedział mnie, że widział, jak Piotr Drurkiewicz, malarz za prezente do Lenkowiec dał W. I. Panu Miecznikowi czerwonych zł. 13. Wielmożny I. P. Dulski, miecznik warszawski sam mnie powiedział, dał mnie za prezente Piotr Drurkiewicz, malarz zł. 20, y kazałem onemu napisać prezente, y podpisałem. A gdy W. Imc. P. Miecznikami mówiłem X. Kieluchowicz jest ufundowany na łaskawym respekcie pańskim, że ma deklaracyę odebrania prezenty, y czeka łaski — „kiedy Piotr Drurkiewicz nie będzie konsekrowany, to iemu dam prezente, aby był parochem moim prezentowanym lenkowieckim“ tak mnie powiedział „y jako siedział w Lenkowcaeh na Parochii X. Kieluchowicz tedy będzie siedział“. Tenże Piotr Drurkiewicz, bez I. P. Brata mego dawał mnie cz. zł. 1, abym dla niego u W. I. P. Miecznika wyrabiał łaskę dla prezenty, alem go nie brał mówiąc — niegodziwa ta solucia. Tenże P. Drurkiewicz przyjechawszy do Lenkowiec z X. Malinowskim, parochem narawskim, gorzałkując w karczmie, ludzi gorzałką poiąc obligowali, aby za nim strone trzymali, a nie za X. Kieluchowiczem.

Testes 6 tus X. Tymoteusz Czykowski, paroch Skarzyniecki recognovit. Wim dobrze, że P. Drurkiewicz (bo u mnie majest maluje ze wszystko do cerkwi) żyta, które miał w Kopaczowie koło Tarnorudy sprzedał jedynaście telerów bitych wioł, w Hryhorego Gładkiego, obywatela Lechnowskiego pięć czerwonych pożyczyl, te wim, a jeżeli nie wiecey, bo y swoje suknie y żony swoiey z krzyniami w tego człeka pozostawiał, y te pieniądze wszystkie poszły na prezente, także od ludzi, że tenże Piotr, y w Xsięży szarawieckich zapożyczył się na staranie się o prezente. Nieraz mówiłem temu Piotrowi, niegodzi się naku-pować na parochie, dowód mu tego pokazywałem w karusach, że jest symonia, na co on tumanit, y mówił, „powiedli mnie na to“. Peter Ioannes Strzelbicki D. Czarnosz P. Antonius Zowski.

23. Переслужанє свідків в справі Алексія Ступницького, пароха липовецького, оскарженого в сімонії і тіянстві, 1763 р.

Interrogatoria przeciwko Xsędzu Alexemu Stupnickiemu parochowi Lipowicy dolney ad indagandum podane. I mo Iako świadek wie, widział słyszał sam lub od kogo, że Xdz Alexy Stupnicki starając się o parochię lipicką znaczną kwotę za prezente zapłacił. Iako — że X. Alexy ustawicznym bawi się pianstwem, a w tym nieprzyzwoite akcyce popełnia, y czym daley w gorsze nałogi postępuje, chociaż o to nieraz od zwierzchności swoiey był upominany y karany. Actum in Lipiec dolna; anno Domini 1761, Die 3 tia mensis februaris v. S. I mus testis, Iacobus Symygin, incola lipiciensis. ad 1 m um Pamiętam dobrze, jak X. Ian Stupnicki, paroch przeszły lipicki, rozhultaiwszy się porzucił parochię lipicką, y syna swego, a terażniejszego xa Alexego, mającego na ten czas lat dziewiętnaście, czyli dwadzieścia w Lipicy zostawił, sam na Wołoszczyzynie uszedł. A gdy po nim, parochia bez kapłana długo

wakowała, xdz Teodor, dyakon lipicki terażniejszy, a brat rodzony pominionego x. Iana chcąc, aby ta parochia nie uszła rzeczzonego Alexego, synowca jego, nimby ten doszedł lat zupełnych, wziół na osobę swoią u nieboszczyka Im Pana Adama Niesiołowskiego, starosty dynamentskiego, dziedzica tych dóbr prezente, do lat tylko trzech sobie służąc. Z którą gdy do konsystorza udał się, tam za nikczemną te prezente uznano, y xa dyakona z naganą odprawiono. To widząc xdz Alexsy, terażniejszy paroch lipicki z nieboszczykiem x. Dymtrym, parochem herbutowskim, a testiem swoim, udał się o prezentę dla siebie do wyż wspomnionego Pana kollatora, jakoż y otrzymał, y przy tey jest poświęcony, wieleby zaś dał Panu za nie, doskonale nie wiem, tylko z powieści ludzkiey słyshałem, że nieboszczyk x. Herbutowski, teść xa Alexego rękami swimi coś znacznie dał z pieniędzy Panu za te prezente, o czym najlepiej ma wiedzieć x. dyakon, gdyż y u niego samego z tey przyczyny, że Panu umowionej kwoty niedopłacili za prezentę, a x. Dyakon w tym za x. Alexego ręczył się, wzięto było woły do dworu, aż X. Dyakon na ten czas pożyczyl talarów 6, y woły swoje za talarów 20 wykupił. ad 2 dum Na swoje oczy widzę, że x. Alexy do pitaństwa ma wielkie przywiązanie (1761, 4).

24. Скарга громади новоскварнявської на свого лихого пароха подана до єпископа.

Wielmożny Mci Panie y Nayłaskawszy Dobrodzieju! My cała громада Nowo-Skwarzawska z wielkim żalem upadamy do stóp pańskich uskarżamy się na xsiedza Ierzego, parocha naszego, któren bardzo z nami nie dobrze postępuje, nie tak jako pasterz z owieczkami, ale właśnie jako wilk kluci nami y wymyśla czego niebywało. 1 m o. Zalecał w cerkwi na ambonie y przeklinał nas y bydło nasze, mówiąc boday wam grad zboże wszystko powybił, y żeby wam bydło do szczętu wyzdychało, a wy bractwo jesteści nie bractwo tylko świniarze y durnie, nie godzi się wam całować ewangelię świętą, tylko całujcie psa w kadencyę. Szanując honor pański, błażeniskie słowa wymawia, nie szanując swego duchowieńskiego charakteru. Według postanowienia bractwa, według zwyczaju y artykułów nadanych od Iaśnie Wielmożnych Ich. Msciow P. Pasterzów, gdy stajemy służyć z świecami, powiedział: nie uwijajcie się z tymi kosturami. To się działo na zwiastowanie nay. S. Panny. Niewiasta, która będzie w połogu, zaczym razów trzy cztery, chodzić musi przez wieś nie wywodzona, a poki nieda 10 gr. y wudki puł kwarty y pare chleba, puty nie wywodzi. Y dochodów przyczynił, bo nad dawny zwyczaj, bywało gr. 3, a teraz przyczynił sobie gr. 6 choćby y dwa gospodarzow było w jedney chałupie, to od każdego po gr. 6 do roku bierze. Dzieci małe boją się puść do niego do spowiedzi, bō z nahaem stoi nad niemi, y chce żeby się sami exnunc nauczyl, a to nie można. Prosił Pana Boga w czwartek y w niedziele na Boże Ciało, aby bractwo głowami ponakładały, iuż jeden nogi złamał, a drugi żeby szyie złamał, który to na bractwo przywiedli. Kiedy młodzian bierze panny z pod inszey parochii to musi dać duchownemu od karty tyufa, z wielkim uproszeniem bierze od ślubu od swoich po zł 5 albo 6 od obcych bez miłosierdzia. A kiedy człek umrze tey parastasu jednego niechce odprawić

pokolmu zaraz tyńfa nie dasz, a tego nigdy nie bywało. Panna która wstępuje do stanu małżeńskiego, to nie przypuści, poki mu nieda złoto- tego y chustki, także y młodziana. Przeszłego roku według dawnego zwyczaju nie chodził około pola z processyą, a teraz także na SSS. Trojcy nie świecił, ani wody, ani ziela, ani chodził z processyą około pola według dawnego zwyczaju, tylko sobie kazał za to zapłacić, a nie chodził około pola. Teodor syn Boyków starszy brat cerkwi świętey po mszy Świętey, wyszedł z cerkwi, niewstrzymał się y nie słuchał kazania, za to powiedział duchowny „o to jest niepoczciwy albo złodziey“ y tak publice w cerkwi wywoływał. Przeszłego roku pomarła niewiasta za którą wzięł legacyi pecuł pni 3, y tyńfów 9, a na bractwo tylko tyńfów 8, które y to ciało nocowało na cmentarzu z iego zawziętości, aże musieli bractwo apelować do imci x. dziekana y z pozwolenia iego zaledwie ciało było pochowane. Y innych punktów wiele mamy dopytywać, gdzie tego będzie potrzeba do których sądów — że nam wielkie wykrety wyrabia, iednego razu od służby bożey po ewanielię wyczytawszy porzucał z siebie filony, inne odzienie y wychodził na dwór a potem przyszedszy ubrał się y dokączył Służby Bożey, nie wiem dla czego to czynił. Dziewczynie było lat siedm y ta umarła, chodził oyciec jey do duchownego, żeby mogła przyjąć sakrament S. na drogie, a ten nie chciał puścić, tylko powiedział niech się pirwy uczy 10 przykazania w ten czas dam sakrament, kiedyż to się było uczyć, gdy już umiała dziewczyna. Ieszcze się dokłada, że w cerkwi nas przeklina powiedział; „boday was mor wymorzył“, iuz trzeci raz przeklina nas, niewiemy z jakiey racyi, z nas żyje, z nas panem został. Powiedział, że ia mogę uczynić, że na was deszcz ogniowy upadnie. Iacko Wasyliszyn, kiedy wydawał swoje curkie zamaż przyszli do niego, do ślubu iego, przynieśli powinność, a chustki mu nieprzynieśli, przez to ją przeklinał, bogday się chleba nie dorobiła, z zawziętości swoiey rzucił flaszkę wudki o ściane ponad ludzi, troche ludzi nie pobił. Michajła żona chodziła na wywód razy trzy, ale duchowny chciał u niey chleba pare y gorzalki kwarte. Iacka Maxymowego żona chodziła na wywód do niego razów dwa, aż za trzecim razem wywiódł, iak mu dała bity szóstak y chleba pare. Struża Prytuły żona po połogu, chodziła do niego razow cztery, dawszy jemu za trzecim razem dwa bite szostaki, y wzięł dwa bite szostaki, y nie wywodził, tylko powiedział „ditko ją będzie wywodził“, aż za czwartym razem rodzic jego wywodził, a iey to wszystko z nieszkodą było, bo y do Żółkwi chodziła, gdyż była na ten czas na pańskiey usłudze, a nie wywodzona.

25. Скарга громади поляньської на пароха, подана до єпископа Льва Шептицького, 1772 р.

Iaśnie Wielmożny Archy Pasterzu Panie miłościwy y Dobrodzieiu nasz! Z woli swey własney, a bardziey z rozkazu Iaśnie Wielmożney Imci Pani Kasztellanowej lwowskiey, a naszej Pani y Dobrodziejki, czyniąc, umyśliliśmy my gromada polańska powtórnie ucałować nogi Iaśnie Oświeconego Archy Pasterza naszego oskarżając Imci Xsiedza Parocha po drugi raz, to jest po komisyi, złe y niegodziwe postęпки jego. Ato w ten sposób. 1 ma. Kobiete Haske Stasyche, którey przed

tym do komisji nie przypuścił w oczach całej gromady zła, a co większa wywoływał na jej matkę, już zmarłe takowe rzeczy, które na świętej spowiedzi wyznane mu były, jako y sam powiedział. Co jest wielkim zgorzaniem dla nas prostych ludzi. 2 do. Człowieka Hawryła Forteka będącego w cyrkwi przed służbą w obecności innych zła, wspominając złe duchy. 3 tio. Za kobietą Nastią Miszyczką, nie mu złego nie mówiącą, porwawszy kija, gonił tak dalece, że gdyby była nie uciekła byłby ją śmiertelnie ranił, będący w pasyi. Człowieka niewinnego zbil, y głowę mu ranił, kłóten do tych czas ma znaki na głowie. Czyniac pakości całej gromadzie, mielnikowi żyto wuzkiem jadąc pograsował odgrządzając się, że ja com stracił wszystko muszę odzyskać na całej gromadzie y za łeb was pobiore, przyjechawszy ze Lwowa. My tedy nędzni ludzie, a co większa przyciśnieni terażniejszymi niedostatkami, udajemy się pod sąd y protekcję naszego Archi Pasterza, Pana y Dobr. żądając miłosierdzia jego, abyś nas chciał z tej nienawiści naszego parocha wyprowadzić. Za co my iako jego owieczki obowiązujemy się błagać maiestat boski za szczęśliwe życie y panowanie naszego Archy Pasterza Pana Miłościwego y Dobrodzieja. Pisząc się nayuniższymi podnużkami. Gromada polańska 18 Aprilis 1772 anno Datt. we Lwowie. Suplika pokorna do Iaśnie oświeconego Biskupa Ruskiego Pana y Dobrodzieja (1772, 70, 71).

26. Скарга громади ранковської на лихого пароха, подана до єпископа 1761 р.

Nayprzewielebniejszy w Bogu y Nayosobliwszy Panie y Dobrodzieju! My gromada rankowska upadamy do nog Pana y Dobr. naszego, upraszamy nad sobą klemency pańskiej, y rady oycowskiej, gdyż wiadome bractwo nasze za protekcją W. Pana Dob. starającym nam, którą zaczęła się od lat dwoch, y pierwszego roku, póki nieodbierał nam władzy x. Ian Czaykowski, paroch nasz za opatrnością boską, y staraniem naszym, starszych braci, był wszelki porządek y dochód cerkiewny. Ale teraz iuż od roku y daley, iako poodbierawszy nam tenże x. Ian fundusz, y skarby, iuż nietylko cerkwi św. przychody zaginęli, ale z kogoby powinien być powód, ten teraz naywiększą ruinę stał się w cerkwi sw. Bo nas przysięgłych starszych braci, iuż iako nie gospodarzów ostatniemi słowy niepotsciwemi hańbił, y poodrzucał od tegoż bractwa, y tak nam ostatni wstyd, y cerkwi sw. wielką krzywdę uczynił. Bo ani rejenta, bez którego my żadnym sposobem obeysć niemożemy, y nie chcemy. Bo y szkołę gromada wystawiła, ale się żaden utrzymać nie może przez x. Iana. Bo mu dochody do niegoż należące odbiera, a od nas bierze y za niego przychód. Y teraz przed ślubem poddanego zaszковского mnie Hawryła Torochtija spodkała hańba, że się x. Ian upominał o przychód diaka, odpowiedziałem, — „komuż dać należyć, kiedy diaka nie ma”, — a on mnie zła, iak ostatniego, — „a tobi zasie siaki-taki, żebyś w cerkwi nie był, tobym ci pysk obbił“. Tudzież y mnie Pawła Suszka wielką honfuzją nakarmił niewinnie dosyć do tego nam przychodzi, że przez x. Iana wyrzekać się musimy wszystkiego przez jego dumność, y wzgardę nad nami. Także uskarżamy się Panu y Dobr. naszemu, że przeszłego roku mieliśmy kupca na

drzewo z dzwonicy, któren dawał zł 40, aże x. Ian powiedział, że ia bliższy do zapłaty, tegoż drzewa zaczym my jako x. naszymu, dali za zł. 32, a on rozebrawszy, drzewo lepsze wyekspensował na swoją potrzebę, teraz nam resztę drzewa przyrzuca, y zapłacić niechce cerkwi sw. To my wszystko oddawszy w protekcję pańską ze tak wielką krzywdę cerkwi s. bez promotora uczynioną, y za naszą wielką hańbę żebrem miłosierdzia pańskiego nad sobą, y wimierzenia, a za uznaną dobroczynność, y zmocnienie nieustannie błagać będziemy Majestat Boski za szczęśliwe panowanie y długo-letnie życie Hawryiło Torochtiy, Przysięgły Bazyli Patayda Pawło Suszko. 1761, Die XXI maz. Iunii.

27. Скарга громади Бolečова митрополитови на лиху попаду, 1784 р.

Nota, czyli naypokorniejsza supplika do I. W. Imc. Xsiedza Administratora, Nominata biskupstwa lwowskiego, halickiego, y kamienieckiego od całej gromady wsi Wołoskiego Bolechowa, podana we Lwowie. Iaśnie Wielmożny, Miłościwy Panie, y Naosobliwszy Nasz Dobrodzieju! Odebraliśmy pożądanie za wikariusza czyli administratora zakonowany parafii wotoszczańskiey I. X. Teodora Duplecy parocha Dołżańskiego od I. W. Pana y Dobrodzieja oficiose naznaczonego, z którego, jak zdawna, tak y teraz chwałę bożą promowoiącego zupełnie jesteśmy kontenci, y widzimy nabożeństwo całe, y zawsze porządnie swoim trybem odprawiającego. Supplikujemy tedy do I. W. Pana Archypastyrza z powodu tego, iż nie dosyć na tem, żeśmy za życia s. p. nieboszczyka i. x. Malinowicza, parocha naszego różne nieprzezwoite doligliwości wydzierstwa konfuzyi y t. d. przez informację żony jego dla siebie ponosili, że po ulicy, y na grobach ludzi biał, w cerkwi zamykał, klontwy rzucał, przynosinami do cyrkwi sw. od nas gardził, jakowego użytku sam chciał, takowego dogadzając mu dawać musieliśmy, więc y teraz taż papadia tego chce, z wyrażonym i. x. Dołżańskim kluci się na sianozęciach, y nas gromadę przeklina, y przechwała się, mówiac „day mi Boże dostać was do rąk, będziecie mnie w grobie pamiętać“. Zaczym tedy, chociażby ona sobie jakiego przyjaciela dostała, by y nas na parafii mi zostawała supplikujemy. Ponieważ ludzie przez nią, y za nieboszyka po kilka lat w spowiedzi nie byli, gdyż kłatwy rzucał w dzwony dzwonił, świcy kapał; wiolencję czynił, a wszakoż ona nie jest córka kapłańska, albo szlachecka, y pieniędzy za nas nikomu niewyrachowała (owszem zabrała, niechay powróci), aby nad nami takową wiolencję czynić miała, żadną żywą miarą, my iey mieć u siebie niehcemy. Dopraszamy się tedy respektu pańskiego, aby zł. 8 z skarbondki wziętych obróciła, item zł. 3, item za ewanielię dawnych zł. 10, na dzwon zł. 6, za spaloną drabinę od cerkwi zł. 4, a cyrkwi gnie bez drabiny, bo niema inney do reparacyi cerkwi. Tudzież od dzwonicy tarcie I. P. Ekonomowi przekazanych, które trudno odszukać dwanaście zł. pol. 12 uczyni, zł. 43 item. IP. Ryszertowa darowała do cyrkwi kawałek materyi, która była warta 11 zł. a ona sobie gorsety z tey porobiła. Co zaś Dmiter Mykulin umarł wzięli u niego za pogrzeb zł. 4, a córkę sierotę na służbę wyprawiła, która y dotąd służy, mizerna. Iakoż y niejednego tak ździerali, a minęło się. Podczas budowania cyrkwi

wybiarał iak naylepsze drzewo dla siebie na budynki, a swoje podłe do cyrkwii rzucał, y starania małego do niey przykładał, tylko nas zdzierał. Nayduje się tu u nas i. x. Ian Plewicz, przeszły paroch topolecki, starający się o beneficya, tego życzylibyśmy sobie widząc go w pobożności, stateczności, y w trzeźwości, o którego jako naypokorniey dopraszamy się klemencyi I. W. Pana y Dobrodzieja, naszego miłościwego, a wyż zmiankowana popadia, aby podług rozporządzenia pańskiego, Prześwietny Biskupi! aby sobie spokojnie do czasu siedziała, za które względy do zgonów naszych majestat boski błagać przed bogiem zapisujemy się niegodni podnożkowie cała gromada wołoskiego Bolechowa jednostaynie podpisujemy się (1784, 49).

28. Спарга на лишого пароха подана від громади Стрилиск до дідича, воєводи брацлавського, 1772 р.

Iaśnie Oświecony, Miłościwy Xże Panie a Panie y Dobrodzieju nasz nayłaskawszy! My obywatele a cała gromada miasta Strzelisk, y mizerne robaki I. O. Wey Xcey Mci, z nayniższą submissyą naszą niegodną suplikę naszą składamy pod stopy I. O. Pana, względem zdzierstwa, y nieporządku duchownego strzeliskiego. W którym interesie dawno mieliśmy turbować I. O. Pana, ale czekając na wizytę generalną zatrzymaliśmy się, gdzie podaliśmy punkta krzywdy naszej, y nieporządku duchowego, naznaczony komis. Na którym to komisie zesłanym na podane punkta przysięgło ludzi pięcioro godnych, mężczyznów czterech, piąta biągłowa. Z tego komissu odsyłają nas y z dekretem do Wlgo Imci Xdże Biskupa, a dekret pod pieczęcią, y nie wiemy, co się w nim zawiera. A to początek punktów sprawy naszej, iako mieliśmy prawo biskupie sławney pamięci nieboszczyka Szumlańskiego, po czemu powinien brać duchowny od parafian, iako to: od pogrzebu gospodarza zł. 2, od gospodyni toż samo, od ślubu także parafian gr. 12. A teraz od gospodarza lub gospodyni, co może wydrzeć, gdzie y ciała dwa, albo y trzy dni trzyma, poki na swoim nie postawi, co mu się upodoba, nie uważając choćby się naywięcey sierot ostało, byle on za swoje wydarł. Także od ślubow co może wydrzeć, choćby nayuboższy tyńfow dwa, albo trzy koniecznie dać musi. O którym to prawie wiedzieliśmy, które było u Iacka Orycznego, gdzie tenże Iacko zachorowawszy, przyszli go ludzie w chorobie nawiedzać, y Teodor Steczkiewicz z drugim człkiem przyszedszy do niego odebrali papiery, tak iako też y prawo gromadzkie, oraz postanowku cerkiewnego. I teraz gromada chcący to prawo mieć w rękach za to się pokłocili, y prawo zataili u siebie duchowny z pomienionym Teodorem Steczkiem. Na które prawo gotów pomieniony Iacko przysiąc, iako go od niego wziął Teodor Steczkiewicz. Tenże Teodor Steczkiewicz miał na ten czas, y przez kilka lat urząd tak gromadzki, jako y cerkiewny. W którym to interesie pomocy I. O. Pana suplikujemy, ażeby nam to prawo było przywrócone. Także y za ludźmi, którzy wysłani od całej gromady z dekretem do Wgo Imci Xdza Biskupa, łaskawości y pomocy I. O. Pana pokornie suplikujemy, a my robaki, y poddani za wyświadczoną łaskę, y miłosierdzie I. O. Miłościwego Pana y Dob. za długoletnie zdrowie, y panowanie aż do zgonu życia, y z działkami naszymi majestat Boski. błagać obligowani 1762,

Dieb. Fbruar, adres звучить як слідує: Pokorna suplika do I. O. Xcie Imci Wdy bractawskiego, a Pana naszego Miłościwego podana od całej Gromady Strzeliskiej 1762. Nayniżeysi podnożkowi I. O. M. Pana Cała gromada strzeliska (1762, 54).

29. Скарга Францішка Урбановича, маляра на Теодора Фацевича пароха малогорожанського.

Iaśnie Wielmożny Miłościwy Panie y Nayłaskawszy Dobrodzieju! Z wielkim użaleniem odważam się narazić I. W. Pana y Nayłaskawszego Dobrodzieja, uskarżając się na wielebnego Imcię xsiędza Teodora Faczewicza, proboszcza małohorożańskiego, od którego bardzo wielkie krzywde poniosłem. 1 m o. Kazał sobie portret malować żony swojej, tom mu wymalował, podług upodobania jego, ale jednak iuż przez dwa roky upominam się o zapłatę, żadney niewidziałem, ale mnie jeszcze za każdym razem beszał. 2 d o. Przyszedszy z karczmy piany z żydem do cerkwi mówił mi, abym mu dał tabaki, a gdy ia odpowiedziałem, że nie mam, porwał moją opację, y szedł z nią z cerkwi, a gdy ia niedawałem mu opaczyć zaraz mnie zaczął bić w cyrkwi, a potem wyciągnął mię z cyrkwi na cmentarz, bił mnie do poty, pokimu się chciało, a gdy ja wyrwałem się z rąk, uciekałem na wulice, to jeszcze za mną z kijem pendził, mówił do mnie: „chodź ze mną bić się“. 3 t i o. Gdy teraz przyszedłem porachować się z ludźmi od malowania cyrkwi, to mi xsiądz wzioł kontusz, a gdy ia upominałem się o kontusz, to porwał miskę, y uderzył mię w głowę, która na kawałki rozleciała się, a po tym porwałszy garnek lepiey mi poprawił, że głowe mi zranił y skrwawił, a gdy iam się pytał, muwiąc: „W. mość xsięże za co mie tak bijesz“ — to mi odpowiedział: „iam miał gospodynie naylepsze y we wszystkim naywierniejsze, a tyś mi ia podmówił, y ona mię porzuciła“. Co wyraziwszy żadam miłosierdzia I. W. Pana y Dobr. w moiey krzywdzie a przytem zostaje I. W. P. Dob. Nayniegodniejszym podnożkiem Franciszek Urbanowicz (1782, 28).

30. Акти до справи Антонія Волковича, пароха водницького, оскарженого за різні надужиття, а між иними і о крадіж полотна, 1756—1762 р.

Anno Domini 1756. Die 16 mensis Augusti in Kryłos. Przed Wielmożnym y Nayprzewielebniejszym Imcią Xsiędzem Anastazym Szeptyckim opatem Kaniowskim, sądów zadwornych IW. IX. Leona et. audytorem generalnym y sędzią stanowszy, особиście pracowity Iwan Matolaka, aktor na terminie z pozwu przypadaiącym, z tegoż pozwu proponował, przeciw Wbemu Antoniemu, parachowi wodnickiemu, zapozwanemu oto: jako on zapomniawszy bojaźni bożey y miłości blizniego, urościwszy sobie iakoweś pretensye do aktora, onego widłami ciężko zbić ważył się, za co onego przykładnie skarać, do nagrodzenia za bol, y koszta prawne przymusić, debita cum instantia upraszał. W przytomności wnego Antoniego Wołkowicza, пароха водницького, запозваного salvis dlatego pobił, y dopoty bił, dopoki futra nie oddał odpowiadającego. Pracowity Petro Koczut obywatel wodnicki, o to, że żony jego przez niedziel dziesięć wywodzić niechciał y ogrodu znaczną część za-

ioł, y stodołę postawił na gruncie tegoż interweniendi proponował. Ex parte dworu wodnickiego, wielmożny Zawadzki similiter interveniens ratione popełnionego krzywoprzysięstwa o półsetek płotna, o zabranie prosa kop iedyńacie, o odcięcie szabli, y potrącenie tegoż, przeciw temuż zapozwanemu zaniósł skargę. Ex adverso tenże zapozwany odpowiadając na interwencyę, iż dla tegoż żony Petra nie wywodził, że siana zebranego oddać czyli za niego zapłacić niechciał, ogrodu zaś nie zaiął, exluzował się, że onemu gromada wodnicka sianożęci kawałek przykupiła skarżył się. Co się tyczy pretensyi dworskich, że ktoś podrzucił półsetek do komory, o czym on nie wiedział, y nie wie. Prosa spasionego polszosty kopy zabrał, ale te nietylko iego, ale y gromadzkie świnię spalsi. I panu Zawadzkiemu, podczaszycowi tylko bronił się, który naszedł był na rezydencyę, ale nie porywał się, szabie odiał y te gotów oddać, byle onemu koń także, iakiego zabrano, był oddany, justyfikował się. Wielmożny y Nayprz. Imci X. Audytor wyż wspomiany wysłuchawszy stron pretensyi, sadownie proponowanych, y na nie odpowiedzi, ponieważ do niektórych dobrowolnie przyznał się, niektóre zaś negował, przeto zawiesiwszy decyzyę kategori y tych, które są przyznane. Indagacyę potrzeбно być uznał y przew. x. Serwatę, dziekana uścieckiego tak dla uczynienia indagacyi w tych pretensyach, które są negowane, jako y wizyi gruntu zaiętego, y sianożęci inquantum przekoszoney, y spatium czasu dla wyprowadzenia tey indagacyi od aktu dzisiejszego tydnia nazaczył, na który termin tak szabie zabraną komportować, jako y konia zaiętego do sądu przyprowadzić nakazał. Ex actis curiae Epp. extracta. .

Anno Domini 1756 die 21 mensis Augusti V. S. Testis 3 tius Mykita Koczut annorum 80 paschali confessione confessus deposit. ad 1 m um Ia iuz nad grobem, umirać mi, nacobym miał to mówić o czym nie znam, nie zawiodę sumienia, co wiem to powiem. Syn moy, iak miał puść ze wsi, tkacz, hospodynowa przyszedszy do izby do syna mego mówiła: Iwasiu „aty chcesz pość ze wsi, otyż ia, dam znać do dworu“, a on prosił żeby nie rozgłaszała, y dał tynfa y loche wziąć kazał, bo był coś winien x. parochowi. Y iak tylko syn moy poszedł ze wsi, teyże samey nocy x. paroch wzioł loche, y pan Babliński widział, że teyże nocy szedł do chałupy syna mego x. paroch y siekierę miał w rękę z żoną swoią y siostrą żony swoiey, y dziwką służącą, y chłopcem bratem swoim. Która dziwka x. parocha w kilka niedziel przyznała się przed moją córką w te słowa „iaby tobie coś powiedziała, żebyś mię nie wydała, oy po zbiegłym twoim bracie nasz hospodyn wzioł półsetek, y sześć kłabków, drzwi, ławe, y słomiankę, y ia tam chodziła. Dobrodziey nioś drzwi, ia ławe, hospodynowa słomiankę, chłopiec półsetek, a siostra hospodynowej kłabki“. ad 2 dum Byłem sam przy tem, iak panicz przyszedł do x. parocha. Nie wiem czy po woły, czy żeby tylko widział, aby się x. paroch nie zapar, bo tey nocy chciał x. paroch wydać woły na strone człeku, który na ten czas był w rezydencyi x. parocha. Niewiem zkąd, y iak tylko przyszed do wrot pan podczaszyc x. paroch nic niemówiąc, wyrwawszy szabie od boku z pochwy paniczowi, uszedł do izby, a panicz za nim opominając się o szabie, y tak prętko gdzieś x. Paroch zarzucił szabie, że znaleźć nie można było. Po-

tym przemawiać się poczęli, y uchwyciwszy się za barki wodzili się po sieniach długo. A potym x. paroch panicza obwalił na ziemię, aż człek pana podczaszyca zerwał x. parocha z panicza, ale żaden żadnego nieuderzył, widziałem, bom stał przy tym. ad 3 tium. Słyszałem, że bydlę x. parocha w prosie pańskim było razy kilka, y do dworu zaięte było z prosa, y to od ludzi słyszałem, że x. paroch prosa pańskiego niewiedzieć za co, y na co wziół połszosta kopy, a drugie połszosta kopy, co bydlę nierogate rozziadło pan zabrać kazał. ad 4 tium. Tum się urodził, y tum się starzał, y iak dziś pamiętam, iak stryj x. parocha terażniejszego sadił iabłoń na miedzy pod płotem, y byłem przy tym, y posadziwszy do płotu prętami przywiązał, a teraz x. paroch iuż trzeci rok iak płot na półtora siażni zato iabłonio zagroził, y stodołę na kilka łokci ogrodu zajał. ad 5 tium Niedalekom tam na wozie kład snopy, ale niewiedziałem iak x. paroch bił Iwana Matoleka, co na to y dzie się razy sumieniemy poprawił, że niewinnie, bo woły tegoż Iwana niebyli na ten czas w żadney szkodzi, widziałem, któredy pasł chłopic. Hac omnia fidelissime descripta et connotata ad Illustrissimum iudicium remitto, meg. ultimum subpedaneum Iudicis clementissimi gratiae recomando M. Serwata (1756, 47).

31. Інформація про ріжні провини Теодора Мачкевича, пароха городиловського, подана деканом золочівським до відомости владики, 1783.

Informacya o życia obyczajach X. Teodora Maczkiewicza, parocha horodyłowskiego, nieprzyzwoitego postępowania z parochianami, onych zdzierania, niepilnowanie nabożeństwa, zdelowiania szkoły parochialney, nietrzymanie diaka etc. z należytem uszanowaniem Iaśnie W. Pasterzowi Dobrodziejowi dla otrzymania rezolucyi przez urząd dziekański złoczowski w niemożności zaradzenia złemu dnia 31 Lipca 1783 roku wiernie spisawszy podaje się. 1 mo. Po ukaraniu dekretem konsystorza lwowskiego y dziekańskim postępku w mieście Złoczowie, bicia żydów, skrwawienia zębami ich palców z publicznem pogorszeniem całego miasta, miał zakaz niezaydowania się w mieście, tego nie zachował, pił, upił się y na drodze kireje własną bił z siebie zrzuciwszy kiem, do domu przyszedłszy żonę dzieci y okna powytłukał. 2 do. Przeciwo charakterowi kapłańskiemu pułbeczek much, woszczyn y piasku nakładł, miodem tylko z wierzchu pokrył, żydowi złoczowskiemu sprzedał, ten wybierając postrzegł to oszukanie, y wizyę urzędową miasta na przeświadczenie sprowadził. 3 tio. Przeciwo temuż zakazowi niejeżdżenia do miasta, lecz w interesie żony lub dzieci posyłania, przywoził pszenicę y umowiwszy cenę z woyna tuteyszego żonę y mieyskim pisarzem zaczynających mierzyć, lżył, szarpał, aż go mieyscy słudzy do dania znać dziekanowi z obelgą stanu, duchownego utrzymali y od ukarania takiego postępku zemknął. 4 to. Postanowił urzędownie wszelkich trunków zaniechać, przecieź tego różne nieprzyzwoitości czyniąc, y w domu, y w mieście niedotrzymał. 5 to. Dnia 25 terażniejszego miesiaca y roku córce krew szła z nosa, X. Maczkiewicz urosił pretensyę, że diak z Hodowa uderzeniem w gębę upuścił ją, tego pięścią uderzył z kosą się za nim uganiał, a perswadującą szlachciankę, pannę Grabowską po-

liczkiem aż do naklonienia do ziemi uczęstował, zhańbił, zdysfamował. 6 to. Die 29 ejusdem parafianinowi jego w Horodyłowiu zmarło dziecko w niebytności parocha, przyszedł do dziekana y wziął zalecenie x. parochowi chyleckiemu na uczynienie pogrzebu, w czasie tego zieżdża własny paroch, opłaty za pogrzeb 4 zł. dopominając się, ten rzekł: „mam zlecenie od x. dziekana zapłacić temu, który pochował“, zaraz go gwałtownie wytrącił z izby, za łeb porwał, targał, w kark bił, aż do rozbronienia. Przybiegł pobity z lamentem do Złoczowa, do dziekana y wziął dyspozycyę dla xa. chyleckiego, aby gwałciciela, jeżeli dobrowolnie niezechce stawić się do urzędu, używszy pomocy świeckiey stawił. Paroch chylecki przeczytawszy dyspozycyę zaraz odebrał od parocha horodyłowskiego policzek, uganiał za nim z piłą, którą mu przecie odebrano, y sposobem włożono na wóz, wydarł się y z tego, z tym doniesieniem paroch chylecki przyjeżdża dodając, że jeżeli niezabieży temu dziekan, prócz piły ma szpadę, zapewne kogo trupem położy. Dziekan uczyniwszy actum, contritionis zbieżał na miejsce y niedobrowolnie, lecz użytą świecką pomocą wpadłego, in canonem si quis, sprowadził, y utrzymuje do rezolucyi pasterskiey. To jest znaczniejsze wykroczeń x. parocha horodyłowskiego opisanie. 7 mo. Co się tycze postępowania z parafianami własnymi xa parocha horodyłowskiego ich nauczania takie bywają w cerkwi: „Haydamaki, złodzieje“. 8 no. Zdzierstwa y nielitości zostawił te dowody: u Demka Hunki gdy niemiała kobita chora od spowiedzi czym zapłacić wziął kurę, y na chłopca groszy trzy. Alexy, parochianin, z Ielichowicz chorą kobitę przywiozłszy, niechciał ją od groszy piętnastu spowiadać, y w niemożności tey kwoty wypłacenia musiał ją do Złoczowa wozic. 9 no. Semka Zarycznoho pałaszem wzmiankowanym płazował. y z tym się uganiał. Semka Łysoho zięcia patynkami y tykami bił y po wsi uganiał. 10 mo. Przeciwno konstytucyi syna swego dziewięcioletniego bez edukacyi po tylokrotnych upomnieniach na diaka utrzymuje, y pensyę diakowską przy spowiedzi paschalney na niego odbiera. 11 mo. Szkołę z nakazu dziekańskiego wybudowaną spustoszoł, gdy się diak dla bicia nie mógł utrzymać żaden, dla jakiego kolwiek prowentu na cerkiew naięli za zł. siedem na rok tkaczowi, temu żadnym sposobem pociągając do swoiey roboty, y bijąc na szkołę napadając przemieszkac nie dał, a teraz do niey konie zapędza swoje. 12 mo. Dnia wyrażonego 25 przy akcie weselnym córki swoiey, y zgromadzeniu licznym gości, ufatygowaną, y zmordowaną żonę porwawszy za nogi tu y owdzie siedzącą po ławce włożył, y do tańca pałaszem zachęcał. Tey szkarady ile pod bokiemy cyrkułu niemogąc znieść złoczowski dziekan y hańby duchowieństwa, końcem oddalenia iey Iaśnie Wielmożnemu pasterzowi Dob. dla uświadomienia przesyła, y że iest rzeczywista podpisem ręki własney stwierdza, Datt. ut supra Antoni Sebatowski Dz. Ian Smiechowicki, paroch strutyński instrygator y rewizor dekanatu.

32. Акти до справи Василя Левицького, пароха задворецького, який оскаржує слугу двірського Андрія Пахоляка за відібранє фляшки з горівкою і побиття позивилового, 1749.

Anno Domini Millesimo septingentesimo quadragesimo nono. Die Lunae vigesima octava mensis augusti Veteris styli, Leopoli. Przed

Wielmożnym Imcią Xsiędzem Antonim Lewińskim, Protonotariuszem apostolskim, spraw nadwornych Iaśnie wielmożnego Imci Xsiędza Leona na Szeptycach Szeptyckiego, z Bożey y stolicy apostolskiej łaski, biskupa lwowskiego, halickiego y kamieńca podolskiego, opata mielnickiego, audytorem wikarym y officyałem generalnym lwowskim, podczas publicznej spraw audyencyi, stanowszy osobiście Wielebny Xsiądz Ian Gromnicki, W-o X-a Bazylego Lewickiego, parocha zadwórceckiego, aktora, prokurator na terminie dzisiejszym ex monitorio simpliciter przypadającym, contumaciam pracowitego Andrzeja Pacholka ex adverso pozwanego, quatenus niestawiającego accusavit et in eius contumaciam przeciwko niemu proponował: Jako naszedszy w. aktora z innymi ludźmi dworskimi, na polu jego własnym cerkiewnym, gorzałkę, którą robotników częstował, wydzierając onego lżył, dysfamował, potraçał y harapnikiem razy kilka uderzył. Przeto onego pro praemissis skarać za uderzenie y potraćenie w exkomunikę papiską deklarować y na expensach prawnych kondemnować debita cum instantia upraszał. W obecności urodzonego Krzysztofa Dlyny, uczciwego Andrzeja Pacholka, wielmożnego Ożgi Stolnika Łwowskiego służącego ex adverso pozwanego, prokuratora, ponieważ tenże pozwany zostaje in actuali obsequis pana swego, bez którego pozwolenia in gnovis iudicio respondere nie może, a zwłaszcza, że zapozwano go absq. assistentia directi dmi, zaczym o odcytację wielmożnego Stolnika od forum competens upraszającego. Ex adverso W-o aktora prokurator non esse de iure canonico necessarium assistentiam Domini in causis, gdzie sługa albo poddany pro suo facto odpowiedzieć ma replikując terazniejszego pozwanego od directe respondum stringi upraszał. Wielmożny Imc. Xsiądz auditor i sędzia generalny lwowski, qui supra siedząc et auditis, ponieważ to non servatur in causis fori spiritualis in praxi, aby za występki swoje słudzy lub poddani przez się odpowiadać nie mogli. Przeto ad citatione pozwanego directi Domini non necessaria adiuventa temuż pozwanemu na propozycję w-o aktora odpowiedzieć rozkazał. Od którego dekretu pozwanego prokurator ad quem de iure apellował. Wielmożny Imci Xsiądz, sędzia zwyyż mianowany takową apellację refutował. Eodem procuratore a refutatoriis apellante, et r. dōns index stetit in—decretis. Tandem citati procurator stando sub tuitione apellationis suae na propozycję w-o aktora odpowiedział, iż pozwany żadney wiołencyi aktorowi nie uczynił, tym bardziej niepotraçał go, ani bił, tylko widząc wielki detryment przez kupowanie trunków, nie tak dla wygody swojej, jako bardziej dla przedawania onych ludziom, w prowentach pańskich, aktorowi dependenter od woli pańskiej fłaszę pułgarcową gorzałki w cudzey ařędzie kupioney dobrowolnie odiął, y takowy detryment przez odebranie tey gorzałki panu remonstrował. Wielmożny imc. Xsiądz Auditor y sędzia generalny lwowski siedząc et auditis et w-o actora ad probandum ipsi incumbentia admisit y komissarzów stronom mianować rozkazał. Tandem przewielebnych xsięży Iakoba Bereźnickiego, kamioneckiego, y Iakoba Partykiewicza białokamienieckiego dziekanów na stronę powodową, y wielmożnych Iakoba Migalskiego kijowskiego, proboszcza glimiańskiego y Iakoba Leymana żukiewskiego kanoników z strony pozwaney mianowanych, asbentia unius ex utraq. parte non obstante approbował y teraz-

nieyszy dekret vim remissorialium literarum na osoby ich mieć chciał mocą dekretu niniejszego. Ex protocollo actorum curiae ac officii eppalis leopoliensis extraditt, et sigillo Illvni ac Rndmi Dm Leonis in Szeptytce Szeptycki Dei et aplliae sedis gratia Eppi Leopoliens. Halicien et Camencen Podell. Abbatis Mielcen Communiti Bazyli Iwaszewicz Aplski Ahtl. Biskup. Nadwor. y Konstystt. lwowski pisarz (1749, 3).

33. Справа межи парохом Кукізова Іваном Пясецьким і парохіянами Тимком і Іваном Воленниками про запис, який їа мати зробила на річ пароха, а якого вони не хотять видати.

Testis 1 mus. Rdu Ioannes Terlecki, par. ruden. an. 36. a d 2 dum Przy czynieniu testamentu od nieboszki Wollennika Andrzeja nie byłem. Pod niebytność x. pozwanego (Іана Піасецького, пар. кукізовського y діака глиніаńskiego) byłem proszony do dyspozycyi uczynienia słabey żonie tegoż Andrzeja Wolennika, która po uczynioney spowiedzi dobrowolnie kapłanowi swemu przy pałamarzu ze mną będącym — krowę, kozuch, sirak, owiec dwie, pośetek płutna, niespominając jaki, legowała, y te legacyę mając do siebie odchodzić, iak Andrzej mąż jey ze dworu wszedł do izby oświadczyłem, który usłyszawszy niezbraniał, tylko sobie płutna puł pułsetka, które miała oprócz całego zamawiał, a krowę żeby sobie rezerwował do śmierci tego nie było przy mnie. Іуж umarła wprzód niż Andrzej mąż iey, który testament uczynił, y X. pozwany ze mną ją pochował. Po odjeździe zaś x. pozwanego w terażnieyszym roku do Kryłosa, iak wspomniany Andrzej Wolennik we dwie niedzieli po śmierci żony swoiey pomarł. Іа na mieyscu x. parocha z innymi kapłanami pochowałem. Krowę legowaną od nieboszki іeszcze żony jego, synowie Тимко y Іан wziąć zaraz kazali. Testis 2 dus Wasyl Sławetny z Swierza. a d 1 mum Słyszalem o tem, tam gadają ludzie, że udają duchownego przed panem nie wiem o co. a d 2 dum Robiliśmy na tenczas w sieniach swoje szewską robotę, kiedy przyszedł naysamprzód kozak, pytaіąc o duchownego „hde Bat'ko“ odpowiedziała mu sama (попада), że ніема в дому. А duchowny był на гумніе, czyli на подwórзу на ten czas. Potem poszedł, а зnowu за маło chwile przyszedł y siadł мовіац „nie niepoyde z тад, а з пойдzie do двору x. позваны, zabiіе просіе, бeдe іeіe y czekać го бeдe“. За кваранс przyszedł pacholek wołając позваного до двору, за ним по chwili lokay z таž nowiną. a d 3 тium Іужем о tem namienił wyżej, że koniecznie kazali ііe do двору з соба, taki маіац розказ, żeby bez duchownого не пошзи. a d 4 тум. Іак duchowny nadszed do izby kazali му ііe з соба до двору. x. duchowny pytał іch по со. Oni odpowiedzieli kazano przychodzić не wiemy по со, y так забравшы сіe duchowny пошzedł з ними. Іеден шzedł в прзод, а двох по bokach duchownого, prawie шrzegli, як под wartą. Testis 3 тius. Іакоб Markiewicz. a d 1 тум. Wiem, że Wolennicy udali duchownого przed panem, бо сіe в karczмі jednego часу хвалили przy mnie, że го przysolili przed panem, y widziałem, kiedy szli do двору skarżyć. А не слұsznie udali, бо duchowny według testamentu swego сіe upomina u nich, неслұszalem заš, żeby od кого со napaścią wydarł, але іак сіe

z nim kto ugodzi od czego, tym się kontentuie. ad 5 tu m. Od samych że Wolenników y innych słyzałem, o tym powiedali oni, że x. duchowny miał czego słycać od księcia. Ia sam nie byłem przy tem. ad 6 tu m. Byłem ia raz u duchownego rudanieckiego który mi powiedział, iż mu tam iakiś iego parochianin, wymawiał, że talara bitego niechciał za pogrzeb, ale odkazanego wołu „trebaby cię oycze do xsięcia, tobyś tak usłyzał, iak namiesnyk gliniański za legacyę, co namiesnyk, a ty się niechcesz talarem kontentować“. ad 7 tu m. Słyzałem, że konie wzięto, ale nie wiem z czyjey racyi, o tym słycałem, że Wolennicy odebrali krowę legowaną od ich matki duchownemu, z rozkazu xsięcia, y lubo ia duchowny odebrał nazad oni się przechwalają, iak słyzałem znowu zaiąć. Basilio Iaszewicz Aplco et Const. Epp. Leop. Not. (1757, 4).

34. Akty do sprawy Якова Шведзійкого, пароха цуніовського оскарженого звержістю деірської за писане суплік і бунтоване хлопів проти двора, 1783.

Actum in ecclesia parochiali cunioviensi Anno Domini 1783, die veneris 25 mensis Iulii nv. Przedemną niżej wyrażonym od Iaśnie Wielmożnego y Nayprzewielebniejszego Imci Xsiędza Piotra Bielenkiego z bożey y stolicy apostolskiey łaski biskupa lwowskiego, halickiego y kamienieckiego, stronom y sprawie niżej wyrażonym deputowanym kommissarzem stanowszy obecnie wielebny Ian Dorożyński, paroch powiteński imieniem wbnego sądów duchownych instygatora czyniący aktor, y jego miejsce zastępujący ode mnie officialiter wyznaczony. Tudzież uscwiwy imci pan Antoni Rosnowski, plenipotent dominii grodeckiego, do tey sprawy interessujący się, y obstawający na terminie dziesieyszym z wyznaczenia kommissarskiego przypadającym, przeciwko Wbnemu Iakobowi Szwedzickiemu, parochowi cunioviskiemu zapozwanemu o fomentacyę poddaństwa starostwa grodeckiego, to mowa, to pismem przeciwko gruntowey zwierzchności. Dopraszali się abym jursdykcyę moją komissarską zafundował, y podług podanego punktu od im. pana plenipotenta wyżej wspomnionego świadków zeznania dobrowolnie bez przysięgi wysłycał. W obecności uscwiwey Anny Szwedzickiey, wnego Iakoba Szwedzickiego, parocha cunioviskiego, zapozwanego małżonki na zafundowanie jursdykcyi, y przepuszczenie przez zwierzchność dworską podanych świadków, przeze mnie zapozwanych, uwolnienie od przysięgi, y na ich relacyi każdego z osobna wysłykanie zezwalającej. Ia wysłycawszy — świadków, a ci są następujący — 1. Seńko Pirog, 2. Iwach Wasylów, 3. Michajło Iaszczyk, 4. Andrzej Hodi. Podawszy im pierwey duchowną naukę, aby sprawiedliwości w podaniu swego świadectwa zachowali, examinowałem w następujący sposób. Punkt podany od zwierzchności dworskiey jest taki: Iako świadek wie, że wny paroch cunioviski suppliki na też zwierzchność dworską uszczypliwe, y niektóre buntujące pospólstwo pisał. 1 mus Testis Seńko Pirog, przysiężny cunioviski an. 45, confessus 4. hebdomadus rudimenta fidei scit, justiae favet, citatus libenter deposuit. Prawda, że nam x. paroch nasz cunioviski pisał supplikę do samego I. W. Starosty, teraz jak tu zjechał był do starostwa grodeckiego, bo go tu 18 lat niebyło, y podawaliśmy

ją do pana, ja sam podawałem z Iaszczykiem, przysiężnym kamino-brodzkim. Ale nas do tego x. paroch niepobudzał, ani fomentował, tylkośmy go sami o to prosili z gromady, bo mamy krzywdę. Ito prawda żeśmy pisali przeciwko p. Rosnowskiemu, pisarzowi, przeciwko p. Okolskiemu co był w Horodietyczach za pisarza w starostwie grodeckim, bo piekelne od nich mieliśmy krzywdy. Wiele pracy naszej gromadzkiej potaili, pozabierali, cośmy dawali y cesarskich podatków, to przy nich poprzepadało, ale żadney na to rezolucyi od I. W. Pana Starosty nieodebraliśmy. Pisaliśmy y przeciwko p. Ianoszewskiemu, possessorowi zyszykiemu dóbr I. W. I. Xsędza Arcybiskupa lwowskiego, bo nam paswisko odebrał dla siebie na sianożęć, bydło nasze zajmuje, gęsi tłucze etc. Ale I. W. P. Starosta na to tylko powiedział — macie wy od cyrkułu na to rezolucyę, to tey się trzymajcie. — Ale my się mocno xu nakłaniali, nim nam tę supplikę napisał, y popadia na nas, y na xa bardzo swarzyła. Ieszcze ten świadek tak dodał: jak miał x, paroch poddaństwo na zwierchność dworską tomentować, kiedy ieszcze tak dwarocznego roku, to jest rok minął mięsopustu wielkiego, kiedy pan Przybyłowicz zaarendował był nas, y przysłał był szwagrowi xa parocha Michałowi Bednarzowi siedzącemu na gruncie kapłańskim sztukę lancy prząść, a ten spalił, a xa niebyło wtenczas w domu, odjechał był dokądziś, owóz przyjechawszy zaraz mię posłał do niego — pódź mów, y nakaż mego szwagra, aby ex nunc zapłacił sztukę p. Przybyłowiczowi, żebym ja się nie klucił z dworem. 3 tius testis Michayło Iaszczyk, ritus latini, przysiężny kaminobrodzki, starostwa grodeckiego — deposit: la tylko o dwóch wiem supplikach, że nam x. cuniowski pisał, bo y ia byłem przy tych pisaniu, a trzecią Wasylko brat jego nam pisał, a x. gdzie nieco tylko poprawił, bo mu trzeciej popadia niekazała pisać, swarzyła na niego mocno y na nas, mówiąc: A wiesz sam powiadałeś, jak przyjechałeś z Obroszyna, od xa dziekana, że wam wszystkim xsiężom zakazano w chłopskie wtrącac się skargi, y nie pisać supplik, a tobie nic nie poradzi, pamiętaj do czego ciebie te suppliki przywiodą. Byli raz z Mużyłowic ludzi ieszcze przed wielkanocą, to y tym napisał był, a o więcej supplikach nie wiem. Ot Wasylko to pisze, bo on z tego tylko żyje. Ale choć nam x. pisał to prawdę, bo wielką mamy krzywdę od naszych officialistów, pisał nam jedną do gubernium jak građ wybił, żeby nam była jaka defalka, ale tamta tam przepadła. Znowu powtórnie pisał o tę gradoboję, y natych naszych ministrów, że nas w niwec obracają, y kazali nam w gubernium czekać — poczekajcie będziemy szukać tamtey pierwszej waszey suppliki iesiennej, -- a my powiedzieli — nie mamy o czym, bo iuż tu cztery dni siedziemy, ale tu inszych przyszlemy, — lecz dowiedziawszy się, że I. W. Pan starosta na przyjechać już sami nie chodziliśmy do gubernium, y drugich nie poselali, tylkośmy referowali do naszego jegomości z trzecią suppliką od Wasylka pisaną, którą oddał na ręce p. kommissarza: — będziecie moi dzieci mieli tu repplikę na piśmie, -- y tylko nam owies darowano ospyń y drób. Ale żeby nas paroch cuniowski fomentował, albo nam kazał na panów pisać to się nie pokaże. My ieszcze będziemy pisać, choć nam xsiądz nie zechce, my takiego znajdziemy, kiedy ci pankowie, co chcą to robią, y jegomości samego podiudzają,

ia p. Rosnowskiemu taki w oczy mówilem, y będę mówił. 4 tu s Testis Andrucl Hody z gromady kaminobrodzkiej. Żeby nas x. cuniowski na zwierzchność dworską buntował, albo naradzał, na to niejadszy, niepitszy gotów jestem dziesięć raz przysiądz, że nieprawda. Pisać, pisał, bo go nasza gromada kamienobrodzka y cuniowska woleńska y dobrze-stańska o to prosiły, na samprzód pisał do p. kommissarza, bo jakeśmy odebrali w gubernium drukowane uniwersały, że wolno na pana swego zalić się, kiedy mamy jaką krzywdę, które to uniwersały gromadom y xsięży wszystkim rozdawane były. Także my widząc krzywdy nasze nie tak od samego pana, bo go tu 18 lat nie było, y P. Bóg wie kiedy iuż będzie, jako od panków naszych nam czynione. Naradziwszy się, poszliśmy do x. parocha cuniowskiego, aby nam przeczytał, bo nasz duchowny choć czytał w cerkwi, y w Łwowie niemiec nam czytał, ale nie rezolutnie, nie mogliśmy dobrze wyrozumieć, aż w niedzielę przybrawszy sobie czas poszliśmy do x. cuniowskiego, y nam wytłumaczył, y zaraz prosiłiśmy go, aby nam napisał do p. kommissarza, a iak nam niebędzie sprawiedliwości, to się udamy do gubernium, napisał tedy. A im. p. Rybaczewski, kommissarz odebrawszy tę supplikę, w której naszą uciemięzliwość wyraziliśmy, powiedział: posłę ia tam do was za dni 14 p. Rosnowskiego, pisarza, to będziecie mieli rezolucyę. Owóż przyjechał p. Rosnowski y dwóch złapawszy kazał położyć krzyżyki, y kazał się nam gromadom z dworem pogodzić, a my niechcieli, bo było z naszą krzywdą, pouciekaliśmy. Tylko tamtych dwóch jak się podpisało, posłał pan Rosnowski do Łwowa, do gubernium, czy gdzieś tam, a oni wstąpiłi do xa cuniowskiego, a x. cuniowski na drugiey stronie podpisał, że to niedobrowolnie, ale przez przymus podpisali się, bo go o to prosili, żeby tak podpisał. A gdy ci poszli do gubernium, kancelaryści obaczywszy ten skrypt y krzyżyki powiedzieli: „aha, a to sieczka była klopi w głowie“ — a oni powiedzieli — „nie sieczka, tylko nas złapano, y przymuszono podpisać się“, a oni przewróciwszy papir na drugą stronę obaczyli y mówili — prawda, że jest podpisano, że przez przymus, — y kazali przyść za trzy dni, y ia z niemi chodziłem, y to bardzo długo wlekło się. Ia sam z pięć razy byłem w Łwowie, aż potym potroche dwór nam ponadgradzał. Teraz zaś do I. W. Starosty nie xsiądz, ale brat jego Wasylko na p. Rosnowskiego, y innych oficalistów pisał, prawda, że y xsiądz był przy tem, ale mu popadia niekazała pisać, y nam łajala, mówiła, że jemu starsi zakazali pisać. Co wszystko wiernie z swiadków ust słowo w słowo opisawszy do sądu I. W. Imci Xsiędza Biskupa wyżej wspomnionego z powinnym uszanowaniem w zapieczętowanym rotule odsyłam. Stefan Mokrzycki Dziekan Obroszyński deputowany kommissarz (1783, 74).

34 a. Акта до справи Василя Палиевича, пароха рожнівського, оскарженого в підбурюванню громади проти двора.

Punkta przeciw W-u xsiędzu Bazylemu Paliewiczowi, parochowi różnowskiemu, ad actum praesentem commissinis, tam ex parte aulie roznoviensis, quam ex parte w-o sądów duchownych instygatora podane, Die 3 Mar. v. s. 1782 A-o. 1-mo Iako świadek wie, że WX. Paliewicz uniwersał I. C. A. Mości prawie co niedziela synowi swemu w cerkwi

ludowi czytać każe, a sam opacznie go wykładając ludzi do nieposłuszeństwa nakłania, mówiąc tymi słowy „niebójcie się dziatki teraz już dwór nic niema do was, y karać was nie każe y nie może. 2-d o Iako świadek wie? Iż tenże w. x. Bazyli Paliewicz fomentował przeciw dworowi ludzi, aby punkta y krzywdy y iakie mają wyraziwszy w suppicie do dyrektoriatu podawali. 3-tio. Iako świadek wie? Iż tenże w. x. Paliewicz diaka aby supplikę przeciw dworowi roznowskiemu pisał przymuszają, y napisaną supplikę przez diaka, ludzi na teyże swoją ręką popodpisywał y krzyżki przy imionach tychże pokład. 4. Iż tenże W. X. upiwszy się należyście napadł na dwór różnowski, upominając się niby o zaaresztowane siano za nabraną w propinacyi pańskiej gorzałkę, imci pana ekonomy nieprzystoynemi lżył słowy, aż do alkirza przed nim skryć się musiał. W. x. coraz więcej pozwalając sobie haec formalia powtarzając = pisał supplikę, y ieszcze będą do Wiednia pisał = wyjść z izby niechciał. Imc. pani Komarowa widząc tak wielką znie wagę męża swego te do niego wyrzekła słowa = oycze poydź spać, bo cie każe nie iako, kapłana, ale iako chłopca z izby wyprowadzić. W ten czas w. x. Paliewicz wyszedszy do sieni iak mu się podobało gadał y łajał. 5-to Iż gdy Imci pan ekonom w. x. Paliewiczowi różne dawał sposoby, aby za nabraną w propinacyi pańskiej gorzałkę na kwart 192 wypłacić się mógł, ten formując sobie iakoweś do szynkarza pretensye, płacić niechciał. Imc. pan ekonom mając wyraźną dyspozycyę j. w. pani swojej posłał do niego ekzykucyę, którą w. x. Paliewicz kazał bić y wiazać. Komar.

Переслухав свідків. Testis primus, rdus Stephanus Michniewicz, parochus roznovien. heri celebravit juravit et deposuit ad puncta actorum.

O tym słyszałem od ludzi, że o tym gadali, to prawda, że gdy mnie imc. x. dziekan oddawał parochie w administracyę święto-michalską różnowską, przy ludziach natenczas żałującym się przed nim na imc. pana Komara, że ich krzywdzi y biie, radził, aby spisawszy swoje krzywdy udali się do dyrektoriatu mając po sobie uniwersały cesarskie zakazujące karać. Udawali się y suplikę pisali z wyrażeniem punktów na p-a Komara. X. zaś Paliewicz tylko słyszałem od ludzi, że niby z ludźmi chciał iść do Kołomyi y w samey rzeczy chodził. 3 tio. Nie x. Paliewicz pisał supplikę, ale diak czaplíniecki, który się także nazywa Paliewicz. Z czyiey rady niewiem, y kto ją podpisywał nie widziałem, aż imci x. dziekana naszego słyszałem sam na swoje uszy, iż przyznawał się, iako on swoją ręką podpisał ludzi na suppicie y krzyżki kładł. — Testis 3tius Atanazy Daniluk incola roznov. ann. 50. confessus confessione paschali. Ad 2 dum. Byłem na ten czas, kiedy X. dziekan oddawał parochię xsiędzu Mychniewiczowi, y słyszałem kiedy czytał uniwersał cesarski x. dziekan, y mówił do nas wszystkich, że kto ma iaką od pana krzywdę, a niema się gdzie żalić, niechay się uda do Kołomyi, bo takie teraz uniwersały wyszły, ale to x. Paliewicz do nas niemówił, bo my nie jego parafianie. Ad 3 tiu. Supplikę przeciw panu Komarowi diak czaplínski pisał, bośmy go oto prosili, ale x. Paliewicz o tym wtenczas niewiedziął, aż gdy wyszliśmy z tą supliką do Kołomyi x. Paliewicz dependziwszy nas na drodze pytał się „dokąd idziecie“. Odpowiedzieliśmy, że do dyrektora, zaczął nam mówić x. Palie-

wicz poczekajcie trochę póyde y ia z wami tylko niechay wstąpię do x. dziekana. Wyrwał się z x-m Zachara Mychniak y z tą naszą supliką wraz z x-m Paliewiczem poszedł do dziekana, którą wziawszy x. dziekan poprawił, gdzie było złe napisano, y wyptawszy się którzy z tą supliką idą swoią ręką imiona nasze bez nas popodpisywał y krzyżyki pokładł (1782, 21).

34 б. Акта до справи священників з округу калузького оскаржених в підбурованю селян і писанню суплік.

Duchowni którzy poddanych fomentowali y fomentują przeciw zwierzchności dworskiej kałuskiej, y onym supliki pisali. X. Odzierzyński, paroch perehiński. X. Nowodworski, paroch kałuski. X. Koniewicz, paroch petranecki. X. Koniewicz, paroch kamiński. X. Lewakowski, paroch kropiwniański. Wszyscy wyżej warażeni duchowni poddanych starostwa kałuskiego fomentując supliki onym z oczernieniem niektórych officyalistów pisali, a nayosobliwiej x. Odzierzyński, paroch perehiński, który y dotąd poddanych fomentuje y supliki do kraysamtu stanisławowskiego pisze. And. Dunajewski.

Suplika pokorna do wielmożnego pana y dobrodzieja naszego pisana od gromady kropiwińskiej.

Wielmożny panie miłościwy y dobrodzieju nasz łaskawy! My cała gromada kropiwińska do wielmożnego pana naszego miłościwego dobrodzieja należące ludzie y nadto zubożale doczekawszy się szczęśliwego przyjazdu pana naszego y dobrodzieja przy upadnięciu do nóg żalosne nasze krzywdy zanosimy. 1 m o. Przedtym miewaliśmy ten sposób z solą iędzić y zarabiać na kawałek chleba, a teraz nam tego zabroniono, że niemamy sposobu do życia. Zwłaszcza jesteśmy bardzo na szczupłych y młakowatych polach, spuściwszy się na swoje własne zasiewy y sposobu niebyłoby do wyżywienia się, żebyśmy w drodze nie gościli za kawałkiem chleba. 2 d o. Pan Bóg dopuścił na nas w pierwszym roku, że nadto jesteśmy zubożale nietylko od kawałka chleba, ale nawet z bydełka ile któren miał do ostatniego wyzdychało, jeszcze na tym niestało się w tym roku nawet y grad powybił uwszystkiem ile któren co miał. Nietylko zboże, ale y słomę że wcale, a wcale niemamy sposobu do życia, chłiba wezniemy się jeden za drugim y poydziemy z torbami. 3 t o. Pociągają nas do straży nocney y dzienney. Wypędzają nas na kolię ustawicznie, czego niebywało zdawna, dawien. Wypędzają nas na tłokę nieustannie. Co przedtym była proszona tłoka do wozenia różnych materyałów do zamku y na żupy solne. Oprócz włożoney pańszczyzny musimy wozić y robić popioły na maydan ustawicznie palić, tak że gospodarz musi w lasach palić, a gospodynie muszą w domowych gotować popioły y przetakiem przesiwać y pod karą y egzykucyą kozacką. 4 t o. Wymysłono na nas drwa furzonowe, które musimy wozić, albo płacić. Nadzwyczay jesteśmy uciśnieni to jest każą drzewo ścinać y w szereg wysoki składać. Co nam nieznośną pracą przychodzi, albowiem jeden gospodarz poszedszy rębać jedną klepkę cały tydzień musi koło niey pracować, a nadgrody od tey kleпки tylko dostanie groszy 24, gospodarstwo przez to musi w domu opuścić. 5 t o. Iak wielmożny pan miłościwy y dobrodzieju nasz łaskawy, niewesprze

nas ze skarbu do zasiew naszych, to každy z nas wiosne utraci y poydzie za kawalkiem chleba. Gdyż niebędziemy mieli żadnego sposobu do zasiania wiosny. Zaczyn Wielmożny panie nasz miłościwy y powtórnie suplikujemy, abys jako pan miłosierny raczył weyrzeć łaskawym okiem tak wielkie nasze krzywdy y ubostwa, ażebyśmy mogli przy łaskawem respekcie otrzymać jakową dla siebie klemencyę, w czym wznawszy łaski wielmożnego pana y dobrodzieja, za miłe zdrowie y długoletnie panowanie do zgonu majestat boski błagać nieprzystaniemy, jako jesteśmy wielmożnego pana y dobrodzieja naszego. Przypominamy wielmożnemu panu y dobrodziejowi żeśmy mieli hayduka zgodzonego na struże y płacimy, co rok a z niego insza usługa dworska iest, a my musimy inszego struża naimować na cały rok y płacić mu zł. pol. 150. Na to podpisujemy się cała gromada. Michaiło Bresławski. Iwas Szachworosz ⊕. Ias Iwanków ⊕. Iurko Senilun ⊕. Ataman Iwas Bresławski ⊕. Przy siężny Iwas Iwanów ⊕. 6 to Kontrubucie dawniey zł. pol. 150 a to przedtym dawaliśmy wraz z kniaziami, a teraz kniazie odłączone, od nas gromady też sami wyplacamy, zwyż wyrażone sume. 7 m o. Na całym starostwie żadna wieś niedaje łanowego, a my teraz dajemy, a tego przedtym niebywało. 8 to. Przedtym niebywało takowych ustanow grodzienia jak teraz powstało, że dajemy každy po dwa wozy pręcia łozowego, a przedtym tylko dwanaście kołuw y puł wozu pręcia. 9 n o. Prowentu drobnego dawniey zł. pol. 65. 10 m o. Ogradzamy żydowi corok ogród, a tego przedtym niebywało, y co potrzeba reperujemy. Porcij dajemy zł. 43. Straszczymy dajemy zł. 18, gr. 10.

На сүүлці зазначено що її писав „духовный кропивнянський“.

Supplika pokorna do wielmożnego IP. Stolnika lwowskiego, pana y dobrodzieja. (Завначено на боці). Supplika przez x. Nowodworskiego, parocha kałuskiego pisana.

Wielmożny imci nayosobliwszy panie y dobrodzieju! My gromada mościska przy nayniższym upadnieniu do stóp wielmożnego pana y dobrodzieja wnosimy naypokornieyszą prośbę naszą w uczynionych nam krzywdach od jursdykcyi dworskiey. 1 m o. Iz my mając pańszczyznę do odbycia, które powinniśmy odbywać podług inwentarza mamy w tym wielką krzywdę, że nam niedopuszczają sobie nic zrobić w polu, około zasiewów, gdyż nas gonią ustawicznie oprócz samey pańszczyzny to w łatry, to w klepki demeńskie to do różnych robocizn skarbowych nas zażywiają. 2 do Zapamiętaliśmy, iż jak się postawił maydan pierwszy, y drugi w tych leciech do pierwszego postanowili na gromadę naszą do odbycia na łannego gospodarza co ma czeladz po półtora korca, a na pieszego puł korca, a teraz na jednego gospodarza naznaczono pod surową ekzykucyą na naymizernieyszego po korcy 4, a na lepiej się mającego po korcy 6, do zupełnego oddawania, a na inszego y po więcej przypadnie. 3 tio Był zwyczaj u nas żeśmy trzymali hayduka rokowego, które n odbywał stróżę, a teraz iuz trzeci rok, jak zrucili hayduka a naznaczono odbywać stróżę, gdzie na każdego człowieka dób 18 w roku. 4 to. Nigdy u nas tego zwyczaju niebyło, abyśmy ogradzali aredarczowi gumno, staynie, chlewy, ogrody bez pańszczyzny, a teraz musimy pod surową ekzykucyą to wypełniać bez żadney powinności zapłaty y ekzykucyę strawować musimy. 5 to. Podatki z gruntów

naszych wszelkie opłacamy a niemamy spokoju y wolnego wygonu na naszych pastwiskach własnych, gdyż skarbowe woły, konie wypasają te pasowiska, a naszemu bydełku paść niedopuszczają. 6 to. Iż my nie tylko, że swoją grątową pańszczyznę odbywamy ale y do budowli żupy nowej straciliśmy jedne lato, a drugie około budowli ratusza, trzecie około folwarku nowego, dodając różnych materyałów do teyże budowli, a za to żadney robocziny, ani pańszczyzny nam nie wytracają. 7 m o. Tłoki żadney u nas nie bywało a teraz postanowiono na nas odbywać po dni 4 lub pociężne lub pieszą. 8 v o Przedtym niedawaliśmy osypu tylko zł. 2, gr. 15 z pręta pola, a teraz podniesiono na nas drugih zł. 2 y gr. 15, co opłacamy iuż od lat 15. 9 n o Przed tym u nas zwyczay był żeśmy dawali kur 15, jay kup 2, prosię, gęś, pułtrzecia korca owsa, za sieczkę zł. 1. na pieniądze worek 1 z nowego płotna przy odebraniu rogowszczyzny, drugi przy odebraniu osypu. DREW jarżmowych fura jedna od ciągłego gospodarza. Po tym za to wszystko płacić kazano zł. pol. 60. A my teraz dajemy y tych kur 15, jay kop 2, prosię, gęś, półtora korca owsa, za sieczkę zł. 1., worków na pieniądze, drwa jarżmowe, y tych zł. 60. 10 m o Rabialiśmy siana styrtę zakośney sążni 10 zwyczajnych, aby było w czele sążni 2, y wysokości sążni 2. A teraz y sążeń większy, y na dolożenie styrtę każo dawać siana wozow 10, jak się styrtła osiedzie. 11 n o Gdy się bywało okna y piec w karczynie popsują za reperacyę onych, połowę gromada, a połowę arędarz płacił, a po tym arędarz gromadzie spłacił, arędarzowi zaś w wypłaceniu rathy przyjmowano, a teraz gromada sama musi reparować bez żadnego wytracania. 12 do Kontrybucyi spoczatku jak włożono płaciliśmy zł. pol. 155, y podróżnego zł. 1 y gr. 15. A teraz daliśmy zł. 233 y gr. 8, y podróżnego zł. 1 gr. 15, y niewiemy co za przyczyna, że im. pan Podliwski, pisarz prowentowy, gdy przyszłe rozpis aby składać kontrybucye na przykład zł. 155. A w tydzień lub daley znowu kaže dodawać insuper zł. 30 lub więcej. 13 t i o. Tenże pan pisarz prowentowy przy pisaniu rogowszczyzny od każdego gospodarza bierze jay 3, y gęś. Przy odbieraniu zaś rogowszczyzny oprócz zwyczajnego kwitowego co się płaci po gr. 2, od każdego bydłęcia bierze po gr. 1. A to niedawnemi czasy nastalo. 14 t o. Z folwarku len nam nawrzucają, a potym każą powisma gotowe dawać, w czym to jest krzywda, że inszemu dostanie się len zgnily, to musi swoje powisma dawać. Y pan dyspozytor poty do skarbu odebrać niechce, póki dla niego gospodarz nieda swoje powismo, co u nas nie bywało. W których krzywdach z jak nayniższym upadnieniem do stóp wielmożnego pana y dobrodzieja upraszamy o względy łaskawe dla nas mizernych poddanych. A my za miłe zdrowie y szczęśliwe panowanie majestat boski błagać będziemy. My gromada cała mościska obieramy z pomiędzy siebie ludzi dwóch znających się do tego interesu, y ci ludzie niżej podpis znakiem krzyża świętego stwierdzają. Michał Łuciuw ⊕, Michał Dutezyn ⊕ I my na to cała gromada zezwalamy ⊕

Do wielmożnego imci pana Iwanowskiego, stolnika lwowskiego, miłościwego pana naszego y dobrodzieja podana pokorna suplika od gromady Słobody Nebyłowskiej 1782 anno w Kałuszu — (на бої завачено). Duchowny perehyński, x. Odzierżyński.

Wielmożny miłościwy panie y dobrodzieju. Po kilkakrotnie czyniliśmy skargę, a żadney folgi nieodbieraliśmy teraz czynimy rekurs z pokorną supliką do wiel. pana y dob. w poczynionych krzywdach nadzwyczaj spodziewając się zyskać najsłabszą satysfakcyę. 1 m o. Lubo powinniśmy stawić łatry na banie kraśniańska, jako poddani, bo ich insze poddaństwo niepowinno wozić tylko my, których zwyczaj takowy bywał, że kto miał ciągle lepsze więcej postawił, a kto podlejsze mniej, y co zmagał wywioził na later, sani siedmioro wzioł zł. 8, y las był w pobliskości, potem jakowe drzewo trafiło się. A teraz równo słabszy z dużym a niezważając czy ma czas, y sposób tylko wieź a same bukowe drwa, y to z wymysłem, żeby z oboch stron był równy, y polana żeby niekrzywe, a nie sękowate, żeby przez later nic niewidać, gdyż wyliza y depcza, — zaczynam teraz na later wychodzi fur dobrych osimnaście lub więcej, a lasy już tak dalekie, że trzeba stracić dni 24 y więcej póki postawi, a gdy przyjdzie rozkaz wozić łatry niechże nagle śmierć potyka człeka, to żona wieź, lub niedostatek domowy nic na to uwagi niema, przybieże im. p. Olszewski z kozakami mordują, bię tyrańsko. Żądamy na to uwagi. 2 do Zwyczaj dawny nam w slobodzie był takowy, żebyśmy dali trama do tartaku iednego, y to iaka zmożność, a teraz dajemy cztery pod zakładem żeby był większym, którego trama y czterma wołami wyprowadzić nie można. Pod któremi chudoby zbawiamy, a do tego za zaorki, oborki każdy człowiek od pary wołów powinien dać tramów trzy. A który pieszo to powinien najać, aby za swoje postawił drugi, za co płaci zł. 2. 3 t i o. Maydanu nie było w starostwie kałuskim, gdy nasi dziadowie, oycowie zasiadali na powinności pańskiej, a gdy sobie skarb wynalazł intraty z maydanu pod obowiązkiem bez naszey krzywdy, gdyż popioły kupowano za swój grosz skarbowy nietylko w poddaństwa starostwa kałuskiego ale y postronnych ludzi, y maydan był mieyszy, y to któren zmagał to dał y zapłate wzioł za gieletkę korcową zł. 1 gr. 15, a teraz nam ten maydan poszed w wielką powinność, gdyż nieuważają tak na tego co bierze czy niebierze pieniądze na popioł, dawaj. Od lat 30 ułożyli byli podług zmożności człowieka gieletkę. Na którego gieletkę na którego dwie, na innego trzy. Ieszcze płacili po zł. 1. Od lat zaś 20 ułożono na nas hurtowo gieletek 120, przed tym nas więcej gromady było, a teraz przez uciężenie porozchodzili się, wymarli, poubożeli, iednak musimy zupełnie oddawać, gdyż im. p. Sawicki takiego przystawił człowieka heroda Cwiklińskiego, że iak wpadnie do wsi, którego zastanie w domu, bię mordue nie nahajem, ani kiem przyzwoiłym, tylko có się drwa przypreca zapręta, a gdy nie zastanie w domu to się wgania po polach y łapa jak złoczyńców, po przy konie wodzą biją, mordują, jak nigdy było w Egipcie u faraona. A gieleтка cwiercią większa, a płacą tylko gr. 15. Ieszcze to mały na nas smutek należeli jeszcze większy, żeby nasze dzieci nie grzeli się w piecach, ale żeby żeny dawali popioł. Pierwiy każda żena, żeby dała po gieletek 2 y kwart 4 od których płacili zł 1, y ten na kypiankę dawano, a zapłaty nie było. 5 to Reperacya żup takowa była przed laty, że gdy wieża się przedarła wtedy budowniczy ziechał prosił po iedney dranicy, a teraz poszło w powinności. Wieże przed tym byli pod dranicami, a teraz pod gałami, zaczynam musi

gospodarz dać każdy dranic kope, lub co potrzeba do innych budowy pod ciężką ekzekucyą. 6 to Koley na nas im. p. Kereczyński z nienawiści ułożył takim sposobem, gdy w. im. p. Danicz nastął na komis, tedy wszystkie sprawy do niego się powróciły on niemogąc gromadzie wyrobić sztuki wymyślał koley na ludzie, żeby każdy człowiek szed do Kałusza, póki była jaka robocizna, póty nieustawała koley, tam się wszystek czas nam miał o głodzie, chłodzie y nudzie, miał się za co na nas gniewać pan Kereczyński za sprawy, gdyż bywało iak ziedzie na wsie takowe sprawy czynił, gdzie była jaka kura, iasia, gęś, prosie baranek to szło na kuchnie. Siana, obroki, od ludzi pstrągi, lisy, wilki, niedźwiadki, to się do Kałusza prowadziło, a sprawy nie było żadney, a nam wszystko źle. 7 m o. Stróże z dawnych czasów i. p. pisarzowi żupy Kraśniańskiemu nie odbywaliśmy, a co za pana Olszewskiego takie ciężkie odbywamy, że nas każdego gospodarza kosztują po zł. 3 gr. 10, gdyż niemogliśmy koley no odbywać, gdyż to stróża nieskarbowa, tylko usługa samemu i. p. Olszewskiemu zaczym musieliśmy rokowo najać. Drwa iakoweś jarzmowe na nas włożona powinność, że bywało gdy zjedzi I. O. x-że imci lub komisarz to ze wsi na kuchnie damy po furze z łaski, a teraz każdy po furze musi dać bywało, a po tym pomiarkowali się, że im lepiej wyniesie biorą u nas po zł. 1 y gr. 1, y to dla nas z wielką krzywdą. Podatku cesarskiego na nas włożono w początkach zł. 30 a w drugim roku daliśmy zł. 44 y gr. 10 a teraz dajemy po zł. 64, gr. 10, niewiemy, czy to z założenia cesarskiego, y skarb cesarski czy tyle bierze. Owo zgoła gdybyśmy na wołowej skurze nasze krzywdy spisać teby niewystarczyło, co my cierpiemy za dolegliwości, niedosyć, że na nas ciężkie podatki, robocizny dolegliwe, ale tysiackroć razy większe dla nas nuźdy, gdy nas zaczną pędzić że wszzech stron, że gospodarz iak usłysz y głos od zwierżchności człowieka bez pamięci ucieka, żona sobie z dziećmi od chałupy, dosyć iak w tatarszczyźnie człowiek przykrada się ku chałupie, żeby mógł wziąć dla siebie żywność, to z kątów dzieci przestraszone uciekają, rozumiejąc, że łapią kozacy, to człowiek ledwie z żalu duszy niestraci, patrząc koło domu na upadek y roztrąsek, skądzi nam żyć, y dawać podatki cesarskie, jeżeli nam nie nastąpi nadgroda, gdyż utraciliśmy chudobe, y folga nadalsze czasy śród białego dnia przyjdziem do w. pana, y podziękujemy, abo nas niech wezmo, w niewolę aczey nam dadzą żywność ta nikt się nie będzie znęcał. Żadając rezolucyi, jako prawdziwy poddani w. pana y dobrodzieja podnóżkowie. Cała gromada Słobudka Nebyłowskiego pod zeznaniem sumienia podała punkta. D. 20 Feb. 1782 a. w Kałuszu (1782, 15).

35. *Скарга греко-католических священников в деканату куликівського на римо-католического священника Журовського, каноніка жовківського, за хоронення померлих Русинів при костелі і змушуване Русинів в їх урочисті свята до тяжких робіт, 1758.*

Inquisitio ex Decanatu Kulikovien. expedita 1758 an. 1 Ian. V. S. 2 dus Testis X. Eliaz Żołczewski, paroch ceperowski. Wiem to dobrze, bo mnie samemu X. Żurowski kanonik żukiewski, a paroch kukizowski,

teraźniejszego roku Katarzynę Marynyczową, wdowę, parochiankę moją ceperowską, a swoją poddankę przy kościele pochował, choć nie miała tey woli, aby się tam chować. Nawet mi nic nie dał z funeraliby, ani dać kazał, chociaż mi sama przed śmiercią owiec dwie deklarowała. A on zakazał, y tego dać, nieuważając na to, żem z tego domu przed tą kobitą zmarłych troje pochował, a nic nie zwiąłem za to, bo x. kanonik, y wtenczas zakazał. A gdym mu wymawiał krzywdę moją, ieszcze mi nakiwał, mówiąc: „poczekay popiku nauczę ja cię“. Także y parochianin moy Hryćko Hnatów, a poddany jego, gdy mu mówił, że wielką krzywdę w. pan czynisz przez to cerkwi S. że legacyę zakazujesz oddawać, na co odpowiedział: „cicho chłopie mam w Bogu nadzieję, że ia was wszystkich pochowam“. Bywało to za nieboszczyka pana Tarła, wojewody sandomirskiego, że y w święta uroczyste, y niedziele kazano ze dworu robić Rusiom, а то teraz nie słyhać. Tylko to im. x. Żurowski każe w niedziele y święta uroczyste Rusi zboże wozić, sieczkę rznąć, na podwoły wyjeżdżać a kiedy ja ich strofuję o to, to mi odpowiadają: „mnie tak mówił x. kanonik, pan moy, chłopie co będziesz jadł, ieżeli będziesz wszystko świątkował“ (1758, 1).

36. Скарга греко катол. священників з деканату білокаменецького на надужиття ксендзів, які перетягають уніятів в латинський обряд.

Punkta z dekanatu białokamienieckiego od kapłanów pod przysięgą zeznanych. 1. X proboszcz białokamieniecki ochrzcił dziecko, dziewczynę u Iana Łysego na tem koniec, aby było edukowane w rzymskich obrządkach, który ma żonę z relig. ruskiej, którą przymusza, aby polskie posty obserwowała, a nie ruskie, z rady tegoż x. proboszcza. 2. W kluczu białokamienieckim w wsi Uszni, kobita na imie Helena mając rodziców ruskich, y sama z małych lat w tymże obrządku zostawała, po tym gdy za Polaka poszła po dwóch leciech przyjęła obrządek rzym. 3. w tymże kluczu we wsi Skwarzawie. Częstokroć w święta y niedziele za pańszczyzne z różnemi rzeczami do zamku białokamienieckiego ludzi wyganiają przez co mszy św. niesłuchają. 4. we wsi Skniłowie. W święta uroczyste częstokroć na pańszczyzne wyganiają, y robić siłują. 5. w Bortkowie. Ian Popowicz z Kupcza z diecezji łuckiej będąc przez wszystkie lata Rusinem, jak się ożenił przy panij Łaszczynie został Polakiem, y przy niey zostaje kuchmistrem. 6. w wsi Zalesiu. Wiedząc o tym, że zakazano u żydów służyć dziewczkom y parobkom, tedy na wzgardę duchowieństwa dwór przykazał, aby ze dwóch gromad Zalesia y Iasynowic dla posługi żydowskiej na dzień y na noc szło po dwie osoby do karczmy. 7. w Złoczowie. X. Piotr Klemens z rozkazu nieboszczyka proboszcza złoczowskiego ochrzcił syna Piotra, parobka wojta złoczowskiego na ten koniec, aby było w obrządkach łacińskich edukowane, który ma żonę Polkę y teraźniejszego roku drugiego także ochrzcił. 8. Marcin Czuchrayczyk uchwyciwszy panne na imie Anne, corkę Maryi Alexandrowey, wdowy, ruską, zaszedł z nią do wsi Łyczkowiec pod Kamieniec podolski, y tem u x. łacińskiego ślub z sobą wzięli. Mieszkając tam przez lat sześć powrócili do Złoczowa, y tu już przez lat trzy w obrządku łacińskim zostają, y lubo kilka razy będąc od cerkwi na-

pomniona, ale za rada xx. łacińskich jest w tym utwierdzona, aby tego napomnienia niesłuchała, y nie słuca (1757, 13).

37. Скарга Лазаркевича, пароха сороківського на Пясецького, свого сотрудирика і зятя за ріжні провини і надужитя, 1775.

Punkta wielebnego w Bogu xsiędza Łazarkiewicza parocha srokowskiego na przeciwko xsiędzu Piaseckiemu, koadiutorowi srokowskiemu do sprawy spisane. 15 Iun. 1775. 1 mo. Iako świadek wie, że Xsiądz Piasecki napiwszy się dobrze w karczmie z różnemi ludźmi z wtorku na środe, przebrawszy się po chłopsku naszedł w nocy na sianożęć cudzą, gdzie syn aktora konie pasł, którego zastawszy na cudzey sianożęci bił, syn zaś moy miał się sposobem broniącym? 2 do. Iako świadek wie iż potym biciu w nocy przyszedł cicho do rezydencyi aktora, którego posłyszawszy pytał się aktor, zaczym kto przyszedł, odpowiedział, że pretextem trebnika. a zamiast trebnika wziął kontusz czyli suknie syna aktorowego? 3 to. Nazajutrz pojechał do Ś. Iura y okolitów sprowadziwszy na rezydencję aktora napadusz bez żadnego pozwu y dekretu y gwałtem syna aktorowego kazał wziąć do Lwowa, y osadził go w karczerze, któren na fabryce w kaydankach robi. 4 to. Iako świadek wie, iż tenże xsiądz Piasecki takowe zamieszanie uczynił, y pospółstwo zakłócił, że nie przyszło dzwonów ruszyć, przez które zamieszanie grad wielkie szkody poczynił, konopie wszystkim ludziom po bił. 5 to. Iako świadek wie, iż x. Piasecki w sobotę przeszła w cerkwi syna mego bił y potraçał z gorszeniem całego pospolstwa. Przez co się wydał nie umiejącym kausów gdy się odważył biciem w cerkwi popełnić świętokractwo. 6 to. Iako iż dawniey sierpów dwa xsiądz Piasecki u aktora wziął, które syn poznawszy odebrał, a xsiądz Piasecki za te sierpy przywłaszczone sobie wziął książkę, akafest, y nie oddaje. 7 mo. Iako iż x. Piasecki poszanowania żadnego nie daje, y gromadzie, owszem lży, łaje y znieważa do bicia się porywa. 9 no. Iako iż X. Piasecki z sianożęci konie własne aktora będące na przyponie na łące swojej, też konie zabrał nie ze szkody, które konie zaprowadził w jęczmień aktora y poprzyпинаł, znaczną przez to w jęczmieniu krzywdę uczynił. 10. Iż aktor kilka gałęzi z wierzb jeszcze przez—oyca swego posadzonych do zagrodzenia wyciął, a te xsiądz Piasecki z domu wyszedszy z fuzją w pole, postrzegł, wierzb ściętych nie dał brać, y owszem w słowach lżywych fuzję do aktora zmierzyl, mówiąc: „nebery, bo tylko drygniesz“. 11. Iż X. Piasecki klucza, po któren wnukę swoją posyłał do cerkwi dać niechciał, gdzie sam aktor poszedszy do rezydencyi koadiutora z kółka klucz zjął, a koadiutor niechcąc dawać klucza na chłopców swoich krzyknał, aby pomagali wiązać aktora. A gdy parobczaki niesłuchali, tenże koadiutor do fuzyi się porwał, zmierzyl — „że tylko mi drygniesz, za co na rezydencję moją napadasz“, — na które porwanie się po dwa razy do fuzyi y mówienie, „że tylko mi drygniesz“, gotów sam w. x. Łazarkiewicz poprzyścić sprawiedliwie. 12. Iż x. koadiutor będący na krzcinach u kowala dano mu znać, że dziecko Kozakowa, które się urodziło bardzo było słabe. Pijany poszedszy koadiutor okrzykł z wody, y dał imię, po tym w kilka dni powtórnie tak z wody, iako y innych ceremoniy krzcil. 13. Iako sam aktor widział, iż w wielki

czwartek chostyi do monstrancyi nie założył, y w piątek monstrancya stała tylko z komunikantami drobnemi. Gdy aktor tegoż koadiutora strofował, odpowiedział, że niewiedział o tym. 14. Iako świadek wie, iż Fedka Śliwę koadiutor bił, a Fedko go także kijem zebrał. Po tym biciu y kłotni poszedł do cerkwi msze odprawił. Po odprawioney mszy zaniósł sam skargę na Śliwę, któren Śliwa był bity, a należało się wprzód pojednać, a potem msze odprawić. 15. Iako świadek wie, iż Petrzychę na krzcinach koadiutor za łep włoczył, rozczepczył, y w pysek trzy razy wyciął. 16. Iako, iż Xsiądz Piasecki kazał parobkowi swemu na gruncie aktora hreczki snopów dwanaście nagrabić y nawiązawszy te hreczkie przywieźć do stodoły omłociwszy zaś na krupy koadiutor obrócił. 17. Iż ze stodoły poł kopy żyta aktorowego koadiutor z parobkiem wzięli do stodoły swoiey przenieśli. 18. Ze x. koadiutor pola coraz więcej y sianożęci aktorowe własne co raz sobie przyrwie y sianożęć przekasza, a to tym końcem, aby w. aktor na większe ubostwo przyszedł, y kawalka chleba nie miał. 19. Iako świadek wie iż koadiutor parobkom służącym y wszelkiey czeladzi swoiey nie płaci, którzy lubo się upominają, iednakże bez płaty odchodzą. Trzcinę zaś w srebno oprawną przez czeladnika znalezionej do siebie odebrał. 20. Iako świadek wie, iż w niebytności siebie aktora xsiądz koadiutor wierzbę aktorową ściął, gdy dano znać żonie aktora niebożce wybiegła y niedawając tey wierzby własney brać, koszule podarł na swoiey teszczy. 21. Iż x. koadiutor z żoną swoją bywszy w Lwowie popili się na odwrot powracając po drodze bili się, y z gniewu iuż nie poszła do rezydencyi, ale nocowała w rezydencyi aktora, całą noc bardzo chorowała, na zaiutrz zaś żona jego zrana dziecię poroniła. 22. Iż człek grzybowiecki dał na msze x. Piaseckiemu talar bity z tym dokładem, aby y mnie cztery zł. z tego talara dał, których cztery zł. nieoddał aktorowi (1775, 70).

38. Скарга інстигатора судів духовних на Івана Стопчацького, пароса малополянського, за ріжні надужиття і провину, 1780.

Punkta Wielebnego sądów duchownych Instygatora przeciwko Ianowi Stopczańskiemu, parochowi małoślańskiemu. d. 10 Febr. 1780 podane. 1 mo. Iako X. małoślański w dni uroczyste y niedziele przez swe niedbalstwo wcześniej niepostarawszy się o wino albo nie posławszy do bliższego którego parocha prosząc o pożyczanie, nietylko kilkadziesiąt mszy sw. opuścił, ale też z parafianami swemi nigdzie nie poszedł onych słuchać, z niemają utratą pożytku duchownego, y wykroczenia przeciwko przykazaniu boskiemu y cerkiewnemu. Do tego gdzie chramy to y on tam, a w swoiey cerkwi wróble śpiewają. 2 do. Iako w też dni święte uroczyste z pogorszeniem swych owieczek y innych postronnych w polu, osobliwie w lecie robić y święta gwałcić ważył się. 3 tio. Iako karcznię nawiedza, y przytrafiało się, że muzykę y ludzi od niey odganiał, nieuważając na konsekwencyę, że mógłby y sam budź nagnany od piianego chłopstwa z niemają ohydą całego kleru, jako iuż raz na to zabierało się. Czyż nie lepiej w cerkwi nakazać y napomnieć? 4 to. Iako gdy mu dano znać do chorego, aby go poszedł wysłuchać spowiedzi y sacra synaxi opatrzeć odpowiedział; niech go diabli wezmą nie

poszedł on do mnie młócić, gdym posełał po niego, nie poydę y ia teraz do niego, y tak nieszczęśliwy, bo kto wie w jakim stanie sumienia musiał zeyść z tego świata bez spowiedzi y wiatyku, dla srogości wilka nie pasterza, rozboynika, a nie lekarza y nauczyciela. 5 to. Iako tenże nie pamiętając na uczciwość stanu swego z ohydą naszego duchowieństwa nierozczesany, pierza na głowie z pułmacek, bez kołnierza tylko brudną koszulę widać, gębę roziawiwszy po iarmarku zwykły chodzić z niemalym nastrząsaniem się osobliwie Polaków. 6 to. Iako zaproszony na jaką okazyę z niepohamowanym łakomstwem mięsiwa prawie wszystkie przed siebie zagartywać, apetycznie to zjadać, a obżarłszy się y upiwszy do woli z chłopami klucić się, albo kogo cenzurować y obmawiać, albo co nieuczciwego zwykły gadać, nie pamiętając na to, że powinien na każdym miejscu być światłem dla ludzi, y zbudowaniem w każdym postępku dla drugich. 7 mo. Iako zapomniawszy o przykazaniu boskim czci y oycy twego, nietylko oycy własnego, kowala małopolańskiego słowami ostatnimi żyć do żywego doganiać, złodzieystwo oycy y bratu rodzonemu zadawać, ale też tegoż oycy swego własnego kowala pomiędzy ludźmi cenzurować, y złodziejem nazywać ważył się. 8 no. Iako gdy mu pieniądze ukradziono już, aż wtenczas wcale zbisurmanił się, iuż wtenczas przestał być katolikiem, wiary sw. y samego Pana Boga odstąpił, a do cudzych bogów się udawał. Nieprzestannie to żonę posyłając, to sam gdzie jakiego tylko słyszał wróżka y diabełka-szczebiotka, to za nim się uganiał, iuż go y austruacy znali, że za woroźbitami udaje się, o czym cała Mszana pełna. 9 no. Iako iuż powtórnie usmierzywszy się o te swoje szkody ieszcze ze łzami nie nawrocił się do Pa Boga swego, ale sam do tegoż wróżka jadąc do Obroszyna do Fedka Hnatowego wstępował, y mówił — „czy ja jeszcze odzyskam swe pieniądze, poiadę no ia do tego woroźbita“. 10 mo. Iako u mielnika iankowskiego lat temu z dziesięć upiwszy się okazyą xu parochowi mosteńskiemu dawać słowami, żyć, tykać, y bić prawie porywał się, tak dalece, że gdyby nie xsiądz stawczański y obroszyński, który na ten czas ieszcze nie był dziekanem rozerwali, y wyperswadowali, toby do wielkiej historii było przyszło. 11 mo. Iako iemu skłamać, iak miodu liźnąć, a swoje kłamstwo łaianiem się, dalibugowaniem, y przysięgą stwierdzić jest za rzecz powszechną. 12. Iako iuż teraz niedawno ze dwa roki temu, piwszy u pomienionego mielnika, y innych ludzi stawczańskich przez noc całą na prażniku, gdy na drugi dzień po S. Michale niewyszumiawszy się, był strofowany od przewielebnego dziekana swego, że się gorzałce radował, a mszę sw. za dusze zmarłych prawie opuścił, posiadał na dziekana tak dalece, że mu dziekan zmilczel y znieść na siebie jako pianemu musiał. 13 tio. Iako tenże nie tylko ochędostwa około ołtarza niezachowuje, y niewie sancta sancte tractare, w puszcze pro deferendo ad moribundos viatico particulos dobrze nie wybiera, znać niewie, że in minima particula consecrata est totum corpus Christi. Ale też oto strofowany podczas wizyty od dziekana, bo przyszedł napity y okazyi, y nakazany, aby z gromadą o podważenie cerkwi w ziemię wgrazony starał się. Zwłaszcza mając na to sposobność, bo j. w. stolnikowa koronna mając takowe lasy, jako pobożna pani kollatorka łatwo by dębów na podwaliny pozwoiliła, do czego cała gromady

chętnie przychyliła się, a X. Paroch nie tylko na dziekana, gdyby na ostatniego chłopca otuknął się — „prowizorom breszy, maiesz brechaty“ odpowiedział, y tychże przy dziekanie z izby wytrącał. Ale też strofowany o to, że to taka jest wola j. w. administratora, pasterza, biskupa, dobrodzieja, aby dziekani po cerkwiach swych dekanatów porządek czynili, odpowiedział „mnie nikt do tego nie przyniewoli, nie była cerkiew ważona y nie będzie“, y tak nawet swych przychilnych parafianów od dobrego odwodził przedsięwzięcia, a zkađ że ma być początek do pomnożenia chwały Pana Boga, y przyzdobienia świątń, jeżeli nie z kapłanów, nie z parochów? 14 to. Iako tenże z niepomamowaną passią przeciwną stanowi kapłańskiemu ubierając się na mszę sw. y iuż proskomydzię prawiać, prowizora cerkwi do kuny sadzał, słowami ostatnimi w cerkwi z wielką złością żył. A po mszy s. do dworu pobiegł, y do karności pańskiej przyprowadził, bo pan niewysłuchawszy drugiey strony popędliwie onego skarawszy, potym swey popędliwości żałował. 15 to. Pycha też nadętość, niepewinowanie się zwierzchności, przewyższa stan jego, bo za te swoje przestępstwa nakazany dekretem dziekańskim wizyty, aby przy katedrze sw. Ierzego męczennika lwowskiey odprawił na przeproszenie majestatu Boskiego dwoniedzielne z mortyfikacyami rekolekcyę. A przywiczyl się lepiej Bogu służyć, y skromności nabrać, by swych zbrodni poprzestał, y miał czas wyznaczony sobie, to jest dzień piątkowy 24 tam Ianuari v. s. w który miał zacząć rekolekcyę duchowne, idg. sub paena suspensionis in casu na czas y dzień wyznaczony nie stawienia się, lub o sublewacyu u j. w. imci xa administratora, nominata biskupa dobrodzieja upraszania o toż. Ani na dzień wyznaczony stawil się, ani o sublewacyę nie prosil, ani apelacyę założył, y w tey suspenzie divina prawić ważył się, y dłużej by był prawil, gdyby go był pozew niezashedł, który to dekret listownie przewielebny x. dziekan urzędowi fiskalnemu doniosł, a dowiedziawszy się, że podług niego x. paroch małopolański niesprawil się o pozew upraszał. 16 to. Iako tenże x. paroch mało kiedy na zwykłych dziekańskich instrukcyach bywa, a choć będzie to bez przygotowania się do odpowiedzi, o co upomniony kilokrotnie, żadney poprawy nie czyni. 17 mo. Iako mało kiedy w domu posiedzi ustawicznie aż do Żółkwi ugania się, gdzie sobie grunt na przedmieściu y domostwo kupil. Znać iuż nie myśli osiadać beneficium małopolańskiego, a przez to parafianie za innemi po cudzych wsiach ubiegając się kapłanami, wielką w odbieraniu sakramentów cierpią niewygodę. Gdyż on tylko siebie tuczyć a nie dusze ludzkie swych owieczek zwykl paść. Słowem w tym kapłanie hardość przeklęta, gnuśność w chwaleniu P. Boga zółwia, passya niepomamowana, występki odszczerpieńskie. 18 vo. Ad extremum y to przypomina się, że on wielkanocną spowiedzią ludzi od spowiedzi odwraca, dopoki mu proskurnego nieoddadzą, y za spowiedź nie zapłaca, mówiać: „a за сповідь заплатити“, a ktoż sakramenta sw. przedaje, albo za one płaci? Do tego za śluby y pogrzeby niezmiernie zdziera, iż ludzie mawiać zwykli „не для того ся посвятив, аби нас научав, але жеби зе скіри дерл“. A iuż y od dworu od i. pana Kusowskiego marszalka j. w. Humieckiey od dziekana o to była rekvizycya, y oto napominany niezaniechiwa swego zbytynego łakomstwa. 19. Iako wspomniany paroch małopolański będąc na obiedzie

u Stacha Iaremczuka, gdzie znajdowali się y inni kapłani postronni, jako to x. Kiernicki, mosteński, skuiłowski, tam baba biorąca dzieci cztery razy przychodziła prosząc księdza małopolańskiego, aby szedł dziecię chrzcić, odpowiedział: „u mnie dzieś obiad, a jutro będę robił, jutro ochrzczę, y pójdę na chrzciny. In qu. fied. X. Ś. Mokrzycki Świadkowie na ostatni punkt ci są 1. X. mosteński 2. X. Skuiłowski 3. X. Kiernicki. Causa V. Instygatoris et A. R. Mokrzycki Decani Obroszynen contra R. Stopczański ex inquisitionibus de usu 1780 die XXVIII Februari (1780, 57).

39. Skarga paroxiів цілого деканату коломиїського на декана Петра Козелжовського за здирства, 1758.

Pryteśyia przeciwko Ici X. Piotrowi Koziółkowskiemu, dziekanowi kołomyjskiemu, całego dekanatu kołomyjskiego. 1 m o. Iako świadek wie iż musimy jeździeć za rozkazem przewielebnego x. dziekana do Kutow, a drudzy piechotow chodźć o pięć mil, y tam się musimy bawić po trzy dni tak na instrukcyja, y do oddania prowentu archypastyrskiego, y za mirem s., przez co trafia się w parochiach, że nie jedna dusza z tego świata bez sakramentu sw. zeyszła. 2 do. Iż z despertamentu bierze u nas, co sam chce. Kwitow nam nie daie, przytym że prowęć bierze u nas na sedyka złoty, na prokuratora złoty, na patrona złoty, od diakow po tynfowi, na drogie tynfa. Od tychże złotych, y od tynfów daiemy kolekty po szostaka bitemu, a w innych bierze we dwoie. 3 to Iż x. dziekan jeżdząc po wizycie bierze u nas po tynfów dwa, a w innych y po cztery, na instygatora po bitemu szostakowi, na czeladnika po groszy sześć, a któryby kapłan niechciał dać, to bierze antymynsy albo y czapkę z kapłana. 4 to. Iż x. dziekan za koźdo instrukcję bierze u nas po tynfowi, na tychże instrukcyach, jedne kapłany nigdy nie bywają, a chocząy będą, to ich nieegzaminuje. 5 to. Za miro bierze u nas po tynfowi, a czasem y po cztery bite szostaki. 6 to. Wiele przyedziemy do x. dziekana ni mamy wolnego przystempu, a to stey racyi, że zawsze piany, musimy czekać po puł dnia, albo y więcy. 7 to. Imc. x. dziekan nazywa nas kanaliamy, śmierdziuchamy, dziekciarzami. 8 to Imc. x. dziekan zadaie nam kare takową, jakowe się nie przynależą kapłanowi, w iame wsadza, y łańcuchem za szyję przykowiue do słupa, y karze nas bez sądu. 9 to. Słyszeliśmy, że jaśnie wielmożny pasterz y dobrodziey nasz jakowyś sekret dziekanom obiawił, aby kapłanow rewidowali, a w nas nie było sekretu, bo go nam x. dziekan nie obiawił. 10 to. Imc. x. dziekan za pogrzeby kapłańskie bierze wiele się mu upodoba, a sam nigdy nie ziedzie na pogrzeb kapłański. 11. Imc. x. dziekan zwokowawszy kapłanow do Pistynia zaiechał de gospody żydowskiej, y tam odbierał u nas kolektę, a od kolekty kolektyky, po gr. 6, przy tym że brał u nas na sedyka szostak bity na prokuratora szostak bity, na patrona szostak bity, od diaka szostak bity, na droźnego szostak y tamże nas przymuszał, abyśmy uczynili żydowi intrate, y musieliśmy wziąć po trzy garnce miodu. 12 Imci x. dziekan za śluby od kapłańskich synow y corek bierze po czerwonemu złotemu. 13 Imci X. dziekan, gdy się kapłani pobiją, to sam ich apsoluie. 14 X. dziekan z kobitami zasiada po szynkownych domach, gdzie służebnicy służo nie tylko

po szynkownych, ale y po inszych domach, z kobitami się zapira, y piie, nas obdziera, a cudzym żonom pieniędzy daie. X. Michał Terlecki, paroch kniaźdworski X. Bazyli Lewicki, par. ch kidaniecki.

Pretesyi osobyste przeciwko Imci X. Piotrowi Koziełkowskiemu dziekanowi kołomyjskiemu. 1 W. X. kosmackiego wziół konia za pogrzeb oycowski, któren wart był sześć czerwonych złotych, dwie kosy, płutna dwadzieścia arszynów, y na pogrzeb nie przyjeżdżał. 2. W tegoż kapłana rodzzonego brata za szlub wziół trzy czerwone złote, który szlub w czwartym gradusie dyspenzował. 3. W. X. parocha nyszyńskiego wziół pięć czerwonych złotych, wilka y lisa za rekomendacją, gdy się starał o kapłaństwo, w tegoż parocha parochii wziół imci x. dziekan dwa wilky y czerwony złoty, ato zato że pomar człek bez sakramentów sv. Pozostała po zmarłym żona musiała żebrać w ludzi a x. dziekanowi oddać te kvote, bo nie kazał chować, kapłan był w Kutach na instrukcii. 4. X. dziekan w parocha rangurskiego wziół tyńfów dziesięć y pczuł dwoie, które kupował, a musiał dać. 5 tum X. dziekan w parocha kluczowskiego Zacharyiewicza wziół dwanaście talierow, dywan za któren dał trzy talary bite, safian za talarą, kunice, płutna moskiewskiego killkanaście arszynów, za rekomendację. 6 Imci X. dziekan niechciał ziechać do Rungur na założenie cyrkwi, ato z tey racyi, że mu niechcieli dać, cztery czerwone złote, za fatyge, ale dawali cztery taliary bite, y tak to drzewo zegniło, które zgotowane na cerkiew było. 7 X. dziekan w parocha małokluczowskiego wziół za szlub, za syna czerwony złoty. 8 Imci X. dziekan w parocha martowieckiego za szlub od curki wziół dwanaście zł., y płutna na koszule. 12 Imc. X. dziekan bydło swoje rozdawał na zymuwke niktórym kapłanom. 13 Imc. X. dziekan jeżdżąc po wizycie opominał się, żeby mu darowali pczoly, a który kapłan niechciał darować, to y do tego czasu nima słowa dobrego. X. Michał Terlecki, paroch kniaźdwor. X. Bazyli paroch kidaniecki d. 25 Junii V. S. 1758 ad producti. in acta compoli. N. Szadurski, Comm. Ad hoc puncta respondeo negative P. Koziełkowski mp.

Interrogatoria pro parte Revend Ioannis Stopczański, parochi stopczalovien. actoris contra Rdum. Koziełkowski Decanum kolomien, cittum in fundo oppidi Kołomyja die 25 V. S.—1758 anno, ad inquisitionem porrecta. 1 m o Iako świadek wie, widział albo słyszał, iż i. x. Koziełkowski, dziekan kołomyjski wziowszy z sobą z domu w. xa Iana Barabasza, parocha stopczalowskiego przymusił jęgo, aby wraz z nim nocował u xa Dymitrego, parocha także stopczalowskiego, gdzie spiącego nasiadłszy, iedną ręką za gardło dusił, drugą zaś kamieniem w twarz bił, zkrwawił, y kolanami piersi deptał. Od którego pobicia więcey, jak pół roku chorował. 2 do. Iako świadek wie, iż X. Koziełkowski wgo aktora w nocy zbiwszy na zaiutrz onego suspendował, y u własnego syna ięgo, koadiutora stopczalowskiego, żeby go nigdzie nie wypuszczał arestował. W tey zaś suspenzie bez przyczyny w. x. aktor cały rok pozostawał. 3 tio. Iako świadek wie, iż x. Koziełkowski ordnując syna wgo aktora do konsekracji obowiązał się, że syn jęgo w Krylosie nie będzie bawił więcey, iak niedziel dwie, za to wziół czerwonych zł. ósm, klucz z zrzebieciem, która warta była czer. zł. sześć, wieprzów trzy, z których każdy był wart talarów bitych dwa, pczół pniów dwa, za które

także zawszeby było talarów bitych trzy. Nadto tenże w. x. aktor musiał mu zimować bydła sztuk siedm bez żadney rekompensy. X. Ian Stopczański, par. Stopczałowski Ad hoc puncta negative respondeo P. Koziełkowski. die 25 Iuni vs. 1758 Ao, in acta commissionis producte. N. Szadurski. Klacz iest, wieprz jeden, dwa darował, jak inni.

Examen testium Adm. Rdi Koziełkowski, in relevantiam adversus puncta Rdi Ioannis Barabasza (paroch stopczański). I mus testis W. X. Demetry, paroch stopczański, celebravit ipso testis Ioannis, iuratus recognovit. ad I m u m. U mnie się to działo podczas jesieni lat temu kilka, iak przyjechał X. dziekan nasz do Stopczałowa, y był pierwszy u x. Iana Barabasza wraz ze mną. A potem z tymże x. Ianem, y ze mną przyszlśmy do moiey rezydencyi, y mało co napiwszy się, poszliśmy spać na dzwonicę, gdzie do poduszki chcąc wypić x. dziekan kieliszek wódki, posłał po swoję wódkę do pojazdu, który stał u x. Barabasza, y zaczym posłaniec nadszedzy ia usnąłem. Iednak mię zbudzili oniż, y napiliśmy się wszyscy po troche tey wódki, którą ia prawda wyrzuciłem, y znowu zasnąłem, y nie wiem co się między x. dziekanem y x. Barabaszem w kupie ze mną śpiącemi stało, bom się wtedy ze snu ocucił, kiedy x. dziekan mówił głośno, krzyż święty z tobą xsiężu, a x. Ian osuwał się z swego mieysca, y dotknął mię u nóg, który pozostawszy x. dziekana laiał, beształ, a co go bił wymawiał, y po długiem szkalowaniu do domu swego poszedł. (Правдоподібно вина півна по стороні обох, оба були п'яні і оба побили ся).

2 dus Testis, W. X. Bazyli Lewicki, paroch wierzbiaski celebravit hodie, iuratus zeznał. ad 14 tun Żeby z jakowemi kobitami niegodziwie przestawał x. dziekan tego nie wiem, tylko że u popadi Wierbiaża-Górnego, którey męża za instygatora y wielkiego sobie przyjaciela ma, często bywa, co u ludzi, y w okolicy wielkie porozumienie sprawuje, y mowę bardzo o nim lada iaką. Tego zaś okazyją, jest sam x. dziekan, gdyż bez męża rad u niey bywa, y z nią się sam na sam upiia. Raz ia przyszedłem pod niebytność xa instygatora do Wierbiaża, bo w bliskości mieszkam, zastałem samego z nią pianych gorzałkę piących, w chałupie. A kapłan nieiaki Kraiowski zwany, wikary x. dziekana, także piany na dworze raczkował, y ledwie mógł słowo przemówić. Znów drugi raz inszego czasu byłem, kiedy x. dziekan wizytował w Wierbiażu cerkiew, wtedy x. instygator od wizyty swoiey cerkwi dał mu dwa tyńfy, a on potrymawszy w rękę te dwa tyńfy, oddał iego popadi mówiąc: „na te pieniądze, daruję ci Parasko“. Po trzecie znowu wiem, y to że raz przed Bożym narodzeniem powracając z Kryłosa przyjechał rano na wilię do Wierbiaża, y nie jechał do domu na święta, ale tamże świętkował, y tak często trafia się bardzo, że on do Wierbiaża zizdża, a do żadnego kapłana w dziekanii swoiey nie rad tak ugęszczać. Nawet popadye okolicznie tu gadają, że ta wierbiazka popodia z kontemptem drugich chlubi się, że żadna tak do gustu Xu Dziekanowi nie nagotuje iesć, iak ona, o tym słyszałem od wielu. (Що до здріств то всі свідки згідно потверджують факта наведені в скарпах) (1758, 17).

40. Просба Маріани Водзінської, попаді куликівської до митрополита, аби даровав решту кару її мужези.

Iaśnie Wielmożny, Nayprzewielebniejszy Pasterzu Nasz Panie y Dobrodzieju Nayłaskawszy! Wiedząc dobrze o nieporównaney sprawiedliwości, tudzież miłosierdziu wrodzonym Iaśnie Wielmożnego Pana i Dobrodzieja nad swemi owieczkami, które z pokorą powiną zaufanie swoje pokładają w tym miłosierdziu pańskim, strapiona matka z dziećmi moimi, niektórymi ieszcze małoletnimi odważam się przez niniejszą supplikę moią upaść do nog pastyrskich I. W. P. Dobrodzieja i z płaczem żebrać politowania i względu na dzieci moje. Ociec ich, a mój mąż, ksiądz Wodziński, paroch kulikowski według sprawiedliwego dekretu przeświętego sądu I. W. P. Dobrodzieja zostaje na rekolekcyach przy katedrze pastyrskięy. Ia biedna żona jege muszę tu we Lwowie siedzieć, dlatego, ażebym miała staranie o tymże mężu moim co się tycze wiktu suppedytowania onemu, bo się boję bardzo o niego, ażeby iako słabowity i dużo paschalną powinnością strudzony przed czasem nieumarł in quantumby niemiał o sobie staranności. Gdy ia tu we Lwowie siedzieć będę musiała, zapewnie gospodarstwo moje domowe osobliwie zasiewy bez żadnego dozoru i ogrodę zniszczą się y dzieci moje drobne pomizerują się. Z czegoż będziemy mieli pożywienie, na cały rok, nie z parochyj, bo z tey żadną miarą wyżywić się nie można dla szczupłych prowentow. Aktorowie niemilosierni przeciwnicy nasi, nalegają na mię, abym im podług dekretu sprawiedliwego Iaśnie W. P. Dobrodzieja wypłaciła tak znaczną summe odgrządzając mi surową exekucyą, gdym im pretendowaną za grzywny, za expensa prawne, (których tak wielkich, jak do sprawiedliwego sądu I. W. P. Dobr. podali nigdy niemieli) sumnę zapłacę, gotowe ubostwo mnie z dziećmi moimi czeka i oplakana mizeryja. Ieżeli nie moje łzy niegodne, przynajmniej tych niewiniątek moich serce pańskie wrodzoney dobroci pełne niech nakłonią do zmiłowania się nad ich oycem, ażeby I. W. P. Dob. iako pasterz nasz łaskawy rygor dekretu swego arcyprawiedliwego mitygować y zmieyszyć raczył, ażeby x. Wodziński tak długich nie miał rekolekceyi, a przez to do większey niebezpieczniezey nieprzyszedł słabości. Za co majestat boski błagać będziem, ażeby I. W. Pasterzowi naszemu użyczał zdrowie, jak nayczerstwszego w jak naydłuższe lata, tudzież zamysły jego pomysłnym, jak nayprędzey honorował skutkiem. Nayniższa podnóżka Maryanna Wodzińska (1781, 133).

41. Просьба I. Комарницького, пароха бубнянського до єпископа Льва Шептицького о позволенє відбути паломництво до Риму, 1766.

Suplika do rąk I. W. Archipasterza. Iaśnie Wielmożny Archipasterzu Panie y Dobrodzieju. Wszechmocność Boska wszystko w swojej woli y rządzeniu mając przeto y moia wola teyże wszechmocności Iego podlega y zgadza się. Albowiem od dziecinnych lat ieszcze mnie pobudzała, ażebym pielgrzymujące drogę Bogu na chwałę odprawił do Rzymu. Ale w młodszych latach moich rozumiałem, że w dalszych odmiennoscі tey moiej woli będzie, lecz taż samą żadnym sposobem mam

nieodmienna. Iakoż jeszcze y sposobności do tego, że celebs będąc, ani dzieci, ani gospodarstwa takiego mając, któreby mi do tego drogę zbawienia zagradzało. Y lubo parafię zostawuję, która cale mizerną jest, jednak na swoim mieyscu zostawuję wikarego, który w swoiey pastwie odemnie zleconey mieć będzie. Ia ile na tak odległe mieysce puszczać się, ażebym dla siebie w drodze miał wyżywienie Iasnie Wiel. Archipastyrza zebrać łaski, ażeby mi pozwolić y błogosławić raczyła, gdzie gdzie potrzeba y oblig wyciągać będzie, ażebym w teyże drodze z dyspenszy archipastyrskiej mógł odprawiać mszę świętą. Przy której ofercie równie za czerstwie zdrowie Boski Majestat błagać będę, a teraz z najgłębszym uszanowaniem pod stopy Iasnie Wiel. Archipastyrza upadam. X. I. Komarnicki, paroch bubniański. *Револуція.* Pozwala się X. Bubniańskiemu intencyi swoiey w drogę do Rzymu za dosyć uczynić, y na ten koniec maia być onemu wydane Literae passus z kancelaryi naszey Datt. w Kryłosie 17 Mai 1766 r. Leo Biskup (1766, 137).

42. Zawіщанє Якова Бумиловського, каноніка з Крилосу, 1793.

W Imię Oycy y Syna y Ducha Świętego Amen. Niżey podpisany własną ręką zdrowy na umyśle, ale dla podeszłego wieku y innych defektów ciała na zdrowiu y siłach bardzo słaby, y codzien bardziej słabszym się bydź czuję. Uprzedzając moment czasu rozstania się duszy z ciałem, jak mi niewiadomy, tak tym bardziej do wczesnego przygotowania się, y udysponowania, co do duszy y szczupłego majątku, którego mi opatrzność boska udzieliła z takowego powodu postanowiłem u siebie nieodkładnie ostatniey woli moiey uczynić dyspozycyę. Iakoż do tey uprosiwszy sobie przyjaciół na świadectwo niżey podpisanych, przy obecności tychże oświadczam się z tym, y wolę moią wyrażam, a nayprzód imci xsiędza Bazylego Mogilnickiego, dziekana halickiego, parocha kryłowskiego obliguję, aby po zeyściu moim z tego świata raczył zwokować kapłanów dwudziestu-czteryech dekanatu swego na pogrzeb moy, y każdemu po zakończonym pogrzebie wyliczył po złotych polskich 56. Tym sposobem za kondukt y pogrzeb po zł. 2, aza msze sw. po zł. 2, a po zł. pol. 52 każdzmu na roczny oblig, żeby każdy kapłan z tych 24, co tydzień mszę św. przez cały rok odprawiał za duszę moia. A Imci xsiądz Bazyli Mogilnicki za pogrzeb y fatygę około pogrzebu żeby wziął sobie 2 czer. zł., to jest zł. p. 36, a na obligi czety czerwone zł. to jest zp. 72. Na te obligi znajduję się ubogiego zbioru mego tak w gotowiznie, iako y w zbożu, y na gromadzie kryłowskiey, podgródkkiey sokolskiey, osobnym registrem specyfikowanego zł. pol. dwatysiące czterysta szesćdziesiąt cztery, y gr. 28. 2464 zp. gr. 28. więcey grosza nie mam, protestuję się tym pismem, com miał pracy moiey, tom dawniey rozdysonował. Tę tylko resztę na sustentacyę moią, kuracyę y pogrzeb przyrzynałem, ażeby krewni moii nieważyli się nikogo inkietować, bo ia oyczystej substancyi nic niepartycypowałem, ale z dzieciństwa mego krwawie dosługując się, zebrałem był y tegom im udzielał. Przeto krewnych, powinowatych y należących w iakimkolwiek stopniu wszystkich wyraźnie od successyi oddalam, y uchylam prócz dwoch synowców Romana y młodszego jego brata z Mateusza Bucniowskiego spółdzonych, którzy o nic wiecey niemają się dopominać prócz sukien, które tu spe-

cyfkuje, 1 mo żupan gęsiej skory sosonkowy, y kontusz do niego granatowy, 2 do para sukien czarnych, wraz złączonych, 3 io żupan szagrynowy żółty y kontusz do niego stalowy, 4 to kitajowy, używany, kontusz do niego cielisty czarnym suknem podszyty, z postrzebami czarnymi, 5 to delia pomarańczowego koloru, moskiewskimi wilkami podszyta, 6 to belnieszka piepszowego koloru, futrem lisów tutejszych podszyta, 7 mo kapota, kitayko obłożona, 8 vo czapek dwie, konfedertaki z siwemi barankami, obie dobre, jedna letnia druga zimowa z futrem. Trzecia czapka stara z zielonym wierzchem, opończa y szlafrok, w którym mię mają po śmierci pochować. 9 no Pasów dwa do sukien, jeden czarny z złotemi brzegami, drugi jedwabny perski. Bielizna jaka się znajduje, którey niewiele mam, te wszystkie przed śmiercią Annie Brańcowey gospodyni dla dzieci jey zapisuję. Kilim, piernat, kołdrę, pierzynkę, wałek, poduszkę, te całe peślanie y tłumoczek imci xsiędzu Bazylemu Mogilnickiemu na obliży za poprzedzoną taką sprawiedliwą oddaję. Wspomnieni synowcowi moi mają się dopomnieć, y obie odebrać od imci xsiędza Rożałowskiego, surrogata kamienieckiego, złożone, u niegoż rzeczy następujące: dywan moskiewski, stary, obie perskie, płutnem podszyte, parawanik żelazny, nowy z firankami kartonowemi, imbryk, y garnuszek miedziane z nakrywkami, y lichtarz stołowy, cynowy, także zp. czterysta piędziesiąt, zp. 450 zarezerwowanych dla mnie u tegoż i. x. Rożałowskiego, surrogata za wiadomością y rozkazem I. W. Imci Xa Pastrerza dobrodzieja maia się dopomnieć, y kiedy zmożą odbiorą dla siebie. Bratu memu rodzenemu, imci xsiędzu Mateuszowi urazy wszelkie z serca daruję y braterskim go afektem kochając, y wzajem po nim żądam, aby mnie darować y odpuścić raczył. Pas jeden trzeci powszedni wspomnioney Annie gospodynie, opończę zaś y czapkę starą Mikołajowi Kwiatkowskiemu dysponuję, y dług zł. pol. ośmiesziesiąt temuż całkiem daruję, aby z działo o duszy moiey pamiętał. Annie gospodyni gotowizny zp. 10. Pani Agnieszce Krechowickiey 12 zp. Prowizorom cerkwi kryłowskiey na wosk zp. 7. a na konsolecę ichże zp. 4, na przyjęcie kapłanów podczas pogrzebu zp. 50, na światło, trumnę, płutno, y inne potoczne, oraz y nieprzewiediane konieczne expensa zł. pol. sto-czternaście dysponuję. Reszty sumki po wypłaceniu wyż każdemu oznaczoney kwoty, y konieczney expensy zaspokojeniu, co registr osobny zbywającej kwoty okaże, w długach na gromadach, iako wyżej wyrażono, po wybraniu tych od dłużników dwieście zł. pol. 200 zp. bratu memu rodzenemu imci xsiędzu Mateuszowi dysponuję tym sposobem, aby za każdy zł. jednego sta zp. msze ss. za dusze moją y rodziców Iana y Pelagii odprawił, a sto zp. drugie w sukcesy przyjął. A od tych pozostające kapłanom, tym, którzy na pogrzebie moim nie będą dekanatu halickiego na msze ss. porozdawać imci xsiędzu Bazylego Mogilnickiego pod nayściślejszym sumienia jego obowiązkiem obliguję y zaklinam. Summę zaś jedynaście tysięcy złotych polskich, 11100 złp. y sto jeden, zp. dekretami, pierwszym forum lwowskiego pod dn 4 maja 1787 roku, potym drugim naywyższy apelacyi trzecim forum stanisławoskiego mnie przysadzona, które w krydzie wo Iana Iastrzemskiego na Podhorcach była lokowana, niniejszy testamentem rozporządzam, aby sześć tysięcy zł. polskich do katedry tutejszey, iako żadnego funduszu niemającej, halickiey w kry-

łość będącey na wieczny fundusz jey terażnieyszego y po nim następujących parochów należytą zapisuje, z tym oblięiem, aby co tydzień, dwie mszy ss. przed obrazem nay. Maryi Panny Łaskawey, a w dzień zeyścia mojego msza św. y parastas za dusze moją y rodziców Iana y Pelagii wiecznemi czasami odprawiane były. Podobnie zp. pięć tysięcy do katedry lwowskiey s. Ierzego, męczennika, także z oblięiem wiecznym, aby co tydzień msza s. odprawowana, y akafist do Maryi Panny był spiewany, et in die obitus mei msza sw. y parastas odprawowane były na tąż samą intencyę. Dysponuje, y zapisuje procent od summy wyż dysponowany 11 tysięcy złp. od daty skryptu do roku 1792 imci p. Dziduszyckiemu przez cessyę na piśmie daną odstapiony temuż należy, a od wspomnionego roku aż do odebrania summy zachodaącey obliczywszy z tegoż prawny ekppens prawiedliwie wynikły, y zapłaciwszy złp. 400 i. w. panu Alexandrowi Lewińskiemu, komornikowi forum stanisławskiego, które onemu za jego fatyki podjęte, y podiać się mające naznaczam, resztę pozostającą dodawszy, y owe złp. 101, dekretem sądzone wraz na wieczny oblig za duszę moją proporcjonalny wynikley summe założyć się mający determinuje, y tey ostatniey woli moiey za exekutora, za exekutora I. Wo Imci Xsiędza Piotra Bielańskiego, Pasterza Dobrodzieja obieram, łaski tegoż y następców Iego, Pasterzów naypokorniey, y nayusilniey dopraszam się, y na wszelki obowiązki zakliman, aby ta moia dyspozycya w niczem nieodmienniona niebyła, owszem oblig za resztującą prowizyę śpiewania akafistu, lub parastasu za duszę moją, y rodziców do tuteyszey katedry był aplikowany dopraszam się y dla lepszey wiary, wagi y walurow tę dyspozycyę wraz z uproszonemi świadkami ręką własną podpisuje, y pieczętką moją stwierdzam. Datt. w Kryłowie dnia 31. Stycznia 1793 roku Iakub Bucniowski (m. p.) Qua nixpetratus amicus Benedykt Łakowski, qua nixpetratus amicus manu propria subscribo And. Lisowski (1793, 18).

Погодін і Зубрицький

Написала **Евстахія Тишинська.**

Характер взаємних відносин австрійської Русі і Росії можна означити так: в XVII в. лучила їх ідея єдності релігійної, з кінцем XVIII і з початком XIX вв. на місце давньої єдності релігійної виступає ідея єдності племінної, а пізніше — ідея племінно-культурної і політичної єдності.

Жерел свідомости племінної єдності належить шукати в тодішнім умовім русі. Досліди на полі історії, етнографії і народної мови викликали на переломі XVIII і XIX вв. як у Славян, так і в інших народів більше або менше ясну свідомість племінного спорідненя поодиноких племінних груп і свідомість кінечности народної і племінної єдності. Бачимо се пр. в чесько-словацькім відродженю, в полуднево-славянськім ілліризмі, а в кінці в славянській взаємности. Тут лежить також жерело свідомости племінної єдності австрійської Русі з Україною і Росією. Пізнанє історії давньої Русі вказувало на спільні історичні первні, на спільні літературні памятники, на оден літературний язык. З кінцем XVIII і з початком XIX вв. австрійські Русини, що перебували на університетських студіях в Пешті і Відни, стикали ся з угорськими Сербами, Словаками і Чехами, котрі були переняті симпатіями для Росії, як одинокої независимої славянської держави — і симпатії ті удіяли ся руським студентам. З поміж них вийшли власне люди, що були живими культурними лучниками між австрійською Русією і Росією.

Прийнято на засіданю історичної секції дня 21 лютого 1912.

Такими живими культурними лучниками між австрійською Руссю і Росією були в першій мірі угорські Русини Орлай¹⁾ і Венелін²⁾. Перенісшись до Росії, вони перші будять в сферах російських учених живий інтерес до пізнання Русі Карпатської. Орлай, уважаючи безпосереднє пізнане Карпатської Русі за конечне жерело належного розвитку руської історії, до-раджував російським історикам знайомитись з австрійською Руссю і сам був з нею в живих зносинах до кінця життя. Діяльність Орлая продовжав Венелін, котрий, вважаючи Русь Карпатську частию Мало- і Велико-Росії, твердив, що частина може існувати лише в цілості, а ніколи окремо, тому Русь Карпатська відірвана від спільного руського ґрунту упала. Важним лучником розділених частин руського народу вважав Венелін правопис, що повинна бути спільна північній, полудневій і австрійській Русі, тим більше, що правопис, прийнята в літературі російській, властива не лише північній, але і полудневій Русі, спільна отже всім частям Русі.

Висновки Венеліна про одноплемінність і культурно-літературні лучники обох Русій мусіли збільшити інтерес науковий ученого російського світа до безпосереднього пізнання австрійської Русі. Зазначити треба, що Орлай і Венелін, доказуючи потребу культурної і мовної єдності всіх частин Русі, мали на гадці рівноуправнене всіх частин руської землі, а не гетемонію Росії в значінню північного панрусизму³⁾. Заінтересоване до пізнання Карпатської Русі, яке викликала діяльність Орлая і Венеліна в сферах російських істориків, етнографів і фільо-

¹⁾ Орлай (ур. 1770 † в Одесі 1829) в кінці XVIII ст. переносить ся в Угорщини до Росії, де студіює в медично хірургічній академії в Петербурзі (1789—94) а доповнює студії у Відні (1794—8). Опісля вертає до Росії і вістає дійсним державним совітником, надворним медиком, директором ніжинського ліцею (1821), а в кінці директором Рішельєвського ліцею в Одесі (1826).

²⁾ Венелін (ур. 1801 † 1859) скінчив гімназію і т. зв. філософію на Угорщині в Вижгороді і Сатмарі. В 1822 записується на львівський університет і студіює старинну історію і жерела історії славянської. В 1823 переносить ся до Росії і по дволітнім побуті в Кишеневі удається до Москви, де кінчить медицину 1829 р. Одержавши стипендію з російської Академії Наук, удається в подорож на Волощину і Болгарію, а вернувши до Москви, займається опрацюванем вібраного матеріялу. Запізнається ся з історією, археологією і етнографією Славян, а своїм впливом причинюється до відродження болгарської народности.

³⁾ И. С. Свѣнцинкій, Обзоръ сношеній Карпатской Русі съ Россіей въ I-ую пол. XIX в. Сп., 1906. Ст. 24—45.

льотів, було в перших десятках ХІХ в. побільшене тою обставиною, що тоді показало ся, що руська наука, географія, історія, етнографія і фільольотія були вже неможливими без основного пізнання як поодиноких частий Руси, так і Славянства. Безпосереднім наслідком того факту були подорожі російських учених по славянських землях, між иншим і по австрійській Русі.

Першим російським ученим, що в наукових цілях звидів австрійську Русь, був Петро Кепен. Цілю його подорожі було зібране матеріалів про руські наріча й означене границь їх в західній Галичині. Результатом тої подорожі було кілька інформаційних артикулів про значіне Карпатської Русі для руської діалектольоїї, географії й історії, що причинили ся до ознайомлення російського ученого світа в Карпатською Русію. Плодом тої подорожі була також коротка переписка галицького ученого Лаврівського з Кепеном і Востоківим, що причинила ся не лише до розширення студій на полі староруського письменства галицьких Русинів, Лаврівського і Могильницького, але також до сего, що вони взяли чинний уділ в первопочинах руської науки¹⁾.

Другий учений, що відвідав, також в наукових цілях, Русь австрійську, був Михайло Погодин (ур. 1800, † 1875), історик, археолог, публіцист і російський журналіст, професор російської історії на московським університеті, член академії наук (відділу російської мови), редактор „Московского Вѣстника“ (1827—1830), „Москвитянина“ (1841—1854) і часописи „Русскій“ (1867—1868). Погодин відзначав ся замилуванем до наукових дослідів і як діяч відіграв значну ролю в славянським світі, який старав ся пізнати і зближити до Росії, а також накликавав до „пізнання самого себе“, заохочуючи діячів поодиноких славянських племен до дослідів на полі рідної мови й історії, до збирання старинних пам'яток, що мають загальне значіне для історії славянства. А звідси широка переписка між Погодином й ученими славянських земель. Зі всіх закутків славянської землі діставав він від ріжних людей письма, що висказували ріжні індивідуальні погляди на славянське питане. Погодин за життя уложив хронологічно переписку зі славянських земель, яка була видана що-йно по його смерті²⁾.

1) *ibid.* 45—50.

2) По смерті Погодина жінка його віддала переписку „Императорскому Обществу Истории и Древностей Российскихъ при Московскомъ Университетѣ“, а товариство видало її н. з.: Письма къ М. П. Пого-

Погодін був кілька разів за границею; з його подорожий по землях славянських найбільше значіне має перша 1835 р., коли він в Празі навязав близькі зносини зі світилами славянської науки: Шафариком, Ганкою і Падяцьким. Ся подорож без сумніву причинила ся до зближеня російського ученого світа зі славянським. Тоді також, вертаючи з дороги до Росії, загостив Погодін перший раз до Львова. У Львові здивав ся він з російськими подорожними: Є. Надєждіном, Княжевичом, П. В. Кіреєвским і з князем Крапоткіним¹⁾. Завдяки професорови Завадському оглянув Погодін разом з товаришами подорожи пам'ятки Львова; звидів Музей Оссолінських, Монастир ОО. Василіян, де пізнав прокуратора Василіянських монастирів в Галичині Компаневича, котрий обіцяв Погодінови достарчити деяких старих книг і рукописей. Крім Завадського пізнав Погодін також польських учених: Й. Н. Каміньського, редактора „Gazety Lwowskiej“, бібліотекаря в Музею Оссолінських, Казимира Туровського і Росцішевського; до них також звернув ся Погодін з просьбою, щоби достарчували йому старих славянських намятників друкованих і в рукописах і на сю ціль лишив навіть Завадському певну суму дукатів²⁾. Запізнав ся також Погодін з львівським книгаром Мєдиковским, а в кінці в Бродах навязав зносини з комісіонером Гартельштайном.

Про сей побут Погодіна у Львові і про його наукові розвіди довідали ся тодішні львівські руські учені що-йно пізнійше від Компаневича і польських літератів. Вагилевич, що займав ся тоді славістикою по львівських бібліотеках, перший постановив навязати з ним переїску про пи-

дину нєгъ славянскихъ земель (1835—1861). В. І. Письма О. М. Бодянского съ предисловіемъ и примѣчаніями Нила Попова (8^о) стр. XVIII+136; В. II-ий Письма П. І. Шафарика (8^о) стр. 137—448; III-й (8^о) 449—744, 1879—1880. Выпуск III-й має велику вартість для історії і літератури галицьких Русинів, бо тут побіч листів Кошітара, Дубровського, Вука Караджіча, Мікльосіча, Коляра, Штура, Ганки, Ліндого, Матієвського й інших, знаходять ся і листи галицьких Русинів: В. Компаневича 2, Д. Зубрицького 28, І. Вагилевича 11, Якова Головацького 2, Северина Шеховича 5 (стр. 533—666).

¹⁾ Барсуковъ, Жизнь и труды М. П. Погодина IV, 327—28; також И. С. Свѣнцицкій, Матеріали по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Льв. 1906, ст. 142.

²⁾ Поповъ, Письма къ М. П. Погодину, 531—32: лист до Завадського.

таня, які його вікавили¹⁾). Погодін завважав, що в Галичині є багато цікавого і важного для руської історії²⁾ і тому старався набути ті важні пам'ятки для своєї бібліотеки або за гроші або в заміну за російські книжки. Др. Свенціцький на підставі листів Завадського, Комнаневича, Зубрицького і листів Погодіна до Комнаневича і Вагилевича подає, що перейшло в руки Погодіна в Галичині і що від нього прийшло до Львова³⁾).

Щоби познайомити ся з науковим рухом в Галичині, Погодін навязав переписку з Поляками, котрих пізнав у Львові і з Русинами, котрих не знав ще особисто: Вагилевичом, Головацьким і Зубрицьким, що доносили йому про тодішний літературний рух в Галичині. Уривки тих листів і оригінальні артикули карпато-руських учених поміщав Погодін в „Московкомъ Наблюдатель“, „Москвитянинъ“, „Чтеніяхъ“ і „Ж. М. Н. Просв.“ Тим способом російська суспільність познайомлювала ся з Галицькою Русі, а галицькі діячі були введені в ряди діячів російської науки. І, протинно, своїм „Москвитянином“ познайомлював він також галицьких учених з науковим рухом в Росії⁴⁾).

Другу подорож по славянських землях підняв Погодін 1839 р., тоді одначе не був зовсім у Галичині. Плодом тої подорожи було перше його донесенє до міністра нар. просвіти гр. Уварова. На зміст того донесеня зложили ся по части листи Вагилевича і Зубрицького (Ваг. 6 листів від 1836—9, перший лист Зубрицького 1839), а по части уложене воно самим Погодіним. І так, що тикаєть ся культурних потреб галицьких Русинів, про які говорить Погодін у своїм донесеню, як: підпи-

1) Свѣнцицькій, Матеріали 145.

2) Барсуковъ, IV, 329.

3) В руки Погодіна дістали ся в Галичині: „Сборникъ пѣсень Жеготи Паули (Завадъ.), Слова Єфрема Сирина XIII в., Іоана Дамаскина О священствѣ 1614, (Ком.-Зубр.), Служебникъ 1702, Псалтирь 1704, Катавасія 1723, Апостоль 1706, Евхологіонъ 1720, Служебник Страт. 1604—(?), Купча 1421, Збірка автографів українських і польських діячів XVII в., письмо патр. Мелетія, Требникъ Сурат. 1606 (?) (Зубр.), — „от все“ — пише згаданий автор „що було післане — або був намір післати Погодінови зі Львова“. З книжок післаних Погодіним до Львова подає др. Свенціцький: „Исторію Карамзина“ в двох примірниках (Василіянській бібліотечі і Зубрицькому), „Сводъ ваконовъ“, руські літописи і цілий ряд творів, що відносили ся до руської історії і літератури, Зубрицькому, пачку книжок через Княжевнча на руки Комнаневича для Василіянської бібліотеки і для Туровского.

4) Свѣнцицькій, Обзоръ, 53—4.

пиране галицько-руської літератури, потреба граматики і словаря галицько-руської мови, потреба російської книжки у Львові, на се дали матеріал листи Вагилевича і Зубрицького, а знов що до племінно-релігійних симпатій галицьких Русинів до Росії, що до переконань австрійських Славян про близький упадок Австрії, їх симпатій і надій на Росію, що до пропозицій даваня авторам помочи через другі і треті руки, що до назначеня премій на дані теми по історії, мові і т. д. — то скомпонував сам Погодін, не дуже числячи ся з тим, чи таке представлене річи відповідає дійсности, чи ні. — Бо йому хотіло ся лише переконати російський уряд, що Росія повинна взяти уділ в славянських справах. О скільки твердження Погодіна про упадок Австрії і про бажаня відділити ся від неї Славян були увасажені, показав 1848 р., той сам рік і тодішня література галицької Руси вказує, що також твердження Погодіна що до австрійської Руси були безпідставними.

Третю подорож в чужі краї 1842 р. почав Погодін від Львова. Коли тільки сюди прибув, відшукав історика Зубрицького, котрого пізнав з наукової переписки і перебув тоді у Львові виключно в його товаристві 2—3 дні. Другого дня звидів Погодін православну церкву, її убогу бібліотеку, друкарню, Ставропітійський Інститут і монастир ОО. Василян. Погодін не хотів лишити ся довше у Львові і робити знайомости, „щоби не викликати підозріня австрійського правительства, яке слідило кождий крок подорожних, а особливо російських“¹⁾ Від тої пори Погодін не мав нагоди особисто зносити ся з галицькими Русинами в Австрії, лише виїмково 1853 р. видів Головацького у Відні. Письменні зносини одначе тривали до 1861 р., як вказує останний лист Зубрицького до Погодіна датований 19. I. 1861. Результатом другої подорожі по землях славянських було друге донесенє до міністра нар. просвіти 1842 р. По всякій правдоподібности є воно виключно продуктом славянофільських поглядів Погодіна і його вражінь, винесених з подорожі по славянських землях, а не впливів славянських діячів, що з ним зносили ся.

Погодін в обох донесенях відносить ся симпатично до руху, який що-йно повстав у Славян і в обох старає ся переконати російське правительство, що конечним є, аби Росія взяла уділ в славянських справах як одинока незалежна славянська дер-

¹⁾ Барсуковъ, Ж. и тр. II. VII, 17—19.

жава, котрої „могучість не має собі рівної в світі“ й котрої призначенем є визволити з під чужого гнету братні народи і через то ще більше скріпити свою могучість, розширити славу і стати до боротьби з „переворотним“ заходом і на звалищах „розкладаючої ся його цивілізації збудувати нову, вищу славянську культуру і тим способом довершити й увінчати діло розвою людскости“. Тоді Поюдин не здавав собі справи, що та його ідея про незмірну могучість Росії не відповідала дійсному станowi рiчи, а також, що політика, котрої він очікував з такою нетерпеливістю, не могла тішити ся поведженем, бо противила ся засадам св. Союзу, що взагалі розвязка славянської проблеми не могла бути задачею тодішньої Росії і що справу треба було зачати передовсім від внутрішньої переміни самої Росії.

Не зважаючи на се, що зносили Поюдина з ученими Галицької Руси були спорадичні і короткотривалі, то все таки його впливови на відроджене Галицької Руси, на розбуджене у неї свідомости народної й умового руху приписують історики відродження Карпатської Руси, польські й українські, велике значінє будьто в додатнім, будь у від'ємнім значіню. На думку одних, Поюдин прибув до Галичини, післаний російським правительством, щоби переконати галицьких Русинів про єдність народу і мови російської та української, а через се повискати їх для Росії. Найблизшим наслідком тої діяльности був занепад вказаних Шашкевичом народних змагань і витворене „макаронізму“ і „москвофільства“ на галицькій Руси, „котре на десятки літ здусило живе слово, зломало на дусі не одну живішу одиницю і підкопало віру в будучність українсько-руського письменства“. Орудєм тої роботи Поюдина був історик Галичини Зубрицький, — „в него в голові мов в зеркалі відбились всі фантастичні мисли того незвичайного пропагатора російського урядового централізму“ і він сам підписував ся в листі до Поюдина з 19 червня 1886: „отаманом Поюдинської кольонії в Галичині“. На думку інших — діяльність Поюдина в Галичині не лише, що не була шкідливою, але — противно — корисною, як для розбудження народної свідомости так і умового руху Галицької Руси. Поюдин, тим що дав імпульс галицьким Русинам до дослідів на поли рідної історії, мови, до збираня старинних памяток, достарчуючи їм нових видань історичних і познайомяючи їх з умовим рухом в Росії взагалі і з літературою українською з осібна, причинив ся не лиш до розбудження умового руху, але і народної свідомости галицької Руси.

До представників першого погляду належить проф. Огоновський, на думку котрого Поїодін і „московські панслависти при помочи Дениса Зубрицького притемнили духа кількох галицько-руських письменників“¹⁾. Тверджене се поділяв і др. Франко, який каже: „Русин історик Д. Зубрицький познайомив ся в панславістами в Москві, з Поїодіном і багатьома іншими. Зубрицького й Івана Головацького, брата Якова, панслависти наклонили до своїх ідей про єдність народа і мови велико-російської і галицької і дораджували змагати до присвоєня собі літературної мови російської. Ті ради певно не сягали так далеко, щоби Русини мусіли зараз хапати ся російської мови; певно, що письменники руські мусіли самі наперед навчити ся тої мови, про котру взагалі не мали понятя. Але в першій розгоні не добре зрозуміли вони раду панславистів і зачали ушляхотнювати народну мову або писати так дивачно що і найзавзятійші панслависти лише в обуренні могли се читати“²⁾. З твердженням проф. Огоновського і др. Франка годить ся також проф. Барвінський, який каже: „обяви народного і літературного руху галицьких Русинів 40-вих років незадовго змаліли — виступає напрям „обединительний“, а жерелом сего напрямку була пропаганда горстки московських славянофілів при помочи професора московського університету, Михайла Поїодіна, а головним репрезентантом того напрямку в Галичині являє ся учений історіограф Денис Зубрицький. Поїодін через се, що познайомив ся в Зубрицьким, мав нагоду вийти в зносини з Вагилевичем, Головацьким й іншими руськими письменниками і старав ся їх позискати для своєї славянофільської ідеї. Той напрям мав дуже некорисний вплив на розвій руської народної літератури в Галичині“³⁾. Погляд сей поділяв також Терлецький, котрий в характеристиці поглядів Зубрицького твердить, що Зубрицького „знакомство з Поїодіном добило до останку. Поїодін був не лише його професором в історії, археології, не лише підтримував його наукові стремління, через посилку книжок, але і довершив розвою його поглядів на світ і утвердив їх“⁴⁾. Приклонником того погляду є також проф. К. Студинський,

1) Огоновський, Історія літ. рус. II. 42.

2) *Ateneum*, 1885, III, 339.

3) Барвінський, Виймки з народної літератури укр. руської XIX в. Ч. II у Львові 1893. Вступ стр. XXXIX—XLI.

4) Терлецький, Галицько-руське письменство 1848—1865, Літер.-Наук.-Вістник, 1903, VIII.

котрий рівнож твердить, що твори українських письменників мали би були великий і корисний вплив на дальший розвій українсько-руської літератури в Галичині, коли-б тих взаємин не перервано до 1848 р., і знов головну причину того, що по 1848 р. колишні товариші Шашкевича стають ся товаришами „отамана Погодинської кольонії“, Зубрицького, що організує з них гурток „москвофілів“, приписує проф. Студинський впливови Погодіна на Зубрицького. Проф. Студинський підозріває навіть Зубрицького, що він сам знищив ті листи від Погодіна, які могли його скомпромітувати, бо в рукописнім зборі Зубрицького не знайшов він навіть сліду листів Погодіна¹⁾. Подібно дивлять ся на діяльність Погодіна в Галичині і польські письменники: Боїданський і Й. Кравський. Боїданський так говорить про тайну місію Погодіна в Галичині: „Микола, що під плащиком панславизму наміряв сотворити панмосковщину... на вні, до Славян йому не підчинених вислав проворних людей з рублями, щоби вони славили його вітцівське правління і його опіку релігії, котрою наміряв у них довести до очищення від римських брудів, і його оборону славянства перед кождим ворогом“. Одним з таких післанців був Михайло Петрович Погодін. Він дістав порученє звідати ся до всіх Славян, що є під австрійським правлінням, основно розслідити їх національні успособленя і позискати їх для Москви; передових людей уйняти або рублями, або обітницею світлого становища в їх будуччині, або в кінці підперти змаганя поодиноких народів до піднесеня початкових їх літератур. Головна його задача була вмовити в галицьких Русинів, що вони правдиві Москалі, лише підбиті Поляками і відсунені від Москалів народним переслідованєм через кілька віків, а також суспільним впливом, який зробив їх більше подібними до пануючого над ним ляцького народу: і що до свого московського племені, з котрого вийшли і до котрого належать, повинні вернути. І Погодін вибрав собі дорогу через Галичину і коли тут прибув в р. 1838, лишив ся через роки 1839 і 1840. Він перший в Галичині запровадив і урядив між тутейшим руським духовенством царську пропаганду, наклонюючи до неї людей поредовсім тих, що потребували грошей“ „... коли ще змаганя горетки Русинів і партії

¹⁾ Студинський, Кореспонденція Якова Головацького 1850—62, 1905. Перед. I—XLVI; idem., З кореспонденції Д. Зубрицького 1840—53, 1904 стр. 1—2.

московської дуже себе поборювали, прибув до Галичини Потодін, а упереджений Раєвским, надибав своїх і відкрив перед ними свої наміри царизму в повній їх наготі. Вістка про Потодіна розвійшла ся скоро поміж нашими союзниками і говорено, що священники: Маркіян Пашкевич, Михайло Малиновський і Григорій Яхимович, були з ним в тісніших зносинах... і Потодін розкрив їм всі пляни і способи московщення і відкрив їм жаданя свого правительства... Вибраний нашим союзом Евген Хшонстовский до пізнання самої особи Потодіна, дійшов до него, а проворний і розсудний удав перед тим царським післанцем горячого приклонника московського панславизму. Потодін завірив йому і відкрив перед ним пляни...¹⁾ Опінію Боїданьского про Потодіна повторив Й. Краевский в своїй праці: *Tajne związki polityczne w Galicyi od r. 1833—1841. Lwów 1903* ст. 88—90.

До представників другого погляду належить Я. Головацький, що вплив російських учених на Галичину через пересилку книжок з Росії галицьким ученим вважав додатним²⁾. Додатною діяльністю Потодіна вважав також М. Драгоманів, який думав, що вплив Потодіна на Галичину в 40-их і 50-их роках був корисний для пробудження там народної свідомости. Річ у тім, що в 40-их роках і пізніше все руське в Галичині було в погорді, а Потодін попірав інтерес до руськості, помагав галицьким ученим книжками, давав для їх праць місце, якого не находили дома. З тих праць найважніші дві: Зубрицького Історія галицької Руси і Головацького Пісні зібрані в австрійській Руси. Прихильно відносив ся до української літератури, заприятнив ся з українськими письменниками і спас від загибелі десятки цінних рукописів. Одним словом Драгоманів уважає „цілу мітольою про вплив Потодіна на Галичину за зовсім усправедливлену в яким небудь поліційнім донесеню з часів Метерніха, але за невідповідну, коли бере ся річи науково“. „Опираючись на ґрунті науковім, каже Драгоманів, треба признати, що навіть тепер, а тим більше в початках, галицьке москвофільство є переважно продуктом краю-суспільно-літературного процесу, а не самих посторонних впливів, а найменше впливу Потодіна...“³⁾. До приклонників того погляду належить

1) *Pamiętnik H. Bogdańskiego*. Рукопис бібліот. Осолін. Ч. 3486 том I, розділ *Moskiewskie knowania*, стр. 285—341.

2) Я. Головацький, *Воспоминанія* (Лит. Сборникъ 1885 стр. 35).

3) *Народ*, 1894 IX, 127—34.

також Ф. Свистун, коли говорить, що „Погодін дав Галичанам імпульс до пізнання своєї минувшини, достарчав їм книжок і наукових засобів, подавав вказівки як поступати в історичних дослідях, дав підставу тодішній історичній науці у Галичан. Він поступав розумно, не мішав ся до спорів фільольогічних, а старав ся лиш про се, щоби Галичани віддали ся поважній праці і навчили ся думати... Коли Зубрицький зацікавив ся руською історією, зачав намовляти других до читання руських книг і до дослідів історії...“¹⁾).

Др. В. Коцовський, можна сказати, займає що до сього питання посереднє становище. — признає вправді, що „по 1848 р. зачинає ся в Галичині під проводом „отамана Погодинської кольонії“, Зубрицького, цілком поважна проба заціплення у нас російщини“, що „наші учені замість надіятысь на власну працю, ходили на Високий Замок і з тугою гляділи на північ...“ (так оповідає Громека, люблин. губерн. в своїх споминах з подорожи по Галичині коло 1855 р.)²⁾), Одначе др. Коцовський розрізняє „симпатії російські і російщину“ перших галицько-русських діячів: Захарясевича, Лодія і Могильницького, доказуючи, що симпатії до Росії і славяно-російської мови мали своє жерело в книжково-літературних, церковних і політично-народних взаїмних відносинах та і в літературній традиції XVIII в. обох Русий — від панросійських стремлінь другої половини XIX в.³⁾).

Питане се порушив в останних часах також др. Іл. Свенціцький. Автор рішучо перечить, ніби то Погодін прибув до Галичини, щоби переконати галицьких Русинів про єдність їх мови і народности з великоруською і ніби він заціпив „москвофільство-русофільство“ в Галичині при посередництві книжок. Вкінци твердить, що Погодін не мав жадного спеціального порученя єднаня Славян для російського правительства. Українські симпатії Погодіна, каже автор, не змінили ся в 40-вих роках: він не заперечував відрубности Українців від Великорусів. Коли він вважав Карпатську Русь частю України, то як він міг до неї прикладати иншу міру? Погодін до 1856 р. ніколи не виступав з думкою про північно-русський характер старої Київської Руси. Супроти того і мови не може бути про те, щоби Погодін доказував Кар-

1) Ф. М., Прикарпатская Русь, Львовъ 1895, стр. 117—118.

2) Зоря 1887, Ч. 21—22, стр. 376.

3) В. Коцовській, Житє и значенє Мар. Шашкевича Льв. 1886, стр. 23—86.

пато-Русинам їх тотожність з північними Руссами. Не менше неправдивою являєт ся і гадка, немовбито Погодін заціплявав серед Карпато-Русинів „москвофільство - русофільство“ за посередництвом книжок. Він посилав їм нові історичні видання, котрих Галичани просили, а своїм „Москвитянином“ познайомлював їх з українською літературою. Що-ж тикаєт ся „спеціальної місії Погодіна приєднати Славян для російського правительства, що для богатых є предметом „віри“ — у Погодіна не було такої місії; він уложив собі тільки плян, що російське правительство обовязане підтримувати стремління Славян і в тім напрямі старав ся вплинути на правительство“. На доказ того твердження наводить др. Свенціцький хронольоґічний реєстр урядових і приватних поглядів, а також і декотрих поступків самого правительства, котрі були дуже суперечними з Погодінським патріотизмом¹⁾.

Коли хто супроти тих суперечних поглядів на діяльність Погодіна в Галичині хоче вияснити собі се питанє, мусить відповісти на слідуєчі точки: а) який був характер відносин Погодіна до України і Галичини, зн. — які були його етноґрафічні погляди що до українського елементу і які були його відносини до української літератури і мови? б) що можна сказати про діяльність Погодіна в Галичині на підставі позитивних свідочств? в) які причини зложили ся на виробленє літературного „макаронізму“ і „москвофільства“ в Галичині до 1848 р., що перервало розвій народного напряму, вказаного Шашкевичом?

Погодін належав до патріотів історичної-школи Карамзіна, бажав отже сподуки розділених частий давньої Руси, а що вважав Галичину за часть України, тому вважав також за річ природну прилученє її до російської України. Подібні пляни сподуки славянських племен істнували тоді також незалежно від російської історичної школи у діячів славянського відродження, особливо у Чехів, Словаків і Сербів. Однак мимо стремління до сподуки розділених частий Руси він завєди признавав великі і давні етноґрафічні ріжницї українського і великоруського на-

¹⁾ И. С. Свенцицький, Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ I-ую пол. XIX в. СПб., 1906, ст. 65—70; також idem, Матеріали по исторіи возрожденія Карпатской Руси. I. Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ I—10 п. XIX вѣка. Львів 1906. Є то головно листи галицьких Русинів до російських учених і діячів, писані в першій половині XIX в.

роду. В II томі своїх „Ислѣдованій, замѣчаній и лекцій“ (1846 стр. 390) каже, що „малоруські і великоруські нарѣча рѣзнять ся більше між собою, як між иншими славянськими нарѣчами“ і не хоче навіть вірити, щоби вони належала „къ одному народу“.

Твердить, що „Норманъ (Рюрикъ) въ пятомъ, шестомъ колѣнѣ содѣлался малороссіяниномъ“; що Андрій Боголюбський, переселившись на північний схід, „сохранилъ, разумѣется, свое малороссійское происхождение и только дѣти и внуки его, и его братьевъ, послѣ Монголовъ, живя между великороссіянами, сдѣлались сами великороссіянами...“¹⁾. Навіть його славно теорія про великоруськість Київ, в котрою виступив в 1856 р. в статі „Записка о древномъ рускомъ языкѣ“, впливала власне в признання давньої етнографічної відрубності Українців від Велико-русинів. В переїзді через Галич 1842 р. в часі своєї третьої подорожи Погодін зробив записку, в якій називає галицьких Русинів „Малороссіянами“, а коли додає, що вони самі називають ся „русскими“, то додає: „Да, они настоящие русские, какъ въ Черниговѣ, Полтавѣ, Харьковѣ, говорятъ тѣмъ же языкомъ...“²⁾. Отже коли твердив, що вони „настоящие русские“ і такою мовою говорять, „як в Харкові, Чернигові і Полтаві“, а не згадував про Калугу, Москву, Ярослав, то не ідентифікував народу і мови Галичан з народом і мовою московською, але з народом і мовою українською. А коли признавав відрубність етнографічну Українців російських від Росіян, то як міг прикладати иншу міру до Русинів галицьких, котрих уважав за частину Українців російських? Супроти того твердження нібито „Погодін старав ся переконати галицьких Русинів про єдність народу і мови великоруської з галицькою“ — безпідставне. Коли-ж говорив про єдність, то говорив про єдність племінну, а не про єдність національну.

Відносини Погодіна до українського народу і літератури були в першій пол. XIX в., себто в першій фазі його славяно-фільських поглядів, прихильні; до того часу відносять ся хронологічно діяльність його в Галичині, про яку виробили ся різні погляди. Означуючи отже характер відносин Погодіна до України, маю передовсім на оці першу пол. XIX в. (до 50-тих років), бо пізнійші зносини, вплив і діяльність Пого-

¹⁾ Москвитянинъ 1845, III; Ислѣдованія, замѣчанія и лекціи III, 1846. ²⁾ Барсуковъ VII, 17.

діна (в другій половині XIX в.) не входять в обсяг сеї праці.

Що Потодін тоді відносив ся прихильно до української літератури, свідчать про се його симпатії до українських письменників. І так 1829 р. Потодін відвідав Котляревського в Полтаві, Квітку і Артемовського в Харкові¹⁾. Заприявнив ся в Гулаком-Артимовським, Бецьким, Бодянським, Срезневським, Кухаренком, Кулішом, не згадуючи вже про Максимовича; помагав їм в наукових працях, хвалив їх писаня в своїй часописи „Москвитянинъ“. Новоповстаючу українську літературу в Галичині уважав Потодін за цілком природний і дуже додатний обяв, як свідчить його донесене до міністра 1839 р. про галицьких Русинів. Потодін там так каже: „Русини, котрі до тої пори немовби не існували, котрих імени не можна було чути (особливо у нас), Русини, гнетені більше від всіх, під потрійним ярмом Австрійців, Поляків, католицькому, а навіть під почвірним, в додатком Жидів, проголошують тепер своє імя, займають ся своєю історією, записують свої перекази, друкують памятники, збирають пісні, досліджують мову — словом, зачинають свою власну літературу“. Потодін радить підтримувати ту літературу, давати підмоги авторам, друкувати книжки, назначувати премії за оброблене даних тем по історії й мові, посилати російські книжки особливо в галузи історії і фільольотії до бібліотек Львова і инших австрійських міст: Відня, Пешту, Прешбурга і т. д., співділати при уложеню словаря, граматики, при збираню переказів, пісень“.... Тут говорить він також: „Для порівнючої граматики славянських мов потрібні поодинокі грамматики; належить отже назначити премії на уложене граматик тих мов, котрі їх ще не мають, як нашої малоросійсько-галицької. Декотрі мови не мають ще словарів; належить назначити на них премії а також на наші малоросійсько-галицькі, болгарські“²⁾.

Ще 1863 р., коли то первісні ліберальні погляди славянофільства Потодинського набирали вже характеру панросійської доктрини, Потодін говорив: „Розвій малоросійського наріччя, попиране малоруської літератури, похваляю в цілій повні...“³⁾. Се все свідчить, що Потодін не був противний українській мові

1) Барсуковъ Ж. и. тр. П. I. 315—325.

2) Барсуковъ V. 332—342.

3) Польській вопросъ 1831—1867, 96.

й українській літературі. Одначе противний був піднесенню української мови на ступінь мови літературної, бо се не відповідало його славянофільським поглядам, після яких: російська мова, обіймаючи в собі первні всіх славянських варічій, і після найсуцнійших прав повинна бути природною представницею всіх славянських племен, повинна бути для Славян спільною літературною мовою. Від всіх племен славянських жадав Погодін, щоби вони прийняли мову російську як спільну мову літературну, не виключаючи навіть Українців, супроти котрих, як ближших братів „переплетених в Росію історією, географією, фізольогією, тенальогією, обставинами, іменами, так що їх від неї не можна відділити ніяким способом“ — „это утокъ и основа если не петербургская одной и той же тканини“¹⁾ — се жадане видавалось йому тим більш увасадненим, що тоді дальші полудневі братя і західні Славяни підносили брак спільної літературної мови для всіх славянських племен, як для успішного розвою славянської літератури, так і для протиділаня ворогам славянства. Повисші висновки вказують, що жаданя Погодіна що до принаня Українцями російської мови як літературної були впливом його славянофільських поглядів, а не заперечуваня етнографічної відрубности Руси-України від Росії, не в його неприхильности для розвою української літератури і мови, яку він попірав.

Приступаємо до розгляду другого питання, а саме: що можна сказати про діяльність Погодіна в Галичині на підставі позитивних свідочств?

Як на підставі особистих вносин Погодіна з галицькими Русинами, так і на підставі переписки тих останних з Погодіном та його власних записок і взаємної виміни книжок і т. д. характер відносин Погодіна до галицьких Русинів можна назвати: племінно-науковим. Предметом переписки Погодіна до 50-тих років були питання науково-інформаційного характеру і виміна книжок²⁾. І так: Вагилевич, Головацький, Зубрицький, виповняючи бажаня Погодіна, доносили йому обширно про тодішний новий рух в Галичині. Знаючи прихильне відношене Погодіна до їх наукових предпринять, робили йому галицькі учені в тім напрямі численні пропозиції. Вказували на потребу граматики і словаря галицько-руської мови, що передовсім було

1) *ibid.* 95—6. 2) Письма стр. 537—621.

предметом листів Вагилевича, який в січні 1842 р. просить знов Погодіна о поміч на видане „Літописи Нестора“ і „Слова о полку Ігоревім“ в українській мові і Символіки¹⁾. В тім листі просить також о деякі книжки в галузі фільольогії і етнографії і о нові українські виданя. В слідуєчих листах просить о цілий ряд українських видань: Квітки, Котляревського, Ілжумовського, Сепельникова, Артимовського, Шевченка і Довгоносенка²⁾. Подібного змісту науково-інформаційного була і дальша переписка Вагилевича з Погодіном, що тревала до 1845 р. Такого самого змісту є переписка Зубрицького з Погодіном, що тревала від 1839 р. до 1861. Були в ній: звістки про умовий рух, про книжки, інформації про наукові львівські інституції, статі для „Чтеній“ і „Москвитянина“, виміна книжок, посередництво між Погодіном і львівськими письменниками взагалі — а впрочім приклонники історичної школи Карамзіна: Погодін і Зубрицький мали досить сказати собі на теми: „автократизм“, „православіє“ і „народність“. Що до пересилки книжок, то Погодін прислав галицьким Русинам книжки переважно історичного змісту і українську белетристику.

Маючи на увазі з одної сторони низький рівень знаня тодішньої руської інтелігенції, недостаток основної школи, належного приготованя учених руських, не дасть ся заперечити, що зносили з російськими ученими, котрі під тим зглядом стояли багато висше від галицьких Русинів, могли лише впливати додатно на розбуджене умового руху Галичан; без сумніву се і наступило черев їх зближене до Погодіна. Коли такий історик як Бестужев-Рюмін в часі 50-літнього ювілею наукової діяльності Погодіна 1871 р. зложив йому подяку за ради і вказівки в історичних дослідях³⁾, то тим більше міг бути йому з'обовязаним історик Галичини, Зубрицький. Зубрицький, що до хвилі, коли зближив ся до Погодіна, знав з російської історичної літератури лише історію Карамзіна, мав нагоду за його помічю повнайомитись з новішою російською літературою, а особливо з її історичними творами. Понад се заохочуваний і поучуваний Погодіном, до чого Зубрицький в своїх листах признає ся, взяв ся поважно до розсліду руських літописей, збираня історичних матеріалів, а безнастанно розсліджуючи рідну історію, виробив ся на основного історика Галичини. А се,

¹⁾ Письма стр. 639.

²⁾ Письма стр. 641—643.

³⁾ Барсуковъ IX. 148—9.

що Зубрицький зацікавився руською історією, потягнуло й інших на це поле; його учениками були: Я. Головацький, А. Петрушевич і М. Малиновський. Можна сказати, що від Зубрицького зачинаєся у нас живіший рух на полі історичних дослідів.

Отже впливу Погодіна не можна тут заперечити. Нові історичні видання, подавані Погодіном, дали галицьким Русинам змогу познайомитися з давню руською історією взагалі, а з українською спеціально; а коли додамо до сего книжки і статі, що відносять ся до української літератури, присилані Погодіном, то можна сказати, що даючи галицьким Русинам змогу пізнати українську історію і літературу, Погодін міг за посередництвом тих книжок причинити ся радше до пробудження, як до „затемнення“ в них національної свідомости.

Що Погодін в першій пол. XIX в. обрусителем в новім значіню того слова не був, свідчить хочби се, що в першім донесеню до міністра 1839 р., де Погодін виложив програму свого панславизму, говорячи про Поляків, радить своєму правительству, щоби в школах в Контресівці добре учили польської мови, бо „мысль уничтожить какойнибудь языкъ есть мысль физически невозможная“, а навіть радить розширити виклади польської історії, заложити для неї осібну катедру, опікувати ся польськими письменниками, які живуть у Варшаві, відновити польський університет і т. д.¹⁾

В другім донесеню 1842 р. Погодін ще виразнійше висказує свої переконання, що знищене якої небудь народности в річю неможливою, що, противно, сила її зростає в міру, як проти неї виступають, і що се не може принести нічого крім шкоди²⁾. Тут нема ані сліду півнійшого панрусизму.

Те, що Богданський подає в своїм „Памятнику“ 1832—1848 про діяльність Погодіна в Галичині, а Краевский повтарає в своїй праці „Тайні політичні союзи в Галичині 1833—1841“ не має доказів в жадних жерелах. Можна би єї твердження збивати точка за точкою, але що се тревало би за довго, то для прикладу наведу хочби се: На стор. 286 Богданський каже: „І Погодін вибрав собі дорогу через Галичину і коли тут прибув 1838 р. лишив ся протягом 1839 і 1840 р....“ а потім на стор. 297—303 подає перегляд трилітної діяльности Погодіна в Галичині; а тимчасом Погодін не лиш що не був так довго, але

1) Барсуковъ V. 337—338. 2) Барсуковъ VII. 71.

тоді і зовсім не був в Галичині. Перший раз загостив до Львова 1835 р. підчас першої своєї подорожи і тоді у Львові був дуже коротко, а опісля підчас другої своєї подорожи в чужі краї 1839 р. зовсім небув; що йно 1842 р., в часі третьої подорожи прибув до Львова та був тут лише 2—3 дни, бо бояв ся, щоби не викликати підозріння у австрійського правительства, яке пильно слідило російських подорожників¹⁾. Неправдою є також, нібито Погодін був в зносінах з духовенством і радив йому прийняти православіє... (стр. 297—303), нібито Погодін був у близьких відносинах з М. Шашкевичом, М. Малиновським і Гр. Яхимовичом... (296) і т. д.²⁾ Памятник той писав Богданський вже в глибокій старості і то уривками і відніс се, про що галицькі днівники писали в 50-тих і 60-тих роках XIX в., хронологічно до 30—40-вих років м. ст.³⁾.

Що-ж тикаєть ся т. зв. москвофільства і макаронізму, які по 1848 р. взяли верх над народним напрямом, вказаним М. Шашкевичом, то оба сї протинародні напрями були продуктом дуже скomboнованих причин і то передовсім краю-органічних — а менше чужих впливів.

І так, буда тут причиною ціла минувшина історична українського народу, його живі лучности і симпатії до Росії, які мали своє жерело в літературній традиції XVIII в. і в книжково-літературних, релігійних і політично-народних взаємних відносинах обох Русий; з другої сторони мали вплив тут також антагонізми против давної Польщі і против претенсій, з якими виступили Поляки в хвили, коли почалась будити народна свідомість галицьких Русинів. Причиною тут тодішні спільні граматичні правила і тодішні проби славянських діячів, що намагали ся сотворити спільну славянську мову; причиною — антагонізми кастові руської інтелігенції, вихованої в польсько-шляхотських традиціях, яка горнула ся до панського й офіційного світа, погорджуючи простим народом і його мовою; вкінці причина тої появи лежала в неприяних условинах політичних а передовсім у внутрішній недоспілости самої руської інтелігенції

Значить, згадані протинародні напрями існували вже давно серед руської суспільности і без спеціальної москвофіль-

¹⁾ Барсуковъ IV. 327—28, *ibid.* VII. 17—19.

²⁾ Рукопись бібл. Осолінських у Львові. Ч. 3486, том I. 284—343.

³⁾ И. С. Свѣицицкій, Матеріали стр. 155—157.

ської пропаганди, але пригнетені історичними умовами були усунені поки що на дальший плян. Що-йно тоді, коли народні змагання в літературі не видали сподіваних овочів, оба сї напрями церковний і російський, які перед тим ішли окремими дорогами, тепер хоч ріжні, одначе згідні в тім, що з погордою відвертали ся від простого народу і його мови, получили ся разом до спільної боротьби з народним напрямом. І тут починає ся історія літературного москвофільства, котру плястично представляє проф. К. Студинський в передмові до переписки Головацького.

Коли-ж отже не спеціальна москвофільська пропаганда, а принайменш не вона головно причинила ся до занепаду напрямку Шашкевича перед 1848 р., то все таки, може хтось запитати, чи можна заперечити вплив тої пропаганди на Зубрицького, що стає провідником того протинародного напрямку? Тому, що всі, котрі занепад народного напрямку до 1848 р. приписують головно москвофільській пропаганді, опирають свої твердження на впливі Походіна на Зубрицького, треба відповісти на питанє, чи Зубрицький справді лише через вплив Походіна став ся в тій порі „атаманом“ москвофільської кольонії в Галичині?

На мою думку, Зубрицький і без впливу Походіна в тій порі був би таким, яким був для своєї суспільности, бож його суспільні і політичні погляди, хоч дуже споріднені з Походинськими, розвинули ся і виробили ся зовсім незалежно від впливу Походіна, з котрим Зубрицький навязав переписку в 61, а особлисто пізнав ся в 64 р. життя, коли його політичні і суспільні погляди були вже вироблені і скристалізовані, а погляд на світ був зовсім готовий. А що такі дві споріднені духом індивідуальности симпатизували і гармонізували зі собою, се річ зовсім природна, але спорідненя їх поглядів, що розвивались незалежно, не можна вияснити впливом одного на другого, тим більше, що Зубрицький в хвили, коли познайомив ся з Походіном, не був в віці молодечої вражливости. Чоловік, який мав шістьдесять кілька літ, не був би спосібним під впливом хвилевих зносин з другим, хоч би чоловіком незвичайним, так перемінити ся і так перенятя ся до глибини душі його поглядами, колиб з ними не зріс, не виховав ся, колиб вони не були ідеалами його молодости.

А так власне маєть ся річ з Зубрицьким. Він обожав Карамзіна, любив Росію, ненавидів хлопа і хлопську мову і тоді, коли ще не знав Походіна.

Денис Вінява Зубрицький (1777—1862), руський шляхтич, син посесора, ту частину свого життя, в якій виробляють ся погляди на світ, пережив на селі. З відносин між дідичом і народом, де дідич супроти селянина чи то безпосередно чи то посередно був все чоловіком упривілезованим, виробила ся у нього антипатія до хлопа і його консервативно-аристократичні переконання, що були угольним каменем його дальшої діяльності. Від простого народу відвертав ся Зубрицький з погордою. Хлоп був у него „підлим сотворінем, обовязаний робити панщину і приготувляти для висших, вибраних людей середники до вигідного життя“; він був також ворогом народної мови і просвіти. Тих, що задумували просвічати народ, називав „варятами“, „бо жадному розумному чоловікови не прийде на гадку просвічати свій робучий інвентар (свої воли, коні і т. д.)“. „Крім катехизму, книжки до моленя і нсалтира — на думку Зубрицького — нічого більше хлопови й не треба“. А що тикаєть ся народної мови, то Зубрицький думав так: „Хотіти, щоби вчений і розумний чоловік писав мовою галицької черни, можуть лише божевільні, а радше неуки..., що прислухують ся розговорам власних слуг і робітників“. Річ зовсім природна, що такий чоловік не міг мати симпатій до української народности, на скрізь хлопської, і до її хлопської мови. Одначе він був горячим патріотом, любив Русь, але не ту, що перед його очима стогнала в тяжкій неволи, але ту, яку видів в памятниках. Славні часи княжої Руси, її державна могутість, потім боротьба за віру і церкву наповняли його ентузіазмом, бо відповідали його консервативним поглядам. Досліди над памятниками відкрили йому образ історичної, світлої минувшини, а історична критика і література виказали, що така минувшість є живою теперішністю, бо і тепер існує сильна руська держава, „яка може не лише що до вишньої могутости і світлости заспокоїти вимоги найбільшого народного шовініста, але і що до свого політичного і суспільного ладу мусить радувати серце кожного консерватиста“. Отже коли його обходили руські справи і коли працював для руської народности, то лиш для такої, яка відповідала рамкам його політичного і суспільного погляду на світ. Погорджучи простою мовою, говорив і писав по польськи і по німецьки і багато літ перед тим, поки пізнав Потодіна, прихилив ся цілою душею до Росії, російської мови і літератури. 1809 р., коли російські війська стояли в Галичині, почув Зубрицький російську мову, купив собі кілька російських книжок,

познайомився з російською літературою, а коли прийняв уряд російського перекладача при апеляційнім суді, виправляв ся в російській мові. Коли-ж став членом Савропійського інститута і порядкував його архів, дістав Карамзіна, а пізніше познайомив ся з мійським архівом Львова і його історичними пам'ятниками, то се ще більше скріпило його симпатії до Росії, що була образом світлої історичної минувшини Русі, вчитаної в пам'ятниках. Рівнож перед тим, поки познайомив ся з Погодіном, висказав він ясно свої погляди на руську народність в своїй полеміці проти гадки Могильницького, виложеної в його розвідці про руську мову, в своїй першій історії галицької Русі (*Rys do historii narodu ruskiego w Galicyi i hierarchii cerkiewnej w temże królestwie, zeszyt pierwszy do r. 1340. Львів, 1837*).

Коли Могильницький докладно розрізняє назви „руський“ і „російський“, Зубрицький боронить назви „російський“ — Могильницький зачисляє Нестора до української літератури, Зубрицький твердить, що мова Нестора „є то наріче церковне або староруське, зрозуміле кождому Великоросіянинови, але не кождому Галичанинови“. Вкінці противить ся Зубрицький німецькій назві „ruthenisch“: „що якийсь латинський письменник найперше ужив тої назви, то се ще не доказ, що вона справді тому народови властива“ (*ibid.* стр. 25—6, в увазі). Розуміється, що тут не ходить о саму назву; тут криє ся глибша різниця поглядів, хоч би з огляду на видану Зубрицьким ще перед тим оду Державина „Богъ“. Словом, Зубрицький вже в самім початку своєї діяльності виробив собі зовсім інші погляди на руський патріотизм і руську літературу від тих, якими жив Шашкевич і його товариші. Отже — Зубрицький не завдячує виробленню своїх поглядів на світ Погодінови. Рівнож не Погодін, а обставини зробили його до 1848 р. провідником москвофільської „колонії“. Як ми виділи, різні причини вложили ся на занепад народного напрямку до 1848 р. і ті причини дали спромогу віджити і получить ся антинародним партіям, ті самі умовини і причини склонили до уділу в тій праці Зубрицького. А що він був одним з найбільш освічених людей в тодішній руській інтелігенції, тож зовсім природно, що мусів бути душею умового руху тодішньої галицької Русі. Розуміється, що чоловік тих переконань, що Зубрицький, не міг бути мотором українського руху, лише москвофільського, до якого належав і прихилив ся цілою душею і то силою власних переконань,

а не під впливом москвофільської пропаганди. І зовсім не треба було тої пропаганди ні впливу Погодіна, щоби Зубрицький в тодішніх умовах міг бути „отаманом“ москвофільської кольонії.

Не перечу, що Зубрицький побіч додатної діяльності в напрямі розбудження умового руху на поли історії, впливав і відємно на народну свідомість тодішніх руських письменників і діячів, і по части плодом сього є період літературного москвофільства в письменстві галицької Руси. Правда також, що до української мови відносив ся неприхильно, чого доказом його листи до Погодіна починаючи від 1851 р. („Письма“ 586, 608). Правда вкінці, що бажав, аби російська мова в галицькій Руси запанувала і в школі і в літературі і витревало працював в тім напрямі, покладаючи найбільші надії для зреалізованя своїх бажань в своїй історії „Галицького Княжества“. В листі до Погодіна візнає, що „головною цілю написаня тої історії було познайомлене Галичан з руською історією і з російською мовою“. „Коли ми — каже Зубрицький — розкинемо між народ кілька соток примірників „Історії“, тоді на завсіді утвердимо руський елемент“.

Тому всьому й не гадаю заперечувати. Та рішучо не годжу ся з тим поглядом, немовби Зубрицький лиш завдяки Погодінови був „отаманом“ москвофільської „кольонії“ і нібито виключно або головно його вплив викликав занепад народного напряму до 1848 р., вироблене літературного москвофільства і макаронізму в галицько-руським письменстві. Явища, що є вислідом внутрішніх, зложених причин, не можна пояснити одною внішною причиною москвофільської пропаганди, пропаганди російських панславистів з Погодіном на чолі і видіти головну причину в тім, що, коли й грало тут яку роль, то лише мінімальну і мусить бути зачислене до ряду причин другорядних, та не може вважати ся головною причиною того явища.

Що тикаєть ся додатного або відємного впливу Погодіна на відроджене галицької Руси, певно можна сказати лише то, що причинив ся до розбудження умового руху на поли історичних дослідів, даючи Галичанам товчок до збираня пам'ятників, історичних матеріалів, даючи вказівки до історичних дослідів і т. д. Що-ж тикаєть ся пробудження народної свідомости, то про се задля браку доказів не можна сказати нічого певного; його погляди етнографічні, симпатії до української літератури, письменників, достарчуване книжок і т. д. уважаю за докази не вистарчаючі, щоби на них можна було опирати своє твердження.

Тригорій Злькевич як етнограф.

Написав *Андрій Франко.* ¹⁾

IV.

Тепер подаю ті приповідки, які, що правда, находять ся і в рукописі і в друкованім збірничку, та на жаль значно були позмінювані редактором, Я. Головацким. Для ліпшої орієнтації подаю тут приповідки, записані Злькевичем, латинкою, зазначаючи рівночасно всі зміни та варіанти Головацкого в нотках під текстом гражданкою.

Aby Bõh łaskaw, bude¹⁾ batõh traskaw²⁾).

1) Друк. а. 2) Друк. трясава.

Aby wam siã¹⁾ harbuz ne pokotyw.

1) В друк. „ся“ стоїть по дієслові покотив.

Aby mojã hołowa zdrowa buła¹⁾, to wse harazd bude.

1) В друк. се слово вас.

Andreju, ne bud'¹⁾ swyneju, koły tiã²⁾ lude welyczajut³⁾).

1) Друк. будьте. 2) Друк. вас. 3) Друк. величають.

Ani w studenij wodі siã ne obmyjesz¹⁾).

1) Друк. не умыешься.

Ani śwіaczena¹⁾ woda ne pomoże.

1) Друк. священна.

Ani śwіaczelow wodow¹⁾ siã ne õdchrystysz²⁾).

1) Друк. священною водою. 2) Друк. не вõдхристишься.

A ty¹⁾ Andruszku, jiz²⁾ juszku, a jã budu mjãsce, bo mene dytyna se³⁾).

1) В друк. оба сі слова вас. 2) Друк. будеш ѡв. 3) Друк. дитина се.

Babyna dońka, popowa gospodynĩa a okomoniw kõń — zawsze hładeńkuj¹⁾).

1) Друк. усе гладонькї.

¹⁾ Див. Записки т. СІХ.

Bez syły daremnyj¹⁾ hniw.

1) В друку хибно надаремный.

Bez soli i¹⁾ chliba chuda²⁾ besida.

1) Друк. без. 2) Друк. худая.

Bez sudu, bez prawa kazaw bym ho powisyty¹⁾.

1) В друк. замість чотирьох остатніх слів: пов'ясли.

Bery sobi¹⁾ Petre na rozum.

1) В друку се слово вас.

Byj¹⁾ zabyj na mene²⁾.

1) Рук. Веј. 2) Друк. него.

Bihdaj i¹⁾ pes maw²⁾ swoju chaću.

1) Друк. Бодай и. 2) В друку се слово на жіңці приповідки.

Bida bidu porodyla, a bidu i bis¹⁾ ne woźme.

1) Друк. а бѣди и чорт.

Bida tyj¹⁾ kurci, na kotryj²⁾ jāstruba³⁾ do lowiw⁴⁾ zaprawlajut⁵⁾.

1) Друк. тій. 2) Друк. котрій. 3) Друк. сокола. 4) Друк. на лови. 5) Так було первісно в рукоп., а пізнійше поправлено на wprawlajut.

Bišzyj czołowik hromada niź¹⁾ ran.

1) Друк. як.

Błyższa soroczka¹⁾, nyź²⁾ ridnajā teta³⁾.

1) В друку додано: тѣлу. 2) Друк. як. 3) Друк. тѣтка.

Błysza¹⁾ soroczka tiła²⁾, niź kaftan³⁾.

1) Друк. Ближча. 2) Друк. се слово вас. 3) Друк. як жупан.

Błud miā siā dopytaw¹⁾.

1) Друк. допятався.

Bohato wody do mora¹⁾ ujde²⁾, nim toje siā³⁾ stane.

1) Друк. до моря. 2) Друк. ушлине. 3) Друк. zanim ся то.

Bohato howoryty¹⁾, a nema szczo słuchaty.

1) Друк. говорить.

Bohato dwa hryby na raz¹⁾ w borszcz.

1) Друк. сі два слова вас.

Bohatomu czort dity kołyse, a bidnomu ni niāńka ne chce¹⁾.

1) В друк. друга половина сеї приповідки вас.

Bohacz rydko¹⁾ żyje w harazdi²⁾.

1) Так в ркп., друк. рѣдко. 2) Друк. в гараздѣ жи.

Bohdaj bohatoś¹⁾ wydyl²⁾, a ne maw za szczo kupyty.

1) Друк. Бодай есь богато. 2) Друк. видѣв.

Bohu sława, koły¹⁾ siā dusza napchała.

1) Друк. хвала, що.

Boże daj dobre, a¹⁾ ne dowho czekaty²⁾.

1) Друк. та. 2) Друк. ждати.

Boit siā. szczo by¹⁾ zajać dorohy ne perejszow²⁾.

1) В друк. додано: му. 2) Друк. перебѣв.

Borh umer, zaczekaj ne żyje, chto ne maje hroszyj, naj ne jist' i¹⁾ ne pje.

1) В друк. сі чотири слова вас.

Brechlywuj¹⁾ sobaku daleko²⁾ czuty.

1) Друк. Брехливу. 2) Друк. далше.

Buw wowk w sity i pered sitew¹⁾.

1) Друк. сътью.

Bude dost¹⁾ odnoho²⁾ sonciä na nebi.

1) Друк. „досить“ в скобках. 2) Друк. одного.

Cerkow¹⁾ horyt, a liude ruku hryjut²⁾. Gleichgiltig in Gefahr seyn.

1) Друк. Церква. 2) Так у рип., друк. грѣють.

Cyhańska kobyła try dny biżyt, a deń¹⁾ leżyt.

1) Друк. день бѣжитъ, а три дни.

Chwały mene rote, a ni, to tebe peredere¹⁾.

1) Друк. тя ровдеру.

Chwałyt, jāk by¹⁾ mastyw. — Er lobt, wie schmirte.

1) В друку додано: медом.

Chlib najde¹⁾ rohy i nohy. Der Wohlstand bringt den Menschen zum Schlechten und zum Guten.

1) Друк. мас.

Chłopec¹⁾ jāk żywoje srybro²⁾.

1) Друк. Хлопець. 2) Друк. срьбло.

Chody durniu perciu, szafranu tobi¹⁾ pryczyniu. Der Dumme weiss nicht das Eitle zu beurtheilen.

1) Друк. ти (dat.).

Chot' wywozy ciłyj lis, to wse¹⁾ oden bis. Man soll ihm Tag und Nacht vorpredigen, er bleibt immer ein Tölpel.

1) В друку додано ще: буде.

Chot' ydu w hostynu, to беру chlib w tajstrynu¹⁾.

1) Друк. торбану.

Chot' smerdyt, ale¹⁾ smak maje.

1) Друк. коли.

Chromoho psa borzo¹⁾ dohonyty²⁾ można³⁾.

1) Друк. лехко (!). 2) Друк. здогонити. 3) Друк. вас.

Chto bohato maje¹⁾, to²⁾ burezyt, a chto mało, to³⁾ mowczyt. Der Reiche räsonirt, der Arme schweigt.

1) Друк. мая богацьо. 2) Друк. той.

Chto borsze nasypaw¹⁾, toj borsze i zmołow²⁾. Wer eher angefangen, wird eher endigen.

1) Друк. насипле. 2) Друк. змеле.

Chto w bołoto lize, toho szcze i popchne¹⁾.

1) Друк. й по́пхнутъ.

Chto w bołoto lize, toj siä powaleje¹⁾. Wer Pech angreift, der besudelt sich.

1) Друк. тот ся повалєє.

Chto wysoko litaje, toj nysko¹⁾ śiedaje. Pop. нім.: Je höher das Berg, desto tiefer das Thal.

1) Друк. тот нязко.

Chto ôd strachu umeraje¹⁾, tomu witrom²⁾ zwoniat'. Wer als Hase stirbt, hat keinen Nachruhm.

1) Друк. умер. 2) Друк. бдинами.

Chto w piecu¹⁾ liehaje²⁾, druhow³⁾ ożuchow⁴⁾ (!) dosiâhaje. Wer böses tut, glaubt, daß Andern ebenso handeln.

1) Друк. печи. 2) Друк. лягає. 3) Друк. другого. 4) Друк. ожогом.

Chto dwa zajci¹⁾ honyt, żadnoho ne dohonyt²⁾. Wer zwey Hasen auf ein mahl (sic!) jagt, wird keinen bekommen.

1) Друк. ваяць. 2) Друк. догонить.

Chto dwoch zajciw¹⁾ honyt, żadnoho ne jme²⁾. Wer zwey Dinge zugleich unternimmt, richtet nichts aus.

1) Друк. два ваяць. 2) Друк. не здогонить. Замість сих двох приповідок у другу маємо тільки одну.

Chto dobre¹⁾ jist' i pje, toj w rozum ne tyje²⁾.

1) Друк. богато. 2) В ркп. ся приповідка перечеркнена, мб. тому, що записана два рази.

Chto durnewy wybaczyt¹⁾, sto dni²⁾ ôdpustu³⁾ maje. Wer aus dem Wege geht einem Narren, hat Ablass auf hundert Jahre.

1) Друк. wybачить. 2) Друк. має сто днів. 3) Друк. відпусту.

Chto z¹⁾ psamy perestaje²⁾, nauczyt siâ³⁾ brechaty.

1) Друк. с. 2) Друк. пристає. 3) Друк. навчиться.

Chto liubyt¹⁾ rewne, szalije²⁾ pewne.

1) Друк. любить. 2) Друк. жалє.

Chto maje pszczoły¹⁾, maje mid, a²⁾ chto maje dity, maje³⁾ smrid. Wer Bienen zieht, hat Honig, wer aber Kinder hat, der hat Sorgen.

1) Друк. паську, той. 2) В друку се слово вас. 3) Друк. той має.

Chto maje chlib¹⁾ w torbi, toj zjist' i na horbi.

1) В друку се слово вас.

Chto meszkaje¹⁾ w riâdu, musyt²⁾ daty koliâdu. Wer zur Gemeinde gehört, muß die Gebräuche derselben erfüllen.

1) В друку се слово вас. 2) Друк. мусить.

Chto mowczyt¹⁾, to zloho²⁾ siâ zbude. Wer schweigt, befürchtet keine üble Folgen.

1) Так в ркп., в друку: мовчить. 2) Друк. лиха.

Chto na poczatku¹⁾ wyhrywaje²⁾, to³⁾ na kinci ne maje szczo stawyty.

1) Друк. в разу. 2) Друк. выграв. 3) Друк. той.

Chto na sopilku¹⁾ daw, bude²⁾ na nij hraw, a chto ne daw, ne bude na nij³⁾ hraw. Wer Geld gibt, erhält auch die Ware.

1) Друк. софьку. 2) Друк. той буде. 3) В друку сі два слова вас.

Chto ne zaznaw zła, toj¹⁾ ne bude umity²⁾ szanowaty dobra.

1) В друк. се слово вас. 2) Друк. не вмѣ.

Chto ne maje zbroi¹⁾, naj siâ ne wdaje²⁾ w boi.

1) Друк. зброи. 2) Друк. най не йде.

Chto ne stojit¹⁾ o swōj²⁾ hrisz³⁾, toj i szeleha⁴⁾ ne wart.

1) Друк. не стоить. 2) В друку се слово вас. 3) Друк. грѣшь. 4) Друк. шельога.

Chto ne umije siā mołyty¹⁾, naj ide [na]²⁾ more siā uczyty³⁾.

1) Друк. молитися. 2) Се слово в ркп. вас. 3) Друк. учитися.

Chto ore i¹⁾ sije, toj siā nadije.

1) В друку се слово вас.

Chto perszy¹⁾, toj lutszy²⁾.

1) Так в ркп., в друку: першій. 2) Друк. лѣпшій.

Chto po kładci mudre¹⁾ stupaje, rydko siā w boloti kupaje²⁾. Wer vorsichtig geht, fehlt nie.

1) Друк. мудро. 2) В друку замість сеї другої половини приповідки читаємо: той ся в болотѣ не купає.

Chto potapaje, toj i¹⁾ brytwy siā²⁾ fataje³⁾.

1) Друк. тот ся. 2) В друку се слово вас. 3) Друк. хапає.

Chto protyw Boha, to¹⁾ Bih²⁾ protyw neho³⁾. Der Feind Gottes hat auch Gott zum Gegner.

1) Друк. то и. 2) Друк. Бог. 3) Друк. ньому.

Chto sewyj¹⁾, ne mudry²⁾, ale³⁾ staryj. Пор. Wer grau ist, ist nicht weise, sondern alt.

1) Так у ркп., друк. сивый. 2) Друк. не мудрый. 3) Друк. лишь.

Chto słuzyt¹⁾ z łaski²⁾, w toho³⁾ miszok płaskij.

1) Друк. служить. 2) Друк. з ласки. 3) Друк. того.

Chto staje siā owcew¹⁾, toho wolk²⁾ zjst¹⁾.

1) Друк. вовею. 2) Так в ркп., в друку вовк.

Chtoś siā kwasnoho¹⁾ objiw²⁾, a mene oskoma napala. Jemand hat Böses gemacht, und ich muß büßen.

1) Друк. kwasu. 2) Друк. наїв.

Chto try roky słuzyw u dwori¹⁾, try u popa²⁾, a try u żyda³⁾ — to ne wart bilsze, aby ho⁴⁾ powisyty.

1) Друк. у панів. 2) Сі три слова в друку вас. 3) Друк. у Жидів. 4) В друку замість сих шістьох слів: того бы лишь.

Chto chlib nosyt¹⁾, nikoho²⁾ ne prosyt. Пор. нім. Wer Brod im Sack hat, braucht nicht zu betteln.

1) Друк. носить. 2) Друк. той їсти.

Chto chce zbyraty¹⁾, musty²⁾ dobroje³⁾ zasijaty. Wer will reichlich ernten, muß einen guten Saamen anbauen.

1) Друк. зберати. 2) Друк. мусить. 3) Друк. добре.

Chto chce pytlowaty¹⁾, toj²⁾ musyt czekaty³⁾. Das Bessere kostet Zeit und Mühe.

1) Друк. пытловати. 2) Друк. вас. 3) Друк. мусить зачекати, а хто нараз, буде зараз. (Додаток Голов.).

Chto szklännej¹⁾ (sic!) dach²⁾ maje, naj na czuzyj³⁾ kamenem ne kiedaje⁴⁾. Пор. Wer ein gläsernes Dach hat, der werfe nicht mit dem Steine auf fremdes.

1) Так у рип., в друку селяний. 2) В друку хибно: дух, що не дає ясного значіння, як бачимо із цитованого мною висше поясненя до сеї приповідки. Пор. Етнографічний Збірник, т. XXVII, ст. 109. 3) В друку хибно: на чужого. 4) Друк. ягдає.

Chuda chudoba ne¹⁾ swoho chowaniã. Пор. Unter fremden Aufsucht mäset man das Vieh nicht.

1) В друку се слово, хоча конечне, вас.

Chudyj peš ne stykaje¹⁾ siã, tilko²⁾ sytyj.

1) Друк. сказится. 2) Друк. ино.

Czekaje¹⁾, jãk kaniã na doszcz. Er wartet sehnsuchtsvoll auf das Seinige.

1) Друк. Чигає.

Czem dalij¹⁾ w lis, tym bilsze drew²⁾.

1) Друк. Чим дальше. 2) Друк. дров.

Czerez twoji¹⁾ teliãta i²⁾ w horod ne možu³⁾ siã podywyty⁴⁾. Spricht falsch. Stellt sich unschuldig und hegt böse Gedanken.

1) Друк. бабиніи. 2) Друк. вас. 3) Друк. не можь. 4) Друк. подивитися.

Czy¹⁾ wydysz, czy¹⁾ ne wydysz, to mołczy²⁾. Höre viel, rede weniger.

1) Друк. Цы, цы. 2) Очевидно польовіам, у друку: мовчи.

Czym byk nawyk, toho¹⁾ i rewе. Пор. нім. Gewohnheit ist die zweite Natur.

1) Друк. тым.

Czy¹⁾ siã wraczymy, czy¹⁾ ne wraczymy, naj siã²⁾ zobaczymy.

1) Друк. Цы, цы. 2) Друк. нехай ся хоть.

Czyja¹⁾ dusza czosnyku²⁾ ne jiła, to i smerdity ne bude³⁾.

1) Друк. Чія. 2) Друк. часнику. 3) В друку замість другої половини приказки: не буде смердѣла.

Czoho by ślipuj¹⁾ chtiwi²⁾, kołyby³⁾ plit wydiw?

1) Друк. слѣпачище. 2) Друк. хотѣв. 3) Друк. кобы.

Czoho oko¹⁾ ne wydyt²⁾, toho serciu ne žal.

1) Друк. очи. 2) Друк. видять.

Czoho ślipuj płacze? — Bo steżky ne wydyt¹⁾.

1) Друк. не баче.

Czołowik tilko¹⁾ raz dasť siã z rozumu zwesty. Der Kluge läßt sich nur einmahl betrügen.

1) Друк. хибно: не дастся лише.

Czołowik jak¹⁾ bańka na wodi. Das Leben des Menschen gleicht einer Wasserblase.

1) Друк. Ч. на свѣтъ, як.

Czomu ditko¹⁾ mudryj? — Bo staryj.

1) Друк. чорт.

Czużyji¹⁾ ruku ľehki²⁾, ale³⁾ ne pożyteczni. Jeder sorgt für sich, aber nicht für einen Anderen.

1) Друк. Чужї. 2) Друк. лежкіи (sic!). 3) Друк. та.

Czużymy rukamy dobre¹⁾ ohoń braty.

1) Друк. тилько.

Czużych bohiw szukaje, a swoich w domu¹⁾ maje.

1) Друк. дома.

Daw Bih duszu jāk w hruszu, woliw w¹⁾ kozu, to by mołoko²⁾ dawala³⁾. Ein Mensch ohne Geist taugt zu nichts.

1) В друку се слово вас. 2) Друк. молока. 3) Друк. дала.

Daw jomu¹⁾ bobu²⁾ zjisty. Er hat ihm eingepfeffert.

1) Друк. му. 2) Друк. додано: валъзного.

Daj, didu¹⁾, pałyciu, a tebe naj psy zjidiāt'. Pop. Jemandem die Waffe geben und sich der Gefahr aussetzen.

1) Друк. старче.

Daj komu žinku, a sam truby w krużiwku¹⁾. Gib Jemandem Brod und selbst leide Noth.

1) Друк. кужъвку.

Daj myni¹⁾, Boże, takij²⁾ rozum s peredu³⁾, jāk Rusyn maje s zadu⁴⁾.

1) Друк. мешъ. 2) Друк. той. 3) Друк. на перед 4) Друк. що Русини на послѣд.

Daj tobi¹⁾ Boże tilko hadky, abyś o mni zabu²⁾.

1) Друк. ти. 2) Так рип., друк. забув.

Daremno¹⁾ s suchoji kiernyci²⁾ wodu braty.

1) Друк. дармо. 2) Друк. кирницъ.

Darmo suszysz mōzh¹⁾, neboże, krupa jahłow²⁾ byt[y]³⁾ ne może. Umsonst ist deine Bemühung.

1) Друк. голову. 2) Друк. пшевом. 3) Друк. бути.

Dwom panam trudno¹⁾ służyty.

1) Друк. тяжно.

De Bih sobi¹⁾ cerkow stawyt²⁾, tam zaraz sobi³⁾ dit'ko i⁴⁾ korszmu.

1) Друк. се слово вас. 2) Друк. ставить. 3) В друку сі два слова вас. 4) Друк. вас.

De wełyka¹⁾ rada, tam ridkiej²⁾ borszcz.

1) Друк. великая. 2) Друк. рѣдкій.

De wse hostyna, tam hołod ne dałeko¹⁾.

1) Друк. не далекий.

De ditko¹⁾ ne może²⁾, tam babu poszle.

1) Друк. чорт сам. 2) Друк. зможе.

De dit'ko¹⁾ ne posijāw²⁾, tam siā baba wrodyt³⁾. Wo der Teuffel nicht gesāet hat, dort kommt seine Mutter auf.

1) Друк. дѣдько. 2) Друк. посѣя. 3) Друк. вродить.

De dobre puwo, ne treba¹⁾ wichy. Wo gutes Bier ist, braucht man keinen Schild.

1) Друк. не треба й.

De kum, a¹⁾ de korowaj.

1) В друку вас.

De nema łyciä, tam nema wstydu¹⁾.

1) Друк. встыда.

Dere koza łozu, a chłop kozu, a chłopa¹⁾ pan, a pana jurysta, a jury-
stu²⁾ trysta. Jeder hat seinen Wurm, der ihn naget.

1) Друк. додано: Жяд, а Жяда. 2) Друк. юриста.

De rozumu ne staje, tam syły dobuwaj¹⁾. Wo der Verstand fählt,
dort strenge die Kraft an.

1) Друк. добуває.

De-ś ne daw hrosza, ne wtykaj¹⁾ nosa. Menge dich nicht in fremde
Geschäfte.

1) Друк. там не пхай.

De-ś ne posijaw¹⁾, to win²⁾ tam zijde. Er muß überall seyn.

1) Друк. Де го не посѣєшь. 2) В друк. ті два слова вас.

De siä dwom waryt¹⁾, tam siä i²⁾ tretiuj pożywyt³⁾.

1) Друк. варить. 2) Сі три слова в друк. вас. 3) Друк. поживить.

De siä toj chlib podiw¹⁾, szczo-śmy²⁾ wczera³⁾ zjily.

1) Друк. дѣвся. 2) Друк. що-сьмо. 3) Друк. вчора.

Desiät' raz¹⁾ mir, a raz utny. Überlege paar Mahl, bis du etwas un-
ternimmst.

1) Друк. разов.

De tebe¹⁾ prosiät', ne wczaszczaj, a²⁾ de ne prosiät', ne buwaj.

1) Друк. тя. 2) В друку вас.

De tonko¹⁾, tam siä rwe. Der Arme verliert das Brot aus dem Bettel-
sacke.

1) Друк. тонше.

De szczastie ustało¹⁾, tam i przyatelj²⁾ mało.

1) Друк. ушло. 2) Друк. и приятель.

Dytyna szczo¹⁾ postupył²⁾, to łupyt³⁾.

1) Друк. що ся. 2) Друк. поступить. 3) Друк. лупить.

Didu, seło horyt! Jä torbu беру i dali¹⁾ idu. Ein Bettler in seinem
Gewande ist gleichgültig bey seinem Brande.

1) Друк. на друге.

Dit'ko¹⁾ ho tut²⁾ prynisł³⁾.

1) Друк. Дѣдько. 2) Друк. сюда. 3) Друк. принѣс.

Dla¹⁾ kompaniji dał siä²⁾ Cyhan powisyty.

1) Друк. При... 2) Друк. дався.

Dme siä, jāk lehkje na wodi¹⁾. Er bläht sich, wie ein Frosch im
Wasser.

1) Друк. в борщи.

Dneś myni, a¹⁾ zawtra tobi.

1) Друк. мейѣ, завтра.

Dobra wola stojit¹⁾ za uczynok.

1) Друк. стане.

Dobra¹⁾ gospodyni²⁾, koły je³⁾ w sudyni. Es ist keine Kunst eine gute Wirthin zu seyn, wenn in der Kammer alles im Vorrathe liegt.

1) Друк. Добре. 2) Друк. господи́нѣ (dat.). 3) Друк. є повно.

Dobre howoryty, koły¹⁾ ne bołyt²⁾. Dem ist leicht zu reden, wem es nicht wehe tut.

1) Друк. кого. 2) Друк. болять.

Dobre psowy i¹⁾ mucha. Dem Hunde ist auch eine Mücke gut, wenn er hungrig ist.

1) Друк. Добро псу.

Dobre siä pestyty¹⁾, koły²⁾ je de siä zmistyty³⁾.

1) В рукоп. хибно: pustyty. 2) Друк. коли ся. 3) В рукоп. zmistyty.

Dobre toho straszty, szczo¹⁾ siä bojit²⁾. Einen Furchtsamen ist leicht zu schrecken.

1) Друк. жа. 2) Друк. боить.

Dobre szelity¹⁾, koły prystupaje. Wenn es gut geht, so artet man aus.

1) Друк. дурѣти.

Dobryji¹⁾ dity winec²⁾, a złyji³⁾ koniec⁴⁾.

1) Друк. Добрий. 2) Друк. вѣнецъ. 3) Друк. лихія. 4) Друк. конецъ.

Dobryj pes lutszyj, niż¹⁾ złyj czołowik.

1) Друк. лучший, як.

Dobroje¹⁾ nykoły²⁾ siä ne sprykryt³⁾.

1) Друк. Добре. 2) Друк. вѣколи. 3) Друк. не унучитя.

Do hotowoho chliba najde¹⁾ siä hubu²⁾.

1) Друк. знайде. 2) Друк. губа.

Domowoho złodija nykoły siä ne ustereżesz¹⁾. Vor einem Hausdiebe hilft das Verschließen nicht.

1) В друк. замість чотирьох останніх слів: вѣжто не встереже.

Do oruża, do chliba i¹⁾ noża!

1) Друк. та до.

Dopoty¹⁾ zban²⁾ wodu nosyt³⁾, dopoky⁴⁾ siä ucho ne urwe.

1) В рукоп. Dopoty; в друку: Доси. 2) Друк. збанок. 3) Друк. носить. 4) Друк. доля му.

Do sity pade¹⁾, chto z durnem²⁾ krade.

1) Друк. впаде. 2) Друк. з дурным.

Dureń psowy oszy promyw¹⁾. Nur der Dumme reið dem Hunde die Augen aus.

1) Рѣп. promył; друк. псує.

Durnewy zawsze¹⁾ wicznaĵä pamjät²⁾. Der Dumme und der Todte sind Brüder.

1) Друк. вас.

Durnewy i Böh¹⁾ siä ne protywyt²⁾.

1) Друк. хибно: Bôr. 2) Друк. противитя.

Durne¹⁾ daje, a rozumne²⁾ bere.

1) Друк. Дурный. 2) Друк. разумный.

Durnyj¹⁾ i w Kijowi²⁾ ne kupyт rozumu. Ein Narr bleibt überall ein Narr.

1) В рян. Durnej. 2) Так у рян., у друку: Кієвъ.

Durnyj nosyt serce na jazyци, a mudryj derzyт ho¹⁾ w serciu²⁾.

1) В друку оба слова вас. 2) Друк. в серци.

Gazda¹⁾ ciłoju hubow²⁾. Ein Wirth im ganzen Sinne.

1) Друк. Гава. 2) Друк. губою.

Hadynu maje za pazuchow¹⁾ — ne wir²⁾.

1) Друк. за пазухою. 2) Друк. оба сі слова вас.

Hadka za morem¹⁾, a smert' za pęczamy.

1) Друк. за горами.

Narazdowy ne chce, a bidī¹⁾ musyt.

1) В друк. хибно: бѣду.

Hej hej! tu ne w¹⁾ doma, de²⁾ macnu, to sołoma!

1) Друк. та не. 2) Друк. куда.

Hyrkij¹⁾ świt, tato y mama oslip, a dity na²⁾ pomacky chodiat³⁾.

1) В рян. поправлено на: Hōrkij. 2) В друку се слово вас. 3) В друк. ходять.

Hōst¹⁾ dnie perszoho²⁾ jāk³⁾ zloto⁴⁾, druhoго jāk⁵⁾ srybro⁶⁾, a⁶⁾ tre-toho jāk³⁾ mid', a czetwertoho i⁷⁾ do domu jid'.

1) В рукописі було первісно: Hyst'. 2) Друк. Гість. 3) Друк. першого дня. 4) Друк. вас. 5) Друк. золото. 6) Друк. срібло. 7) Друк. вас.

Hōst¹⁾ ne proszenyj ne barzo²⁾ buwaje tuczenyj.

1) В рян. було первісно Hyst'. 2) В друку дуже.

Hłuchoho i¹⁾ nimoho prawdy²⁾ siā³⁾ ne dopytajesz.

1) В друк. а. 2) Друк. справи 3) В друку сей замінення по дієслові.

Hłuchoho siā pytaj¹⁾, a win siā Bohu mołyt²⁾.

1) Друк. пытайся. 2) Друк. молится.

Hłań w¹⁾ sebe, bude s tebe.

1) Друк. на.

Howory Hryciu¹⁾. Er spricht immer das Seinige.

1) В друку додано: богородицю.

Howoryła nebiżeczka¹⁾ do samoji smerty, a jāk умерла, to nohy do hory²⁾ zaderła.

1) Друк. неббжченка. 2) Друк. оба слова вас.

Howory Petre z chwostom¹⁾. Цікава німецька паралеля: Kannst so Etwas einem deines gleichen sagen (Volkssage), спеціально тому, що як показує слово в скобках, повстала вона на основі народного оповідання.

1) Друк. с фостом.

Hołuj siā¹⁾ rozboju ne bojit²⁾.

1) В друку „ся“ стоить по „боит“. 2) В друк. додано: мокрый дощу не лякається.

Hołowa od¹⁾ kłopotu tryszczyt²⁾, a bidi siā chce wesile³⁾.

1) Друк. вѣд. 2) Друк. трещить. 3) Друга половина приповідки в друку вас.

Hołowow muru¹⁾ ne probjesz.

1) Друк. стѣны.

Hołodnyj u kijã siã ne bojit¹⁾.

1) Друк. не боится.

Hołodnych i mucha skołotył (powadył¹⁾).

1) В друку тільки вар. повадить. Пор. нім. Die Hungrigen kann auch eine Fliege erzürnen.

Hołodnomu zawsze¹⁾ połodne.

1) Друк. завжди.

Hołodnomu, koźde jidło¹⁾ dobre jomu²⁾.

1) Друк. кожда страва. 2) І в ркп. і в друку се слово злишне. Пор. нім. Dem Hungrigen schmeckt jede Speise gut.

Horiłka¹⁾ ne diwka, a maczucha ne mama²⁾.

1) Друк. Горівка. 2) Друк. мати.

Hornec¹⁾ kołłowy dohaniãje, a obydwã²⁾ mutniji³⁾. Ein Narr lacht den Anderen aus und ist selbst dumm.

1) Друк. Горнець. 2) Друк. оба. 3) Друк. смольніи.

Horochoł o ścinu¹⁾ kydaje.

1) Друк. Горох на стѣну.

Hradu, tuczu ujszoł¹⁾, a złych ruk ne ujszoł¹⁾.

1) В друку хибно: увійшов.

Hrych łyczkom¹⁾ zawjazaty²⁾ i pöd stół schowaty. Пор. Es ist Sünde, so was unterm Tische zu halten.

1) Друк. не лычком. 2) Друк. вязати.

Huku puku za talar, a roboty¹⁾ za szostak. Viel Geschrey, wenig Arbeit.

1) В друку хибно: чоботы.

Hulaj dusza w tili, poky¹⁾ koszty cili²⁾.

1) Друк. коли. 2) Друк. в цѣль.

Jãka spowid¹⁾, takie rozhriszenyje²⁾.

1) Друк. исповѣдь. 2) Друк. розгрѣшеньє.

Jãk by wtiew¹⁾.

1) Друк. втяв.

Jãk by szło o hołowu¹⁾.

1) Друк. о г. йшло.

Jãk bida, to do Żyda, a¹⁾ myne bida, naj dit'ko²⁾ wozme³⁾ Żyda.

1) Друк. а як. 2) Друк. дѣдько. 3) Друк. бере.

Jãk budiesz panom, to wse budiesz maw¹⁾ darom.

1) Друк. брав.

Jãk w pekło (wodu¹⁾) kienuw²⁾.

1) В друку сей вар. вас. 2) В друку повнїйше: кинув, так загинув.

Jãk dobra hodyna, najde siã i¹⁾ rodyna.

1) Друк. то знайдеться.

Jãk dudy nastrojãł, tak ony¹⁾ hrajut²⁾.

1) Друк. дуды. 2) Друк. и грають.

Jäkie derewo, takyj klyn, jakyj otec¹⁾, takyj syn.

1) Друк. який батько.

Jäkie jichało, takie j najszło¹⁾.

1) Друк. здыбало.

Jäkziej bis¹⁾ peczenyj, takiej i²⁾ warenyj.

1) Друк. Який дѣдько. 2) Друк. такий и.

Jäkie czestowanie¹⁾, takie diekowanie²⁾.

1) Друк. частованье. 2) Друк. дякованье.

Jäk zbiże¹⁾ w oborozi, to nadijã w Bozi.

1) Друк. жито.

Jäk zyzwaw¹⁾, tak zyzwaw¹⁾, aby szczo daw.

1) Друк. звав.

Jäk¹⁾ z rozumnym howoru²⁾, to i sam³⁾ siã rozumu naberu; a jäk⁴⁾ z durnem⁵⁾ howoru⁶⁾, to i swõj straczu⁷⁾.

1) Друк. Коли. 2) Друк. говорю. 3) Друк. сі два слова вас. 4) Друк. сли.

5) Друк. з дурным. 6) В друк. се слово вас. 7) Друк. згублю.

Jakuj dit'ko¹⁾ Chymka, taka jeho žynka²⁾.

1) Друк. Який дѣдько. 2) Друк. жінка.

Jäk ne dasy s proźby, dasz¹⁾ s prynuky, a czoho proźba ne dokaże, to dokażut²⁾ buky.

1) Друк. то даси. 2) Друк. докажуть.

Jäk ne peredresz¹⁾ oczu, to peredresz¹⁾ moszonku.

1) Друк. прѣдрешь.

Jäk ohniu siã stereże¹⁾.

1) Друк. стережеся.

Jäk pryjszło¹⁾, tak piszło²⁾.

1) Друк. прийшло. 2) Друк. ся ровійшло.

Jäk świt nastaw, to põr¹⁾ ne swystaw.

1) Друк. рак. Се очевидно поправка Головацного і то в клерикальнім дусі.

Jäk siã napuw¹⁾, to siã do kiernyci pęczyma²⁾ obernuw³⁾.

1) Друк. напився. 2) Друк. задом. 3) Друк. обернувся.

Jiw by kõt rybu, ale¹⁾ w wodu ne chce.

1) Друк. а.

I w¹⁾ doma mene ne łysziej²⁾, i s sobow³⁾ ne bery⁴⁾.

1) Друк. вас. 2) Друк. лиши. 3) Додано потім: мя. 4) В рип. хибно: бере.

I w pohodu czasom perun¹⁾ udaryt²⁾.

1) Друк. грѣм. 2) Друк. ударить.

I w¹⁾ syna hyrka hostyna²⁾, a w dońkie³⁾ prybude bidońkie⁴⁾.

1) Друк. И у. 2) Друк. гѣрка година. 3) Друк. у доньки. 4) Друк. бѣдоньки.

I w starij peczy dit'ko¹⁾ pałyt²⁾. Das Alter schützt nicht vor Thorheit.

1) Друк. дѣдько. 2) Друк. топить.

Ide¹⁾ swoim²⁾ dworom. Auf seiner eigener Fuß leben.

1) Друк. Иде с. 2) Друк. своим.

Jid' kobyła, chot' jeś tre¹⁾ dny niczoho²⁾ ne jiła.

1) Так в рип., друк. три. 2) Друк. вас.

Jist'¹⁾ pes psa, koły barana nema²⁾.

1) Друк. Зъсть. 2) В друку оба слова переставлені.

I kwasne jăbłuko¹⁾ robak²⁾ hryze.

1) Друк. kwasницю. 2) Друк. хробак.

I pered moimy woroty¹⁾ sonce zaswitaje.

1) Друк. нашими воротами колись.

I ryba ne płyne protyw¹⁾ bystroji wody²⁾.

1) В ркп. хлябно: prostow. 2) В ркп. bystroj wody, а в друк. быстрый водъ.

Ichała Chyma z Jerusałyma, wōzok tyrkocze¹⁾, Chyma siă rehoczce²⁾.

Den Dummen bringt alles zum Lachen.

1) Друк. скрегоче. 2) Ркп. ryhocze.

I chołodno i hołodno¹⁾ i do domu daleko.

1) Друк. И голодно и холодно.

I czortowy treba czasom swiczu¹⁾ zapalyty²⁾.

1) Друк. свѣчку. 2) В ркп. додано варіант „поставити“ в скобках.

I jă siă nauczu¹⁾ po semōj dytyni²⁾ diwoczty. Ich werde auch nach dem Schaden klug.

1) Друк. научуся. 2) Друк. дитинѣ.

Każe dytyna, że¹⁾ byta, ale ne każe²⁾, za szczo.

1) Друк. цо. 2) Друк. скаже.

Kazaw pan, musiw¹⁾ sam.

1) Друк. та зробив.

Kujow¹⁾ ne razem²⁾ zbudowanyj.

1) Друк. Къевъ. 2) Друк. вѣд раву.

Kōlko wosku, tilko i świczky taj ładanu¹⁾.

1) Друк. сі два слова вас.

Kōń znaje, de ho¹⁾ sidło dolihaje.

1) Друк. як му.

Kōt łownyj, chłop mownyj to siă wsiudy pożywiat¹⁾.

1) В друку зам. чотирьох останніх слів: всюда поживится.

Kłyn kłynom tilko można wybyty¹⁾.

1) Друк. зам. сих трьох слів: выбивають.

Koby mniă¹⁾ hryz²⁾ czobit, to by myni³⁾ ne žal, a to chodak, taj szcze ne tak.

1) Друк. мя. 2) Ркп. hryżł. 3) Друк. вас.

Koby¹⁾ ne huba, buła by²⁾ szuba. Müßte man nicht auf Nahrung ausgeben, so hätte man schöne Kleider.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. додано: золотая.

Koby¹⁾ ne žynka²⁾, ne dity, to by dobre³⁾ w korezmi sydity.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. сі два слова вас. 3) Друк. лишебы.

Koby¹⁾ pes ne buw²⁾ siw³⁾, to by buw⁴⁾ zajăciă złowyw.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. вас. 3) Друк. сидѣв. 4) Друк. тоб.

Koby¹⁾ swyniă rohy mała, to by wsiu czeredu²⁾ wykołōła.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. все бы люде.

Kowal kleple, poky¹⁾ teple.

1) Друк. докн.

Koho siä wczeryt bida¹⁾ z ranku, toho deržyt siä až do poranku²⁾.

1) В друк. оба слова переставлено. 2) Друк. останку.

Koho szczastiä¹⁾ zhubyty chce, rozum mu²⁾ widbere.

1) Друк. щастья. 2) Друк. тому перше р.

Koždyj maje swoho mula, szczo¹⁾ ho hryze.

1) Друк. моля, же.

Koły hroszi howoriat, druhi¹⁾ musiät huby stułyty²⁾.

1) Друк. говорить, то всѣ. 2) Друк. мусять г. постулювати.

Koły diwei schodyt na wini¹⁾, to zbabije.

1) Друк. хибно: на вѣнцѣ.

Koły na medwedia upade mała hałuż, to rewe¹⁾, a jak wełyka, to mowczyt²⁾.

1) Друк. бурчить. 2) Друк. мовчить.

Koły¹⁾ ne w ład, to²⁾ z swoim nazad.

1) Друк. Коли мов. 2) Друк. то я.

Koły¹⁾ swyniä w bołoti, to mowyt, że²⁾ krasna.

1) В друкy додано в скобках „шановавши соньньо св., образы св. и людей добрых“. 2) Друк. що.

Koły siä wstydaiesz¹⁾, nakryj siä²⁾ reszetom.

1) Друк. стыдаешься. 2) В друкy вас., а в натомись: решетом голову.

Koły siä zaszynaje zwada, to¹⁾ ne pomoże dobra²⁾ rada.

1) Друк. вас. 2) Друк. и.

Koły siä syroti ženyty, to¹⁾ nōcz małaja²⁾.

1) Друк. тогдѣ. 2) Друк. маленька.

Koły-ś w swobodі, myśl¹⁾ o pryhodi.

1) Друк. гадай.

Koły trwoha¹⁾, to do Boha, a jāk²⁾ po trwozi¹⁾, zabuw³⁾ o Bozi.

1) Друк. тревога, тревожь. 2) Друк. вас. 3) Друк. забуде.

Koły¹⁾ umre dytyna, to mała dołyna²⁾, a jāk umre³⁾ mama, to wełyka jäma.

1) Друк. Як. 2) Друк. щербина. 3) Друк. тато або...

Komu¹⁾ Bōh hodyt²⁾, tomu i ohoñ³⁾ horyt⁴⁾.

1) Друк. Коли. 2) Друк. годить. 3) Друк. то й вогонь. 4) Друк. горить.

Komu szczastiä raczyt¹⁾, to²⁾ i na kijowi³⁾ wyplyne.

1) Друк. щастья рачать. 2) Друк. той (ille). 3) Друк. вірнійше: кієвъ = кію.

Korowu trymaje, a¹⁾ druhyj mołoko jist²⁾.

1) Друк. а хто. 2) Друк. вѣдає.

Kotora¹⁾ korowa bohato rewe, to²⁾ mało mołoka daje.

1) Друк. Котра. 2) Друк. тота.

Krapla cziesta¹⁾ doszczu kamiñ podirawyt²⁾.

1) Друк. Часта крапля. 2) Друк. подѣравить.

Krasne¹⁾ pire na wudwodi, aļe²⁾ sam smerdiäczyj³⁾.

1) Друк. Красноє. 2) Друк. на вудвудѣ, али. 3) Друк. смердить.

Krasnosty¹⁾ na tareły ne krajut²⁾.

1) Друк. Красы. 2) Друк. крають.

Kruty ne werty, ta¹⁾ treba wmerty.

1) Друк. Куда крути, туда верти, таки.

Krutyt siä, jäk posołenij pyskir¹⁾.

1) Друк. вьюн.

Kuda ihła¹⁾, tuda i nytka.

1) Друк. голка.

Kuda pizow¹⁾ Łeś, to wsiuda²⁾ uweś.

1) Друк. по́де. 2) Друк. всюды.

Kudy¹⁾ za hrósz tanciowaty²⁾.

1) Друк. Куда ему. 2) Друк. танцювати.

Kum ne swyniä¹⁾, aby ciłe²⁾ jäjce w borszczy zjiw.

1) В друк. додано в скобках: простяты ми се слово. 2) Друк. вас.

Kurwi pluj w łyce¹⁾, a²⁾ ona³⁾ każe, szczo doszcz ide.

1) Друк. в очи. 2) Друк. вас. 3) Друк. вона.

Kurka zbóże rehrebuje¹⁾, a w smitju zerna szukaje.

1) Друк. розгребает.

Kuchti ne¹⁾ do patyny. Поп. Der Kuchjunge ist nicht zum Küssen der Patina.

1) Друк. Куда кухтѣ.

Linywyj¹⁾ i²⁾ w swojej chati zmokne.

1) В рип. Linewy. 2) В друк. вас.

Liubimo siä jäk bratja, a torhujmo siä¹⁾ jäk Żydy.

1) Друк. рахуймося.

Łaska pańska¹⁾ do poroha.

1) Друк. Панська ласка.

Łastówki wylitajut¹⁾, wesnu obwiszczajut²⁾.

1) Друк. вилітають. 2) Друк. погоду обвіщають.

Łyży¹⁾ meni huby, koły hyrki, a koły²⁾ sołodki, to jä³⁾ sam sobi³⁾ obłyžu⁴⁾.

1) В рукоп. Łyże. 2) Друк. а сли. 3) Друк. вас. 4) Друк. злижу.

Łysa złowyl¹⁾. Er hat den Rock verbrannt.

1) Друк. зловити.

Łycha¹⁾ iskra wse pole spałyła i sama zhasła.

1) Друк. зла.

Łychyj peredobidok najłutszyj¹⁾ obid popsuje.

1) Друк. и најлѣпшиј.

Łowyl¹⁾ wowk, a dali²⁾ i wowka złowiat³⁾.

1) Друк. „Ловив“, яке повторено також по „вовк“. 2) Друк. колись.

Łutsza w domu¹⁾ horoch-kapusta, nyż na wójni kurka łusta.

1) Друк. Лутшій дома.

Łutsze dneś worobec¹⁾, jäk zawtra hołubec²⁾.

1) Друк. Лутшій нынѣ горобець. 2) Друк. голубець.

Łutszyj funt¹⁾ złota²⁾, niż cetnar³⁾ ołowa. Die Tugend ist besser ohne Ehre, als Ehre ohne Tugend.

1) Друк. Лутше оло. 2) Друк. золота. 3) Друк. камѣнь.

Łuczsza¹⁾ odna świczka pered sobow, niż²⁾ za sobow. Es ist besser, wenn das Licht vor mir brennt, als hinter mir.

1) Друк. Лутша. 2) Друк. додано: двѣ.

Łuczsze hoduwaty, niż¹⁾ pomunaty.

1) Друк. Лутше годовати, як.

Majet siã¹⁾, jãk horoch pry dorozii²⁾.

1) Друк. Маюся. 2) Гол. додав: хто йде, то скубе.

Muży¹⁾ dwoma²⁾ sokiera³⁾ zhynula⁴⁾.

1) Так в ркп., друк. Меже. 2) В друку дод. „своими“. 3) Друк. сокира. 4) В ркп. zhenula.

Mynuly tyi roky, szczo rozperały¹⁾ boky.

1) Друк. росперались.

Mysły w nebi, a nohy w popeli¹⁾. Er hat hohe Gedanken und kleines Vermögen.

1) Друк. в постели.

Mysły do wójtã¹⁾ ne pozywajut. Gedanken sind zollfrey.

1) Друк. до суду.

Mizynyj¹⁾ pałeć mi²⁾ toje³⁾ powiw.

1) В ркп. хибно: Nuzyni; друк. Мѣзиний. 2) Друк. менѣ. 3) Друк. того.

Mińba tólko¹⁾ odnomu służyt²⁾.

1) Друк. вас. 2) Друк. панув.

Mowczynka¹⁾ ne puszyt i²⁾ hołowky³⁾ ne suszyt.

1) Друк. Мовчанка. 2) Друк. вас. 3) Друк. головонык.

Mudra hołowa ne dbaje na złyji¹⁾ słowa.

1) Друк. лихія.

Muż i¹⁾ żona, to odna²⁾ sotona.

1) Друк. а. 2) Друк. една.

Mjãsom siã chwałyt¹⁾, a²⁾ juszky ne jiw.

1) Друк. хвалитя. 2) Друк. а він и.

Nawczu jã tebe w piãtnyciu¹⁾ kieszku²⁾ jisty.

1) Друк. середу. 2) Друк. кишку.

Na hniw nema likarstwa¹⁾.

1) Друк. лѣкѣв.

Nadijãw siã did na obid, lih spaty ne jiwszy¹⁾.

1) Друк. та без вечери лѣг спати.

Nadijã siã w kut skryła¹⁾.

1) Друк. скривлася.

Na druhoho prytmowa, a na sebe¹⁾ ani słowa.

1) Друк. о собѣ.

Na złodijowy¹⁾ szapka horyt²⁾.

1) Друк. злодѣю. 2) Друк. горить.

Naj¹⁾ bude hreczka, aby ne buła supereczka²⁾. Es soll bey deinem bleiben, um den Streit auszuweichen.

1) Друк. Нежай. 2) Друк. най не буде суперечка.

Naj i¹⁾ ślipuj kamiń u wodu kune²⁾, to i wydiuszczysz ne najde.

1) Друк. вас. 2) Друк. верже.

Najlutsze siã sweju piedoju¹⁾ miryty.

1) Друк. своєю пядью.

Najluczsza spółka: muž i¹⁾ żynka.

1) Друк. чоловік та.

Naj siã toho ne zabahaje¹⁾, szczo siã chaty ne trymaje²⁾.

1) Друк. бажить. 2) Друк. держить.

Najszoł cerkow¹⁾ Bohu siã mołyty²⁾.

1) Друк. Знайшов церковцю. 2) Друк. молитися.

Na ledi¹⁾ nichto²⁾ chatu ne stawyt³⁾.

1) Друк. ledu. 2) Друк. не дурный. 3) Друк. ставить.

Na Łuky¹⁾ nema chliba ni²⁾ muky.

1) Друк. святого Л. 2) Друк. анѣ.

Napast' na hładki (sic!) dorozi najde¹⁾.

1) Друк. вдыбле.

Na Podolu chlib na¹⁾ kilu i²⁾ kowbasamy płoty horodzeni³⁾.

1) Друк. по. 2) Друк. а. 3) Друк. плѣт гороженный.

Na psa wroki¹⁾ na kota zawalki²⁾.

1) Друк. уроки. 2) Друк. помysl.

Na swoji¹⁾ ruki najdu wsiuda muki.

1) Друк. мои.

Na smert' nema lików¹⁾.

1) Друк. вѣдьа.

Nastawyo siã psowy¹⁾ w zuby.

1) Друк. вовкови.

Na stare smitiã¹⁾ siã wertaje²⁾.

1) Друк. смѣтьа. 2) Друк. вертайся.

Na tobi¹⁾, synu, raka, nabuchaj siã taj mowczy²⁾.

1) Друк. ти. 2) Друк. та молоти.

Na toje kowal kliszczy trymaje¹⁾, szczo by jęho w ruki ne pekło.

1) Друк. держить.

Natiãhajem siã, jãk wołk¹⁾ do roboty.

1) Друк. пес.

Na czyjim wozi jidesz, toho piśni¹⁾ spiwaj.

1) Друк. пісеньку.

Na szczastiã¹⁾ wsiliakie²⁾ maj serce odnacie³⁾.

1) Друк. щастье. 2) Друк. вшелякє cursiv. 3) Друк. еднакє.

Na szczo swyni perel?¹⁾

1) Друк. монисто.

Ne bery¹⁾ psa za chwōst, bo tiã wkusyt²⁾.

1) Друк. тягни. 2) Друк. вкусить.

Ne byty kuma, ne pyty¹⁾ pywa.

1) В друк. доповнено: з ним; в ркп. хибно буѣу.

Ne bude s psa solonyna¹⁾.

1) Друк. сала.

Ne budesz palec łyzaty¹⁾.

1) Друк. палця лызав.

Ne wełyka ricz, szczo¹⁾ w chati picz.

1) Друк. шо є в...

Ne wydiła sowa sokoła, a¹⁾ jāk uzdrila, to²⁾ umliła.

1) Друк. вас. 2) Друк. ажъ.

Newidomist' hrichu ne tworyt¹⁾.

1) Друк. чинить.

Ne wrodyw siã¹⁾ krasnyj, ale²⁾ szczasnyj.

1) Друк. родися. 2) Друк. но родися.

Ne wse dobre¹⁾, szczo smakuje.

1) Друк. добро.

Ne wse złoto, szczo¹⁾ siã swityt²⁾.

1) Друк. все то золото, шо. 2) Друк. свѣтитъ.

Ne wse to prawda, szczo na wesilu pleszczut¹⁾.

1) Друк. ладкають.

Ne wsim odnakowo¹⁾ dano: odnomu syłu²⁾, a druhomu resztu³⁾.

1) Друк. однако. 2) Друк. ситце. 3) Друк. решѣтце.

Ne wsiãkomu duchowy¹⁾ wir. Traue nicht Jedem.

1) Друк. духу.

Ne howory pyszno, aby ty¹⁾ na złe ne wyszło.

1) В ркп. хибно: тиã; друк. тѣ.

Ne hordun: szczo dostane¹⁾, to w kawdun²⁾... j pólknul³⁾.

1) Друк. достав. 2) Друк. то ковтув. 3) В друк. вас.

Ne hraj kôtka¹⁾ s medwediom²⁾.

1) Друк. кôтка. 2) Друк. з медведем, бо ты здавить.

Ne hrij hadynu za pazuchow¹⁾, bo jāk siã rozyhrije, to tiã²⁾ wkusyt³⁾.

1) Друк. гадюки в пазусѣ. 2) Сї слова поч. від „jāk“ в друк. вас. 3) Друк. укусить.

Ne do tebe siã pyło¹⁾.

1) Друк. пилося.

Ne zaznawszy zła, to¹⁾ ne bude i²⁾ dobra.

1) Друк. бѣды. 2) Друк. вас.

Ne zaspyt hruszky¹⁾ w popeli. Er verschläft nichts.

1) Друк. заспать грушок.

Ne zatrubyt' tak¹⁾ pes, jāk wowk. Der Hund ist nicht im Stande so zu heulen, wie der Wolf.

1) Друк. вас.

Ne z odnoho pieca¹⁾ chlib jiw. Er war in der Welt.

1) Друк. з одной печи.

Ne każy zlodij, poku-ś za ruku ne złowyl¹⁾.

1) Друк. схопив.

Ne kijom¹⁾, to pałkoju²⁾.

1) Друк. кіом. 2) Друк. то го палков.

Ne kłady psowy pałec¹⁾ w zuby, bo wkusyt²⁾.

1) Друк. палцѣв. 2) Друк. вкусить.

Ne kusaj¹⁾ i ne lży.

1) Доповнено в друку: не стижн.

Nema lisa bez wowka, nema¹⁾ seła bez złych liudyj²⁾.

1) Друк. а. 2) Друк. без лихого чоловіка.

Nema prypowisty¹⁾ bez prawdy. Es ist kein Sprichwort ohne Lehre.
(Wahrheit).

1) Друк. приповѣсти.

Nema smerty bez pryklipu¹⁾.

1) Друк. причины.

Nema tak¹⁾ zloho, szczoby²⁾ na dobre ne wyszło.

1) Друк. вас. 2) Друк. жебы.

Ne mohły¹⁾ zwabyty kołaczem, a połom tiazko buło ödyhnaty²⁾ by-
czem.

1) Друк. могла. 2) Друк. вöдбити.

Ne nadaremno¹⁾ ho Böh naznaczył²⁾.

1) Друк. дармо. 2) Друк. назначив.

Ne obertaj kota chwostom¹⁾.

1) Друк. фостом.

Ne pyszno, ale¹⁾ aby zatyszno.

1) Друк. вас.

Ne pokazuj puhaczewy zerkala, bo öñ¹⁾ znaје, że²⁾ krasnyj. Zeige dem
Mohren keine Spiegel, denn er kennt seine Farbe.

1) Друк. вöн сам. 2) Друк. що.

Ne pomoże krukowy¹⁾ myło, ani umerłomu²⁾ kadyło.

1) Друк. воронови. 2) Друк. ани вмерлому.

Neproszenomu¹⁾ hostiu za dwermy misce²⁾.

1) Друк. Невванному, а в рип. оба вар. 2) В друку се слово по „гостю“.

Ne równiāj swyniu¹⁾ do koniä, bo szerst' ne taka.

1) Друк. Не рöвнайся свиня.

Ne¹⁾ siło, ni pało, dawaj²⁾ babo sało.

1) Друк. Нѣ. 2) Друк. дай.

Ne spuskaј siä¹⁾ Hryciu na durnyciu... pałanyciu²⁾.

1) Друк. лавося. 2) Сей вар. в друку вас.

Ne siähaj czerez krupy do jähö¹⁾. Nimm, was vor dir liegt.

1) Друк. пшона.

Ne takyj dit'ko¹⁾ strasznyj, jāk ho malujut²⁾.

1) Друк. чорт. 2) Друк. малюють.

Ne tólko świta, szczo w wikni, bólsze za ôknom¹⁾.

1) Три останні слова в друку вас.

Ne toj zlodij, szczo ukrade¹⁾, ale toj, szczo schowaje²⁾.

1) Друк. же вкрав. 2) Друк. же сховав.

Ne uwirysz, aż¹⁾ zmirysz.

1) Друк. поки сам не.

Nechaj¹⁾ toho opranuje, szczo swoho ne szenuje²⁾.

1) Друк. Най. 2) Друк. пилує.

Ne sztuka rozkienuty¹⁾, ale²⁾ sztuka zôbraty.

1) Друк. росквинути. 2) Друк. а.

Ne szczo dnia można sijaty i¹⁾ zbyraty²⁾.

1) Друк. вас. 2) Друк. зберати.

Ni¹⁾ wasz, ni¹⁾ nasz.

1) Друк. Анѣ, анѣ.

Ni¹⁾ jiwszy, ni¹⁾ pywszy, skaczy, durniu, oszeliwszy²⁾.

1) друк. Анѣ, анѣ. 2) Друк. ошалѣвши.

Nikom sama ptacha w ruku¹⁾ ne skoczyt²⁾.

1) Друк. в руки. 2) Друк. вскочать.

Nim dytyna¹⁾ zapila, kohut ucho spustyt²⁾.

1) Друк. дитина. 2) Друк. духа спустив.

Ni¹⁾ pysła²⁾, ni¹⁾ chysła³⁾. (?) Weder der Bothe, noch der Esel gekommen.

1) Друк. Анѣ, анѣ. 2) Друк. посла. 3) Друк. хобсна; німецька паралеля домагаєть ся радше форми „osła“ як „chysła“ в другій часті приповідки.

Ni pluha, ni roli, wyspały siã¹⁾ dowoli.

1) Друк. выспися.

Ni s¹⁾ huby mowu, ni s¹⁾ dupy²⁾ witr. Es taugt zu nichts.

1) Друк. в. 2) Друк. в носа.

Ni se, ni to¹⁾.

1) Друк. те.

Ni czytaty, ni pysaty¹⁾, choczut mjã²⁾ za korola obybraty.

1) В друк. оба ці infinit. переставлено. 2) Друк. а хочять.

Noha nohu wspieraje¹⁾.

1) Друк. підперає.

Obyjde siã¹⁾ cyhańskie wesile bez marcypanōw²⁾.

1) Друк. Обійдєся. 2) Друк. марцыпана.

Obycienka ne¹⁾ danka, durnomu radost'.

1) Друк. Обѣцянка, а не.

Ohliãdaj siã zawsze¹⁾ na zadnyji²⁾ kolesa.

1) Друк. вас. 2) Друк. заднѣ.

Ohoń s wodow¹⁾ nikoly ne pohodysz.

1) Друк. в водою.

Oden¹⁾ derżyt²⁾ peczeniu, a druhyj rožen.

1) Друк. Єдин. 2) Друк. тримає.

Oden¹⁾ za wisimnajciat²⁾, druhy³⁾ bez dwóch dwajciat'.

1) Друк. Єдин. 2) Друк. в'осьмнадцять. 3) Друк. а другий за.

Oden¹⁾ mudryj stojit²⁾ za sto³⁾ durnych.

1) Друк. Єдин. 2) Друк. стоять. 3) Друк. десять.

Oden¹⁾ pore, druhy(j) szyje²⁾.

1) Друк. Єдин. 2) В друк. оба дієслова переставлені.

Odna¹⁾ ówcia parszywa ciłu²⁾ czeređu zapaskudyt³⁾.

1) Друк. Єдна п. в. 2) Друк. всю. 3) Друк. заразить.

Odnakowo bidnomu¹⁾ niczoho ne maty.

1) Друк. Єднако убогому.

Odnym¹⁾ zubom treba teper²⁾ jisty. Es ist Hungersnoth.

1) Друк. Єдиним. 2) Друк. вас.

Odnym ne bohato¹⁾ przybude.

1) Друк. Єдним богацьо не.

Odnów nohow¹⁾ w hrobi stojit²⁾, a szcze złe tworyt³⁾.

1) Друк. Єдною ногою. 2) Друк. стоять. 3) Друк. злоє творять.

Odnoho¹⁾ skaranie desiätiom skajänie²⁾.

1) Друк. Єдного. 2) Друк. покаянье.

Odnoho¹⁾ to płotu kól²⁾. Sie sind gleichen Gelichtes.

1) Друк. Єдного. 2) Друк. плота колы.

Odnomu i szyło hołyt¹⁾, a druhomu i brytwy ne chotiat'.

1) Друк. Єдному шила голять.

Oдно¹⁾ oko maје bölsze wiry, niż dwa ucha²⁾.

1) Друк. Єдно. 2) Друк. вас.

Oдно¹⁾ pyszy²⁾, druhe³⁾ łyszy²⁾.

1) Друк. Єдно. 2) У рип. pysze, łysze (sic!). 3) Друк. а друге.

Oreł ne perestaje¹⁾ z worobciamy²⁾. Ein Kluger gibt sich nicht mit Narren ab.

1) Так у рип., у другу: пристає. 2) В рип. s worobciama (sic!).

Otak po kozacki: nema chliba, to již¹⁾ placki.

1) Друк. їсти.

O twoju skiru chodyt¹⁾.

1) Друк. О нашую то шкиру ходить.

O умерłych¹⁾ howory dobre²⁾, a ni, to mowczy.

1) Друк. О умерлим (!). 2) Друк. д. вогори (sic!).

Ódchrystysiä¹⁾ ód dit'ka²⁾, a zbudesz się hrychu³⁾.

1) Друк. В'одхрестишь ся. 2) Друк. д'в'д'ка. 3) В рип. хибно: hrychu; друк. гр'ѣха.

Ódsadyw¹⁾ ho, jāk kota ód mołoka²⁾.

1) Друк. В'одсадив. 2) Друк. в'од сала.

Ōn¹⁾ na swój młyn wodu obertaje.

1) Друк. вас.

Pan na troni, a dureń¹⁾ na osłoni. Der Herr bleibt immer Herr, der Arme arm.

1) Друк. хлоп.

Pan panom¹⁾, a Iwan Iwanom²⁾.

1) Друк. с паном. 2) Друк. в Іваном.

Persze kolo czobõt chodyw, a teper¹⁾ ne znaje, jāk w nych stupaty.

1) Друк. теперя.

Perszyj kieliszok jāk po ledu, druhyj jāk po medu, a¹⁾ tretyj, ne pytaj — tylko²⁾ dawaj. Aller Anfang ist schwer.

1) Друк. а за. 2) Друк. лише.

Perszo¹⁾ torhu ne pokydaj siã²⁾.

1) Друк. Першого. 2) Друк. попускайся.

Pes zdochły¹⁾ nykoho²⁾ ne kusaje.

1) Друк. здохлий. 2) Друк. вас.

Pesi¹⁾ hołosa²⁾ ne idut pöd³⁾ nebesa⁴⁾.

1) Друк. Песь. 2) Первісно в ркп. було: hołosy. 3) Друк. йдуть на. 4) Так було в ркп. первісно, опісля поправлено: nebesy.

Pes leżyт na kosty¹⁾, (na sterwi), i²⁾ sam ne jist' i druhomu ne daje³⁾.

1) Друк. на к. лежить. 2) Друк. сі три слова вас. 3) Друк. дасть.

Pes psa jist', jāk¹⁾ siã jisty chce.

1) Друк. коли.

Peczeni hołuby ne letiat' samy¹⁾ do huby.

1) Друк. се слово вас.

Pje jāk po seledcy¹⁾.

1) Друк. оселедця.

Pytaj¹⁾ siã kuma rozuma.

1) Друк. Питати.

Pöde i¹⁾ do Krakowa, to wsiudy²⁾ bida odnakowa.

1) Друк. Пöди. 2) Друк. всюда.

Pödczas¹⁾ pohody bij siã wełykoji wody.

1) Друк. В чась.

Pöznaty durniã¹⁾ po smichu²⁾.

1) Друк. дурного. 2) Друк. дод. його.

Pöznaty ptyciu po piru¹⁾.

1) Друк. ворону по пярю.

Pöłty¹⁾ nichto ne smaruje²⁾.

1) Друк. Пöлтя. 2) Друк. мастить.

Pösla ne siczut, ne¹⁾ rubajut.

1) Друк. нѣ сѣвуть, нѣ.

Pöszła po ser¹⁾, a w chati požier²⁾; pöszła po masło, a w chati³⁾ pohasło. Von allen Seiten schlechte Folgen.

1) Друк. сыр. 2) Друк. пожар. 3) Друк. а ѣ в печи.

Pöszow¹⁾ bohaczewy po smert'. Ein reicher fürchtet vor dem Tode.

1) Друк. Пöшов як.

Poberim siã, neboho, w tebe mało, a w mene niczo¹⁾.

1) Друк. и того.

Powelo siä mu¹⁾, jäk s Petrowoho dniä²⁾. Seine Absicht ist ihm mißlungenen.

1) Друк. му ся. 2) Друк. с Петровой днини.

Poki Wasylie¹⁾ poty wesile²⁾. So lange das Haupt befiehlt, so lange geht es gut im Hause.

1) Друк. Васыля. 2) Друк. весілья.

Poky w miszku¹⁾ czujut²⁾, poty tiä³⁾ szanujut.

1) Друк. мѣшка. 2) Друк. чують. 3) Друк. вас.

Poky try¹⁾ piat' ne myne, poty²⁾ tepla ne bude.

1) В рпк. хибно: tre. 2) Друк. то.

Pokora mur¹⁾ probuwaje.

1) Друк. стѣну.

Pokrasity¹⁾ ne pokrasije²⁾, a podobrity može³⁾.

1) Друк. Покрасити; в рпк. хибно: Pokrasyty. 2) Друк. покрасѣе. 3) Друк. подобръе.

Pomahaj Bõh Hryniu! — Koraju¹⁾ hłynu. Ein Fauler antwortet immer was anders.

1) В друк. додано: пане.

Po pari, po pari, a na kõncy¹⁾ dwa.

1) Друк. а з заду.

Poprawyl siä z pieca¹⁾ na łob.

1) Друк. с печи.

Poty jähniätoczka¹⁾ skaczut, poky mamy²⁾.

1) Друк. ягнятка. 2) Друк. мати (асс.) видять.

Potrybne¹⁾ (sic!) jäk dira w mosti.

1) Друк. Потръбный.

Po järmarku¹⁾ złyj²⁾ torh.

1) Друк. ярмарць. 2) Друк. лихий.

Prawda jäk oływa na wercha wychodyt¹⁾.

1) Друк. на верх выйде.

Prawdow¹⁾ cilyj świt projdesz²⁾, a neprawdow¹⁾ ani za porõh³⁾.

1) Друк. Правдою, неправдою. 2) Друк. зійдець. 3) Друк. до порога.

Pracuje¹⁾, jäk czornuj wõl.

1) Друк. Працюе.

Pry hotowõj kołodi¹⁾ dobre ohoń klasty.

1) Друк. колодцѣ.

Pryjde¹⁾ i na psa kołys moroz²⁾.

1) Друк. Прийде. 2) Друк. зима.

Pryjde kum na obid¹⁾, ale²⁾ lżyky ne bude.

1) Друк. кумець на обѣдець. 2) Друк. а.

Pryłõży ruku do roboty¹⁾, bo ruka ne kuma.

1) В рпк. сі оба слова в скобках, а в друк. вас.

Prytialy mu kryl¹⁾.

1) Друк. крыла.

Propaw, jāk kamiń w wodu¹).

1) Друк. у водѣ.

Prose¹) jāk najbõlsze, a bere²), szczo dajut³).

1) Друк. Проси. 2) Друк. бери. 3) Друк. дають.

Psowy oczu, a czortowy duszu prodal¹).

1) Друк. запродав.

Pusta hołowa ani połysije, ani posywije¹).

1) В друк. оба дієслова переставлено.

Pusty ucha myży¹) liudy²).

1) Друк. меже. 2) Друк. люде, то цымало учуєшь. (доповн. Голов.)

Pjānyj świczky ne postawyt¹), ałe truty²).

1) Друк. поставить. 2) Друк. сі два слова вас.

Pjāni a dytyna¹) wse²) prawdu mowjut³).

1) Друк. дѣти. 2) Друк. и нехотя. 3) Друк. скажуть.

Rada¹) dusza do raju²), hrichy ne puskajut³).

1) Друк. додано: бы. 2) Друк. додано: та ѣ. 3) Друк. пускають.

Rad' siā druhocho, a smotry zdania¹) swoho.

1) Друк. вас.

Rana siā zhojit¹), a słowo złe²) nikoły.

1) Друк. загойтсѧ. 2) Друк. але зле слово.

Racyja racyju¹) (sic!), a szkoda szkodoju²). Das Beweis ist immer Beweis und das Verloren ist immer Verloren.

1) Друк. Радія рацієв. 2) Друк. шкодов.

Ryba w wodі, a jisty¹) hodi.

1) В друк. вставлено злишне: ѣй.

Ryba i¹) swynupa potrzebuje²) wyna.

1) Друк. вас. 2) В друк. не потребує.

Robak sim lit¹) w chrini zymowa²), a smaku ne zazna³).

1) Друк. Сѣмь лѣт хробак. 2) Друк. зимовав. 3) Друк. зазнав.

Rody babo dytynu, koły¹) babi pjadesiāt²) lit mynuło³).

1) Друк. а. 2) Друк. сто. 3) Друк. вас.

Roża i myży kropewoju¹) zostane rożow²).

1) Друк. межи кропивою. 2) Друк. рожею.

Rozhniwaw siā, jāk by mu mucha¹) na nõs wsila²).

1) Друк. муха му. 2) Друк. сѣла.

Roziwłaje¹) żaba hubu²) na woła, ałe ho ne z'jist³).

1) Друк. Роззявляє. 2) Друк. губу жаба. 3) Друк. вѣсть.

Rozsmijaw siā tak krasno, jāk by pekło uchylw¹).

1) Друк. пекла не хотѣв.

Rozstanie z myłymy¹) smerty siā rõwnaje²).

1) Друк. Розстанѣ з мылым. 2) Друк. рõмнає.

Roszczesaw jiji¹) kosu do szlubu²). Er hat sie verführt.

1) Друк. ѣй. 2) Друк. вѣнца.

Rosty psu trawa, koły¹) koniā nema.

1) В друку додано: мого.

Ruka ruku myje, aby¹⁾ buły bili.

1) В друк. додано: обѣ.

S¹⁾ Bohom na bystru²⁾ wodu.

1) Друк. 3. 2) Друк. быструю.

S¹⁾ brechni ne mrut²⁾, ale³⁾ wiry ne dajut⁴⁾.

1) Друк. 3. 2) Друк. мрутъ. 3) Друк. та вже бôльше. 4) Друк. ймутъ.

Swyniã mich dre, a sama kwiczet¹⁾ (sic!)

1) Друк. и сама реве.

Swój zawsze swomu¹⁾ rad.

1) Друк. своему завсѣди.

Swój myni¹⁾ ne myły(j) — pry myni²⁾ hó ne byj³⁾.

1) Друк. менѣ. 2) Друк. а при мнѣ. 3) Друк. бій.

Swit sobi zawiazał¹⁾. Er ist verheiratet.

1) Друк. завязала.

Świczyl siã¹⁾ Cyha(n) swojimy dit'my.

1) Друк. Свѣдчится.

Swoho¹⁾ ne wydyt²⁾ pöd nosom, a czuże pöd lisom.

1) Друк. Своо. 2) Друк. видитъ.

S¹⁾ dobroj stodoły²⁾ dobryi i potiãta, a s złoji złyi³⁾.

1) Друк. 3. 2) Друк. студолы. 3) Сі чотири слова в друк. вас.

Serbaj, ne dbaj, chot' ridkie, ale husto¹⁾.

1) Друк. абы богацько.

Sydy¹⁾ hrybe, nim²⁾ tiã chto zdyble.

1) Друк. Седи. 2) Друк. вак.

Sydy tu, ne guraј siã¹⁾, płacz ta uteraj siã.

1) Друк. Седи та грѣйся.

Syłowanymu oczyma ne można¹⁾ siã dolho¹⁾ dywyty.

1) Друк. можъ. 2) Друк. довго.

Sił by¹⁾ kamenem. Er soll zu Stein werden.

1) Друк. Сѣв.

Skyra tobi¹⁾ na czoboty, a¹⁾ jãzyk na pödoszwy. Говорять жартом у значіню нїм: Du Schelm!

1) Друк. вас.

S koho siã naśmiwajut¹⁾, s toho ludy buwajut²⁾.

1) Друк. насмѣхають. 2) Друк. люде бувають.

S konem ne ihraj¹⁾, newisty ne ubhaj²⁾, hroszi³⁾ sam chowaj⁴⁾, koły chcesz⁵⁾, abyś ne maw⁶⁾ szkody.

1) Друк. грай. 2) Друк. невѣств не улѣгай. 3) Друк. грошей. 4) Друк. не ховай (sic!). 5) Друк. не хочешъ. 6) Друк. ш. мати.

Słowa masni¹⁾, a pyrohy pisni¹⁾. Süße Worte und böse Absichten.

1) Друк. маснія, пісенія.

Słowo wyletył worobcem¹⁾, a powerne²⁾ wołom.

1) Друк. горобцем. 2) Друк. вернеся.

Smert' a žena öd¹⁾ Boha naznaczona²⁾.

1) Друк. вѣд. 2) Друк. призначена.

Smotry zeliznoho¹⁾ kōlka, a ne szukaj²⁾ srybrnoho³⁾.

1) Друк. желѣзного. 2) Друк. вас. 3) Друк. сръбного.

Smotry kōnciá w¹⁾ kozdōj sprawi.

1) Друк. вас.

S¹⁾ nym ani²⁾ stōj, ani²⁾ pohody.

1) Друк. з. 2) Друк. нѣ.

Snuje myni¹⁾ pered oczy i²⁾ w deń i³⁾ w noczy.

1) Друк. Снувся ми. 2) Друк. як. 3) Друк. так.

Sob byciu kolo płota, jáka zapłata¹⁾, taka²⁾ robota.

1) Друк. плата. 2) В друк. додано: й.

Sowa choťby i¹⁾ pōd²⁾ nebesa litała, sokołom³⁾ nykoły⁴⁾ ne bude.

1) Друк. вас. 2) Друк. по пōд. 3) Друк. додано: то. 4) Друк. нѣколи.

Soroka¹⁾ hosti każe.

1) В друк. дод.: скрегоче.

Soroczku wykupy¹⁾, a sukmanu²⁾ zastawy¹⁾.

1) Друк. выкупив. 2) Друк. сукман. 3) Друк. заставив.

S¹⁾ osuczyny ne robiat²⁾ koles.

1) Друк. з. 2) Друк. роблять.

S palcia¹⁾ ne wyssaw.

1) Друк. додано: собѣ того.

S percem, czy ne s percem, aby szczerym¹⁾ (sic!) sercem.

1) Друк. коли с щирым.

S połnoho¹⁾ łacno²⁾ braty, choť ubuwaje³⁾, ne barzo⁴⁾ znaty.

1) Друк. повного. 2) Друк. лежкого (sic!). 3) Друк. хочь убыває. 4) Друк. не так.

Spomōh¹⁾ siá did na obid, a baba na kisil²⁾.

1) В рип. Spomuch siá (sic!). 2) Друк. кисіль.

S prybutka¹⁾ hołowa ne bołyt²⁾.

1) Друк. С прибудку. 2) Друк. болят.

S pustoji stodoly¹⁾ ne wylytyt²⁾ niczoho dobroho³⁾ chyba sowa.

1) Друк. студола. 2) Друк. вылетить. 3) В др. сї два слова вас.

Spjucz¹⁾ pes ne uhonyt zajcia²⁾.

1) Друк. Спюцій. 2) Друк. угонить зайця.

Srybro¹⁾ i²⁾ zołoto tiáhne czolowika w bołoto.

1) Друк. Сръбло. 2) Друк. вас.

Stawyt siá, ják okuń protyw wody¹⁾.

1) Друк. протѣ водѣ.

Staw siá¹⁾ chrinom²⁾ w nosi. Er ist ihm zu Geil geworden.

1) Друк. ми (dat.). 2) В рип. хибно: hrytom.

Starszyj Hryć niż Paraska¹⁾.

1) Друк. як Парашка.

Stereżennoho¹⁾ i²⁾ Bōh stereże.

1) Друк. Стереженого. 2) Друк. вас.

Stereży siá toho, szczo¹⁾ ne maje niczoho.

1) Друк. же.

S toboju howoryty, treba siä perwsze (sic!) horochu objisty¹).

1) Зам. другої частини сеї приказки в друк. гороху наївшись.

S toji mukie¹) ne bude²) chliba.

1) Друк. мука. 2) Сі два слова в друк. на першій місці.

Storonyt öd neho¹), jäk wołk²) öd³) sity.

1) Друк. вёд нього. 2) Друк. вовк. 3) Друк. вёд.

Stryže i holyt¹) bez myła²).

1) Друк. голить. 2) В друк. сі два слова vac.

Stryży¹), ale²) ne obderaj³).

1) В рип. хибно: Stryže. 2) Друк. vac. 3) Друк. обберай.

Suchyj marec¹), mokryj maj, bude żyto jăko²) haj.

1) Друк. Сухий марець. 2) Друк. кобы.

Schylł¹) siä po polino y utowk²) sobi kolino.

1) Друк. Схилив. 2) Друк. та стовк.

S czużoji torby nichto¹) chliba ne żaluje²).

1) Друк. vac. 2) Друк. жалують.

Siäk tak, aby żyty¹).

1) Друк. выжити.

Szenuj¹) hory i²) mosty, to budesz maty³) cili koszty.

1) Друк. Шануй. 2) Друк. vac. 3) В друк. зам. тих трьох слів: будуть.

Szyw¹) subtelnym²) sztychom na nedilnijszy³) torh. Etwas arbeiten, um nur los zu werden.

1) В рип. хибно: Szew; друк. Шіе. 2) Друк. собóтним. 3) Друк. недѣльный.

Szkoda chodu do paskudnoho¹) rodu.

1) Друк. поганого.

Szukaje witra w polu¹).

1) Друк. в поли.

Szczastie mu z ruk wyskoczyło¹), jäk ptyciä s²) sity.

1) Друк. вылетѣло. 2) Друк. из.

Szczastiä¹) siä na kolini ne łomyt²). Mit dem Glücke kann man nicht Ballen spielen.

1) Друк. Щастья. 2) Друк. не ломаются.

Szcze¹) siä toj ne urodyw, szczoby²) każdomu³) dohodyw.

1) Друк. Єше. 2) Друк. жебы. 3) Друк. всѣм.

Szczoby¹) wołk²) buł³) sytu⁴) i baran ciły⁵).

1) Друк. Жебы. 2) Друк. вовк. 3) Друк. був. 4) Друк. ситый. 5) Друк. цѣлый.

Szczoby kōzka¹) ne skakała, to by nōżky²) ne złomała.

1) Друк. Жебы кóтка. 2) В рип. хибно: пуżки.

Szczoby mohł¹), to by nōż w nim utopył²).

1) Друк. Жебы мóg. 2) Друк. в него встроив.

Szczoby¹) ne huba, buła by²) szuba. Ein Trinkbold kommt nie zu etwas.

1) Друк. Жебы. 2) В друку додано: золотая.

Szczoby¹⁾ ne chłop, a²⁾ ne wyl³⁾ (sic!), to by ne buło⁴⁾ panyw⁵⁾.

- 1) Друк. Кобы. 2) Друк. вас. 3) Друк. вбв. 4) Друк. не було бы. 5) Друк. панбв.

Szczoby¹⁾ pes robyw, to by w czobotiach²⁾ chodyw.

- 1) Друк. Жобы. 2) Друк. в ходагах.

Szczoby jã siã mohła¹⁾ szpylkow²⁾ do tebe³⁾ przyspyłyty. Wenn ich dabei gewesen wäre, so hätte ich mit Rath und That geholfen.

- 1) Друк. моглася. 2) В рип. недоладне: szpelko. 3) В друк. єі два слова по „могла“.

Szczo wysyt¹⁾, to ne utone.

- 1) Друк. має висѣти.

Szczo w¹⁾ swoim smitiu jest²⁾, to ne zhyne.

- 1) Друк. на. 2) Друк. вас.

Szczo dwa, to ne oden¹⁾.

- 1) Друк. єдин.

Szczo durnewy¹⁾ po rozumi?

- 1) Друк. дурному.

Szczo durnyj robyt¹⁾ — Wodu miryt²⁾.

- 1) Друк. робить. 2) Друк. мѣряє.

Szczo durnyj robyt¹⁾ — Pluje i²⁾ łapaje³⁾.

- 1) Друк. робить. 2) Друк. та. 3) Друк. хапає.

Szczo komu myło, chot¹⁾ by i na piw²⁾ zohnyło.

- 1) Друк. хочь. 2) У рип. хѣбно руї; друк. и половина.

Szczo korcзма¹⁾, to stuj²⁾, a de³⁾ korez, to bluj, kripy siã, a dalij stupaj.

- 1) Друк. коршма. 2) Друк. стбѣ. 3) В друк. замість обох слів: що.

Szczo krasnijsze, to smacnijsze; szczo staroje, to hydkoje¹⁾.

- 1) Друк. гідноє.

Szczo łacno¹⁾ przyjde, to łacno¹⁾ i²⁾ pōde.

- 1) Друк. легко. 2) Друк. вас.

Szczo małyj wrah¹⁾ wlipyt²⁾, to i welykij ne wydojme³⁾. Was ein kleiner Feind macht, wird auch ein großer nicht verbessern.

- 1) В рип. хѣбно: wrach; друк. пан. 2) Друк. влѣпить. 3) Друк. вбдойме.

Szczo ne potrybne¹⁾, to i w horszczok²⁾ ne kłady³⁾.

- 1) Друк. потрібне. 2) Друк. горнець. 3) Друк. не класти.

Takiej¹⁾ łaski najdu i w Paraski²⁾.

- 1) Друк. Такої. 2) Друк. Парашки.

Takōj¹⁾ strach, że²⁾ aż soroczka połotnom stała.

- 1) Друк. Такий. 2) Друк. що.

Tak krawec¹⁾ kraje, jāk mu materyi²⁾ staje.

- 1) Друк. кравець. 2) Друк. сукна.

Tak maty kazala¹⁾.

- 1) Друк. мама казала (plur. majestaticus).

Tak potrybne¹⁾, jāk diera²⁾ w mosti.

- 1) В друк. Потрѣбний. 2) Друк. дѣра.

Tak¹) prawda, jāk wosz kaszłaje²).

1) Друк. Така. 2) Друк. кашле.

Tak siā znajut¹), jāk lysi²) koni.

1) Друк. знаються. 2) В рпк. лусу.

Tak siā naduw¹), jak wosz na morozi.

1) Друк. надувся.

Tak siā chlib udał¹), szczo by²) kōt poza skiru³) schował¹).

1) Друк. удав, сховав. 2) Друк. щоб' ся. 3) Друк. за шириу.

Tam, de syrota maje siā zystaty¹), łutsze, aby kamin²) wyrosł³).

1) Друк. зостатися має. 2) Друк. камінь. 3) Друк. вирós.

Tam mak¹) błudyt²), de makōtra riadyt³).

1) Друк. макогон. 2) Друк. блудить. 3) Друк. рядить.

Tam siā linywo pracuje¹), de pożytku ne znaje²).

1) Друк. працює. 2) Друк. не чує.

Tane mjaso¹) psy jidiat¹.

1) Друк. м'ясо.

Tebe i światyj Petro ne nahryje¹).

1) Друк. зар'є.

Tylko do Pyi¹) dobr²) roji³).

1) Друк. Ильѣ. 2) В рпк. хибно: добгу; друк. добрім. 3) Друк. роя, а по Ильѣ повѣсь роя на гилѣ.

Tiszyt siā, jāk by ho bociān¹) nosom iskaw²). Die Freude ist ihm sehr verleidet.

1) Друк. бузько. 2) Друк. иськав.

Tobi smich, a myni bida¹).

1) Друк. а мейѣ плач.

Towcze siā, jāk Marko¹) po pekli.

1) Друк. Савва.

Tohdy bym tiā wydiw, koły swoje ucho¹).

1) Друк. свою потылицю.

Tohdy wże¹) ne do soły, koły hrajut²) na basowy.

1) Друк. И то ему. 2) Друк. грають.

Tohdy dajut chlib¹), jāk zubōw ne stało.

1) Друк. дали хлѣба.

Tohdy diwku dawaj¹), koły berut²).

1) Друк. дай. 2) Друк. беруть.

Tohdy lyka dery¹), koły siā derty dajut²).

1) Друк. дри. 2) В друку зам. двох останніх слів: „деруть“, а дамї: „тогда дѣву дай, коли беруть“, що в рпк. стоїть самостійно.

Tohdy to bude, jāk na mojjij¹) doloni²) wołosiā wyroste.

1) Друк. вас. 2) Друк. долони.

Tohdy u syroty welykdeń, koły nowa...¹) biła...²) soroczka.

1) Друк. вас. 2) Друк. по „сорочка“.

Toho szukaje, czoho¹) ne położyw. Sucht den gestrigen Tag.

1) Друк. що.

Toje¹⁾ ne w czysli²⁾. Dies wird nicht ausgenommen.

1) Друк. То. 2) В ркп. czesli; друк. вчислѣ.

To¹⁾ mu tak pomoże²⁾, jāk łysomu hrebiń, ślipomu zerkało, a hłuchomu³⁾ muzyka.

1) Друк. Тоє. 2) Друк. потрібно. 3) В ркп. хибно: хлұчому.

To o twoju¹⁾ skiru²⁾ chodyt.

1) Друк. О нашую то. 2) Друк. шкиру.

To sut¹⁾ tylko²⁾ słowa, ale prawdy w nych nema.

1) Друк. вас. 2) Друк. пуетія.

Trafyw s doszczu pōd rynwu¹⁾.

1) Друк. стрѣху.

Trafyło siã, jāk¹⁾ ślipij kurci bobowe zernō i tym²⁾ siã wdawyla³⁾.

1) Друк. вас. 2) В ркп. тем. 3) В ркп. хибно: wdawała.

Treba dowho pukaty¹⁾, szczoby babu oszukaty.

1) Друк. калатати.

Treba¹⁾ znaty, po szomu łokot'.

1) Друк. Тра.

Treba ity¹⁾ w swit za oczy, kuda oczy ponestut²⁾.

1) Друк. Тра йти. 2) Ся друга половина приказки в друк. вас.

Treba mu wodu oświatyty¹⁾ w dwajciat' pasōw²⁾. Man muß ihn derb abprügeln.

1) В друк. сі два слова на кінці. 2) Друк. в сѣмь пасом (sic!).

Treba rozumom nadłōzyty¹⁾, de syły nema²⁾.

1) Друк. надточяти. 2) Друк. де сила не зможе.

Treba toje¹⁾ w koleni²⁾ zapysaty.

1) Друк. тоє. 2) Друк. в колени.

Treba tu¹⁾ pobreńkotaty²⁾.

1) Друк. Тут треба. 2) Друк. побренькати.

Try babi, a dwa Żydy zrobjut¹⁾ ciłyj²⁾ jãrmarok.

1) Друк. зроблять. 2) В друк. вас.

Try dny ne żywy siã¹⁾, a krasno dywy siã²⁾.

1) Друк. живився. 2) Друк. дивився.

Try dny chodu, a¹⁾ do obidu²⁾ praznyku.

1) Друк. вас. 2) Друк. до обѣд.

Trymajet siã¹⁾, jāk pjanuj²⁾ płota.

1) Друк. Тримаєся. 2) Друк. слѣпий.

Truba na psa, a¹⁾ zwōn²⁾ na czołowika.

1) Друк. вас. 2) Се слово в друк. на кінці приказки.

Trudno¹⁾ tam ukrasty, de gazda²⁾ (hospodar) sam złodij.

1) Друк. Тяжко. 2) Друк. гавда.

Trudno pływaty¹⁾ protyw wody.

1) Друк. Тяжко плисти.

Tuda byj, tuda ne¹⁾ potecze. Ein Geitzhass im höchsten Grade.

1) Друк. биѣ, а туда.

Tudy¹⁾ steżka w hořoch.

1) Туда то.

Tiážko wołka¹⁾ za chwöst²⁾ ujmyty.

1) Друк. вовка. 2) Друк. фбст.

Ubohomu mało szczo brakuje, a łakomomu wseho¹⁾.

1) Друк. а зажданному всього.

Ubraw siä w rozum¹⁾, jäk Tataryn w zbroju.

1) Друк. в правду.

Ubraw siä, jäk czort na utreniu¹⁾. Er hat sich unanständig angezogen.

1) В рип. хибно: utrydniu.

U linywoho zawsze¹⁾ świäto.

1) Друк. усе.

Umil¹⁾ tam wlizty, ne möhl²⁾ pereskoczyty.

1) Друк. Умѣв. 2) Друк. та не мѳл.

Umily-ste¹⁾ warty, a²⁾ ne umily³⁾ dawaty.

1) Друк. Умѣла. 2) Друк. та. 3) Друк. умѣла.

U nas Łukie¹⁾, nema chliba ni²⁾ mukie³⁾.

1) Друк. сегодня Луки. 2) Друк. анѣ хлѣба, анѣ. 3) Друк. муки.

Urodyła, a¹⁾ ne oblyzała.

1) Друк. та.

U skupocho wse¹⁾ po obidi.

1) Друк. завсѣды.

Usołodyw siä, jäk czerwak w chrini¹⁾.

1) В рип. хибно: w hryni; друк. у хрѣнѣ.

U stracha welyki¹⁾ oczu.

1) Друк. великѣи.

Uczepyr¹⁾ siä repjakom²⁾.

1) В рип. хибно: Uczeref. 2) У друк. доповнено: таѣ держитса.

U jälowej korowu mołoka siä¹⁾ ne doprosysz²⁾.

1) Друк. вас. 2) Друк. впрсашь.

W dobru chwylu ne¹⁾ czekaj złoji.

1) Друк. вас.

Wyjut toje¹⁾ wowky w lisi.

1) Друк. Выють тоѣ вже и.

Wólno psowy¹⁾ i na Pana²⁾ Boha brechaty.

1) Друк. собацѣ. 2) Друк. вас.

W korczm¹⁾ nema papa.

1) Друк. коршмѣ.

Wliz w czużu sołomu taj tycho ne sydyt¹⁾.

1) Друк. таѣ шелестить.

Wołka w¹⁾ pluh, a òn do czorta²⁾ w łuh.

1) Друк. Вовка у. 2) Друк. вѳн к чорту.

Wołka¹⁾ nohy żywjat²⁾.

1) Друк. Вовка. 2) Друк. годують.

Wołka¹⁾ tiähne natura²⁾ do lisa.

1) Друк. Вовка. 2) Друк. щось все.

Wołkie¹⁾ ho zjily.

1) Друк. Вовки.

Wolk¹⁾ i rachowane²⁾ bere.

1) Друк. Бовк. 2) Друк. личей вѳць.

Wolk¹⁾ leżyczy²⁾ ne tyje³⁾.

1) Друк. Бовк. 2) Друк. лежачи. 3) Друк. утя.

Wolk¹⁾ czerez posty²⁾ ne tyje.

1) Друк. Бовк. 2) Друк. посылы.

Woła hołowa¹⁾ ne boliła, koły korowa tela rodyła.

1) Друк. годлов.

Woły, korowy daju tobi¹⁾, tylko²⁾ doli... szczęścią...¹⁾ ne daju³⁾.

1) Друк. вас. 2) Друк. але. 3) Друк. вгадаю.

Wolijesz swoji wuszi¹⁾ byty, niż czużyji hroszi rachowaty²⁾.

1) Друк. воши. 2) Друк. лѣчити.

Wołom zajcią¹⁾ ne dohonysz... ne ujmesz²⁾.

1) Друк. ваяця. 2) Сей варіант в друк. вас.

Worona mała¹⁾, a rot wełykuj²⁾.

1) Друк. хоть м. 2) Друк. має в.

Wrody sią¹⁾ — wdaj sią; ne wrody sią²⁾, to skaparaj sią.

1) Друк. Уродися. 2) Друк. а нѣ, то.

Wse harazd — tólko¹⁾ żynka²⁾ ledaszczo: ne zwaryt⁴⁾, ne specze,
koły nema szczo.

1) Друк. вас. 2) Друк. жѣнка. 3) Друк. зварить.

Wse kupyty można, tólko¹⁾ tata i mamy ni.

1) Друк. Все купиш, лише.

Wse myne, tólko¹⁾ hrich zostanie.

1) Друк. а.

Wse odno¹⁾, czy knysz, czy pyrôh.

1) Друк. едно.

Wstupaj sią¹⁾ hrybe, naj kozar siąde.

1) Друк. Вступиися.

Wtikaw¹⁾ pered wołkom, trafyl²⁾ na medwedią.

1) Друк. Утѣвав. 2) Друк. вовком, а швав.

W czurciu sią urodyw¹⁾, a na postoronku zhyne.

1) Друк. В чищи уродився.

Zabuw wól¹⁾, koły buw telem²⁾.

1) Друк. вѳв. 2) Друк. телятьом був.

Zabuw sią¹⁾, szczo²⁾ ożenywsią.

1) Друк. вас. 2) Друк. шо.

Zalew¹⁾ sała za skugu.

1) Друк. Зальав му.

Za mojew hołowoju¹⁾ to²⁾ na twoji³⁾ i wołoska ne stane.

1) Друк. моѳі головы. 2) Друк. вас. 3) Друк. на твоѳй.

Za moje¹⁾ dobro bis²⁾ tobi w rebro.

1) Друк. твоѳ. 2) Друк. кадук.

Za moje żyto szcze mene byto¹⁾.

1) Друк. мя побито,

Za more pōszow po liky¹).

1) Друк. по з'їмьє пōшов.

Zarobyw do seledciā¹) na sōl. Etwas wenig erworben.

1) Друк. оселедця.

Za czuże łyczko tra daty¹) swōj remenec²).

1) Друк. дась. 2) В ркп. хибно: gamene; друк. рем'янець.

Zjiwszy kołacz bere siā¹) do chliba.

1) Друк. берися внов.

Zła tajā¹) radōst', po kotrōj smutok nastupaje.

1) Друк. Лиха то.

Złyj¹) nabytok ne dojde do²) tretōj rukie³).

1) В ркп. хибно: Zlōj; друк. Лыхій. 2) Друк. вас. 3) Друк. третых рук.

Złoto i srybro¹) hubu... pysok...²) zatykaje.

1) Друк. Золото, срібло. 2) Друк. вас.

Żywōt¹) towstyj maje²) łob pustyj³). Ein fettes Wanst hat leeren Kopf.

1) В ркп. хибно: Żywyt. 2) Друк. а. 3) В ркп. pusteј.

Żyd i¹) wynnyciā maty ne dast' zahybaty.

1) Друк. а.

Żyd i molിച്ചy¹) siā uczyt²) obmanuty³).

1) Друк. молячи. 2) Друк. вчята. 3) В ркп. хибно: obmachnuty.

Żydowy chot' by s¹) neba, wiryty²) ne treba.

1) Друк. Жебы Жид був з. 2) В др. додано: му.

Żynka¹) Iwasiā sbojāła siā²), pōd pryriczok schowała siā.

1) Друк. Жьанка. 2) Друк. боялася.

Żynka¹) jāk²) kniahynka, a chata ne metena³).

1) Друк. Жьанка. 2) Друк. вас. 3) В рукоп. metana.

Далі подаю приповідки, до яких Я. Головацький подавав свої додатки або злучив дві або три в одну.

Мудра жона, коли є міх¹) пшона.

1) В рукоп. се слово перечернено, а над ним дописано: Оден міх муки, а другий. Поправка ся походить мабуть від самого Ількевича.

Аві продати, ані проминяти¹).

1) Друк. додано: лучше було не брати.

Баране, не мути води¹).

1) Друк. воду вовкови,

Бував на коні і під конем¹).

1) Друк. додано ще: на стол'ї и під столом.

До запису Ількевича: „Szczō robyty s bidy?²“ додав Гол. піби відповідь: „Тра в голову заходить“.

В рукописі Ільк. маємо приказку: „Szczō tobi nuni, to zawtra muni“, яка очевидно видала ся Головацькому недоладною і він змінив її на: „Що нині мені, то завтра тобі“.

До приповідки, записаної Ількевичем „Jak w rekło kupuw“ додав Гол. непотрібне „так загинув“.

До запису Ількевича: „Jak dobra hodyna, najde sia i rodyna“ додав Головацький „а в злій годині в'єчо і по родині“.

До Ількевичевого запису: „Do swiatego Ducha ne zkidaj kozucha“ додав Гол.: „а по святім дусѣ ходи у кожусѣ“.

До приказки „Ani prodaty, ani prominiaty“ в рукопису Ількевича додав Гол. „лучше було не брати“.

До приказки, записаної Ількевичем „Do Dmytra diwka chytra“ додав Гол. „а по Дмитру хату нею витру“.

Ількевичів запис: „Na dwoje baba worożyla“ доповнив Головацький словами: „або впре або буде жила“.

В приказці „Koždyj znaje swoje“ Головацький переставив два останні вирази.

До Ількевичевого запису: „Plete duby“ додав Головацький „як на палилї“.

В рукописі Ількевича находимо „Koždyj kohut na swoim smitiu smiļu“, а в друк. „К. к. смілий на своїм смітїю“.

Ількевичів запис: „Tak potribny, jak piate koleso u woza“ передав Гол. „Треба го, як пятого колеса в возї“.

Ількевичів запис: „Za wsi holowy — Martynowi dity“ змінив на „За всі голови і за Мартинові дїти“, що очевидно зміняє навіть значіне приповідки, записаної Ількевичем.

Ільк. записав приповідку „Zaczneto z ynszoji boczky“, а Головацький надав їй форму: „З другої бочки зачинає“.

Приказку: „В ночи всі коти бурї, а всі корови сїрї“, яку читаємо у віденськїм виданю, уважаю комбінацією двох приповідок, записаних Ількевичем: „W poszy każda korowa czorna“ і „W poszy koźdój kōt bury“, і то недоладною.

Приказку „Говори до гори, пане Григоре, а гора таки дурна“ змінив Гол. в двох приповідок, записаних Ількевичем: „Howory do hory, а hora takie durna“ і „Howory do hory, пане Hrehory“.

Що робити с біди?¹⁾

1) В рукописі Ількевича находимо тільки се питає. Відповідь „Тра в голову заходити“ мб. додаток редактора.

До запису Ільк. „Łysom pōdszytyj“ додав Гол. другу його половину „псом підбитий“.

До приповідки „Mali dity — maļuј kłorit“ додав другу половину: „великі дїти великій клопіт“.

(Кінець буде).

Miscellanea.

Дрогобицька служебна Минея з р. 1563.

Бувши дня 2 лютого с. р. в Дрогобичи з літературним відчитом, я після відчиту був запрошений одним із присутних на відчиті місцевих оо. Василиян на коротку гостину до їх монастиря при церкві св. Трійці, в яким і доси міститься нормальна школа і в яким я також у роках 1864—67 перейшов шкільну науку. В часі мого короткого побуту на тій гостині, проведеного в одній келії в присутности ігумена о. Давида, я переглянув один із небагатьох церковно-славянських рукописів, що заховалися доси в монастирській бібліотеці. Сей рукопис у старій оправі в дошки обложений шкірою, містить служебну Минею за місяці червень і липень, при чім одначе служби за липень доведені тільки до дня 29 включно. Формат мале folio, водяного знака не можна докладно розпізнати, текст очевидно болгарської редакції, з юсами. Подаю тут проби тексту з двох передостатніх карток. Ось строфи із служби св. Калинику:

Оуслышах Бѣ слоух твои и оуболах са; разумѣх дѣла твоя и дивих са, Гї, яко твоя хвала испїни са земля.

Сумываа са въ страхах твоих кровїи, прѣкѣлїиє, яви са чїстїиши дѣлом, и въ наслаждение достигль еси везпѣтных, мѣнче Калениче.

Камень чїстный въ истиннѣхъ назда са цркви, и храмы ндольскыа потрасаа еси, и на земля ннзложна еси неоуклоным сѣ противленїемъ страданїй твоихъ.

Съмртносна враговъ ласканїа въ истинноу Фриноу, мѣнче, словесы дѣховными, и дѣшею оукрѣпљем на прѣлѣсть въздвигль еси повѣдѣ.

Нѣтъ та коупиноу иже въ Гинан прописоуѣ Моусей великыи неопалноу оузрѣ, огнь вѣства въ патровѣ носаци чѣтаа.

На чистім полі передостатньої картки, на жаль з подовженого боку значно ушкодженої, можна відчитати останок латинського напису: Anno Domini 1648... 28. Samuel... scripsit manu sua Propria. Quicumque leget, aget gratiam Domino Deo et Sanctissimae Virgini. Vale! Та найважнійший напис, що займає цілу остатню сторону рукопису, доховав ся в цілості. Він обіймає 15 рядків повних і один неповний на кінці, писаний скорописом з довгими хвостами при деяких буквах, з численними титлами та виносками букв по над рядки. Подаю його тут у дословнім відписі:

Изволением Штца и съвершеннем сїа и съпоспѣшеннем стѣго дѣа докончана быст сїа книга рекомаа минеа рѣкою многогрѣшнаго и неключимаго раба вѣа Петра рекше Непотребнаго, въ лѣто по седмой тисащи ѡа. индикта ѿ. лоун. ѿ. мѣца декабря нї. днѣ на памѣт стѣго мѣника Савастіана при костелѣ стѣа живоначальна и нераздѣлимна троица при королі великом полском Жикгымонтѣ Яогустѣ и тыж при дрѣжа[вѣ] пана Яна старосты дроговыцкого, воеводы подолакаго. аще оу котром стнѣх из грѣкых слов или шписал сѣ вѣ[дѣ], или съ дроугомь глѣль и помизанием шчима, или отѣ забытии оума иноци стѣий(?), и тыж братїа диаци, прош[у] в. м., чтѣте исправляючи, а мене грѣшнаго ни клинѣте, а кас Бѣ простит и помилюет. амин.

На тій самій стороні між рядками і на чистих полях написано ще низнійшими руками різні проби пера, які тут опускаю.

Подав *Іван Франко*.

Збєбрацькі благальницї.

На лірників і кобзарів, як на народніх співців, звернено в науці доволі давно увагу і література про них досить уже богата, як про се можна можна перекопати ся хочби з книжки Б. Грінченка: Література українського фольклора. Правда, в літературі тій багато ще дефектів; не кождий записувач знав, на що саме звертати увагу, про що вишитувати

і що записувати від лірника, чи кобзаря; не один задовляв ся тим, що подав кілька звісток про співака та записав пару пісень від нього, не входячи зовсім у те, чи вичерпав тим увесь його репертуар, чи ні; не один подавав назви пісень репертуару, але тексту пісень не записував, уважаючи, що вони загально знані і т. д. Загальний погляд можна одначе мати вже доволі вірний і про лірників і про кобзарів на підставі оголошених матеріалів, а перше місце в розслідуванні побуту й репертуару сих співців належить ся безперечно „Київській Старині“, що принесла найбільше число і найцінніших причинків у сій матерії.

Не так пощастило простим жебракам-калікам, що не вміють грати ні на кобзі, ні на лірі, але живуть також із того, що вандрують від села до села — наскільки на се дозволяють закони — і живлять ся з милостині, яку вдасть ся їм набирати. Про звичайних жебраків література доволі бідна, а й те, що є, не все представляє матеріал, на яким справді можна би оперти ся й уважати його жерельним. А тимчасом репертуар жебраків не уступає нерав ні в чім ні лірницькому, ні кобзарському, а в неоднім напрямі буває навіть цікавіший; треба би лише звернути на нього більшу увагу, як доси, та використати докладніше.

На сій місці хочу зазначити одну спеціальну категорію жебрацької творчости, якої продукти треба би конче списати в більшім числі як доси, на що вони вповні заслугоють. Маю на думці жебрацькі благальниці, якими випрошують жебраки і лірники та кобзарі милостиню, або дякують за неї. Доси, наскільки мені відомо, записано їх ледви 15. Вчислю їх поодинокю.

В „Запискахъ юго зап. Отдѣла импер. русскаго Географическаго Общества“, 1873, т. I, надруковано дві статі про кобзаря Остапа Вересаю, що власне через них став голосним у науковім світі. Одна статя А. А. Русова: „Останъ Вересаю, одинъ изъ послѣднихъ кобзарей малорусскихъ“ (ст. 309—338); друга М. Лисенка: „Характеристика музыкальныхъ особенностей малорус. думъ и пѣсень, исполняемыхъ кобз. Вересаемъ“ (ст. 339—367). До статей додані також „Матеріали“ (ст. 1—52), в яких надрукований Вересаїв репертуар. На ст. 52 надруковано там дві благальниці: одна просьба і одна подяка за милостиню.

Дальше подибуємо благальниці аж у „Київ. Старині“. У статі В. Боржковського: „Лирники (1889, т. 26) надрукована

одна гарна і обемиста просьба (ст. 655—657) і одна звичайна жебранка (ст. 760—661). — У замітці А. Малинки: Кобзарь Петро Гарасько и лирникъ Максимъ Трыщенко“ (1893, т. 42) надрукована на ст. 445 одна благальниця. — У замітці Л. М. „Малоруское нищенское причитанье“ (1903, т. 80, I, 2, ст. 6—7) надрукована також одна благальниця-просьба.

В книжці укр. письменника В. Кравченка: „Етнографічні матеріали, зібрані на Волині та по сумежних губерніях“ яку видало „Общество изслѣдователей Волыни“ (в Житомирі, 1911, т. V) надруковано на ст. 64—одну—„жебранку“.

На сім кінчать ся записи з російської України, а дальше йдуть із Галичини. Ось вони: У моїй статі „Лірники“ (відб. з Етн. Збірника, т. II) надруковано дві благальниці лірника Златарського (ст. 18), а на ст. 74—76, в додатку, три благальниці (дві просьби й одна подяка), передані В. Шухевичем. В „Етн. Збірнику“, т. V, надрукував знов др. І. Франко дві благальниці з Любші (106—110) і в додатку одну просьбу (ст. 242—243).

От і все, що в сім напрямі зібрано. Як видно, живо невелике, таї тут записи з Галичини (8) перевищують записи з рос. України (7).

В осени 1911 р. передав мені значну збірку фольклорних записів д. Данило Щербаківський, що якийсь час учителював у їмназії в Умані і там та в околиці записував різні фольклорні матеріали. Переглядаючи ті записи, знайшов я між ними пять благальниць, яких тексти подаю отут, просячи кожного, хто може, щоб і дальше їх записував та надсилав до оголошення до етнографічної комісії Наук. Тов. ім. Шевченка.

I.

Ой подайте міні сліпенькому хоч копійочку,
 Ой подайте міні сліпенькому хоч шажочок:
 А копійочка, мій батечку, не велика утраточка.
 Ой я не бачу, моя мамочко серце, заслужити,
 Ой я не бачу, моя мамочко серце, заробити,
 А тільки мої повинности за цим хлібом ходити,
 За вас Бога милосердного молити.

Від жебрака, г. Умань, базар.

II.

Дайте, моя мамко, по їдиному грошику на воспитаніе,
 Дайте, люди добрі, хоть їдину копійечку на пропитаніе..
 Подайте, люди добрі, хоть їдину копійечку..

Ви маєте, моя мамочко.
 Возмилюсь я, моя мамко серце, на до мною,
 Дайте, душечки спасеніі.
 Майте ви, люди добріі, упованіє Христове,
 Дайте, моє серце, поїдину милостиньку.
 А ни годен я, моє серце, заслужити,
 А ни бачу я, моє серце, заробити.
 А подайте, люди добрі!
 Дайте, моя мамочко серце, ідину копієчку,
 Котра душа, татку, милосердная.
 А шо небо і вимля...

Від жебрака, Умань.

III.

Народи ви божіі,
 Народи Христовіі трудящіі,
 Благодітелі господні!
 Не возжалійте, пожертвуйте,
 За тілесное свое здравіє,
 За душі спасеніє,
 Вічноє веселіє.
 Не возжалійте, пожертвуйте
 За родителєй умерших
 В нивішний день божественний,
 Щоб вас Господь в житті вашім
 [не оставив
 Офірою божественною

До покою блаженного,
 До престолу херувимського,
 До майстату сина Божого,
 До раю пресвітлого.
 Помилуй вас, угодник божий,
 Святий Христов угодник Микола,
 Скорий помощник:
 У помощах радость, у трудах,
 [в житті.
 Помилуй вас на всякім місті
 Царице владчице,
 Всему миру заступнице!

Від жебрака, Умань, базар.

IV.

Ой дайте народи Христовіі,
 Ой і дайте батюшки любезніі,
 Ой дайте от щирого серця наділяющого,
 Ой дайте от ручок своїх праці работених.
 Воздобродійте ви, таточку мій, голубчику,
 Воспроможіть ся ви, мамочко моя, милая,
 Возмилуйтесь, мамочко, моє серце, надо мною:
 Ой дайте ради неділеньки святої,
 Ой дайте ради престолу Христового,
 Ой дайте ради упокою бажаного.
 Ой змилуйтесь над мою вдовинєю, серце, темнотою,
 Ой змилуйтесь над мою вдовинєю, серце, нищетою.

Від бабл жебрачки, г. Умань, базар.

V.

А возмилуйтесь, моя мамочко, зорочко, надо мною,
 Над мою довічною, шій таточку, темнотою.
 Дайте ви люблятоньки миліі,

Дайте ви, котра душа спасенная,
 Ой і дайте ви, котра душа возлюбленная:
 Дайте ви за своєї душі спасеніє.
 Змилуйтесь над моім каліцтвом довічним,
 Над моім, моя мамочко, каліцтвом немаючим,
 Над моїми, мій таточку, оченьками затемненими.
 А мої оченьки як кленовим листом затемнило,
 Ніби тайними дверцями мої очі зачинило,
 А я не бачу, як яснее сонечко восхождає,
 А я не бачу, коли темная ніченька наступає.
 Як би я цей світ, моя мамочко, видала,
 То яб ваших стежечок та доріжечок не переходжала,
 То яб вашої головоньки не клопотала,
 А волілаб я, моя мамочко, заробити,
 А й волілаб я, моя мамочко, зорочко, заслужити.
 Майте ви, моя мамочко, упованіє божєє,
 Майте ви, моя мамочко, милосердіє божєє,
 Пожалійте мене, моя мамочко, своїми світленькими оченьками,
 Пожалійте мене, моя мамочко, роботящими рученьками.
 Як єдина та милостенька не велика утрата,
 Буде вам, моя мамочко, от Господа милосерного заплата.
 А ви своє серце сумленне...
 Тільки то душі своєї вічне спасеніє.
 Дайте хоч єдиную, моя мамочко, милостиночку,
 Хоч єдиную, моя мамочко, денежечку,
 Хоч єдиний же то хліба кусочок,
 острєблений,
 Душі своєї на вічне спасеніє.
 Ой трудна моя заслуга!

Від баби жєбрачки, Умань, базар.

Як кождому видно, благальниці — се імпрєвизації. З одного боку вони нагадують потрохи голосїня, а то розміром, вільним і не обовязковим римом та настроєвістю, — хоч спільні основи і тут і там додержують ся, а деякі загальні фрази та вислови повтаряють ся. З другого боку вони зближують ся по часті до духовних віршів і то не лише мовою, але й релїгійними мотивами, втяганими суто, без огляду, чи потрібні вони в данім місци, чи ні. Особливо „учені старці“ старають ся поєстрити благальниці церковними словами і тим чином прикрасити їх, бо се подобаєть ся простолюдю. Часто там поперекручувані слова і незрозумілі, але публіка не звертає на се уваги. Їй імпоує навіть деяка незрозумілість, бо се вказує на певного рода духову висїість і таємничість старця. Розумієть ся, що й ріжницї між голосїнями та благальни-

цями не малі, але се й не дивниця, бож обі категорії служать до всеім инших цілій та витворюють ся серед відмінних кругів.

На кінци зазначу ще, що як між голосінями є й гумористичні та сатиричні, так само є такі благальниці. Ось одна з них:

Дайте, милостиві христіяни,
Дайте, що милость ваша,
Дайте, хоць по шні дайте,
І за те спасибі скажу —
То буду знати, що не даром стояв...

(В. Боржковський, Лірички, ст. 664).

Подав *Вол. Гнатюк*.

До історії української наукової і просвітної організації в Галичині 1848 р.

I.

Весна народів і привязувані до неї надії видвинули на перший план потребу організації українських наукових і літературних робітників у Галичині. Межи львівськими Українцями зродила ся думка заснувати просвітне товариство, свою „Матицю“ на взір инших славянських. На одинадцятім засіданню Головної руської Ради з дня 29 мая 1848 р. піддав Іван Гуркевич проєкт заложення такого товариства. Він саме від давна працював над статутом такого товариства для предложення його властям. Тепер вибрано для перегляду статуту комітет, що вже на чотирнадцятім засіданню Ради з дня 9 червня 1848 р. предложив їй переглянений статут до апробати. В слід за прийнятем статуту на п'ятнадцятім засіданню Ради з дня 16 червня оголосив голова Ради Яхимович основанне „Галицько-руської Матиці“ і запросив присутних до приступлення у члени. На перший поклик вписало ся кількадесять членів, по більшій часті зі Львова.¹⁾

Була потреба не тільки зеднати як найбільше число членів, але поперед усього обчислити тодішні наші сили та притягнути їх до діяльної участі в працях новозаснованого товариства. Й тут у при-

¹⁾ Як. Головацький, Историческій очеркъ основанія Галицко-рускої Матиці и справозданье первого собору ученыхъ и любителей народнаго просвѣщенія, Львів, 1850, ст. VII—VIII.

годі¹⁾ стала для товариства думка Миколи Устияновича запросити всіх українських учених і письменників у Галичині на спільні наради. Свою думку піддав Устиянович уже в липні Головній руській Раді через Гушалевича, а 15 серпня поновив свій плян письмом до Ради, якого текст у справі самого зїзду надрукований у цитованій книжці Як. Головацького.²⁾ Справою зїзду займав ся дуже живо

¹⁾ На третім спільнім засіданню на внесенне Борискевича ухвалено утворити „Общество просвѣщенія народного“, до якого вибрала кожда секція зїзду по двох членів. Се товариство переймало заряд „Матиці“ (ibidem, стр. СХІІІ). На звір першого зїзду пізнійші загальні збори „Матиці“ творили також секції, прим. найближші збори 13 марця 1850 р., на яких, як показує спис, було 56 присутних.

²⁾ Стор. ХVІІ—ХІХ. Перед останнім відступом, що зачинаєть ся словами: „Всѣмъ честныиъ“ і т. д., пропущено ось що з Устияновичего письма: Прытком мавбым ще другое Внесеніе в слѣдующимъ предметѣ. Же зреченіе ся права wyboru Священника на посаду парохіальную, т. є. так званоє право Колляції з стороны обывательей земних, досовременних Колляторѳов, необавом наступити може, а може и через Уставодательство Соймовоє в Вѣдни зносити ся буде, нѣкому з нас не тайно; алиж не докончи свѣдомо єст, на когобы право тоє, а заравом и тыгари с ним получепи златы припадало. Но абы тоє право с пожитком краю и без ущирбу так св. Церквей, так и долѣ Священникѳов на нових уложити засадах, каждого правого Христианина, а особливе каждого каплана повинобы быти не малым заданьом.

Хотяи слабый умом, но крѣпкій волею ку ирымноженю народного добра, положивбы на Высокодостойній Радѣ такий в томъ предметѣ вопрос: Цы не могლობы реченное право Коллятуры златы ся на сельскіи громады и мѣщан в той способ, абы уложившы передже так найровлучно право доходѳов стулы, назначити оны на пожиток Церквей и успособити в них фѳундуш колляцій, не зоставившы з такових доходѳов на хосен священника тилько доходы особы; н. п. з службы Божей, з Парастасѳв. Быв бы то во початках засѳб такий недостаточним на великіи наклады, але вараствавы лѣтамы при знакомій свѣтловы добротности Руского Народа ку Божей хвалѣ и щырех датках на Боже, да значной заможности, ѳдповѣдающей своєй цѣлы. Вшакже маємо и днесь такыи Церкви, що по кѣлька ста Риньских засѳбу мают в карбонах своих, а так лехко такыи Сумми пѳднестыбы ся могли, слыбы были роздаванними на правній а безпечній пожит. И здає ны ся, же не маш там Церкви без якогось маєточку, де тилько каплан щирем о тоє сердцем дбає, абы ся не опускаты на тѣсную Коллятора руку, — которій, особливе нашыми часами, заледво де рывы до Церкви сиравиты датку не пожалував. А слыбы в яким мѣсцы на доразній бѳлшій потреби засѳбу не находилось, моглабы устава завароваты можность пожитки в фѳундушы крѣвям духовенства, а прытичній громадѣ наложиты обовязок важиченную часть в означенних часах вложиты.

Адѣнѣстрация такового фѳундушу моглабы налѣжаты до церковного Брацтва и Священника з надзором циркулу; а ущирбок, выплыва-

заступник голови „Матиці“ Іван Борискевич, той сам, що за його заходами вийшла в 1849 р. Квітчина Маруся. Він і ввів в діло думку Устияновича.

„Спис честных мужѣв на собор ученых русских, въ Львовѣ дня 19. Жовтня 1848 собравших ся“ (в тїм заголовку пізнійше подописувано ъ) виказує ось яких членів зїзду: 1. Добрянскій Антоній, Парохъ Валявскій; 2. Грегори Солтисъ Кулиничъ; ¹⁾ 3. Іванъ Демковичъ, ²⁾ учитель Методикъ; 4. Устиянович Никола, парох з Славска; 5. Жукѣвскій Іоан, Парох Львѣвскій сс. АА. Петра и Павла; 6. Ильницкій Іванъ, ³⁾ Вице Ректоръ; 7. Куземскій Михайлъ; 8. Озаркїевичъ Іоаннъ (священник із Коломиї); 9. Яковъ Головацкій, кап. гр. въ Хмелевѣ; 10. Фтеодоръ Бѣдзиновскій, оучитель зъ Небылова; 11. Грегорій Беднаржъ, Кап. гр. кат. Жукотина; 12. Попель Маркелль, богословъ; 13. Павелъ Максимовичъ, правник; 14. Г. Трохановскій, технїкъ; 15. Антонъ Павенцкій; 16. Іосифъ Львѣцкій зъ Грґшовои; 17. Іосифъ Царевъчъ, учитель; 18. М. Малиновскій; 19. Трещакѣвскій Левъ, парохъ; 20. Зубковичъ Михайлъ ⁴⁾; 21. Крокусїевичъ Андрей ⁵⁾; 12. Петрушевичъ Антоній (парох Унева); 23. Іаковъ Величко, Парохъ въ Оугриновѣ; 24. Павло Калитовски, П. Бутинъ; 25. Тимофтей Хомїнъ, Учитель; 26. Іоаннъ Мальцѣи, Учитель; 27. Іосифъ Лозинскій з Медьки; 28. Іванъ Бѣрецкій зъ Бахура; 29. Іоаннъ Лотоцкій; 30. Рудольфъ Мухъ зъ Лагодова; 31. Іоаннъ Гуркевичъ; 32. Іаковъ Вѣтошинскій; 33. Сїме-

ющей (sic) для Священника з недобору доходѣв прав ступы, давбы ся при справѣ зрѣвнаня Духовенства пѣд розвагу взяты и сталымы в крайового фондушу додаткамы залагодиты. За тым Внесенїем тоє особливе промавланє, жебы Священник пры Душ спасеню дїйствующій з ового повагу каплань(с)кую так безшадно убывающаго обстоятельства выйшов, що так для каждаго каплана прикрим, для парафианина негодующим (anstößig), так и для Урядѣв надзерательних трудоваложним єст.

Урашаю затым Высокодостойную Ряду и тоє моє Внесенїє пѣд доволную взяты розвагу и ажбы знайшлося постоянним, до виробленя дальшого на Сойм уставодательнїй в Вѣдни чесному и достойному іакому членовы Ряды або минѣ самому (в рук. самомо) прыпоручиты.

¹⁾ Зї спису членів шкїльної комісії довідуюемо ся, що походив з Камянки волоської, а мешкав на Знесїню пѣд ч. 102.

²⁾ Так він записаний у загальнїм списї і списках членів секцій, до яких належав. В Головацкого „Домкович“, впрочїм сам підписував ся на друках від 1849 р. Домкович.

³⁾ У списї філософїчної секцій: священник із Завалова бережанського округа.

⁴⁾ В списї шкїльної секцій стоїть: пѣдъ числомъ храма 291 М.

⁵⁾ Тамже: под числомъ храма 410 $\frac{1}{4}$.

онъ Вознякъ; 34. Николай Іжакъ¹⁾; 35. Василь Ковал'скій; 36. Евстахій Гарасимовъчъ²⁾; 37. Арсен. Аудиковскій³⁾; 38. Антоній Недзвецкій; 39. Іоанъ Здерковскій; 40. Юлианъ Красицкій; 41. Охримовичъ; 42. Силвестеръ Войковскій; 43. Іоанъ Багрыновичъ, Парохъ Късровичъ; 44. Климентъ Мерѣновичъ⁴⁾; 45. Вієлѣчковскій Юлианъ; 46. Вієлѣчковскій Антоній; 47. Benedikt Lewicki (Венедієтъ Левіцкій); 48. Лев Созанскій; 49. Петро Головацкій⁵⁾; 50. Ювичиньскій; 51. Грынєвьецкій Іоанъ (священник); 52. Коссає Михаилъ; 53. Дембѣцкій Вактор; 54. Стефанъ Хомѣн(с)кій; 55. Іустъ Ганкєвичъ; 56. Іл'ницкій Михаилъ, Академѣкъ; 57. Гаврииль Паславскій; 58. Іоанъ Борыськевичъ; 59. Іосифъ Охримовичъ, священникъ (Болахів); 60. Іпполитъ Дзеровичъ; 61. Георгъ Тѣстанбвскій; 62. Александеръ Чайковскій; 63. Лапѣкевичъ Емуданъ; 64. Іосифъ Кулчицкій; 65. Леонъ Сосновскій; 66. Петръ Ловѣньски; 67. Захарій Аудиковскій; 68. Д. Кочиндик⁶⁾; 69. Г. Копысьцяньскій. 70. Іляріон Шведѣцкый; 71. Кобржинскій Іосафат изъ Мышина; 72. І(о)аннъ Царъ; 73. Іля Зарзицкій; 74. Никола Сновбдскій; 75. Іоаннъ Козловскій; 76. Теофан Ілѣньскі; 77. Hrehory Statkiewicz; 78. Іосифъ Ловицкій⁷⁾; 79. Сльмакбвскій; 80. Михаилъ Хомѣнъ; 81. Дунѣковскій Ігнатій; 82. Аєназія Бачиньскій, Академѣкъ; 83. Монѣбєвич, урядникъ; 84. Григорій Гінѣлевичъ; 85. Юлианъ Ганкевичъ, Пар. Ісловецкій⁸⁾; 86. Михаилъ Захарясієвичъ, Викарі Сассбвскій; 87. Леонтовичъ Павло; 88. Теодор Васкевич⁹⁾; 89. Грвгорій Савчинскій; 90. Тома Полянскій, профессоръ; 91. Іоанъ Должан'ска; 92. Николай Кисѣлевскій; 93. Лука Данкевичъ; 94. Михаилъ Стецякъ; 95. Theodor Reszetyłowicz; 96. Iwan Hara-siewicz¹⁰⁾; 97. Галька Ігнатій (богослов); 98. Копысьцянскі Силвестеръ; 99. Василій Ільницькій.

1) В списі членів філософічної секції зазначений як богослов із Бродів.

2) Також зазначений як академик зі Львова.

3) Також зазначений як священник у Подусові.

4) Також зазначений як академик із Тоцова коло Львова.

5) Також затитулований як кандид. проф. на Буковині.

6) Головацький назвав його чомусь у загальнім списі: Кочингинъ В. (ст. XXXII), а в списі членів філософічної секції: Кочингинъ Д. (ст. XXXIV). Тут означений він як академик зі Львова.

7) У списі членів філ. секції: священник Волі вадеревської стрийського округу.

8) Яєлівці чортківського округу.

9) У списі філос. секції титулуєть ся доктор права ві Львова,

10) Др. теології ві Львова,

Крім того зі спису членів богословської секції приходять два нові імена: 100. Боханській Іваннъ і 101. Михайлъ Бѣлецкій; зі спису членів філософичної і природничої секції три імена: 102. Шел'естакъ Іоанъ, Академикъ въ Львовѣ, 103. Нановскій Юліанъ, Академикъ въ Львовѣ і 104. Іустинъ Желеховскій (з Мудрича); зі спису членів історичної і географичної секції три імена: 105. Стефанъ Бѣлѣнскій, 106. Михайлъ Бачинскій і 107. Хомѣнски Кирилъ; зі спису членів шкільної секції три імена; 108. Кѣмаковичъ Юліанъ, 109. Леонтович Теодор і 110. Pokolinski Теофил¹⁾; зі спису членів господарської секції три імена: 111. Стефан Сзоробогатый, 112. Kokocinski Piotr і 113. Елѣя Желѣховскій, священникъ; зі спису членів секції для старої і нової української літератури два імена: 114. Стеф. Семаш і 115. Генрихъ Яблонскій. Крім того як про члена згадується у справозданню богословської секції про 116. Якова Геровського, а президію правничої секції творили два нові члени; 117. Лаврівський Юліан і 118. Константинович Іван.²⁾

Таким способом доходить ся до поважного числа 118 учасників з'їзду. Не тільки чисельно представляв ся з'їзд імпонуючо, але й морально. Зіхали ся найвизначніші з тих, що якнебудь приложили руку до нашого тодішнього книжкового руху як автори. Отже по р. 1848 включно: Боднар Григорій, Ганкевич Юліан, Гарасевич Іван, Головацький Яків, Данкевич Лука, Добрянський Антін, Жуківський Іван, Кобринський Йосафат, Кочиндик Дмитро, Куземський Михайло, Левицькі Венедикт і Осип, Леонтович Федір, Лозинські Осип і Петро, Малиновський Михайло, Мох Рудольф, Озаркевич Іван, Павенцький Антін, Паславський Гаврило, Петрушевич Антін, Полянський Тома, Савчинський Григорій, Семаш Стефан, Синовідський Микола, Трещаківський Лев і Устиянович Микола. По 1848 р. звісні з друзів отсі імена учасників з'їзду: Вагринович Іван, Білецький Михайло, Величко Яків, Величковський Юліан, Возняк Семен, Галька Гнат, Гарасимович Остап, Гинилевич Григорій, Глинський Теофан, Головацький Петро, Гуркевич Іван, Желехівський Юстин, Здерковський Іван, Ільницькі Василь і Іван, Ковальський

1) У списі шкільної секції означений як „Präpserand“.

2) Не точний спис членів у Головацького також у поодиноких секціях. У богословській секції пропущені: Гаврило Паславський, Павло Калитовський і Ловицький Осип; в філософичній секції: Шелестак Іван і Головацький Яків; в списі членів господарської секції хибно наведений Величко Антін замість Величковського Антона; в списі секції для старославянської літератури поминені: Бірецький Іван, Гинилевич Григорій, Кобринський Йосафат, Кулинич Григорій і Левицький Венедикт.

Василь, Козловський Іван, Константинович Іван, Красіцький Юліян, Кульчицький Осип, Леонтович Павло, Мерунович Климент, Охримович, Попель Маркил, Хомин Тимко. Коли до їх ряду дочислити видавця Квітчиної Марусі Івана Борисикевича й автора незугарної граматки нашої мови (в рукописи) Івана Малицького, досягне число тих, що з меншим чи більшим щастем пробували пера в літературі чи науці, до 55. Може ще дехто й переочений, на всякий спосіб не значно зменшить ся число таких, що не лишили ніяких друкованих документів своїх духових інтересів, а виносить воно 63.

II.

Причину своєї неприсутности на зїзді вияснив парох Комарова Антін Могильницький як „вірний друг справи“ в листі на руки Михайла Малиновського з 19 жовтня 1848. „Прекрасно дякую Вамъ и цѣлѣй Комиссїи, стояло тут, за тоє, щостє въ запрошенїю на Соборъ и о минѣ не забѣдл. — Бѣло то моимъ сердечнымъ желанїемъ, прибѣти, — бо до такъ великого и святого дѣла жаденъ правый Рѣсвинъ на запрошенїе спѣскати ся не повиненъ! Але, яєслп инвы висловляють ся може якъ тоти Гостѣ Еваггелични, — на бракъ запрошений, — мене моя недоля вимовить. Дня 10-го Октября появила ся нещастна Холера въ моей Парохїи и въ сосѣдствѣ. Въ моей хатѣ хорѣють двое дѣтей, — сестра и двое челяди, — разомъ 5. особъ; дѣти мои оуже бѣдъ двоухъ дней блискїи сѣтъ сконанїя; въ парохїи богато хорыхъ. И самъ и своихъ домовихъ обходити, — хорихъ ратовати, — сповѣдати, — оумершихъ погребати мѣшѣ! Для того ще до Вторника вибиралъ-емъ ся въ дорогѣ, — ажъ якъ зъ всѣхъ сторонъ обыйшли мя нѣжди, замѣнилъ-емъ мое постановленїе! Юднакже, скоро ми хотъ трохи пошѣтитъ, — чи мои хори домовники подѣжають, чи ихъ похороню, — желаю сердечно приѣхати на Соборъ хотъ на єденъ день. Не можѣ бѣльше писати, бо оумъ мой нещастїомъ оугнѣтенный, — и голова заворотъ терпять. Робѣтъ добре, крѣпѣтъ ся, абысте надѣю Рѣсвинѣвъ исполнили! — Засилаю Вамъ поклѣнъ и моленїе всякого благополѣчїя. Нехай Богъ керѣ вашими замислами и Дѣхъ святой свѣйдеть на Васъ при такъ важномъ дѣлѣ!“

А до зїзду прислав Могильницький письмо такого змісту: Все-свѣтлый Соборе, братїя любезнїи! Голосъ Одозви, зивающїй насъ на сіє свѣтле собранїе, — проникнѣвъ бѣгомъ молнїи краину Галицѣ. Каждый правый Рѣсвинъ, котромъ изобразованїе питомого языка, — а черезъ него поддвигненїе оупалои народности щире

лежить на сердци, — повитавъ го съ радостію и оутѣховъ, съ яковъ витае опущенна дѣтина по довгѣмъ невидѣнію любезного Отца и Матеръ, — съ яковъ рѣмяна красавиця витае возлюбленого жениха по довгѣи и безнадежднѣи розлѣцѣ, — съ яковъ по глѣхѣи и мрачнѣи зимѣ витаемо первшіи блаженнѣи лѣчи вертающого сонця, — и первшіи голосъ весняного соловія! — Бо воистиннѣ! По довгѣмъ и безнадежнѣмъ замертвѣнію оумнѣмъ, — по довговѣчнѣи розлѣцѣ ѡдѣ нашои прошедшой свѣтлои жизни народнои, — по розлѣцѣ ѡдѣ прекрасныхъ времянь гремящои рѣскои Слави, — рѣского народного просвѣщенія; — нынѣ, — ажъ нынѣ розлягаетъ ся той-всеобщій голосъ першіи разъ явно и смѣло ѡдѣ жерелѣвъ Днѣстра и Сяна по берегахъ Бѣга, Збрѣча и Прѣта, — ѡдѣ снѣжныхъ полонинъ Бескида, — по просторовныхъ ровеняхъ Подоля и Покѣтя! Оуслѣхалис'мо, любезнѣи братія, того голосѣ, — якѣ то колись памятнии Отци нашѣи голосѣ звона вѣчевого; и якѣ они, так и мы видимося тѣ собраннѣи въ високѣмъ намѣренію, — бо долю цѣлого любымого народа рѣского въ рѣкахъ нашихъ важнѣи! — Каждый зъ насѣ певно згадае, що нынѣшне становище наше єсть честне и високе, — але оразъ кмѣтовати повиненъ, що єсть трѣдне и борителне. Єсть честне и високе, — бо плоди нашихъ здѣланныхъ трѣдѣвъ, — нашои наради, нашихъ замислѣвъ, переговорѣвъ, досвѣдченій и взаимныхъ порозумнѣнній, — мають становити новѣ Епохѣ оумного житія Рѣсинѣвъ; — мають насѣ зъ досихъвременного оуничженія и оупѣдленія пѣддвигнѣти, — нашѣ родимый языкѣ рѣскѣи певными согласными правилами обѣимити, а черезъ тоє цѣле наше оумне просвѣщеніє разпространити, нашѣ народѣ рѣскѣи на рѣвнѣи степени съ инными самобытннми нашими соплеменниками, Синами великои Матере, Слави поставити, — мають заложити нови пѣдвалини всеобщого Храма рѣского и намѣ мѣсце меже просвѣщенными народами Еѣропи прогаити. — Але єсть трѣдне и борителне; бо єдинимъ придатнымъ средствомъ до того всего єсть обрѣленіє и изобразованіє того рѣского языка, котрый неизслѣдимовъ небесѣ сзд'овъ, — и насиліємъ неприязненныхъ обстоятел'ствѣ пѣдоупавъ и своего давного великолѣпїя и красоти — на якесь время лишился! — того языка, що въ своимъ первобытнѣмъ отечествѣ ставъ ся оуже бѣвъ чѣжостороннымъ прешелцемъ, въ своей земли бранцемъ и невѣлникомъ, — въ своей хатѣ гостемъ и комѣрникомъ! — того языка, котрый выключенный зъ Совѣтовъ народныхъ, ѡтдаленный зъ оучилищъ, зъ законодавет(в)а и оурядованія; — выгнанный зъ палатѣвъ гордыхъ Велможей и тѣи тѣи зъ свѣтлицъ мѣщан'ства, — тѣливъ ся доси,

має опущенный сирота, підъ низьковъ рѣвника стрѣховъ и дене-
кѣда на обѣстю широ-народного Священника! — Трѣдне! бо ма-
емо обчеркнѣти граници, — котри мѣзикъ нашъ ѡдъ вѣвѣхъ сопле-
менныхъ словенскихъ рѣзко ѡддѣливши, ѣднакомъ спѣлне ихъ по-
хождение зъ ѣдного корене и взаимне посидкованіе ся затерти не-
повинни! — Трѣдне и борителне, — бо той мѣзикъ, а съ нимъ ра-
зомъ и народность нашѣ рѣсекъ по словамъ пис'ма св. „Обыдѡша
пси мнози ѣ обдержаша ѣго въ кѣпѣ!“ Давниѣ вороги народности
нашой, — доси приголошпенныи, — нынѣ на ново ожили и маєъ
тота Гидра, котрой Герекъль многочисленныи голови ѡдтинавъ, —
тысячи новихъ головъ пѡдносятъ, — тысячи глѣбокихъ пащей роз-
завляютъ, щобы насъ пожертѣ! — Юдни жолтачковъ Пол'оманіи
запаморочени вѣо около себе жолте видяше, маво голосятъ, „щѡ
въ земли Галицкѡй не бѣло и нема Рѣсинѡвъ и рѣского мѣзика, — щѡ
пѡлтрета милліона тихъ первобытнихъ жителей земли Галицкѡй, ко-
три оуже черезъ девять вѣкѡвъ сами себе Рѣсинами и мѣзикъ свѡй рѣ-
скимъ називаютъ и котримъ именемъ ѡдъ вѣвѣхъ писарей историческихъ
рѣскихъ, полскихъ и чѣжсторонныхъ прѣзвани збѣтали, — сѣтъ
нѣби маѣйсь дѣхъ безъ тѣла и костей, — макась Идея фантастична,
— макась безматеріалне привидѣніе, — въ котромъ око полске жи-
вихъ Рѣсинѡвъ дослѣдити не може; — або имъ здаеть ся, — щѡ
тоти сами жители Галич(16)чини, котрихъ они недавно съ погор-
дженняемъ и оупѡдненіемъ Рѣсинами прозивали, нынѣ на ихъ же-
лаліе, коли ихъ интересъ того потребѣе, — мажимось нѣби жевломъ
Чарѡвницкѡмъ порѣшени, въ ѣднѡй хвилѣ зъ Рѣсинѡвъ въ Поля-
кѡвъ перекинѣти ся мѣсятъ. Словомъ мовлячи: Они, заблѣкавши
ся меже Рѣсинѡвъ, макъ въ гѣстыѣ лѣсъ, — по лѣсѣ блѣдятъ, а де-
рева не видятъ! Инныи, котри ще свое зарозѣмѣніе и ненависть
такъ далеко не посѣнѣли, щобы правди очвидни и свѣтѣ знакоми
маво смѣли заперечити, називаютъ мѣзикъ нашъ запѣстѣловъ ѡдно-
говъ, — ѡдволоновъ прилѣдковъ — и неудачнымъ конаремъ мѣзика
полского, мажимось жаріономъ, повѣтовщиновъ, власностію проста-
кѡвъ, нездѣбновъ, абы могла пѡднести ся до досконалости мѣзика
пис'менного — и выразити докладно всякіи понятія вижшого про-
свѣщенія оумного! — Юсть трѣдне и борителне наше становище,
бо сопротвника нашой народности и мѣзика напастѣють насъ
зъ сторонѣ розличныхъ, — оружіемъ розличнымъ: Въ вѣвѣхъ сво-
ихъ письмахъ часовыхъ, — памфлетахъ и брошѣрахъ — ѣденъ
разъ оусилѣють демократичными залищанками: Волности, рѡвности
и братерства — и инними накрѣченими Софизматами потягнути Рѣ-
синѡвъ на свою сторонѣ, а где имъ ся не оудает, вимпшлятъ най-

огидніші плітки и чернила, котрими своєю народности в'рнихъ пригльшати старають ся, — підкладають честнымъ Ревнителямъ р'ської справи самолюбни и огидни ц'бли и нам'брєня и випре-ваджають причини и поводи ихъ д'вланій зъ д'уже см'тного здрою! Стр'бли ихъ ор'жія с'ть оstri и в'дію нап'щенни; бо жіючи доси краснымъ хл'бомъ р'ської землі, — на котрій Р'сини не для себе, але для нихъ тяжко працювали, ма'ть тоти тр'ждолюбни пчоли, що тяжко оузбиранимъ, соледенькимъ (sic) медомъ год'ють л'внихъ тр'б'в'в; — мали досить час'в, средствій и способности обознаю-мити ся зъ всякими шт'ками пекел'ного Махіавелізм', — виц'в'чати гизнє в' св'бій в' лести и хитрости, — а р'к'в и перо в' най-св'бтельн'шійхъ выкр'стахъ зрадливого краснор'чія и (в) сварли-вои полемики! — Юсть тр'дне и борителне — бо плодоносна зе-мля Галицка, бо неволя и работа Р'син'в'в збогатила нашихъ со-противник'в'в: — мають чимъ оплач'вати Симпатію иннихъ наро-д'в'в для своєї справи, — отримовати доносителей и Агєнт'в'в, — підк'ш'вати пис'ма п'бл'чни, т'стейші и загранични, — мають чимъ свои обл'дныи, неретелныи, — зрадливыи заб'ги величати и оукрашати, — а наши честныи и справедливиі движенія чернити и оумалювати! — Але претц'в'ж' становище нын'шне наше не єсть неможливе и отчаянне!

На другім спільнім засіданню секцій дня 27 жовтня 1848 р. читали між иншими і лист Могильницького, „що для холери не міг ся з парафії своєї віддалити і що не устане для просвіщенія ру-сконародного трудити ся“,¹⁾ але письма Могильницького не подав Як. Головацький.

III.

На отворенню в'зду були крім членів і численні гості, також і жіночого полу. На засіданню виділу „Матиці“ з 13 вересня 1848 р., як говорить рукописне з'відомлення зі сього справоздання,

¹⁾ Як. Головацький, ор. cit. ст, СХІ—СХІІ. Цитую книжку Головацького, хоч маю під рукою папери в'зду, в яких подаю допов-нення і поправки, а які переходять ся у бібліотеці Народного Дому у Львові. Роблю се тому, бо книжка загально доступна та не стояла багато труду Головацького, який досить механічно передруковував одно справоздання ва другим, змінюючи тільки тут і там, декуди більше, де-куди менше правонись.

„донесено, що панъ Здравецка Фелценбергъ хоче прибути на собраніє тое“ також. І видїл рішив, що „на публично засѣданіє отворительное меже иними гостями може“. Про „чувство отчествольбия Русинка“, розумієть ся, иншої, а присутної на отворенню зїзду, нехай говорить оповіданне Г. Савчинського, подане як „рѣчь истинная“ :

Въ дни справозданя одбитих праць учених руских 26 Жовтня 1848, въ дни для кожного ревного русина вѣчне памятно, случило ся певной русинци, чесной старушци, по священнику нещасной вдовици, приѣхати до Львова въ цѣли упрошена у високопочтеного Консисторя, нагого дла(!) сиротства свого взгляду. Але въ дни том, низабутом николи, всечесни Консисторя члени собрали ся, омаль що ни до одного, на тое учених справозданє. Русинка наша о том увѣдомлена и що тое справозданє од служби Бога, єдине благо-словенств(а)ми цѣлюю вселенну наполняющего, розпочинати ся буде, пошла на службу Божу предложити благаня своя въ передѣ най-скоршому Ревнителю всѣх сирот, заним би ся случило представити я Ёго въ той мѣрѣ годним намѣстникам. По вислуханю хвали Божой и въ честь Ёго одпѣтих согласно и прекрасно всезвучних пѣній разом зъ собраними тамже многочисленними обоого полу гостями удавши ся до сали справозданія, свѣтно въ цѣвти руски оздобленной, будучи притомною цѣлого тогож справозданія и въ часѣ онаго чувственных мов право и силно розправяющих милих родимцов своих, так ся розчулила, що аж горячими заляла ся слезами, але слезами николи нидознаной радости! бо, запитана од обок себе сѣдящего гостя, що за причина так чувственных слез ея? зъ глубоким возтхненієм одрекла въ той способ : „Заледво свѣт той узрѣлам (в рук. изрѣлам), аж низбаданой небесной судьби страшній упав на мя вирок зостати без матки, сиротою — низадовго потому и отца, єдинаго во всем заступника, взято ми до гробу — познѣйше, колим ся подружила и коли Сотворител поблагословив мя численным потомством, ровилам гореньки слези новой болезни; бо болшу часть дѣтей моих, ах! подруженних уже, пережила — а въ остаток зложила и кости мужа моего до землячки, общоп нашой матери: нинѣ за цѣлій вѣк мой перши витрасли ми слези радости! О! вси болезни, яки въ цѣлом житю мсем дознала, най-милосерднійшій Отец Нибес винадгородив ми нараз єдною нинѣшною днинкою! а винадгородив совершенно! Нинѣ проарѣлам, що ще Руска низагибла Мати! о! чей уже и низагине!!

IV.

На зїзді утворено дев'ять секцій,¹⁾ а саме богословську, правничу, філософічну і наук природи, історії і географії, шкільну, господарства, дві секції „управи язика руського і літератури руської так давньої, яко теперішньої“ і старославянської літератури.

Ухвали, які запали на поодиноких секціях, відчитували на зборах повного зїзду. Протоколи мовчать про се, як прим. приймив зїзд анахронічні і курйозні ухвали секції старославянської літератури. Стефан Самаш підносив навіть гадку заведення церковно-славянської мови до наукових і літературних творів. А голова секції Лев Сосновський аргументував: „Богацько є німецьких нарідів, а одна тільки саська образована мова, так і межі нами трудно буде з початку, як завели би ми старославянську мову, але по якімсь часі буде можна привичаїти ся до неї²⁾.“ Вкінці згодили ся, що треба довести до загального розуміння церковно-славянщини, для якої саме ціли постановили виготовити граматику церковно-славянської мови і церковно-народній словар. Але видно Ганкевич і Венедикт Левицький, що „за святий язик старославянський почитали і застерегли, би єму жадну кривду не зробити і би го жаднов міров не понижити“,³⁾ не були відосібнені, коли секція признала потребу більшої і меншої книжки для читання у церковно-славянській мові. Що більше, uznали потрібним і бажаним видати по церковно-славянськи книжки з історії, географії, філософії, про вихованне дітей, рільництво, астрономію, худобу, пчоли, будову домів, навіть признали потребу часописи або дневника в церковно-славянській мові.⁴⁾

У порівнянню зі секцією старославянської літератури куди поступовійші були резолюції богословської секції, яка ухвалила, що поза щоденними молитвами та псальмами інші молитви в молитовнику мають бути зложені в народній мові.⁵⁾

¹⁾ Засідання поодиноких секцій відбували ся у таких годинах: богословська 3—4 по пол., правнича 6—7 що дня вечером, філософічна 3—4 по пол., історична 11— $\frac{1}{2}$ 1, шкільна 4—5 по пол., господарська $\frac{1}{2}$ 2—3, секції української мови та літератури 8—11 рано, а секція старославянщини 5—6 по пол. Третє спільне засідання було не 24 жовтня, як у Головацького (стр. СХІІІ), але 25 жовтня.

²⁾ Як. Головацький, *op. cit.* стр. CV.

³⁾ *ibidem*, стр. CVI. ⁴⁾ *ibidem*, стр. СХ.

⁵⁾ *ibidem*, стр. LСІІ. Перше засідання богословської секції було 21 жовтня 1848 р. в суботу.

При читанню нарису Головацького про заснування „Матиці“ вдаряє нас страшна та неприродна мова програми філософичної секції. В друці вона бодай трохи ніби зукраїнчена через дашкування о (ô) і т. д., але в рукописи вона ще твердша. „Програмъ отдѣлення философического“ має під текстом замітку: „Перевель съ нѣмецкого подлинника А. Петрушевичъ, членъ отдѣлення философического“. Замітка й програма писані рукою Петрушовича. А в звідомленню філософичної секції читається, що програму зложила спеціальна комісія, в якій склад входили Авдиковський, Вояковський, Гарасимович,¹⁾ отже навіть нема Петрушевича.

В сій самій секції виготовив др. теології Іван Гарасевич „Програмъ о календаряхъ, виробленъ черезъ Всечестнѣйшаго Предсѣдателя...“, але ця програма не визначається нічим замітним під річковим оглядом, а під оглядом мови се відстрашаючий конгломерат церковщини, польщини, великорущини й українщини. З факту, що Головацький не видрукував сеї програми, можна здогадувати ся, що її і не відчитано на засіданнях; нині вона не надається на опублікування.

Рівнож не опублікував Головацький проекту Миколи Синовідського в справі заведення окружних славянських читалень. Той проект відчитав Синовідський на другім засіданню історично-географичної секції і він стрінув ся з загальним признаннем. Його навіть відлітографовано для красної інформації членів. Хоч зі змінами не тільки в правописи та мові, але й у змісті надрукувала сей проект Зоря Галицька за 1849 р. в 77 ч. як внесенне Синовідського в коломийській окружній Раді, друкою його в додатку як з причини інтересних думок, так і короткості. З ухвал і дезидератів секції годить ся піднести тут деякі: Довницький домагав ся, „щоби для народного пожитку переложити історію південної Руси М. Маркевича та подати як найскорше народови в руки як для загального знання, так шкільного як, і домашньої науки, для познайомлення з рідною історією.²⁾ Не тільки підносили потребу старанно збирати все, що відноситься до політичної і культурної історії нашої вітчизни, але й на третім засіданню радили над заложенням історичного товариства, а матеріяли й дослїди членів такого товариства можна би оголошати друком. Говорено також про заложенне бібліотеки, де переховували би ся важні пам'ятники.³⁾

Як правнича секція по уконституованню навіть не сходила ся

¹⁾ ibidem, стр. LXIV.

²⁾ ibidem, стр. LXXXI—LXXXII.

³⁾ ibidem, стр. LXXXII.

на наради, так господарська, де завдяки повному ініціативи Трещаківському відбувалися живі наради та підношено гарні думки на свій час, не дала Головацькому ні програми, виробленої Трещаківським, ні докладнішого звідомлення. Говорить про се записка Головацького на списі членів секції. То, що подав Головацький про господарську секцію на стр. ХСVII—ХСVIII, видобув здасться дорогою особистою інформацією, на що вказували би й такі речення, як: „Із многих других статей сего предмета виписуємо тут важніші“¹⁾ або „крім того ще більше поменших внесений і розправ було“.²⁾

Не дають ніякого нового матеріалу протоколи зїзду для нарад так важних секцій, як шкільна та української фільольогії. В злучених двох секціях для української фільольогії раджено над такими важними питаннями, як справа правописи та мови. „При розбиранню того питання, говорить Головацький від себе (протокол починаєть ся від стр. СI), показали ся ріжні, навіть зівсім протилежні собі думки. Одні радили держати ся зівсім церковно-славянської мови, задержуючи на основі творення слів корінні букви, інші бажали поробити деякі відміни в сих або тих випадках, держачи ся народнього виговору, відступаючи більше або менше від творення слів. Були й такі проєкти, щоби зівсім нову правопись скроїти для української мови. Що до мови, одні були за народньою живою мовою, інші бажали церковно-славянську мову вжити як письменну“.³⁾ Головацький не наводить тих думок і виправдуєть ся тим, що їх не зложено до протоколу. Друкує тільки правописні ухвали секції, передискутовані на основі „Розправи о писовни рускій“ Ів. Жуківського. Ті правописні правила се ніби побіда народнього напрямку на зїзді, але вони мають дуже цікаве закінченне, яке в тих часах робило ті ухвали ілюзоричними. А саме сказано там, що „тії правила устанавляють ся для шкільних книжок і для тих письменників, шо самі не запускають ся у граматичні досліди, але ученим любовникам таких річий оставляєть ся свобода власної правописи, щоби не гамувати дальшого її розвою“.⁴⁾

Отся компромісова уступка більшости для ніби побідженої меншости противників народньої мови в літературі і науці і невягненне до протоколу всіх думок за та против народньої мови в книжках даєть ся зрозуміти в властивім світі в звязи з ось якою подією у початках життя „Матиці“. У відповіді на рецензію Ко-

1) *ibidem*, стр. ХСVII.

2) *ibidem*, стр. ХСVIII.

3) *ibidem*, стр. С.

4) *ibidem*, стр. СIV.

стецького „Зорі“ Дідицького оповів М. Устиянович між иншим ось що. При завязанню „Матиці“ в 1849 р. (хитно, 1848 або в часі початкових засідань „Матиці“) виринуло питання, в якій мові та пра-вописи мають друкувати ся літературні праці „Матиці“. А саме, чи в „нарв'їю простомъ и необразованомъ“, як говорить загально україньський нарід, чи „язкомъ образованимъ и литературно цвѣту-щимъ“, яким пише Росія, чи вкінці церковно-славянською мовою. Більша частина присутних обставала за живою мовою п'ятнадцять-мільйонного народу, але тоді встав Антін Петрушевич і доважав, що мова, якою пише Росія, є „чистимъ образованимъ рускимъ язкомъ“, що народньої великоруської мови в книжках ніколи не було й нема, що народня мова Росії зівсім—ріжнить ся своєю природою від пи-сьменної мови Росії, що Українець говорячого Великороса зівсім не розумів, але і для неосвіченого Великороса його літературна мова є зівсім незрозумілою і тільки родовитий Українець без помочи граматичних наук може докладно читати й порозуміти. Доважав також, що Петро Великий, бажаючи мовою злучити народи, ужив руської мови для тої цілі, що Великорусь від давна засилює свою літературу творами мужів знад Дніпра та Буга й тим самим що раз більше очищує літературну мову з напливу московщини та бол-гарщини. Отже хоч галицькі Українці взяли би в основу літера-турної мови народню нову, при дальшій розвою тої мови мусять стрінутися з великоруською літературною мовою.

Своїми арґументами викликав Петрушевич горячий лінгвістичний спір, який покінчила ухвала більшости тим способом, що рішено видавати всі твори, призначені для всенародньої просвіти, можливо тою мовою, яка живе в устах народу. Противно твори висшої науки, призначені для літературно освічених верств, ухвалено видавати в літературній мові, яка „має свій початок розвою в далекій ми-нувшині і яку хитно називають чисто-великоруською“, але висте-рігати ся таких висловів і форм, які є виключно великоруського (московського) походження.¹⁾

Колиж зіставити разом погляди Петрушевича з 1849 р. та їх практичне приложенне при його рефератах на зїзді з фактом не-вписання у протоколи думок противників народньої мови, яких на зїзді було мало що менше від прихильників народньої мови, легко й догадати ся причини такого поступовання. Як далеко була мова

¹⁾ М. Устиянович, Нѣсколько словъ въ отвѣтъ на статію Г. Костецкого, обглагошенную въ дневнику польскомъ *Przegląd powszechny* подъ заглавіемъ: *Recenzya Zorji Galickiej na год 1860* (Слово, 1861, ч. 6).

про церковно-славянщину, втягали її прихильники сміло свої думки до протоколу, але коли відважнійший із того табору Петрушевич чи хто инший зачав яенійше формулувати свої думки з уваги на тодішній політичний курс, не втягнуто їх до протоколу. Таке пояснення справи не робить великої загадки з антракту в початках 50 рр. в нашій культурній розвою у Галичині і не робить ухвал зїзду в справі народньої мови в літературі і житю такою чудною проявою національної свідомости після тільколітньої мертвечини, яку прийшло ся розбивати Пашкевичеви та його товаришам із такими великими перешкодами. Додати до сього, що наші інтелігентні круги в Галичині протягом першої половини 19 в., хоч і бажали якоїсь своєї мови в літературі і науці, але не простої, хлопської, тільки якоїсь панської. Виїмки бували, значно численнійші в 1848 р. ніж передтим, але противна сторона заволоділа св. Юром і мала в своїх руках матеріальне забезпечення тодішніх наших культурних робітників у Галичині — священства. Не дивно, що почали ломити ся характери, стала слабнути давна рішучість і завзятість.

До того табор противників народньої мови розпоряджав таким ученим, як Денис Зубрицький, якого слїдами ступали Петрушевич, в части Малиновський, пізнійше й Головацький і инші, а прихильники народньої мови в літературі і науці не всі визначали ся зелїною витревалістю в повільнім виучуванню народньої мови та під притнском житєвих обставин легко могли зразити ся.

V.

Безперечно найбільше вражіння на учасників зїзду мусїли зробити поетичні промови М. Устияновича та гарна, жива наукова розвідка Як. Головацького про українську мову та її діалекти. „Рѣчь“ Устияновича, „держана при запроводѣ товарищества Руско-народного Просвѣщеня — У Львовѣ дня 19. Жовтня 1848“ не зівсім точно надрукована Головацьким. Другий відмінок прикметників жін. р. кінчить ся в рукописи все на ой зглядно на ей. Головацький декуди лишив таке закінчення, а звичайно змінив на ои — еи, хоч, що правда, навіть такі номін. мн. ч. як „правовѣрній“ пише часто Устиянович: правовѣрній. Поза тим є в друці такі зміни: стор. 1 стр. 8 по отцах; стр. 11 сердца по пры всяких опредѣлены судьбы; стр. 16 дождати ся; стр. 17 на которим; стр. 20 першій; стр. 21 першую; стр. 27 поздоровленнем. Стор. 2 стр. 5 звязан; стр. 6 осумнѣвающїи; стр. 8 своїм; стр. 13 вѣдвaгы; стр. 16 широкій, Устиянович уживає постійно форм: ѣст, сут, Головацький;

єсть, суть; стр. 20 Бєсьєд; стр. 23 средоточнє; стр. 24 велычественного... Славянщны (хоч повисше Славянщны). (Бєз ь та-кож: стор. 3 стр. 22, стор. 4 стр. 12, стор. 8 стр. 10, 15, 19, 26), стр. 27 славнѣйшый... своїмы; стр. 30 азиацєих; стр. 31 властолюбїє (подїбно Воскрєсенїє і т. д.) втыслы. Стор. 3 стр. 4 стоїт вѣн; стр. 5 ширєким; стр. 11 лѣд недовѣрїя; стр. 18 вѣн жытїє; стр. 24 сїала... нызько; стр. 25 бєзїствїє... Вѣдлучєн вѣд; стр. 26 достоїньство; стр. 30 орудьом самолюбїя. Стор. 4 стр. 1 души тїй; стр. 6 своїмы; стр. 7 в працы... поволный; стр. 9 в додержаню; стр. 12 он; стр. 15 красним жывотным; стр. 25 Воскрєсенїє; стр. 26 свого ѣ зачав; стр. 29 вѣддыхаты... вѣддыхом. Стор. 5 стр. 3 обонатно; стр. 4 душѣ (2 вїдм. постїйно)... Галїчей; стр. 5 частыни; стр. 12—13 вѣдданыца; стр. 14—15 з розвойом... щаслывость; стр. 20 знаєти; стр. 23 таа недола; стр. 26 розлыжыла; стр. 32 Галычей. Стор. 6 стр. 2 Воскрєсенїє; стр. 4 Алижѣ... тязжосты; стр. 5 вѣд; стр. 6 пырыною; стр. розбойом; стр. 10 дїтыни; стр. 16 навет; стр. 17 открывати; стр. 25 зѣвѣд; стр. 26 Просвѣщенїя; стр. 28 обавяючи ся от собыраючых ся бєзборонных людєй забурєны, зажадали (в рукоп. зажадала); стр. 30 пѣддаючы ся пѣд верховодзтво. Стор. 7 стр. 1 вѣдстрашты в святїм... нашїм; стр. 8 нуждный корм; стр. 9 корєны; стр. 15 вносыт ся: стр. 20 имены; стр. 24 на чужинѣ и; стр. 25 днїй; стр. 26 пѣсьны (стр. 30 пѣсьнымы); стр. 31 розсвѣт. Стор. 8 стр. 4 вѣн; стр. 5 Ткнєш; стр. 7 мѣлѣонѣв; стр. 11 борба Хорватѣв за; стр. 12 святокрадзтво. Стор. 9 стр. 1 Славянскїм; стр. 4 налюбувати ся ѣй; стр. 14—15 пожадувалы; стр. 19 Славяны; стр. 24 краснорѣчїя; стр. 28 так званых (abstracte...) Стор. 10 стр. 2 выжша; стр. 4 писувалы; стр. 5 вѣд; стр. 7 розлучає ся; стр. 10 найвыжшїх; стр. 22 прыстола; стр. 27 вѣдтѣнах. Стор. 11 стр. 5 вѣн верховодзтва; стр. 19 Зострїльмож; стр. 20 розложїм; стр. 26—27 дѣтьом; стр. 28 шанувати. В низу пїдпис: Нїкола Устїянович п. з Славска.

Друга промова Устїяновича, яку вїголосїв на кїнцевїм зборї зїзду, не має заголовка (заголовок дав Головацькїй). Вїдмїни з друком такї: Стор. 102 стр. 19 вѣнєць... омеѣа; стр. 15. первшїй... прыстола, первшю; стр. 21 нѣтды. Стор. 103 стр. 1 вѣднїяла; стр. 7 каждю... каждює; стр. 18 первшюму. Стор. 104 стр. 12 гєнѣєв; стр. 17 мѣлѣонѣв; стр. 18 з; стр. 24 гравѣтовую... розїбїє. Стор. 105 магнетичной... мыжи; стр. 5 кыкытыт; стр. 11 радостнає слєза; стр. 20 Воскрєсенїя; стр. 21 дє; стр. 23 мїжы. Стор. 106 стр. 8 мѣлѣоны; стр. 14 вѣдбываймо; стр. 23 гудѣвлю; стр. 31 первшого; стр. 32 вѣнєць. Стор. 107 стр. 1 зѣхалысьє ся тутка, з...

Посилаючи свої мови на руки когось з виділових „Матиці“, писав Устиянович зі Стрия 20 жовтня 1848 ось як: Честный и достойный Господине! Посылаю Вам мою бесѣду, которую в Львовѣ не мавим часу переглянути и вѣдписаты — Знайдете там мою власную писовню, застусовану до бесѣды народа, або лучше сказавшы, до ѳего звуку — Аж що в тѣм вѣдмѣниты ѳ до той писовнѣ, що си тепер в Львовѣ межы намы усталыла, прыкладнаты схочеты, томы мыло буде — але за слова просыты буду, абы си збстали так, як суть, хотяйбы може де и новыми здавалися быты. В бесѣду мою хотѣвам в мѣсце знаком ІІ означенным слова чужоплеменного якого письменныка, которыйбы за нашу бесѣду и ѳей красу розлучноѳе подавав свѣдоцтво, натокмыты, але не маючы пры руцѣ нѣчого, з чоґобы тоѳе мѳг зачерпнуты, зоставляю до волѣ и выбору Вашего. Поручаю си Вашей памяты и почытую собѣ во честь пысаты си Вашим служебником Устиянович.

Отсей лист Устияновича пояснює заразом, чому Головацький не позволив собі на більші зміни. Згаданий у листі знак стоїть у рукописи по словах „краснорѣчнн свого“ (на ст. 9). Дотичний виділовий не додав від себе там ні слова. Впрочім воно було не потрібне, бо бажання Устияновича було сповнене в розвідці Головацького, якої рукопись з 1848 р. рїжнить ся від друку не тільки фонетизованою максимовичівкою, але й дечим більше.

Відкладаючи обговорення розвідки Головацького на инше місце, зазначу тут, що при друці заявив автор, що з причини великості розвідки мусїв він при читанню пропустити деякі місця, які тепер подає в цілости. Чи тим способом хотїв Головацький умотивувати свою перерїбку, чи може й з рукописи 1848 р. пропустив при читанню прим. доказовий матерїял, не можу сказати. Можливе, що одно й друге хотїв осягнути своєю заміткою.

Я спинив ся на промовах Устияновича, бо вони ще й нинї передруковують ся. Не порівную за то инших промов, з яких промови Лозинського, Моха та Трещаківського писанї фонетизованою правописю без ѣ.

Д о д а т о к.

Округовїи чительнѣ словеньскїи.

Видѣл гісторическій заняв ся важным вопросом: якими средствами мож' бы вѣдомоси гісторическіи уобщити? Але того питање заслугує на увагу не мало всѣх видѣлѣв.

Кромѣ учдлиц, письм часовых и стоваришенѣ ест 'ще одно

средствіа, через которе тїа розличніи лучи, тїа бгдѣльніи стремлѣніа народовїа до одного мож' прыгорнѹти вогнища, а пры нем всѣ ся загрѣют; ест 'ще одно средствїе у нас досы не знане, но у Сербѣв и Чехѣв уобщене, а нем ест чительня. Сербове мают свою читаольницю ілѣрску в Загребѣ; Чехове завели чительнѣ словенскїи в мѣстах поменшых; чомуж' мы не моглибисьмо рѣч так поэжыточну завести?

Чительня славянська розпѣстре повсюда вѣдомости о наших отечествїю и о наших побратимах и возбудит свѣдущество гісторичное; — она пѣднесе мову нашу родиму, же в свѣтлицях и в театрѣ, в письмах и в школѣ, на амбонах духовных и мовницях політїеских возможе выступити яко мова народа просвѣщенного; — чительня взыскателям во всѣх галузах умнѣніа нагылит (!) способнѣсть и жерела до дальшого испытанїа. В чительнѣ знайдемо не тѣлько поученїе, але и мылу забавку, мылшу вѣд душ(ног)о тай поэязваючого вѣска. Чительня украсит (16) кождому его хату, она убарвнт сельское усторонье, до которой (sic) бѣльша часть з нас ест прызначена, она осолодит нам журливїи господарства труды. В чительнѣ словенской знайде ся не одно зерно для понятїа наших селянѣв здѣбне; в ней знайде ся не одна искра, котру талант досы укритїи в ясну роздуе половѣнь. „Книгопечатня, мовит муж цѣлому свѣтови знакомїи, ест звуком неустанным ума людского; она узбрѣла мысль словом. Тїа двѣ силы — мысль и слово — становлят зброю и державу челоувка, народа, людскости *Lamar-tine, hist. des Girondins*). Нехай пысьма тутейшїи и чужостороннїи нам не закидают „обскурантїзм“ и недбалѣсть о доли нашего народа; нехай нас не сполошует то блудно понятое слово: „полїтика“, бо чымже ест полїтика (як мовит помѣненнїи сочинитель), полїтика, котра святае в заранку, чым ест иншым, як но побѣдов и устроенїем Божої засады людскости? Найлѣпшїи полїтїескїи уставы ничо нам не помогут, еслы с асіатыццѣм(!) безилїем обвыснут нам руки.

Собераймож' то, що другїи посѣяли. Не на се корыфен славянскїи здоровье и вѣе стырали, абы их дѣла лїп' во великих книгохраннїищах ковпотом и павутинов припадали. Тїа духовїи Словян плоды пѣзнати, их ся радити, их кождого разу пѣд руков мати не мож' инакше як тѣлько посполу — совокупным подвыгом — а найлучше в округовых чительнях славянских.

О нехай руска правда, як велычно оден з всечестн(ых) члентѣв передом (в Зорѣ) вырелл.

Нехай засвѣтит як красное сонце

В кожд(у хат)нѣу, в кождѣе бѣкон(цѣ).

(2а). Устроєніє округовых чительнь славянських пѣдвглядом складки, купованя, чтенія и употр(е)бленія книг.

I. Складка.

§. 1. Рѣк чительнѣ зачынае ся вѣд 1. дня Падилиста.

§. 2. Член чительнѣ дае на оден рѣк пять реньских сребр.

§. 3. Передплата що року обвѣщае ся, а вписаніи члены цѣну передплати складают в округовѣм зарядѣ чителнѣ найдалше на початку Падилиста.

II. Купованье книжок.

§. 4. Купованьом книг для чительнѣ завѣдує округовій заряд чительнѣ: до него належит:

1. Правитель (рядник) округа,
2. Правитель кутѣв.

§. 5. Правителем округа ест священник, в обводовѣм мѣстѣ обитаючій.

О правителях кутѣв §. 10.

§. 6. Округовій заряд чительнѣ ѡтбуває раду першого дня кожного квартала року вѣйскового.

§. 7. Округовій заряд в купованю книг за засаду пріймає гісторію, письменництво словянское.

Для того

1. постарае ся о дѣла гісторическіи Славян, в (26) уобщенѣм языцѣ европейскѣм выданѣ,

2. займе ся читателѣв запѣзнати ѡ словесностев вѣх Славян.

§. 8. Вѣд купна вылучают ся:

а. газеты и дневныи политическіи,

б. книги рускіи, которіи в Галиціи печатати ся будут.

§. 9. Правитель округа мае пѣд своим зарядом

а: кассієра и контрольора с кассов и книгов прыхода и расхода,

б: одного або двох секретарѣв до проваджѣня протоколѣв и корреспонденціи и с ними на радах чвертовых складае рахунок и справу.

III. Читанье.

§. 10. Кождій деканат пѣд вглядом топографичном(!) мож' дѣлити на тры або чотиры куты. В кождѣм кутѣ постанавляе ся правитель кута, якбы мож', в мѣстѣ або мѣсточку обитаючій.

§. 11. Правитель округа провадит два протокула: в одним пѣд числом I запишеує книги, число томѣв, цѣну и пр., а в другим

пѣд чис. II записуе, що правителям кутѣв посылае и що вѣд ных вѣдберае.

§. 12. Правитель кута провадит також' два протокула: оден ч. I, в котром правитель округа пише, що вѣд кута (За) ѣтберае и що 'му посылае; а в другом пѣд ч. II, маючим тѣлько закладок, кѣлько до кута належит читателѣв, записуе ся, що ѣд кутянѣв ѣтберае и що ся им пры однѣм заходѣ посылае.

§. 13. Кождѣй знов читатель мае реестр, вдовж на двое перегней: на одной сторонѣ пише правитель кута, що членовы послае, а на другой стве(рд)жае, же то ѣдобрав. С тым реестром ѣтсилают читателѣ своиими пѣслами кныгы.

§. 14. На речинец, в котрым правитель кутѣв правителиви округа кныгы ѣтсилати, а пры одним заходѣ свѣжин ѣтберати мают, постаналяют ся першии тры дны мѣсяца.

§. 15. Послѣдного дня кожного мѣсяца прысилают члены чительнѣ розѣбранѣи кныгы до правителя(!) своего кута, а тот кныгы сохранным ѣбязанѣи послае с протокулом пѣд ч. I до правителя округа.

§. 16. Спосѣб на точное дотрыманье речинца и наказанѣе на унылых правителѣв и кутянов промыслит заряд округовѣи.

§. 17. Правитель кута пры першой способности в заченшым ся мѣсяцю дае знати своим кутянам, якии кныжки прислано на текущѣи мѣсяць.

§. 18. Правитель округа так ѣдѣлюе кныгы, абы в теченѣю года всѣ куты ѣбѣшли.

(36). §. 19. Словары и грамматѣки словенских нарѣчѣѣв кождѣй кут на неуловное употребленѣе буде мати.

§. 20. По уквнченном року подае ся стан чительнѣ ко обичной вѣдомости.

IV. Употребленье книг.

§. 21. Всѣ кныгы, в теченѣю года для чительнѣ закупленѣи, прызначают ся на книгохранилище для Русинѣв округа.

§. 22. Бсла буде признака, заряд ѣбоводовѣи, засягнувши рады священничества и других чительнѣв славянских, прылычѣи для такого книгохранилища ухвалит уставы. Подав М. Возняк.

Наукова хроніка.

Нова історія Османів.

N. Jorga — Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt, Gotha 1908—11, mm. I—IV: см. VIII+486, VI+453, VIII+479 і 512.

Праця Н. Йорґи се вже третя науково оброблена історія Османів. В р. 1827 появилась „Geschichte des osmanischen Reiches, grossenteils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven v. Joseph v. Hammer“ оперта переважно на жерелах турецьких. Johann W. Zinkeisen опер свою „Geschichte des osmanischen Reiches in Europa 1840“ переважно на жерелах західноєвропейських, як реляції послів, дипломатичні акти і т. и.

Йорґа користав, як сам каже (т. III, ст. VII) з „Історії“ Гаммера, особливо в питаннях, котрих розвязка опирає ся на жерелах орієнтальних; дальше користав автор з жерел нововіднайдених, незвісних іще його попередникам, особливо в власних „Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV siècle, Paris 1899—1902“ — 3 томи, котрі відносять ся до історії Османів в роках 1396—1453.

Він ставить державу Османів в ряді світових держав, а її історію уважає лиш одним розділом історії всесвітної. Становище його в тій справі найліпше ілюструють його власні слова: „Zwar ist sie keine Weltgeschichte, sondern ein glänzendes Kapitel jener Weltgeschichte, deren Gang von den mächtigen Weltreichen bestimmt ist. Aber in gewissen Zeitpunkten, in gewissen Zeitaltern sogar hat sie entschieden ein nationales Gepräge“ (I, ст. VI).

Обороняючись від закиду критиків, що його „Історія“ не є істо-

Принято на засіданню історичної секції дня 19 червня 1912.

рією турецького народу, каже: „Und endlich und vor allem ist meine Absicht nicht gewesen, über das türkische Volk oder über seinen osmanischen Bruchteil zu schreiben, sondern das osmanische Reich in seiner Entwicklung zu verfolgen. Das osmanische Reich ist aber eine politische und militärische Schöpfung, die sich zwar auf die Türken stützt, aber weder von ihnen noch mit Rücksicht auf ihre Lebens- und Wesensinteressen, sondern durch die Dynastie und die Klasse der Renegaten beherrscht worden ist“. — „Das Heer und die Finanzen sind von Wichtigkeit“, а даліше; „es handelt sich um die Beziehungen zu den Nachbarn“ (III, ст. V—VI). Національний характер мала держава Османів в своїм початку, коли предки могутих падишахів, покинувши робишацтво, осіли в Малій Азії і стали ленниками Сельджуків, щоби опісля згодом зайняти їх місце у всесвітній історії. Від хвили, коли Османів осіли стало в Європі, увійшла їх держава в круг держав європейських і зовсім зрозуміло, що відношене нової держави до сусідніх європейських держав становить провідну нитку в їх історії.

У вступі обговорює автор два попередні нариси історії Османів і закидає обои своїм попередникам, що зачинають історію Османів від їх боротьби зі Східноримською Імперією за Малу Азію, а лиш коротко переповідають історію Сельджуків, попередників Осман в тій боротьбі.

Йорґа поклав собі задачу доповнити історію Османів історією Сельджуків і відповідно до того заложена ділить свій перший том на дві книги; в першій книзі під заг. „Alte Geschichte der türkischen Stämme und Staatsbildung“ (ст. 1—145) подає історію перших турецьких держав в Середній Азії і історію Сельджуків; в другій книзі п. в. „Bildung des Osmanischen Staates“ (ст. 146—486), подає початок і розвій османської держави до р. 1451.

Історію перших турецьких держав доповнив Йорґа історією навернення Турків на іслам; крім того, опираючись на Vámbéry, Geschichte Bocharas und Transoxaniens I, і статі Cahun-a в Lavisserambands „Weltgeschichte“, подає на стороні 11 кілька вісток про розширене християнства на Сході. Власне згадує, що від 324 р. по Хр. місто Мерв було столицею несторіянських єпископів Герату і Самарканду. При обробленю найдавнішої історії Турків, користав Йорґа з Цінкайзена, хоч о тім не згадує, як о тім свідчить се, що подає (ст. 17) за Цінкайзеном хибно імя третього хана держави Ту-кію (другої з черги турецьких держав) з династії Тумси Neu-kan, місто Му-кан; у Цінкайзена ся помилка справлена при кінці першого тому, але Йорґа не завдав собі труда сі поправки переглянути, хоч вже на слідуочій стороні подає правильно Му-кан. Даліше оповідає автор історію Сельджуків, початок і зріст, а відтак розпад їх держави. З особливою ува-

гою і пильністю слідить він і обговорює відносини Сельджуків до Східно-римської Імперії і ся частина твору Йорґи чи не найліпше оброблена. Також хоч коротко, але вичерпуючо і ясно представлена історія малоазійських напів незалежних еміратів під koniecь існуваня Сельджуцької держави. З такого, напів незалежного емірату, повстала пізнійше кріпка османська держава.

Окрему главу посвячує Йорґа історії перших хрестових походів. З особливим натиском підносить, що перший хрестовий похід не був спричинений грізним положенем Царгорода, бо під ту пору були імператори в добрих вносинах з Сельджуками, але наслідком стремління тогочасних пап розширити здобуту Григорієм VII гегемонію над Західньою Європою на східну половину знаного тоді світа. Рівнож сумніваєть ся Йорґа в правдивости західноєвропейських літописців, ніби то на Синоді в Клермон мали явити ся послы від імператора прохаючи помочи. Одиноким аргументом Йорґи є та обставина, що в тім часі імператор був в добрих відносинах до Сельджуків і помочи не потребував.

Про початок і генезу османської держави, не подає Йорґа майже нічого більше від своїх попередників. Надто закрашеним легендарними переказами видаєть ся йому початок і зріст османської держави у Гаммера і Цікайвена і тому намагаєть ся подати нарис історії сеї держави вільним від усяких легендарних переказів, видуманих, на гадку Йорґи, пізнійшими турецькими хроністами. До легенд зачисляє Йорґа і перекази про наділене зеленою хоругвою Ертогруля (батька Османа I) султаном Аляеддіном II; від того ж султана мав дістати по словам турецьких жерел Ертогруль і титул „султана передньої сторони“ (Sultan Oeni, вгл. Ogi) і т. д.

З початком XIV ст. стає Осман I незалежним володарем земель, які дістав яко ленно від сельджуцьких султанів і щасливими походами поширює границі своєї держави так коштом своїх азійських сусідів, як і Греків. Як історію Сельджуків, так і історію Османів трактує Йорґа передовсім з углядненем їх відносин до Східноримської Імперії і Європи; історію малоазійських Турків, сусідів Османів узглядняє лиш о стілько, о скілько доконче треба до доповненя образу розвою османської держави. Назву Турків розуміє Йорґа в найширшій значіню слова і обнимає тою назвою всі Туркменські племена, і так Турками були Гун-ну і Ту-кію, Сельджуки і Османи.

Подаючи перегляд здобутків Османів, підчеркує Йорґа сю характеристичну обставину, що підчас походів Османи старали ся щадити по вмові населене, поводитись з ним лагідно, дбали о вірцевий лад в новодобутих землях, а передовсім толерували инші віроісповіданя і ддя-

того не чуємо ніколи про повстанє завойованих народів, принаймше в перших століттях існування держави.

Хоч Йорґа старає ся дати вичерпуючий перегляд конфліктів між Османами і Царгородом і вчисляє подрібно всі оружні проби імператорів відвискати малоазійські провінції, все ж таки перегляд той не повний; пр. мовчки поминає автор пробу Андроніка заключити союз з Монголами проти Османів і невдачний похід Монголів 1308 р. За те (ст. 165—67) згадує про два походи Андроніка до Малої Азії в р. 1329 і 1330, хоч його попередники, опираючись на тих самих жерелах, знають лиш оден похід 1330 р.

Відмінно від своїх попередників оповідає Йорґа (на ст. 194) про заложене першої постійної оселі Османів в Европі; Гаммер (I, ст. 144—5) і Цінкайзен (I, ст. 206—7) оповідають згідно, що Турки підступно ночью заняли твердиню Цімпе (Tzympe), з котрої вже ніколи не вступили ся і вона була початком й підставою дальших турецьких здобутків в Европі. Йорґа твердить, що Іван VI заложив в Цімпе 1356 р. воєнну турецьку кольонію, щоби мати скору поміч проти Сербів і Болгар; подібну воєнну кольонію болгарсько-сербську мав імператор оснувати на Херсонесі проти турецьких піратів. Більше правдоподібне оповіданє Цінкайзена і Гаммера, про що свідчить се, що Іван VI всіми силами і способом старає ся виперти Османів з Цімпе (очім згадує Йорґа на I, ст. 196—7). Колиби Іван VI був заснував таку кольонію, як хоче Йорґа, то як пояснити собі його заходи, щоби тих кольоністів зараз же повбути ся? По друге, коли ті кольоністи мали боронити границь Імперії, то чому та кольонія не була основана на границі, але коло столиці?

Доволі подрібно обговорює Йорґа проби випертя Османів з Европи при помочи хрестових походів; історії сих походів посвячує він третю главу другої книги. Вчисляє походи Петра I з Кипру, а далі оповідає його агітаційну подорож по Західній Европі.

Дуже інтересно представляє автор хід акції пап, котрі плянували цілий ряд хрестових походів, щоб Османів усунути з Европи. Подає історію походів в р. 1359, 1363, потім історію унії грецького клира з Римом 1367 і скликаного заходом папи Григорія IX конґресу представників балканських держав в Тебах 1373 р. для оборони перед Османами. Історія балканських і грецьких держав представлена у Йорґи дуже слабо і неясно, так що годі собі на підставі його оповіданя докладно уявити історію завойованя Османами тих країв.

До історії конфлікту Баязида I з Тимуром, подає Йорґа цікавий причинок; на ст. 319 згадує про посольство якогось Домініканина і його товариша (імени не подає) до Тимура в рамени Венеції, Генуї, французького короля (яко суверена Генуї) і імператора. Посли сі вер-

вули в серпні (1401 р.) з вісткою, що Тимур обіцяв по жнивях виповісти війну Османам; очевидно цілю того посольства було або заключене союзу з Монголами, або послі просили о поміч проти Османів (про ціль того посольства виразно Йорґа не згадує!).

З початком XV столітя, коли держава Осман була ослаблена боротьбою синів Баязіда за престол, виривають щораз то нові плани походів хрестових проти Османів. Справедливо п'ятує Йорґа тогочасну дволичну політику Венеції, котра з одної сторони планувала основане левантійських літ, а з другої сторони, всіма силами старалась увійти в союз з Османами, нпр.: 1413 р. До союзу проти Османів, старали ся втягнути папи, крім європейських християнських монархів, також ворогів Османів в Малій Азії, зразу Караманів 1421—29, пізнійше Туркменів (Усун-Гассана), відтак Татар в Криму, але безуспішно.

Подаючи історію походів Володислава Варненського, перечить Йорґа, нібито після вдатного походу Угрів і Сербів в осени 1443 р. заключили Османи такий мир, як подає Цінкайзен і Гаммер; він твердить, що вправді переговори вели ся, але тільки в справі видачі воєнних бранців і що до заключеня мира не прийшло. Як одинокий аргумент, наводить Йорґа (ст. 439) ту обставину, що султани не виспалли ніколи послів з просьбою о мир, а коли заключали який мир, то самі диктували услівя мира і уважали се актом ласки супроти ворога; зрештою успіхи Володислава були надто невзначні, а султанови не грозила ніяка инша небезпека і не було потреби так скоро мир заключати.

Коротким, дуже гарно писаним оглядом внутрішнього устрою держави, кінчить Йорґа перший том своєї історії османської держави. Взагалі єї огляди внутрішніх відносин, котрими звичайно Йорґа кінчить кожний том, найліпше оброблені.

Другий том містить історію османської держави від р. 1451—1538 і рівнож поділений на дві книги.

Перша книга (ст. 1—230) п. з. „Bildung des osmanischen Kaiserreiches durch Mohammed II“ посвяченя розвоєви османської держави за Могаммеда II до його смерті (1481); друга (ст. 233 — 453) п. з. „Festsetzung der entgeltigen Grenzen des osmanischen Kaiserreiches von Bajesid II bis unter Soliman II“, обіймає історію Османів до р. 1538.

Першу книгу зачинає Йорґа короткою характеристикою Могаммеда II, котрого в огляду на його визначні стратегічні і державні здібности, ставить на рівні з Цезаром, з Карлом XII і Наполеоном, а навіть висше від них в огляду на його стремління утворити трівку державу на сильних і певних основах.

Далі описує облогу і упадок Царгорода і кінець східно-римської імперії. Вичерпуючо представляє історію енергічних заходів пап, щоби ваохотити до хрестових походів західноєвропейських монархів і лицарство; далше історію численних соймів (райхстагів) і синодів скликуваних в тій справі. На стор. 57, т. II находимо звістку, що 1454 р. у перше вислав польський король крилошанина Дра Лудка в Гнєзна на сойм в Регенсбургу, котрий брав участь в нарадах над заснованем нової проткосманської ліги. Але ті всі ліги, котрі переважно існували на папері, не могли спинити розширення і скріплення держави Османів в Європі.

Оповідуючи про здобутки Османів на морю, згадує Йорґа про два походи турецької фльоти на Родос; перший 1454 р., мабуть в цілі ознакомленя в укріпленнях Йоанітів (за сей похід не згадують попередні історики), другий 1480 р., що скінчив ся повною неудачею Османів.

Мимо того, що Йорґа широко розписуєть ся про агітацію папи Пія II (Бнея Сільвія) за походом хрестовим проти Османів, поминає чомусь мовчки посланіє того папи до султана Могаммеда в р. 1461. Виїмки того письма цитує Цінкайвен II, ст. 274—276 (також Pastor, Geschichte der Päpste II, ст. 232—233, друге видане 1904 р.). В письмі тім пропонує папа Могаммедови прийняте християнства, а в заміну обіцяє йому титул і корону цісаря Сходу, Греції і т. д. З письма сього виходить, що папі було байдуже, хто буде володіти Царгородом; йому залежало лиш на тім, щоби спадкоємець східноримських імператорів був християнином і католиком.

Се посланіє папське автентичне, як про се говорить Пастор в цитованім творі. Власне в престорій ноті на стор. 233 подає автор обемисту літературу до питання автентичности сього посланія і покликаючись на Heinemann-a, каже: „нема жадної певної звістки чи се письмо дійшло до султана; одначе що до автентичности нема сумніву“. Дивно, чому Йорґа котрий широко розписуєть ся про кожний поклик пап до організації походів проти Османів, мовчки поминає се, будь щобудь характеристичне для політики римської курії, котра рівночасно надзвичайно енергічно заходилаь коло організації грандіозного хрестового походу під проводом самого папи. Впрочім ідея хрестових походів не давала супкою папам до кінця XVI столітя.

Але вже за Баззіда II наслідника Могаммеда II зачинають показувати ся перші прояви розкладу великої держави. Яничари, котрі становили прибічну султанську гвардію, зачали грати ролю римських преторіан. Користаючи зі симпатій у яничарів, змусив Селім I батька Баззіда II до абдикації в свою користь і від того часу, щораз частійше стрічаємо звістки про ворохобні невдоволених яничарів; султани мусіли

окулювати спокій держави великими сумами гроша під видом звичайних річних дарунків і надзвичайних — при зміні престолода, котрі руйнували державний скарб. На вні османська держава була дуже могутча і грізна, у внутрі вже починав ся процес розкладу. Сей процес розкладу спинив на якийсь час Соліман Великий, що умів зайняти несупокійних яничарів воєнними походами, з котрих вертали з багатою добычкою і за його володіння посунулись Османи найдалше на захід (перша облога Відня).

Оглядом внутрішніх відносин в османській державі в першій половині панованя Солімана, кінчить Йорґа другий том.

Третій том „Історії османської держави“, ділить Йорґа на три книги. Перша п. в. „Die kaiserliche Politik Solimans II“ (ст. 1—133) обіймає історію в другій половині життя Солімана до р. 1566; в другій книзі, п. в. „Verfall des osmanischen Hauses und der leitenden Renegatenklasse“ (ст. 135—404) доводить автор історію Османів до р. 1630, а в третій п. в. „Tiefste Erniedrigung der Dynastie Osmans und die von Murad IV versuchte Reaktion“ (ст. 405—479) до р. 1640.

Переповівши історію османської держави в другій половині володіння Солімана, обговорює автор дипломатичні взаємини Османів з європейськими державами, а особливо з Францією. Так Франц I як і його наслідники були в союзі з Османами, а навіть османська фльота потайки помагала Франції у війні проти Генуї (III, 102).

Коротко і досить неясно обговорює Йорґа дипломатичні взаємини Порти з Польщею, котра дуже часто мусіла перепрошувати султанів по нарушенях розуму чи мира через козаків, котрих Йорґа зове раз „Berufsbanditen“ і „Kosakengesindel“ (III, ст. 110, 363 і д.), то знов „Helden“ (III, ст. 258). Взагалі має Йорґа дуже неясне поняття про початки і організацію козацтва. Вишневецький і Острожський у нього російські князі. Про перші московсько-турецькі дипломатичні взаємини, котрих початок сягає іще панованя Баєвіда II, (Цінкайсен II, ст. 606—7 і д., також Соловійов „Історія Росції“ т. V, ст. 1437), Йорґа нічого не згадує.

Слідячи за причинами внутрішнього неладу і анархії в османській державі, доходить автор до заключеня, що головною причиною була невідібність султанів ступати слідами своїх попередників. В воєнних походах виручались везирами, котрих можна було легко перекупити; в додатку сі найвисші достойники Високої Порти рекрутувались переважно з ренеґатів і підлягали посторонним впливам. З сего виводить Йорґа, що поневолені народи, як Греки, Альбанці, Серби і н. мали значний вплив на політику Османів і в окремії главі п. в. „Einfluss der unterworfenen Völker auf die Leitung des Reiches“ (ст. 190—216, т. III) стараєть ся се твердження основно аргументувати впливами поодиноких ре-

негатів, чи то на самих султанів, чи то на їх везирів. Але одиниць і до того ренегатів, котрі уважали себе лиш рабами султанів і лиш їх інтєреси заступали, не можна ідентифікувати з цілими народами.

Дальше слїдить Йорґа за першими проявами вивольного руху у поневоленних християнських народів на Балкані; на сей рух покладались пропагатори ідеї хрестових походів, особливо після побіди під Лепанто. Рух сей, викликаний агітацією духовенства, дуже скоро ослаб і був радше рухом релігійним, ніж політичним; в звязку з тим рухом стояло повстанє в Морєї і в Альбанії (III, ст. 278—80). Тоді то мала повстати у московських великих князїв думка, заопікувати ся православними в османській державі і тим способом здобути їх симпатію.

Рух сей старав ся використати в свою користь претендент Яхія, котрий хотїв при помочи християнських монархів, як також при помочи козаків, і в тій цілі перебував якийсь час на Україні 1624 року і в Москві, — засісти на султанськїм престолі. Хронологічно повинен був Йорґа за ті заходи Яхії згадати, подаючи історію того руху, але не аж в четвертїм томі (IV, ст. 59, 82, 140 і д.).

Кількома наворотами згадує Йорґа про походи козаків у Волощину, про їх боротьбу з Татарами, та про їх подвиги на Чорнім Морю, як рівнож про козацьку поміч Полякам у війні з Османами (III, ст. 296, 299, 363, 378, 404 і д.).

В огляді дипломатичних взаємин підчеркує автор зріст впливу англійського посла, а зменшенє впливу Франції. До значного впливу на внїшню політику Османів доходять послї Голандії і Москви.

Історію занепаду і дезорганізації османської держави, як рівнож першу пробу піднести її до давньої світлості, подає Йорґа в третій книзі третього тому. Після чотирьох тупоумних султанів (Селім III, Могаммед III, Ахмет (Ahmed), Мустафа), за котрих побіч везирів зачинає набирати значіння і рішаючого впливу на політику держави духовенство, Мурад IV поклав собі за мету зорганїзувати на ново карну армію та завести лад у внутрі держави.

В першій книзі четвертого тому, н. з. „Zeitalter der neuen Offensivkriege. Die Grosswesirendynastie der Köprilis“ (ст. 1—272), оповідає Йорґа історію османської держави від р. 1640—1699, себто до карловицького мира. Період сей замітний тим, що до великого впливу дійшла родина везирів Кєпрілі, котрих справедливо зеве автор віцесултанам.

При обговорюваню пограничних воєн Осман в Молдавії і в Польщєю доволі часто мусїв автор згадувати і про козаків, та звістки сї дуже скупі. Відомости про козаччину брав Йорґа переважно з Енгеля,

Гаммера, Цінкайзена, в частині з Карамзіна, як також і з Hurmuzaki — *Documente III* і *Fragmente III*. Які відомості має автор з історії східної Європи, свідчить се, що пр. Яна Казимира уважає сином Володслава IV (IV, ст. 77).

В окремішій главі описує Йорґа пропаганду унії католицького духовенства між Греками, як також проби реакції зі сторони православного духовенства з патріархом Кирилом Люкарісом на чолі. В сю справу вмішувалися і послы західноєвропейських держав; Австрія, Франція і Венеція піддержували агітацію католиків і старались вимогти на султанах всякі полекки для них. Англія і Голляндія піддержували православних тимбільше, що сподівались приєднати Греків до своєї віроісповідання (IV, ст. 26—30). Тимчасом в Царгороді кипіла завзята боротьба між партією військовою і двірською за керму в державі. Палатні революції не були для яничарів новиною і майже всі султани того періода, через революцію доходили до престолоа і через революцію тратили його дуже часто разом з житєм (Ібрагім, Могаммед IV, Соліман III).

Кінець першої книги четвертого тому обнимає історію османської держави за часів везирів з родини Кеprілі, котрі дуже енергично і уміло ваходились коло скріплення держави, що їм вчастині удалось так, що Османи могли розпочати нові походи в глибину Європи (друга облога Відня).

Друга книга четвертого тому п. в. „*Verjüngung des Reiches durch das Aufkommen der aus Türken gebildeten Gelehrtenklasse des Efendis und neue siegreiche Kriege*“ (ст. 275—512) обіймає історію Туреччини до р. 1774.

Сей період османської історії тим замітний, що управа держави переходить з рук ренеґатів в руки корінних Турків висною освітою. Крім Турків важну ролю в політиці Порти відгравали також освічені Греки, напр. Маврокордатос і інші, котрі хоч займали підрядні уряди, уміли позискати вплив на правлячі круги і сей вплив використати.

Туреччина числила в тих часах багато людей освічених, як напр. Кантемір, котрі відбували подорожі по Європі, приглядались всьому уважно і після повороту були пропаґаторами взхідноєвропейської культури. Сі освічені Турки, звані ефенді, дали початок відродженню османської держави і старались мудрою політикою зберечи її цілість і піднести її з упадку. Султани-ж як і в попереднім періоді звалювали весь тягар правління державою на везирів, між котрими попадались часто і люди необразовані, але талановиті і енергичні.

З виймком кількох заміток в справі становища Румунії підчас російсько-турецьких воєн та кількох подробиць, що відносять ся до політики Османів, до Карла XII і Станислава Лещинського, нема тут основних

різниць між історією Йорґи і історією написаною його попередниками.

(Між звістками про долю Мазени є згадка, що Турки з невідомої причини викинули його тлінні останки з церкви св. Юрія в Галаці в 1711 р.¹⁾)

Історію Османів, як бачимо, доводить Йорґа до 1774 р.

Переходячи до загальної оцінки праці Йорґи, мушу зазначити, що автор не зміг опанувати і перетравити цілого матеріалу і одні питання обговорює дуже широко, інші дуже коротко. Може найліпше і найширше оброблене питане про відносини Осман до Румунії; дуже слабо оброблена історія Сербії, Альбанії і Пельопонезу, особливо в часі перших походів Османів в ті землі.

Йорґа не дає докладної історії Осман, бо уважаючи Туреччину par excellence мілітарною державою полишає зовсім на боці культурно-національне питане, а навіть твердить, що „geistig hat sich die eigentliche Nation der Türken nie entwickelt“ (т. III, ст. V). Огляди внутрішнього, державного устрою, обмежують ся до відомостей про стан армії і державних фінансів. Автор не уважав за відповідне подати нарису адміністрації, рівнож не можна знайти жадної вістки про характер і обсяг діланя поодиноких урядників, ані про гієрархію духовенства. І підручником турецької історії годі назвати працю Йорґи, бо надто перетяжена подробицями, писана незвичайно тяжким стилем, а хронологія мов би для нього не існувала. Правонись імен осіб, а особливо топографічних назв, в дечім ріжнить ся від правониси його попередників, пр. Сучава=Suceava, Язловець=Jaszlowiec, Хотин=Hotin, Січ=Setsch, Підкова=Potsoava, Сірко=Syrko, чайка=Scheik і т. д.

Безперечною заслугою Йорґи натомість є се, що в своїм творі стараєть ся можливо докладно і вичерпуючо, а при тім коротко представити історію Османів і їх відносини до інших держав, а особливо до держав європейських.

Андрій Клок.

¹⁾ IV, ст. 297.

Бібліографія

(оцінки, реферати, замітки).

Преісторія, антропология, археология, історія штуки.

Отчетъ императорской Археологической комиссіи за 1907 годъ з 134 рис. в текстѣ, Спб. 1910, ст. 157, 4°.

Сей том справозданъ обнимає собою богатій матеріал, що відносить ся майже виключно до українських земель. Розділений він на дві групи: одна подає огляд систематичних розкопок, друга се реєстр випадкових знахідок. Обговоримо наперед — по черзі, по губерніям — першу, потому другу частину.

В губ. херсонській найважнійші праці ведені були над розкопанєм звалищ старої Ольбії. Справозданне з сих дослідів подане д. Фармаковским на ст. 1—66. Довідуємо ся з нього, що відкопано тут сліди старого, окружаючого Ольбію рова з IV в. пер. Хр., дальше 5 м. широкі, з сильно убитої глини поставлені фундаменти міських мурів з першої половини III в. пер. Хр. і в кінці походять з другої половини III в. пер. Хр. численні звалища хат і один, обнесений вже давнійше, гробовий склеп. Всі ті знахідки розложені були в двох культурних верствах, названих автором третою і четвертою. Над ними, одначе лишень в декотрих місцях, лежали ще дві інші верстви перша і друга, котрі скривали в собі сліди культури вже багато пізнійшої. В них найдено остатки хат і досить численні гроби з часів римського володіння, з I—III в. по Хр. Се є доказом, що по знищеню Готами грецької Ольбії, була вона ще і пізнійше заселена, хоч уже не відгривала більшої ролі. Крім самої оселі розкопано ще і одну могилу. Окривала вона в собі кільканайцять гробів з I—II в. до Р. Хр.

Розвідка д. Фармаковского старається головню як найточнійше — з помочю 57-ох ілюстрацій — описати поодинокі відкриті фундаменти і вияснити взаємини які між ними можуть заходити (хронольогічні). Відкопаним численним, а дуже інтересним предметам присвятує автор окрему студію.

В тійже самій губернії (херсонській) переводив на о. Березани досліді проф. фон-Штерп. І він відкопував сліди грецької оселі з VI—V в. пер. Хр.; в кількох місцях вдалося йому відкрити фундаменти давних хат високі від 0.35—1.15 м. Одні з них, старші, побудовані були на умисно зладженім низькім підешці, другі молодші, на таки доволі високім, в часом витворенім насипі. Стіни їх зложені були зі штучних каменів, а також і марморових плит. Побіч них, як і в кількох інших місцях, де самі фундаменти вже не збереглися, відкриті були смітнічки в виді неглибоких ям. Найдено також і кілька гробів в кістяками часом витягненими, часом скорченими. — Побіч всіх тих трох згаданих родів вамяток зібрано величезну скількість глиняних черепків. Часть їх була грубої, пездарної, місцевої роботи, інші се витвір грецької штуки. Між тими другими подибуємо посудини гарно прикрашені людськими і зв'ярячими фігурами, що складають ся часом на цілі сцени, пр. сцени польованя. Маємо там вироби т. зв. старо-мілетські, йонські, родоські, староаттицькі і інші. Всі вони з огляду на свою техніку походять з II—V в. пер. Хр. Між тим в кількох місцях — подібно як в Ольбії — знайдено деякі сліди римської культури в виді пр. камяних плит з латинськими написами.

В губ. таврійській ведені були досліді наперед в Херсонесі (з причини смерти дослідника д. Косцюшка-Валюжничя ще не оброблені), головню одначе в славній Керчи. Справоздане з сих останніх, ілюстроване 23-ма рисунками подав д. В. Шкорпил на ст. 75—83. Розкопано два цвинтарища, одно грецьке з V—III в. пер. Хр., друге з I в. пер. Хр. — I в. по Хр. Крім них досліджено ще могили, типові для Пантикапей і три гробові склепи. Стіни склепів прикрашені були малюнками, між котрими найгарнійший найдено в гробі ч. 79. Розписаний він був барвою червоною і синьою, по обох його боках ішли стяжки витворені з вигваків, поміщених в двох парах синьо-червоних ліній. Сам властивий рисунок зображував три людські фігури, людську голову, дерево і цілий ряд птвць з розтягненими крилами. Докладнійшого опису похоронів так в склепах як на обох цвинтарях і в могилах д. Шкорпил зовсім не подає. В дальшій части розвідки ограничує ся він лишень до-реветрового вчислення численних, найдених в Керчи предметів, котрі всі носять на собі сліди високої техніки грецької культури. Де, при якій нагоді кождий предмет зокрема був найдений, се автора зовсім не ін-

тересув. Ціле справоздане д. Шкорнила робить вражія, мовби йому ходило лишень о добуте для музеїв як найбільшої скількості okazів, більше ні про що. Нині розкопки з такою цілю вважають ся вovсім ненауковими, і властиво не повинно би бути позволено навіть на таке дилетантське нищення давних памяток.

В тійже таврійській губ. на полудневім березі Криму вів дослїди д. Рєпніков. Передісторичні кладовища найдено в ст. Суук-су (розкопано 12 гробів, в Скелі (5 гробів), Укрусті, Біюк-Москомі і в Балаклаві. Головний натиск кладено одначе на розкопуване не сих цивитарнц, лишень „дольменів“ в Скелі (15) і в Багі (11). Були се великі кам'яні скринні, з котрих кожда скривала в собі десятки кістяків. Найдєні побіч них численні предмети вказують, що маємо тут діло з культурою вправді ріжною, але дуже зближеною до скитськo-сарматськoї. Докладнїйший опис сих цікавих розкопок поданий в 30-тїм випуску *Извѣстій Имп. Арх. Комм.* на ст. 99—155.

В Кубанській губ. вели розкопки д. Шкорнила і проф. Веселовский. Першій докінчив дослїди могили Малої Близниці зачаті ще в 1882 р. Найшов тут кістяки п'ятох коний, остатки упряжі, 60 скляних пацьорків і кільканадцять кістяних, а в кінци глиняні черепки гарно крашених посудин грецькoї техніки IV в. до Р. Хр.

Другий, себто проф. Веселовский розкопав могили в отсих станицях: Білоріченській, Петропавловській, Сїверській і Гіачинській. В першій місцевості в однім кургані відкрив вїн остатки похорону старшої епохи, в 8-мох инших найдено гроби вже в XIV—XV в. по Хр. Розкопані в трьох слїдуючих місцевостях могили походять здаєть ся вoї з одного і того самого часу, з бронзової епохи. Кістяки були похоронєні в скорченій позивці, головою звернені в трьох випадках на полудне, раз на схід і раз на півн. захід. В могилах найдєно майже при кождім кістяку слїди охри; з предметів натрафлено на кремінні скрочачі і ножі, бронзове вістре копїї, якийсь чотиригранний бронзовий предмет і кістяну шпильку в двома шишечками при головці. Більше не найдєно нічого.

В Київській губ. працювали гр. Бобрінский і д. Якимович. Першій переводив розкопки в Чигиринській пов. в с. Рєвовки. Розкопав дві групи могил, котрі здаєть ся походять з т. зв. енеолїтичної епохи. Одні гроби окружені тут бут були камінними плитами, ниші дерев'яними брусами. В насипі найдєно численні кремінні осколки. Кістяки лежали в скорченій позивці з руками найчастїйше витягнєними вдовж тіла. Де котрі між ними були в часті спалєні. Побіч них найдєно деякі слїди червоної фарби. В тійже самїй місцевості дослїдив гр. Бобрінский ще два майдани, які на його думку були місцями культу, і одну розграблену вже давнїйше скитськoю могилою. Знов коли с. Каптановці розкопав

вія 5 могил. В них найдено гроби обложені дубовими брусами, в котрих всі майже були вже давніше розграблені. Кістяки лежали на землі в витягненими руками і ногами з головою зверненою то па схід то на полудне. В гробах знайдені були остатки поживи і численні різного рода предмети як пр.: золота зашниця, бронзове зеркало, прикраса в виді птиці з широким хвостом, тригранні стріли, глиняні пряслиці, численні пацьорки, кістяний кружок, кусники чорнолякової посудини, амфора з вузьким дном, глиняні посудини місцевого виробу і т. и. Точніший опис цих знахідок поміщений був в 35-тім випуску Изв. Имп. Археолог. Комм. ст. 48—60.

Д. Якимович досліджував в с. Стара Буда звенигородського повіту останки культури т. зв. передмикенської. Як всюди так і тут натрафлено на культурні верстви утворені з перепаленої глини з відтисками деревами і в глиняних крашених черепків; було їх всіх чотири в котрих кожда мала пересічно 7 м. ширини а 10 м. довжини. Справоздане д. Якимовича не додає нічого нового дотепер відомого понад се, що і в с. Стара Буда сліди такої культури знаходять ся. Рисуноків ані опису відкопаних посудин автор не подає, не відповідає також на нерішене ще доси питане, чи подібні культурні верстви се сліди осель чи цвинтарц. Одиноким цікавішим причинком в розвідці д. Якимовича є ствержене факту, що досить численні посудини знайдені були не лишень в самих звалищах перепаленої глини, але і під ними, де були вони розложені поодинокими групами по кілька посудин разом.

В чернігівській губ. розкопав д. Абрамов пять могил недалеко м. Вороніжа, глуховського пов., одну тамже побіч хутора Павленкова і сім на урочищі Чорні Лози кролевецького пов. Всі вони були дуже низенькі і скривали в собі остатки тілопальних похоронів. Предметів знайдено в них дуже мало, бо всього кусень стопленого зеленого скла, бронзове колісце, вуголь і глиняні черепки, опису котрих одначе зовсім не подано. З сеї причини годі сказати з якого часу могили походять, а і сам автор сим питанням зовсім не займаєть ся. — Побіч хут. Жукова розкопав ще д. Абрамов 4 могили, по його думці Радимичан, і одну могилу з 50 кістяками мабуть вже зі значно пізніших часів.

Д. С. Гатцук дослідив чотири могили в с. Ларинівці, північно-новгородського пов.; кістяки лежали головою на захід на ґрунтовій землі, або ще низше, в відповідних ямах. В насипах находили ся тільки малі кусники вугля, з вийскою одного, де відкрили щось в роді більшого огнища. З предметів знайдено лишень скручений залізний дрітик і срібну пацьорку. — Так само бідні могили розкопано ще в мглинським пов. в селах Розрите, Лизогубівка і Луковиця. Кістяки лежали так само головами на захід, в насипі теж були кусники вугля, а побіч кі-

стяків найдено остатки заушниці, пацьорки, бронзолету і перетень. На думку д. Гатцука се могили Радимичан в XII—XIII в. по Хр.

В вороніжській губ. переведив д. Язиков ровкопки — на досліджуванім вже в 1906 р. цвинтарищи побіч Маяцького городища. Віднайшов всього один гріб; була се кубічної форми склеплена комора, получена в квадратною обширною ямою. В ній лежали 3 кістяки; побіч них найдено 7 скляних пацьорків і якийсь бронзовий предмет. Інші ровкопані д. Язиковим ями були остатками і квадратних хат та ямами на збіже в формі якоїсь чаші або кітла з гарно гладженими стінами. В тійже місцевости ровкопано ще одну могилу зі скорченим кістяком, без ніяких предметів і другу, де кістяка не було а найшла ся лишень яма уформована також в виді чаші.

В полтавській губ. відкрили побіч с. Мячехи на урочищи Тарановий Яр круглу яму, якийсь „льох“, як її селяни назвали, де найдено три гарні високі посудини з добре вишаної глини, з ручками, прикрашені чорними блискучими рисунками. Подібні до них знайдені були вже давніше в Камунті.

В лубенській повіті, в тій же губ. недалеко Снитина переведив ровкопки на давнім руськім (про нього згадує літопись) городищи д. Макаренко. Було воно вже так знищене, що з предметів найдено всього дрібні глиняні черепки і залізний ключ. Натрафлено також на нічим незамітні сліди фундаментів якоїсь церкви. Побіч городища стоять могили.

В катеринославській губ. в с. Воронім розкопав д. Макаренко 12 могил. Між ними 10 належать до одної і тої самої культури. Всі кістяки лежали в ґрунтових ямах, а поміж котрих деякі в половинї висоти були прикриті дубовими брусами, інші знова були обложені камінними плитами. Тому що всі ті могили були розграблені вже в давнину, знайдені в них предмети дуже бідні і нечисленні. Маємо заушниці, пацьорки, срібні бляшки від ременів, бронзові і залізні пряжки, огнива, ножиці, зеркала, ріжного рода залізні бляшки, а також кістяні з орнаментом, бронзові наколінники, стріли, удяла, стремена і т. и. Подібні предмети знайдені були також в розграблених селянами могилах в с. Василівка Павлогородського п.

Курган ч. 11 в с. Вороніси, подібно як шість могил недалеко с. Волоского в катеринославській п. скривали в собі похорони сарматської епохи. Кістяки лежали в невеликих ямах, де побіч них знайдено багато бронзових стріл.

Крім згаданих могил оглянув ще д. Макаренко дві стадії енеолітичної епохи, а то в Потьбжінській саді в Катеринославі і на урочищи Стрільча Скеля в с. Волоськім. Знайдені там черепки зовсім подібні до лубенських.

Тим способом зреферували ми одну частину обговорюваного видавництва, де поміщені справоздання з систематичних розкопок. Лишається ще друга частина з реєстром випадкових знахідок. Передамо і її на тій місці по черзі по губерніях. Тут одначе звернемо увагу лишень на передісторичні знахідки, поминаючи зовсім історичні, між котрими найдено спеціально багато різного рода пізнійших монет (татарських, польських, шведських, російських, німецьких і т. д.).

Полтавська губ. Маємо з відси предмети відкриті селянином в с. Дипляві Золотоносського п., що походять головно з XI—XII в. по Хр. як то: бронзові хрестики, скляні пацьорки, бронзові пряжки, бронзові і скляні бранзолети, перстені, пряслиці, кістяні гребені, залізні змйки, топори, ключі, стріли і т. и. Маємо також предмети дещо старші, як глиняні пряслиці, вироби з кости, фібулі, бронзові шпильки і бронзові сарматські стріли.

Київська губ. Найдено тут: в курганах Чигиринського п. дві глиняні чарки з високими ушками, дві посудини тої самої культури і глиняні пряслиці; в с. Юровім Київського п. половину камінного молотка; на Поповім урочищі, недалеко с. Людвиновки, кремінне долото, там же також кремінний клин, кам'яний молоток і б'лок з пісковця. В кінці натрафлено ще в місті Бородянці на кремінне долото, а недалеко хутора Александровки звенигородського п. на бронзовий щельт.

Подільська губ. Кремінне долото, знайдено в пісках побіч с. Вишнівчика.

Таврійська губ. Золота монета Юстиніана знайдена в маєтку Артек, ялтинського п.

Донська губ. Маємо звідси предмети знайдені д. Міллером недалеко с. Покровського і пос. Гуцельщачова ще в 1902 р., котрих описаний був дослідником в Археолог. Лїтописи Южной Россіи 1903 г. ст. 87—94 і в Трудахъ Харьк. Археолог. Съѣзда т. I. ст. 748—751.

Кубанська губ. Найдено тут в Анапі кам'яну плиту з грецьким написом, повідомляючим про основане храму Афродиті-Навархиді в Горґініі в 110 р. по Хр. В станиці Курганній натрафлено на предмети з пізно-римських часів а то: на шість золотих ажурових бляшок, золоті і позолочувані пацьорки, кілька інших пацьорок між тим і кристаллих, три більші срібні бляшки і скляний флякон. Відкрито також два невеликі горнятка і камінний молоток. Предмети з римської епохи знайдено ще кромі сього в станиці Старомихайлівській, з відки маємо нпр. середної величини збавок. Там відкрили також пять великих пацьорок приналежних різним епохам.

В. Гребеняк.

Dr. Karol Hadaczek — Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego, Краків, 1912, tabl. IX, str. 13. (Відбитка з XII т. *Materyałów archeologiczno-antropologicznych*).

Розсліджуючи східно-галицькі нахідки, що носять на собі сліди одного і того самого могутнього впливу — культури провінціо-нально-римської, проф. Гадачек розрізняє дві стадії розвитку сеї культури на галицькій Україні. Одна репрезентована тілопальним цвинтарцем відкритим в Липиці рогатинського пов. ще в 1889 р. Побіч 200 погребальних ури найдено там в переважній частині металеві прикраси, що свідчить про поховальний характер цього некрополя. Є там бронзові фібулі, кістяні гребені, зеркала і т. п. котрих форми характеристичні для II і III в. до Хр. Сам самим способом треба датувати ще інші аналогічні нахідки з наддністрянської території, котрі стверджують, що цвинтарце в Липиці не є якимсь островом серед чужої культури, а лиш що провінціо-нально-римські впливи сильно заволоділи в тих часах галицькою Україною. На доказ цього маємо тілопальні гроби — звичайно самітні — з урною і оружжя відкриті на Городищу побіч Хотимира, в могилі побіч Камінки Великої та в с. Рудках, дальше гроби з залізною зброєю в Боршківцях, Слобідці Пільній, Репужинцях, Петрилові і Переводові; в декотрих гробах найдено в урнах фібулі як в Звенигороді побіч Бібрки, або емаліовані прикраси як в Мерізеї на Буковині. До сеї групи нахідок віднести мусимо також точніше недосліджене цвинтарце в Зелевчі під Теревовлею та кладовище зі с. Заліся, борщівського повіту. З цього останнього зберігає ся в музею ім. Дзедушицьких у Львові кілька предметів як римська амфора, нездарно зроблена глиняна посудина, бронзовий збанок, емаліований бронзовий дармовис, та орнаментована скляна перла. Всі ті предмети, яких репродукцію подає др. Гадачек на залучених таблицях, носять на собі безперечно сліди впливів римської культури.

Найдені численні посудини, переважно з Липиці, котрі входять в круг сеї культури, хоч виробились під впливами римсько-грецьких ко-льоній Чорного моря, все таки є місцевим продуктом і формою своєю лучать ся з виробами давнішніх часів (на гадку проф. Гадачка першої половини I тисячліття перед Хр.) репрезентованими нахідками в сс. Чехи, Висоцько, Ясенів, Смульно, Глубічок, Раківкут, Увисла, Городниця і т. д. Се, як також аналогія між металевими виробами згаданих місцевостей і поодинокими предметами з Липиці є доказом, що маємо тут діло з тягlostю культури, котру — почавши від уступлення з галицького Поділля передмикенської культури — шлекав один і сеї самий народ в тягу більше ніж одного тисячліття. До нього належить також культура

IV і V в. по Хр., яка творить другу стадію провінціально-римської культури галицької України вже за часів упадку цїсарства. Від попередньої різниться вона лишень обрядом погребальним, зміненям в тілопального на петілопальний та зубожінем цивілізації. Найліпшим репрезентантом сеї другої стадії провінціально-римської культури є кістякове цвинтарище, відкрите в 1909 р. в Псарах рогатинського пов. По оповіданням робітників мали відкопати там яких 50 кістяків положених в напрямі полуднево-західнім. При ногах стояли глиняні посудини, побіч костий лежали всілякого рода прикраси. Були там фібулі, срібний ковток, срібна аґрафа, бронзовий дармовис, кільканацять перел, та численні інші предмети, котрі одначе загинули. З поміж глиняних посудин збереглась також лишень мала частина. Одні були нездарної роботи, інші — багато численніші — вироблені були з добре вимішаної глини, прикрашені випуклими пругами і реброваннями. Анальоґію до щойно описаного цвинтарища творить кістякове кладовище відкрите давнійше в Городниці де найдено глиняні посудини (м. и. збапок), зелену склянну чару, пряслицю, шліфовані корнالیнові пацьорки, перстель з бронзового дроту, велізню шпилью і дві бронзові фібулі. Друге подібне цвинтарище найдено в Теревовлі, третє в Юстинивих Підгайчиках. Додаймо до того численні пацьорки — безперечно римського походження — вібрані побіч Переводова, та велику гончарську майстерню відкриту побіч Неслухова в дорічю Буга, а будемо мати всі нахідки, які входять в круг другої стадії провінціально-римської культури, що цвила в IV і V в. по Хр. на галицькій Україні.

Вартий ще згадки висновок, до якого доходить посередно автор прикінці своєї розвідки. Тому що почавши від I тисячліття перед Хр., з якого на його думку походить пр. цвинтарище зі с. Чехи і Висоцько аж до V в. по Хр. себто до часу істнованя гончарської оселі в Неслухові, слїдити можемо культурну тяглість, а тим самим етнічну, а в Неслухові найдено вже глиняні посудини славянського типу, тим самим від першого тисячліття перед Хр. сїдню Галичину заселяли вже Славяни. На землях нинішньої України мусимо на гадку проф. Гадачка шукати за передісторичними оселями Славян в противенстві до земель польських заселених Германами.

Праця проф. Гадачка безперечно являєть ся користним причинком до праїсторії України; при всім тім не можемо повадержати ся від зробленя про неї кількох заміток. Проф. Гадачек зовсім не використовує в своїй студії нахідок римських монет та поодиноких предметів римського походження найдених в великій скількості, через те його образ галицької культури з епохи римського цїсарства не повний. Нахідки такі правда не можуть причинити ся до висвітленя тодішних етнічних обста-

вни, але за се можуть дати багато цінних висказівок про взаємини нашої країни з Римською державою. З сього становища оцінював вартість монетних знахідок д. Януш в своїй статі про римські впливи на галицьку Україну¹⁾, одначе се зовсім не стояло на перешкоді щоб і проф. Гадачек підняв сю роботу ще раз, хоч тому, що стаття д. Януша друкowana в популярнім тижневнику позбавлена була наукового апарату. Крім згаданої неповноти грішить розвідка проф. Гадачка ще — скажу отверто — браком наукової точности. Коли говорить він що пр. цвинтарище зі с. Чехи віднести треба до першої половини першого тисячліття перед Хр., повинен він се удокументувати. Подібно треба було зробити зі скитськими пам'ятками, явим проф. Гадачек назначує VI в. перед Хр., наколи др. Reineske датує II в. Та недостача доказів вдаряє нас також при вказуваню на аналогії між поодинокими знахідками провінціоно-римської культури. Проф. Гадачек каже лише, що подібні проби найдено тут і там, а не введе при тім аналогії хоч між двома поодинокими предметами. З сеї причини обговорювана розвідка робить вражінє реферату з більшої недрукованої праці, в якій повинні містити ся всі невтягнені суди докази.

В. Гребеняк.

Ю. Д. Талько-Гринцевичъ — Опытъ физической характеристики Восточныхъ Словянъ, (Статьи по словяновѣдѣнію, вып. III ст. 1—134).

Ся праця польського антрополога не перша на сім полі. В 1900 р. в краківськім виданню *Materialy antropologiczno-archeologiczne* т. VI вийшла його робота: *Przyczynki do poznania świata kurhanowego* України, де він подав огляд остеологічного матеріалу з могил старої Полянської і Деревлянської землі. В новійшій студії розширив рами свого огляду, влючивши дані з лівобічної України і з країв верхнього Дніпра і озерного басейна. Праця, правдоподобно, зроблена досить давно і деякі новіші публікації не могли бути автором використані.

У вступі автор збирає коротко етнографічні відомости про Словянство взагалі й східне з окрема, але при тім, черпаючи свої відомости з якихось других чи третіх рук, допускає багато невірностей. Дещо справджує в нотках редакція видання, дещо лишило ся несправленим; переходити то все було б довго — і мало інтересно. Далі переходить автор до племінних груп і їх похоронів, з котрих мав якийсь остеологічний матеріал: полянські, сіверянські, деревлянські, кривичські — до котрих він,

¹⁾ Б. Януш. *Monety i inne zabytki rzymskie w Galicyi wsch. Na ziemi naszej*. Львів 1911 ч. 14—16. Також по німецьки в *Antiquitätenzeitung*, Штутгарт 1911 ч. 49.

не відділяючи, прилучає і дреговичські, радимичські новгородські; з не-слов'янських притагає для порівняння — фінські, „скитсько-сарматські“, „кімерійські“ (фарбовані скелети), хозарські, приуральські і сибірські, ба ще й з західно-слов'янських деякі польські. Потім при кожній антропологічній прикметі в таблицях подають ся дані про Словен східних з могильних розкопок і деяких пізніших находок і повірів, західно-слов'янські, східно-європейські не слов'янські, приуральські і сибірські. Вкінці в „загальних виводах“ автор збирає загальну антропологічну характеристику східного Слов'янства.

Користність такого перегляду стоїть в безпосередній залежності від певного такту дослідника в класифікації матеріалу, в вирішенню груп однородних і одностайних. Наскільки удало все се ся авторови? В деяких випадках — напр. при Словенах новгородських автор сам підносить непевности етнографічних критеріїв; сумніви насувають ся що до полянських могил, серед котрих все ще фігурують по хорони з конем (с. 11), зрештою автор покликаєть ся на дані, подані в своїй давнійшій публікації, де власне метрика полянських покійників була дуже сумнівна (див. Записки т. XLVIII), про „сіверянські“ автор сам висловляєть ся тільки гіпотетично, що вони належать „вв'роятно слав'янамъ“ (с. 22).

М. Грушевський.

Ladislaus Podlacha — Die göttliche Liturgie in den Wandmalereien der Bukowiner Klosterkirchen (Separ. Abdr. a. d. Zeitschrift f. Christliche Kunst, XXIII ст. 259—269), Дісельдорф, 1910.

Ladislaus Podlacha — Abendländische Einflüsse in den Wandmalereien der Griech.-orient. Kirchen in der Bukowina (звідти ж т. XXIV), Дісельдорф 1911.

Перша статя, як чисто інформативна, описова без порівняного матеріалу не представляє для дослідника ніякої вартости, тим більше, що навіть не має ні одної ілюстрації, а се в статі про малярство, особливо про іконографію мотиву, великий недостаток. Зате друга статя, ілюстрована 16 фотографічними знімками представляє для історії слав'яно-візантійської іконографії значний інтерес і єсть без сумніву вкладом в літературу предмета. Автор очевидно обанакомлений добре з головними працями по історії іконографії — Кондакова, Покровського, Брокгауза і др., але — на жаль мало має порівняного матеріалу, який певне де в чім змінив би його виводи. І так, перш усього він не говорив би зараз на вступі, що XVI в. належить вважати свого рода відродженням занять штукою на европ. Сході завдяки збогачення його іконографії західними впливами. По друге він не виділяв би буковинську іконографію

як щось самостійне і незалежне від усіх інших славяно-православних іконографій, особливо сербської цього часу. По третя, він увагляв би взаємну зв'язь іконографії з мініатюрою і літературою. Гадка автора про вплив західної штуки на іконографію Сходу — оправдана, але границі цього впливу дуже звужені часово і річево. Вплив сей починаєть ся у нього в кінця XV в., хоч Серби беруть собі архитєктів і майстрів уже в XII в. через Дальмацію в Венеції. А що венецька штука цього часу була прямим витвором візантійської іконографії на північно-східнім побережю Італії, тож нічого дивного, що ті обі сестри так легко і вчасно злучились. З другого боку нам ніяк промовчати сильний вплив давньої геленістичної штуки в її реалізмом у многих, навіть найраніших творах візантійської іконографії. Замітне се і на фресках із сценами ловів і ігрищ в кнїв. Софійськїм соборі, і на мозаїках св. Марка в Венеції, і у мініатюрам фізіолога — знаних авторови по виданю Стржітовского, і у мініатюрах королевецької літописі, в часи, коли ще ніяк вам говорити про вплив західної штуки на Схід. На основі цього моменту нам легше зрозуміти появу дійсного і трівого впливу Заходу на Схід у іконографії к. XVI і поч. XVII в. на всіх просторах східно-славянського православія — і в змісті і в формі ікон. Діло іменно в тім, що первісно візантійська іконографія внесла в собою много елементів реалізма, які ввійшли в підручник іконописи (подлинник), чи то в текстах богослужєбних книг, чи то в творах кращих малярів вперед доби петріфікації. Ті то елементи реалізма постійно розвивались в дрібних іконах — праздниках і взагалі у деяких збірних сценах. Без уваглядення сих потенцій, заложєних у всіх візантійських іконографіях, виходилоб, що західний вплив явив си в них дуже нагло і як би з неба. З другого боку одначе бачне досліджуванє цього впливу на іконах буковинських церков — на підставі зібраних автором фактичних даних — багатьох не вдовольєть, бо покажєть ся, що він був самий мінімальний. Бо говорити про нього тільки на підставі способів мальованя, мягких ліній тіла і укладу одежі — за мало, а твердити що коронованє Богоматери (№ 5), або Агпець божий, або Спас — недреманне око, і інші символічні ікони, або Страшні суди, Тайні вечєри та Страсти у деяких своїх деталях взяті в Заходу — за богато. Тут мусимо доконче уваглядити богослужєбні тексти східної церкви, що у всій своїй масі старші від західних і скорійше появились на Сході ніж на Заході. Отсі тексти і дали західним малярам багате жєрело для творчости багатством свого змісту і живих драматизмом. Сюда належить доконче долучити і ввійну літературу оповідань про митарства в Страшних судах, та апокрифічну у збірних іконах Страстей та виших в циклю Господніх і Богородичних праздників. Наконєць не можна забувати, що легенди і житія творили

таке багате жерело творчості для іконописців, а всяке життє — вонож само життє, тому то в тих іконах стільки сцен народних і похоронів, злоби і милосердія і інших побутових, що годі не найти в них віддруків дійсного життє. От моменти, що потенціально заключали в собі тривкий вплив Заходу на Схід у своєріднім славяно-візантійським ренесансі к. XVI і поч. XVII в., от причини, чому на підставі поданого автором річевого матеріалу в ілюстраціях нам приходить ся скавати, що весь той матеріал — доказ великої живучості візантійської іконографії не тільки в церквах Буковини XVI—XVII вв., але навіть у всім славянським православним світї. І тільки завдяки сїй живучості візантійська іконографія не злилась з західною, а лиш достойно уступила місця молодому поколінню і новому духови. Як се склалось на Буковині — автор статей поки-що не показав.

І. Свенціцький.

А. А. Бобринскій — Народныя русскія деревянныя издѣлія (Предметы домашніе, хозяйственніе и отчасти церковнаго обихода), Москва, 1910.

Художники російські, особи що займають ся штукаю, етнографи, архітекти знайдуть в сїм виданню багато інтересного, такого що може бути сміливо покладене в основу відроджучої ся московської архітектурної і ин. штуки, бо джерелом її досї за недостатчею підручних матеріалів не завсїди були живі народні утвори, а фальсіфікати пороблені в Москві Солнцевим і ин. (Палаты бояръ Романовыхъ, Терема).

На 41 таблицях видання Бобринського зібрані ріжнородні фотографії різьблених і емалюваних стовпів, скринь, кужілів, варстатів, шаф, свічників, столів, божників, стільців, лавок, колик, саней, одвірків й т. п. — всього чим лиш багате життє московського селянина в його домашньому й релігійному обиходї. В невеличкій передмові до сих фотографій видавець каже про анальоґічні явища в старих західних і східних намятках й найбільшої їх основи шукає в Скандинавії. Тут одначе не тяжко догледіти елементи візантійські (тб. 24. № 2) й романські (тб. 21), слїди східньої фантастики, західного фізіолоґа (тб. 12, 13 і др.) і впливи ренесансу (тб. 12 № 6, 7), не говорячи про перевагу чисте місцевих форм, які Бобринскій вяже разом зо всім до Скандинавії, а які часто спільні й народній штудї на Україні. Справді, свічники такі, як на тб. 11, можна зустріти у нас на Поділю, скрині часто подібні своїми орнаментами до різьблених гуцульських скринь, так само вазони на шафах нагадують вазони у нас на віконницях, стїнах й т. п. Для українського етнографа видання Бобринського буде теж корисне.

К. Широцький.

E. Meyer — *Alte Geschichte und Prähistorie* (Zeitschrift für Ethnologie, Берлін 1909, XLI, стор. 283—299). Е. Маєр оголошує тут реферат із своєї книжки: *Geschichte Altertums*, що появилася в другім виданю, і збираючи головні результати студій виказує, о скільки праісторія причинила ся до висвітлення деяких неясних питань старинної історії. Автор переходить історію від найдавніших часів, від Єгиптян, і присвячує доволі місця питанню про відчину і розширенє Індogerманців, про національність Скитів і Сарматів та про новішу колонізацію германських, романських і славянських племен.

Die Anthropologie und die Klassiker. Sechs Vorlesungen gehalten vor der Universität Oxford von Arthur J. Evans, Andrew Lang, Giebert Murray, E. B. Jevons, J. L. Myres, W. Warde Forler, herausgeben von R. R. Marett, übersetzt von Johann Hoops. Heidelberg 1910. Carl Winter, Universitätsbuchhandlung. Стор. 226. Сі виклади, виголошені 1908 р. на оксфордськім університеті, не в усім покривають ся з заголовком книжки. Не всі вони однаково докладні і цікаві для антрополога в англійськім розуміню. Для нас важна стаття J. L. Myres'a: *Herodot und die Anthropologie* (147—200). Крім того уміщені тут отсі виклади: Evans, *Die europäische Verbreitung primitiver Schriftmalerei und ihre Bedeutung für den Ursprung der Schrift* (11—57); A. Lang: *Homer und die Anthropologie* (58—83); G. G. A. Murray: *Die frühzeitige griechische Epik* (83—114); F. B. Jevons: *Die gräco-italische Magie* (115—146); W. W. Forler: *Die Lustration*. *З. К.*

К. Широцький — *Дещо з української іконографії*. (Рада 1911, ч. 168). Спинивши ся на варварськім відношенню духовенства на рос. Україні до старих ікон автор знайомить з цікавим зразком старої ікони, який посідає, та пробує вяснити причини повстаня цікавої і на перший погляд незвичайної її теми (іностаси на конях). *В. Д.*

R. G. — *Chiążę Lew, założyciel Lwowa* (Litwa i Ruś, т. I. стор. 141—144). Се замітка до відомого апокрифічного портрету князя Льва, що знаходить ся в Ермітажі. Автор звертає увагу, що портрет Льва згадуєть ся в підробленій грамоті сьогож князя, якож він мав надати ґрунти у Львові Домінікана М. Зовсім довідьна гіпотеза, що портрет міг намалювати маляр Василь, сучасник Собєского. Редакційний приписок (зазначений буквою O). стверджує, що се „правда, не твір першорядного пензля, техніка дещо тверда, але в кождім разі деякий ровмах і декорацийні прикмети вирізняють сей портрет корисно від інших“... *І. К-ч.*

Przywileje z XVIII w. dla bractw i cech malarzy katolickich we Lwowie. Przełożył i podał do druku Józef

Piotrowski (Lamus. Львів 1909/10, II, стор. 261—271). Наведено в перекладі в латинській мові всім привілеїв, виданих для брацтва і цеху католицьких малярів у Львові, яких пергаментові оригінали перexoвують ся в „Biblioteca Poturzyckiej“ гр. Дідушицьких у Львові. Маємо тут грамоту арх. лат. Яна Дм. Соліковського в 1596 р., потверджені 21/1 1596 і 20/3 1597 королем Жигмонтом III, привілей львівських консулів з 1597 року, потверджений Жигмонтом 10/3 1597, папське потвердження привілея Соліковського і потверджене усіх документів королем Яном III. У привілеях пробиваєть ся антагонізм проти „схизматичьких“ малярів, яких було тоді багато. *З. К.*

Др. В. Щурат — Варшавський учитель Шевченка. (Неділя 1911, ч. 11—12). Коротка замітка про Франца Лямпі як чоловіка і артиста та про його вплив на Шевченка.

Др. Б. Барвінський — До питання про Шевченкові малюнки. (Руслан 1911, ч. 1). В своїй коротенькій замітці подає автор відомости про деякі малюнки Шевченка, головню в Галичині.

К. Широцький — Деякі портрети роблені Т. Шевченком. (Рада 1911, ч. 76 і 77). В своїм широкім фелетоні характеризує д. Широцький цілий ряд портретних робіт поета. Високо цінячи їх художні прикмети, підносить однак автор невелику їх самостійність, виказуючи впливи Рембрандта та голяндської і флямандської школи.

К. Широцький — Могила й смерть на картинах Т. Шевченка (Діло 1911, ч. 54). Автор застановляєть ся ширше над картиною Шевченка „Казка про смерть“, побіжно застановляючи ся над иншими малюнками — могила, надгробків, кладовищ, використовуючи при сїм і відповідні місця в поезії Кобзаря.

К. Широцький — Заняття Т. Шевченка старовиною. (Рада 1911, ч. 49). Автор нагадує про участь Шевченка в археологічних пошукуваннях, вчисляє історичні теми його малюнків та спиваєть ся вкінці на історичних мотивах поезії великого Кобзаря. *В. Д.*

Mariusz-Ary Leblond — W Karpatach. Kilka ustępow z nadesłanego rękopisu wolno przelożyli B. W. i X. Y. (Lamus. Львів 1909—1910, II, стор. 171—178). Гарний, настроровий образок про красу і принаду карпатських околиць та поетичний вигляд і спосіб життя карпатських племен, починаючи західногалицькими Гуралами а вінчаючи нашими Гуцулами. Зі слів автора пробиваєть ся ентузіязм, через що не одна обсервація пересадна або й неправдива, а що найменше вже субективна (як приміром замітка, що галицькі села дишуть щастем, якого не видно у вигляді инших сіл). Подибують ся і згадки про народну штуку. *З. К.*

Історія суспільна і культурна.

Станіславъ Рожнецкій — Къ історіи Києва и Днѣпра въ былевомъ епосѣ (Извѣстія отд. рус. яз. 1911, I, с. 28—76).

Автор починає з Kaenugardhr — Koenugardhr, скандинавської назви Київ (толковання Вестберга, що хотів перенести се місто до Литви, він рішучо відкидає); знаходить йому пару в билині про молодця і королівну: „город Кіанов“ (або Окіанов), з котрого він виводить старшу гіпотетичну форму „Кіаць градъ“, або „Кьянь-градъ“ — з неї мала б походити форма „Кьяне“ (а не Київляне): староскандинавська Kaenugardr се скандинавська перерібка сього старого тубильного імени Київ — „Кьянь-города“. В пару сьому він наводить ще другу паралель билинної ономастики з скандинавською: билинний Нѣпръ або Нѣпра, в одного боку, і скандин. Nępr в другого; в звязку з сим він ставить Нѣпруській городъ (= Київ) одного з варіантів билини про Соловія Будимировича в паралель з епічним скандинавським Danparstadir, а властиво в аналогічним з ним пізнішим (гіпотетичним) Nęprstadir або Nęprstadir. Сі паралелі — особливо друга — дають авторови, горячому норманістови, привід до далекосяглих висновків, дуже характерних для сучасного неонорманізму: билина про Соловія Будимировича, здогадуєть ся він, була зложена серед Варягів і пізніше перейшла до руського епосу; інші деякі билини теж складали ся на вірєць варязьких; малюєть ся картина „громаднаго варязькаго літературнаго впливія“ — сі факти чи здогади „предполагають варязькій елементъ, дѣйствующій на русской почвѣ и преобразующій русскую поэзію“, і в сім автор сподіваєть ся розв'язання проблеми билинної поезії — „якорь спасенія“ в безвигляднім становищі дослідів над билинною поезією!..

М. Грушевський.

Stanisław Kutrzeba — Źródła polskiego ceremonialu koronacyjnego (Przegląd Historyczny, Warszawa, 1911, tom XII, zesz. 1, ст. 71—83; z. 2, ст. 149—164; z. 3, ст. 285—307).

Розвідка д-ра С. Кутшеби цікава з огляду на те, що історія коронаційного церемоніалу королів і королев польських досі зовсім не була досліджена. Автор, зазначуючи бідність матеріялів, котрі могли би безпосередно служити виясненню чинностей церемоніалу аж до половини XVI-го віку, уважає поки-що неможливим відтворити його образ для доби перших Пястів: Болеслава Хороброго, Мешка II і Болеслава Сміливого. Що-ж до пізнішої доби (почавши від Шемисла II-го), — гадає, що вистарчаючим для того матеріялом можуть бути т. зв. коронаційні формули („ordo ad benedicendum regem“, або — „o. ad coronandum

regem“), котрі подають докладний опис обряду.¹⁾

Не маючи наміру в сій своїй розвідці представити повну історію польського коронаційного церемоніялу, автор хоче одначе дати вичерпуючу відповідь на питання: „звідки походить польський церемоніал? чи повстав він в Польщі, а, коли ні, то які його жерела? чи, раз засвоєний, переховав ся в тій самій формі, чи підляг змінам? а коли — так, то завдяки яким причинам?“...

Для того обговорює автор: 1) жерела коронаційних формул XIII і XIV стол., особливо один з варіантів західно-європейських формул, котрий називав „римською“ формулою (Waitz в своїй розвідці „Die Formeln der deutschen Königs- und der römischen Kaiser-Krönung vom zehnten bis zum zwölften Jahrhundert, Göttingen, 1873“, називає її „німецькою“); 2) жерела коронаційної формули XV в., особливо чеський варіант; 3) зміни в церемоніях коронації XV в. в порівнянню до церемоній XIV в.; 4) жерела формул коронації королеви, особливо формули французьку і угорську. Вкінці оголошує найстарший з досі знаних „опис“ (?) коронації королеви Варвари Радивилівни 1550 р. („Modus coronationis Barbarae Reginae Poloniae anno D. 1550“); одначе текст сей позбавлює особливого значіння та обставина, що, як стверджує автор, уложеній він ще перед коронацією, на підставі формули.

Головною основою для представлення коронаційного церемоніялу королів польських XIV-го і XV-го вв. служать авторови формули коронацій Ягайла, 1386 р., і Владислава Ягайловича, 1434 р. Лише від XVI в. матеріал поповнюєть ся досить численними вже описами коронацій. При вясненню коронаційного церемоніялу королів, користуєть ся він формулою 1454 р. (при коронації Єлизавети Ракушанки) і формулою 1512 р. (при коронації Жигимонта I го і Варвари Запольської); остання формула вписана до книг метричних і зробила ся обовязуючою при пізнійших коронаціях королів — 1646 і 1649 рр. —

Як видно з дослідів автора, польський коронаційний церемоніал не є своєрідного походження. Він майже в цілости запозичений в чужих жерел, які не були навіть добре засвоєні в Польщі та пристосовані до місцевих умов; тому помічаєть ся в польським коронаційнім обряді брак сталости, вироблености, часом — впрост недоречности і суперечности. Перша з згаданих формул, 1386 р., походить, по думці автора, від загально розповсюдненої перед тим в Європі формули „римської“. Друга формула представляє безпосередне запозичене чеської (котра також веде свій початок від спільної „римської“); ся друга формула зробила ся,

¹⁾ Автор оголосив вже їх перед тим під в.: „Ordo coronandi regis Poloniae“ в „Archiwum komisji historycznej Akad. Umiejętn. w Kr.“, т. XI).

каже він, взірцем для пізнійших формул. Порівнянє „ordines“ XIV і XV вв. приводить автора до висновку, що в коронаційних обрядах не відбуло ся за сей час істотних змін; правда, обряд розріс ся, став повнійшим, але причиною сього зросту було головпо — лише введене до його нових молитов. Що-до коронаційного церемоніялу королев, то д-р Кутшеба уважає, що жерелом формули 1454 р. була формула французька, а формули 1512 р. — угорська. Відміни здебільшого незначні.

Отже сам автор признає, що, безперечно, підставою коронаційних церемоній королів і королев польських були західні взірці. Одначе констатує він иноді і деякі особливости, відміни в порівнаню до відомих авторови аналогічних європейських церемоній, ріжниць в порядку, послідовности окремих чинностей і т. д.; сї відміни і ріжниць автор уважає безсумнівними польськими. Але „польськість“ їх мало досліджена, — вона оснований ся на тім лише, що зазначених деталей автор не знайшов в тих нечисленних текстах формул, уживаних по-за властивою Польщею, які мав до розпорядимости. При тім автор чомусь старанно уникає яких-будь порівнань з сусідючим європейським „сходом“, а навіть вгадок про його, хоч, можна б припускати, сей „схід“, — особливо традиції і звичаї українсько-руських земель, — також міг мати деякий вплив на коронаційні обряди королів польських. У кождім разі цікаво було б зробити такі порівняня. Без їх — навряд, чи відповідь автора на поставлені собі питання буде вичерпуючою. *О. Назарів.*

Scriptores rerum polonicarum t. XXI, continet dia-
ria et acta comitięrum Poloniae anni 1591—1592 (Dya-
gusze i akta sejmowe z roku 1591—1592 wydał E. Barwiński),
Краків, 1911, ст. XXX+457.

В передмові видавець поясняє, що недостача деяких матеріалів змусила його проминути і відложити на пізніше рік 1590 і видати в сїм томі матеріали сеймові з рр. 1591—1592. З 1951 р. маємо акти двох віздів шляхетських, в Жмелнику і Радомі, в 1592 акти трох віздів, що випередили сойм, інструкцію короля на соймники, соймикові інструкції і дзєвники осейнного сойму.

Для нашої історії збірка ся дає мало цікавого, а ще менше нового. Парляментарне жите польське в сих роках було захоплене боротьбою партій — королівської й опозиційної, або як їх називано — реґалістів і популяристів, і перед нею відступили на другий план і справи заграничні і питання внутрішньої політики не захоплені сею боротьбою магнатських і шляхетських партій. Через те в актах не багато цікавого для нас взагалі, а більш цікаве переважно вже видане, головно в VIII т. Жерел до історії України-Руси.

І так з королівської пропозиції на соймки цікаве для нас виїняте і видане в Жерелах під ч. 43, під ч. 45—47 тамже пункти з соймикових інструкцій про козацьку своєвою. Найбільш интересна з інструкцій соймиків української території — вишенська видана була в корпусі галицьких соймикових актів в ХХ т. Akta grodzkie i ziemskie, з тої же самої рукописи. Крім того маємо текст інструкції: дорогичинську, галицьку, белзьку і камінецьку, досі не публіковані в цілости; в них досить цікава згадка про козацькі tytuły jakieś wielkie в інструкції галицькій; в краківській інструкції можна приютувати прошевне про нагородження шкід понесених кн. Острозькими. З проєкту конституцій поданого Ян. Острозьким і Замоїским, интереснійше для нас було друковане теж в Жерелах (ч. 49); до справи віддана козаків під безпосередню власть кор. гетьмана, порушеної тут, прибуває ще безпосередня заява самого Замоїского, że mu się ta derogacya dzieje, że mu dano podstawa, to jest nad Niżowemi Kozaki p. Jazłowieckiego przełożono (с. 222). Дивним способом не війшов в сю збірку инший проєкт конституцій, друкований в вїтках теж в Жерелах під ч. 48 і судячи по згаданій в нїм трипільській комісії, призначений теж для сойму 1592 р. Сей факт показує найкраще, як далека від ідеальної повноти і ся збірка, і як передчасне заповнення видавця, że materyał w niniejszej publikacyi zawarty, jest absolutnie kompletny (с. XXIX). Про ідеальну новоту се в теперішніх обставинах нема що й думати!

З тих поголосок, які противна королеви партія розсївала тоді (переповідає їх Радивил-Сирітка с. 367) особливо цікава отся: Że król potajemnie posyłał do Niżowych Kozaków, dając im pieniądze, aby na ten sejm przybyli do Warszawy pomoc wszelakich rozruchów przeciwko tym, którzy by chcieli być przeciwni Rakuskiemu domowi. Пізнійші поголоски і обвинувачення на Володислава мали прецедент з-перед столїтя!

М. Грушевський.

Dr. Ludwik Janowski—Uniwersytet charkowski w początkach swego istnienia (1805—1820), Краків, 1911, ст. 159. (відбитка з т. XLIX Rozpraw Akad. Umiej. wydz. f., ст. 127—284).

Харківський університет перед иншими може похвалити ся цілим рядом праць йому присвячених: дослідів, споминів, заміток і т. и., а між ними такою цінною роботою, як двотомовий „Опытъ“ проф. Д. Багалія. Отже мимоволї чимале зацікавлення викликає у нас виписана в горі нова праця присвячена історії сього університету: що дає вона нового? — зацікавлення тим більше, що се праця польська: що змусило до її написання, як вона написана? Адже ж історія харківського університету тісно вьязеть ся з історією нашого культурного житя, нашої літератури,

котру так мало знають, так мало цінять і так мало шанують польські вчені круги. Книжка, як бачимо, дуже цікава для українського читача. І мусимо сказати з гори, що книжка ся варта нашої уваги: написана вона спокійно, навіть інтересно, і дає деще нового, — правда дуже маленько, бо основана майже в цілости на Опит-ї проф. Багалія. Отже під сим оглядом вона не самостійна робота, а скорше популярна переповідка того сирового матеріалу, який зібрав д. Багалій. Правда, автор у передмові наводить численну літературу, ніби використану ним, але се не повинно нам імпонувати¹⁾. Майже цілу сю літературу використав власне д. Багалій і численні цитати з різних документів і авторів, якими в своїй роботі пописуєть ся д. Яновський, взяті розумієть ся не з перших рук, а з „Опита“, в котрім знайдемо їх усі, з рідкими виїмками (у Яновского напр. в дечім трохи ширша згадка за куратора Потоцького). До матеріалу д. Багалія д. Яновський мало що докинув з иншої друкованої вже по „Опиті“ літератури. Правда деякі дрібниці незнані попередникам д. Яновський зачерпнув із польських джерел — переписки й споминів, але дуже їх не багато, і потверджують вони здебільшого те, що знаємо, рідко докидаючи якусь неввану риску. Друкованих польських жерел автор, як сам признаєть ся, майже не мав. Ціла робота отже зводить ся до коротшого зреферования зробленого давнішими дослідниками. Се розумієть ся обнижує наукову вартість праці д. Яновского, але роблячи доступними ширшій публиці результати роботи сих дослідників (головно ж Багалія) має вона свою вартість. Очевидно для польської науки, мало обізнаної з російсько-українською науковою роботою, ся праця має більше значіння, але се виставляє не дуже підхлібне свідощтво тій науці. Тим часом отся обставина певне й була причиною появи праці д. Яновского в такім поважнім науковім виданню, як Rozprawy Akad. Umiejętności, бо деінде вона годила би ся хіба для видання науково-популярного, в роді „Исторического Вѣстника“. Зрештою се перша праця молодого краківського доцента до історії української літератури з обсягу сеї історії — може й се було причиною появи її в органі Академії.

¹⁾ Богато праць, які наводить д. Яновський, він навіть не міг використати, хоч би для того одного, що торкають ся вони пізніших часів (напр. працю Бузескула про харк. університет за Олександра III або про Дуніна, різні спомини про Костомарова і т. и.). За те дечого, що могло би знадобити ся, д. Яновський не знає, от візьмім хоч би „Исторію г. Харькова за 250 лѣтъ его существования“, написану проф. Д. Багалієм при співучасті проф. Д. Міллера, в 1-м томі котрої (вийшов у 1905 р.) є цікаві розділи про Харків і його культурний стан у XVII—XVIII вв. Сі розділи могли би бути користні д. Яновскому для вступної частини його праці.

У вступі автор, узагальнюючи вибір своєї теми, ясно показує зв'язок її з об'єктом катедрою. Вказує бо він на те особливе значіння, яке харківський університет має для української літератури, і зазначає, що се значіння, сей вплив харківського університету „в історіях українського письменства зазначений лише загально, а не представлений докладно“ (ст. 1). Отже виходить, автор мав за задачу представити сей вплив докладніше. І се було б найголовнішою його задачею, бо „безпосередній інтерес з польської сторони“ до історії харківського університету з огляду на Поляків, які відіграли видатну роль (культурну і адміністративну) в його історії (куратор гр. С. Потоцький, проф. І. Данилович, А. Станіславський та інші) має підрядне значіння: польський вплив був, як се зрештою й сам автор признає (див. ст. 90), надто незначний. Та автор не виконав своєї задачі в усій її докладности. Замість переробити цілий дотепер зібраний і опрацьований матеріал в зазначеній точці погляду: значіння харківського університету в історії українського літературного відродження, він пішов коротшою і лекшою дорогою популярного представлення історії університету взагалі, повторюючи майже в цілості плян I-го тому „Опыта“ проф. Багалія, — певна перестановка матеріалу і вибір та скорочення його не мають очевидно есенціонального значіння. Правда в розд. VI і VII д. Яновський вупиняєть ся таки спеціально і на згаданій висше темі, але не трактує як слід: присвячені їй розділи повинні б бути головною частиною його роботи, а інші лише вступом до неї, тимчасом автор трактує згадану тему в ряді інших, не виділяючи її. Очевидно се обезцінює цілу роботу, бо замість цілком оригінальної праці автор дав здебільшого лише переповідку чужої. В згаданих розділах автор тим більше не міг опрацьовати цілу тему з потрібною докладністю й повнотою, що мав в гори обмежені рамці, спливши ся (чому, невідомо: у вступі про се д. Яновський мовчить) лише на перших 15 роках існування університету. Правда, часом він вполюють ся поза сі межі, але лише спорадично. А шкода, тема дійсно интересна і варта оброблення, а так вона ще жде свого дослідника, зроблений же автором докір українським історикам повис у повітрі: пішовши по лінії найменшого спротивлення автор позбавив сей докір усякої сили, а працю свою обезцівив з погляду наукового і принципіального.

Та перейдім зрештою до неї. Д. Я. зачинає здалека. В 1-ім розділі маємо коротенький історичний погляд на Слобідську Україну — колонізацію її, етнографічний склад, прикмети культурні, при чому автор згадує і за київську Академію XVIII в., на взір котрої заложено в Харкові колеґіум, але мовчить про його попередника — чернигівський колеґіум, певне тому, що про нього не згадує й Багалій. Народним шкільництвом — старо-українським і заходами петербурського уряду на сім полі та

стремліннями укр. суспільства до заложення університету кінчить ся сей вступний розділ. Виклад дуже побіжний і досить поверховий. Залежність від 1-го розділу 1-го тому „Опыта“ проф. Багалія бє в очи (розуміть ся не лише 1-го розд., а й інших, напр. 8-го), але зовсім не звільняє читача від знайомости з відповідною частиною капітальної праці проф. Багалія. Треба ще відмітити певну диспропорцію в уложенню матеріалу та деяку суперечність його. Отже при всій побіжності начерку знаходимо в ньому кілька сторін із споминів Тимковського, майже живцем перенесених сюди. Ліпше би було, як би автор скрізь в своїм викладі рівномірно їх використав, не розбиваючи свого оповідання, а то по згадці за академію ми знову вертаємо до неї в споминах Тимковського, щоби знову стрінутися і з нею і колегіумом в розділі II-ім (див. ст. 39—40), де між иншим автор заперечує те, про що говорить в I-ім розділі: тут наводить ряд фактів про охоту Українців до освіти, про стремління їх до вищої освіти, а там воює з Багалієм про громадську ініціативу Слобідщини в справі заложення університету. Певна річ, панегіричність д. Багалія зайва, але збиваючи її своїми критичними увагами д. Яновский не висвітлив з свого погляду дійсних початків університету. Краще було б зробити се без полєміки, котра тут і не до річи і займає за багато місця. Багато в ній слушного, але її даними можна було скористати ся для все-сторонньої оцінки суспільства перед повстаннем університету. Чи те, що більшість була малокультурна і не розуміла як слід всеї ваги вищої освіти, уповажило забувати про культурну меншість, котра її ділила і добивала ся? Невже дійсно можна заперечити, що харківський університет повстав не в результаті громадських заходів? Зрештою, коли б навіть признати, що він був дитиною уряду (сього д. Яновський отверто не каже), то й се ще нічого не каже проти участи громадянського елементу в його заснованню¹⁾. Зрештою й початки інших університетів у Росії були не світліші. Трудна річ, щоб новозаложена школа мала відразу 3.000 студентів, як про те мріяв Каразин. Сувора дійсність розбила надії деяких мрійників про тисячі передплатників українських часописей по скасованню закона 1876 р., одначе се ще не дає нам права до виводу, що українська преса, українська література не відповідають громадській потребі і являють ся штучним овочем. Так в далім випадку. Польські критики з пихою вказують на переповнений Виленський унів. і Крепе-

¹⁾ А знов натискаючи на те, що Слобожане не хотіли покинути думки про кадетський корпус і хотіли на нього вжити не зложену на університет решту грошей, д. Яновский забуває додати, що се власне Аракчеев налягав на таку передачу.

нецький ліцей, але варто їм пригадати увагу д. Яновського на ст. 89 про Виленський унів., котрий вже від 1782 р. йшов новими шляхами. Ліпше би зробив д. Яновський, коли б простежив зріст числа студентів харк. унів. з року на рік, а то про кількість студентів в першій році довідуємося лише завдяки полеміці, а не в результаті гармонійного, уложеного з гори пляну. Про студентів же взагалі, про їх житє, науку і таке инше д. Яновський вже цілком не згадує, хоч у Багалія знайшов би для сього доволі матеріялу.

В розділі II крім полемічної частини про культурний і освітний стан Слобожанщини автор говорить про нові течії в області освіти і шкільництва в Росії, докладніше спиняючи ся на постати Каразіна і його роли в заложенню харківського університету. В основу сього розділа положений матеріял головню 2-го розд. 1-го тому „Опыта“, дещо зачерплено з розд. 1-го (про Харків), для характеристики Каразіна дав авторови багато начерк Тихого. В 3-ім розділі автор спинив ся довше на гр. С. Потоцкім. Зрештою довело ся йому й тут говорити про діяльність Каразіна. Кінчить ся розділ оповіданням про отворенне університету, в котрім також бачимо залежність від „Опыта“ (пор. т. I, розд. 2).

Розділ 4-й трактує про професорів. Крім численного матеріялу згромадженого у Багалія до помочи авторови були й новіші біографічні словарі професорів харківського університету. Зрештою автор спиняєть ся на виднійших силах і не дає судільного огляду складу професорської колегії, морального й матеріяльного образу їх житя й діяльности, про що є багатий матеріял в обох томах „Опыта“. Розділ 5-й виясляє ролю харківського унів. в розбудженню розумового житя, подаючи начерк освітної й культурної роботи професорів (пор. т. I, розд. 5-й у Багалія). В 6-м, котрий є властиво продовженнем попереднього, автор спиняєть ся на впливі харк. унів. на місцевий літературний рух, подаючи цікавий, хоч знову не оригінальний, бо позичений у Багалія (пор. т. I, розд. 5, т. II, р. 3), перегляд харківських часописей. Можна пожалувати, що обмеживши себе 1805—1820 рр. д. Яновський не подав нам ширшої картини харківської журналістики, за те добре він зробив, що сам переглянув „Харьковскій Демокритъ“ — в результаті маємо кілька цікавих подробиць. Відмічу ще, що д. Яновський спростовує деякі помилки д. Русової в її статі „Харьковская журналистика начала настоящего столѣтія“ (К. Ст. 1892; до речі, в списку літератури титул сеї статі поданий не зовсім точно).

Розділ 7-й — значінне харк. унів. для української літератури — найбільш цікавий для нас і трохи більше оригінальний, як инші (розумієть ся й тут заважив „Опыта“, пор. т. II, розд. 3-й).

Спочатку йде побіжний і досить поверховий огляду українського

культурно-національного життя XVIII в. Видко з усього, що автор не дуже знайомий із сим життям. Він, здасться, що найбільше перекарткував Петрова й Пипіна та прочитав відповідний розділ з „Очерка“ проф. Грушевського, на котрого чомусь піде не покликується. Зрештою се взагалі його манера — з ученим видом знавця пописувати ся цита-тами ніби в перших рук, тимчасом, як цитати і відсилачі до них узаяв грішний чоловік з других рук, передовсім у трьох вищезгаданих. По-части видко се з недокладного цитованя: на ст. 126 приписує д. Яновський самому Білецькому-Носенкови слова, які ужив в листі до нього один із його кореспондентів. Се розуміється не перешкоджає авторови поставити коло сеї невірної уваги відсилач аж на дві праці!¹⁾

Про знайомість д. Яновського з укр. літературою до Котляревського²⁾ свідчать те, що він навивав серед його попередників лише Лобисевича, не згадуючи нічого про Климентія Зіновієва, Некрашевича та ин., а вже про драматичну укр. літературу XVIII в. не маємо навіть найменшого натяку. Поза тим вартий уваги той збір фактів про природну етнографічну стихію в місцевім житю і перехід її під впливом культури і освіти в свідомість своєї національності (див. ст. 128—134). Багато фактів до сього подає, як звичайно, Багалій, не кажучи вже про т. 3-й Іст. р. етн. Пипіна, але виклад у Багалія досить хаотичний, розкиданий (особливо в т. 2-м), факти розкидані по різних місцях в обох томах; тому не можна не подякувати д. Яновському, що він їх звів до купи і сим зробив їх доступними ширшій публиці, для котрої „Опыт“ очевидно за тяжка артилерія.

Найбільшою ж може заслугою д. Яновського є те, що він вивів перед люди несправедливо забутого українського поета Василя Масло-вича, першого, що по Котляревським друкував українські вірші в своїм „Харківським Демокриті“, значно раніше перед виступом Гулака-Артемовського. Про Масловича довідав ся д. Яновський у Багалія, котрий в своїм „Опыт-ї“ зібрав усі ті факти про сього поета, які подибуємо в праці молодого польського вченого. Отже не Яновському належить ся пальма першенства за се відкритє, але в усякім разі його заслугою є, щя він не обминув Масловича цілком, як се досі робили автори усіх

¹⁾ Так само, не добре вчитавши ся, робить д. Яновський неслухний закид проф. Багалієви, що він помішав Камінець з Кременцем (пор. ст. 63, примітка 3).

²⁾ Що торкається ся новійшої, то можна зазначити, що д. Я. не знає, хто такий Українець, автор відомих статей в „Правді“, (див. ст. 127). Ще одна увага: на ст. 6-й він зачисляє між укр. письменників Івана Боровиковського, хоч по українськи писав Левко Боровиковський, автор „Байок і прибаюток“.

збірних історій української літератури. Проф. Багалій, хоч досить сприяєть ся на російських поезіях Масловича, подаючи чимало зразків їх, не вважав чомусь потрібним зацітувати дещо і з української спадщини поета, обмеживши ся лише згадкою про сю спадщину. Переглянувши особисто „Харьковскій Демокритъ“ д. Яновскій подав нам зразки сеї спадщини і за се хвала йому. Будемо надіяти ся, що від тепер історики укр. літератури сопричислять так несправедливо забутого укр. письменника з початку XIX в. до сонму первopодвижників нашої бідної літературної ниви. Твори Масловича не посідають особливої художньої вартости, але підходити до них з сучасною міркою й не можна. За те з історичного погляду виступ його має дуже важне значінне. Щоб покінчити з ним замічу, що баладу його „Основаніе Харькова“, названу так у „Харьк. Демокриті“ 1816 р., (див. „Опытъ“ проф. Багалія, т. II, ст. 763; про Масловича гляди у Багалія особливо в т. I, ст. 588, 765—769, т. II, ст. 650—1, 762—764), передрукував у Харкові д. Н. Маслович 1889 р. під таким титулом: В. Г. Масловичъ, Сказка про Харьк, основателя Харькова, про его дочь Гапку и батрака Якива. Писано въ 1815 г. Изд. Н. В. Масловича. X. 1890, ст. 37, 16⁰; друге вид. X. 1899, ст. 40, 16⁰ (д. Я. зве героїню Галкою зам. Гапкою). На жаль ся брошура вістала ся невідомою д. Багалієви, а за ним і д. Яновському.

Не зайвий також нарис присвячений Яновским Гулакови-Артемовському. Автор використав матеріал зібраний у Багалія і інших.¹⁾ Дещо нового про нього подає д. Яновскій на підставі листів Даниловича: що Артемовський носив ся з думкою уложення укр. словаря, „щоб заховати мову від загину“, а Данилович гаряче намовляв його, щоб писав рідною мовою, бо лише сим способом найкраще її „утримає“. За посередництвом Даниловича друковано в „Dzienniku Warszawskim“ „Пана Твардовського“ Гулака (1827, IX, 204—212). Отсе все, що для нас видобув д. Яновскій з своїх скуких педрукованих польських жерел до історії харківського університету. Не багато!

Увагою про Білецького-Носенка закінчує д. Яновскій розділ 7-й. Про метушливого Білецького слід би трохи довше поговорити, бо він був найдіяльнішим членом харківського „Общества Наук“ і писав цікаві з укр. погляду листи до Склабовського, ред. „Укр. Журнала“, але д. Яновскій збув його короткою увагою, може тому, що й так уже виступив за межу 1820 р. (пор. про Білецького у Багалія т. II, 741—751, особл. 773—774).

¹⁾ Даремно пише д. Яновскій, цитуючи вірш Гулака, „Полінашка“ з малої букви: пташка-Полінашка була донька Гулака, Поліна.

Закінчує книгу VIII-й розділ, де оповіджено про реакцію в Росії, переслідування університетів, відставку ґр. Потоцького та занепад харківського університету. Треба здогадувати ся, що для сього й сплинув ся автор на 1820 році в своїй популяризації історії харківського університету, але про се треба було бодай згадати в передмові, — инакше неузасаднений вибір рамців, бо що до звязку університету з укр. рухом, то р. 1820 не становить жадного граничного стовпа, як се нераз виказує й сам автор, виломлюючи ся поза поставлені собі хронологічні межі.

Кінчаючи свою рецензію, можемо ще раз пожалкувати, що автор не вибрав собі спеціальнійшої теми, а взяв ся за цілу історію харківського у-ту. Етюд про Потоцького, для котрого він шав дещо з польських жерел, міг дати осібно, коли йому, як Полякови, ся постать особляво цікава, решту ж, крім сторін звязаних ближше з укр. літературним і взагалі культурним рухом початків XIX в., міг би сміло опустити, бо вона ані оригінальна ані цікава, нового нічого не дає, а до того в великій мірі поверхова (розд. 1). Поверховістю відгонить взагалі ціла книжка, а се шкода: автор здаєть ся міг би написати щось соліднійше, коли б писав не на сніх. Будемо сподівати ся в усякім разі, що се не остання його праця на укр. тему, що будуть ще інші, написані так само спокійно, без того специфічного, дуже немилотого spiritus-a, з яким пишуть инні польські вчені про наші справи, але більш самостійно й річево. Побажасмо також і сталости термінології: раз автор не хоче нас звати Українцями, як ми самі себе звемо, то найже кличе хоч Русинами, а не Малоросами (ruski і maloruski у нього на кождім кроці). *Бол. Дорошенко.*

Dr. Alfred Fischel — Die Protokolle des Verfassungsausschusses über die Grundrechte. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Reichstags vom Jahre 1848. Herausgegeben von der Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs, Відень і Липськ, 1912. Ст. XXVI+203.

Як відомо, д. 31 липня 1848 р. вибрала була австрійська конституанта з поміж себе т. зв. конституційну комісію, якій поручила виробити 2 проекти: проєкт загально-державної конституції й проєкт загально-державних основних законів. Відповідно до сього поручення комісія, яка складала ся з 30-тьох членів (по 3 послів з кожної губернії), виділила з поміж себе дві підкомісії: одну з 5-тьох членів — для вироблення першого проєкту (конституції), друга з 3-ох членів — для вироблення проєкту другого (основних законів). Перша виконала поручене т. зв. підкомісія 3-ох, яка вже дн. 18 серпня т. р. предложила повній комісії проєкт основних законів, вироблений Ріґеном; пізнійше, бо аж

в січні 1849 р., прийшла зі своїм проєктом т. зв. підкомісія 5-тєох. Над обома проєктами перевела ся в повній комісії основна дискусія, в якій взяли участь усі майже члени комісії, репрезентанти різних австрійських народів і різних політичних партій. В результаті оба проєкти одержали остаточну редакцію, в якій і перейшли (згл. мали перейти) вкінці перед повну конституанту.

Не будемо доказувати великої ваги для історика протоколів дискусії над згаданими проєктами у конст. комісії. Зробив се вже давніше відомий історик А. Шпрінгер — і в своїй „Історії Австрії від віденського мира 1809 р.“ (вид. 1865) і в передмові до виданих протоколів нарад конст. комісії над проєктом загально-державної конституції (вид. 1885). Зазначаємо тільки, що протоколи конст. комісії належать до найважніших жерел новочасної історії Австрії, Австрії взагалі — й поодиноких австрійських народів з окрема.

На жаль одначе, протоколи сї через довший час були для істориків зовсім невідомі. Тільки в 1885 р. оголосив частину їх, що відносять до нарад над проєктом загально-державної конституції (її то тільки нарад у Кромержи), згаданий А. Шпрінгер (Protokolle des Verfassungsausschusses im österreichischen Reichstag 1848—1849), яку доповнив протоколами таких же нарад у Відні (1848) аж у 1908 р. др. Й. Редліх (Österreichische Rundschau з 1 листопада 1908). Протоколів одначе нарад над проєктом т. зв. підкомісії 3-ох, себто над проєктом основних законів таки бракувало, хоч шукав ва ними спеціально вже док. А. Гельферт. І тільки в останніх часах вдало ся попасти на їх слід у віденськїм Haus- Hof- und Staatsarchiv-і власне нашому видавцеві, хоч повного їх комплекту все таки ще нема (бракує первісного проєкту основних законів, виготовлений Піґером і $\frac{2}{3}$ протоколів першого читаня).

Як можна бачити з віднайденї частини протоколів, підкомісія 3-ох (до якої належали: Піґер, Віолянд і Гайн), виробляючи проєкт основних законів (Піґер), станула свідомо й рішучо на ґрунті суверенности народу, приймаючи за вірець французьку „Déclaration des droits de l' homme et du citoyen“ з 1789 р. Крім того слідно ще впливи бельгійської конституції, а властиво виробленого комісією німецького Національного Союму проєкту „Основних прав німецького народу“, а дальше тогочасної біблії лібералізму — Роттек-Велькерова „Staatslexicon-у“ (1847). В результаті маємо в проєкті всі найголовніші жаданя лібералізму, отже: рівність перед правом, свобода й безпеченство особи, право товариств і зібрань, свобода совісти й виявлюваня думки, ненарушимість власности і т. д.; крім того ще: внесене шляхти, ленна і фідєікомісів, скасованє кари смерти, загальний обовязок військової служби, запряся-

жене війська на конституцію й обов'язкова служба в народній обороні (національній гвардії). Що тикаєть ся національних прав австрійських ненімецьких народів, то проєкт признавав право на зберігання національності взагалі й національних мов особливо, хоч нема ще мови про рівноправність усіх мов. Вирадї признавав проєкт право покористувати ся рідною мовою в урядї і школі, одначе в урядї — о скілько якась мова є мовою вживаною в краю (landesüblich), в школі — о скільки є вона кравною (Landessprache). Отже вже в першій пробі законного здефініюваня прав національностей зустрічаємо отсе розріжнюванє мов „уживаних в краю“ і „краєвих“, яке увійшло відтак пізнійше до австрійських основних законів — 21 грудня 1867 р.

Такий був проєкт основних законів, вироблений підкомісією 3-ох, згл. членом її Рігером.

Наради повної конституційної комісії над сим проєктом почали ся дн. 22 серпня 1848. Комісія поробила в нїм тільки деякі зміни, з яких найважійшою являєть ся нове сформулованє основних прав національностей („Кожде племя має ненарушиме право зберігати й плекати свою національність взагалі а свою мову спеціально. Держава гарантує рівне право для всіх уживаних в краю мов у школі, урядї й публичнім житю“). Поза тим відпали теоретичні аргументації, мова поодиноких параграфів стала яснійшою й прецизнійшою. Наради переведено взагалі дуже основно, як се можна бачити з дискусії над §§ 1—9 (стільки власне маємо протоколів першого читаня в комісії) й покінчено дн. 2 жовтня т. р.

Після першого читаня в конст. комісії прийшов проєкт зараз таки перед повний парламент, який відіслав його відразу до 9-тьох своїх відділів з порученєм перевести над ним дискусію і не пізнійше, як за 14 днів, відіслати його разом з своїми замітками назад конст. комісії. В тій цілі й визначила згадана комісія 9-тьох своїх референтів, по 1 для кожного відділу. Між тим прийшли відомі заворушеня у Відні й австрійський парламент перенесено до Кромержа. Тут й мала місце дискусія у згаданих поодиноких відділах, дискусія з огляду на допущенє до нарад у відділах також ненімецьких мов й участи у ній всіх тих, що не вміли по німецьки й у повнім парламенті мусіли мовчати (для відділів сих власне й виготовила була конст. комісія переклад свого проєкту на мови всіх австрійських народів), без сумніву інтересна. На жаль одначе, протоколів нарад поодиноких відділів не маємо, з виньком невеличкого уривку нарад у відділі VI-тім.

До 12 грудня відділи покінчили свою працю і ще того самого дня приступила конст. комісія до ревізії чи там другого читаня свого еляборату. Та події, які між тим мали місце у державі (вдавленє жовтневої революції у Відні й инших містах і запанованє реакції) не могли не

мати впливу на дальші наради. Під їх вражінем наступило у комісії замітне отверезіне і з другого читання проєкт її вийшов уже значно змодерований. Відпали пайперш, кажучи словами члена комісії Маєра, „філософічні спекуляції“, які становили зміст двох перших параграфів. Замість знесеня шляхти комісія обмежила ся тепер знесенєм тільки станових шляхоцьких привилеїв. Замість повного скасованя кари смерти — тепер тільки скасованя згаданої кари за політичні злочини. Замість непризнаня взагалі ніякої церкви державною — тепер тільки рівноправність для кожної з них і т. д. Не зважаючи одначе на всі ті зміни, все-ж таки полишило ся ще в обговорюванім проєкті й після другого читання багато такого, що пригадувало повстанє його в революційнім 1848 р. й проти чого протестував пізнійше, в парламенті, представник правительства, міністер гр. Стадіон (пр. полишенє принципу суверенности народу — „вся власть у державі походить від народу“ й ин.). Друге читанє законопроєкту в комісії покінчило ся 18 грудня і два дні опісля, 21 грудня, почало ся перше його читанє перед повним парламентом.

Вкінці згадаємо ще про ролю, яку відіграв підчас нарад над проєктом основних законів у конст. комісії український її член ен. Гр. Яхимович. Роля ся взагалі дуже незначна й обмежуєть ся до поставленя одної тільки модифікації (т. зв. amendement) до § 15-го (відносини церкви до держави), яка запоручала-б віроісповідним організаціям повну самоуправу, яка одначе при голосованю не перейшла. Поза тим уся діяльність його в комісії зводить ся до самого голосованя, в тім голосованя і підписаня декількох т. зв. вот меншости, які прийшли відтак разом з законопроєктом перед повний парламент. Що тикаєть ся характеру сих вот, то або вяснювали вони докладнійше деякі параграфи законопроєкту, або обмежували їх. *Ів. Кривецький.*

Leon książę Sapieha — Wspomnienia (z lat od 1803 do 1863 r.). Z przedmową Stanisława hr. Tarnowskiego. Wydał, wstępem i wyjątkami z korespondencyi zaopatrzył Bronisław Pawłowski, Львів, 1912. Ст. XXVII+375+6 портр.

З великим зацікавленєм брали ми до рук зазначені висше „Спомини“ кн. Льва Сапіги. Зацікавленє се оправдували вповні — і період, який вони обіймають, а в яким містять ся такі важні для нас роки, як 1848 і 1861, і — головно — особа автора їх. Член т. зв. галицьких Станів з перед 1846 р., один із визначнійших діячів 1848 р., а вкінці — що найважнійше — перший і довголітний маршалок крайового Союму (1861—1875), він був свідком подій, які в високій мірі заважили в най-

новійшій історії нашого краю. І не тільки свідком, а й актором їх. Головно-ж важні з цього згляду перші роки маршалкованя краєвому Соїмови. Се-ж власне час, коли в політичній історії Галичини доконував ся переважний перелом, коли клали ся основи під нинішню автономію нашого краю, коли розділювали ся ролі, які грають від того часу, аж по нині, в державі і краю два народи: Поляки і Українці. Всього того, як скавано, був він не тільки найблизшим обсерватором, а й визначним актором — і можна було надіяти ся, що „Спомини“ його кинуть на сі часи багато денного світла.

На жаль одначе, надії під сим оглядом вповні завели.

Вже при побіжнім перегляді „Споминів“ впадають в очи дві нерівні часті, з яких вони складають ся. Перша часть обіймає молоді літа автора, отже: виховане в краю і за границею, господароване на рілі, публична служба, вкінці участь у повстаню 1831 р. Хоч що до скількості літ період сей значно коротший від слідуячого, то мимо цього автор посвятив йому значно більше місця, бо аж дві третини „Споминів“ (ст. 1—193). Друга частина їх — значно менша (ст. 194—292) — се власне перегляд його суспільно-політичної діяльності у Галичині (рр. 1832—1863).

Так само нерівномірні „Спомини“ (в ще більшій може мірі) і з огляду на зміст. В першій їх часті, посвяченій головню справам особистим, оповідає автор події широко і докладно, коли, навпаки, друга часть — се тільки дуже короткі (аж надто) замітки про його діяльність як президента Кредитового Земельного Товариства й Товариства Господарського, як головного ініціатора залізничної сіти в краю, Галицької щадниці і т. д. — а найменше може як краєвого маршалка. Під сим останнім зглядом скуість автора доходить так далеко, що поза дрібними, друго- і третьорядними фактами „Спомини“ його майже не дають нічого такого, за чим будучий історик галицької автономії потребував би заглядати до них.

В передмові до „Споминів“ редактор їх, др. Б. Павловский, повідомляє, що крім споминів кн. Л. Сапіга поляшив іще величезну переписку з родиною і з ріжними иншими особами, яка має містити в собі історичний матеріал першорядної ваги. На підставі сеї переписки й инших жерел заповідає він окрему біографію першого маршалка, яка вияснить докладно ролю його в суспільно-політичній історії нашого краю. Побажаємо як найскоршої появи її.

Ів. Кривецький.

Михайло Грушевський — Ілюстрована історія України, Київ-Львів, 1911, ст. 556. Як довідуємо ся з передмови — сей твір задуманий ще 1905 року, але задля перешкод написаний в минулому році як подяка українському громадянству за привіт з двадця-

типятилітєм письменської праці. „Хотів я дати громадянству нашому — лише проф. Грушевський — книгу написану легко і приступно, оживлену образками минулого життя, уривками нашої старої творчости, нашої словесности і знімками цікавих предметів старого побуту, портретами давніх українських діячів, картами і плянами вікопоявних подій“. О скільки книжка проф. Грушевського okazala ся цінною й корисною для українського громадянства, видно з того, що незабаром появи вийшла новим виданєм, з боку артистичного старанно передивленим та улiпшеним автором. Весь текст поділений на шість частин, в яких трактуєть ся: про період до засновання київської держави, про життя державне, про добу литовсько-польську, козацьку, про упадок козащини і українського життя і нарешті про українське відродженє. Другу, не менше важну частину сеї книжки становить 400 ілюстрацій, які не лише доповняють текст, але мусять уважатися також за великої ваги твір проф. Грушевського, бо їх вибранє і уложенє коштувало багато заходу і праці, потрібних для того, щоб дати загальний образ нашої артистичної культури в минувшині. *М. Ф.*

А. Ф. Риттихъ — Володимирія (Съ планомъ) (Русская Старина, 1910 р., т. 143, кн. 9, ст. 547—557). Автор починає з історичних відомостей про Володимирське князівство та його долю. Нинішня Гродненська губернія, по думці автора, є спадкоємицею давньої Володимирії, бо займає більше-менше ту-ж саму територію. З сього виводить він її російській (? — „русській“) характер і неприналежність до Литви. Російськість Гродненської губ. доводить д. Риттих також статистичними цифрами та фактами, що ілюструють теперішні національні відносини на її просторі. Все те приводить його до переконання в необхідности рішучого протиділяня поширюючій ся польонізації та прилученя Гродненської губ. до комплексу губерній російських. Дорогою до того могло б бути між иншим заведене в ній „земства“ подібно до инших „земських“ губерній. Поминаючи „панроссизм“ автора, замітка досить цікава, хоч і не дає нічого нового.

А. П. К. — Пятисотлїтїє Грюнвальдської битви (Рускій Архивъ, 1910 р., кн. 7, ст. 461—462). Коротенька історична згадка, в котрій підкреслене першорядне значінє участі литовсько-руського війська в Грюнвальдській побіді. *О. Н.*

Listy Adama Kisiela, wojewody braclawskiego (z 1648 r.) (Ruś, 1911, ст. 301—313).

— Listy B. Chmielnickiego (1648 r.) (ibid., ст. 313—316).

Miscellanea (Listy 1647—1654) (ibid., ст. 413—451).

Nieznane listy B. Chmielnickiego (1648 r.) (Litwa i Ruś, т. I (1912), ст. 68—72).

Materyaly do wojen kozackich (ibid., т. III, ст. 47—53).

Листи Києля в числі 5, адресовані до Миколи Потоцького, Вишневецького, Осолінського і короля — опубліковані із збірки Людвика бар. Кроненберґа в Варшаві; листи Богдана Хмельницького з Чигирина 27 червня 1648 р. і до королевича з під Замостя 15 листопада 1648 р. — з якоїсь збірки якої імені не подало (другий „з оригіналу“); інші листи Хмельницького: з під Замостя 8 листопада, 13 листопада і два без дати 1648 р. до горожан Замостя, і звідти-ж до „річносполитої“ з 15 листопада 1648 — з рукопису ч. 379 бібліотеки Чарторийських в Кракові; решта переписки із збірки Равіти Гавронського і з бібліотеки Чарторийських. *Л. Кч.*

Е. П—нъ — Святитель Іоасафъ Горленко (род. 8 сент. 1705 † 10 дек. 1754) (Русскій Архивъ, 1911 р., кн. 10, ст. 236—242). Біографічна замітка, — дословний передрук статі, уміщений перед тим в газеті „Новое Время“ з д. 4/IX 1911 р.

I. T. Baranowski — *Udział Stanisława Augusta i jego otoczenia w przygotowaniu Kodeksu dyplomatycznego Polski* (Przegląd Historyczny, т. XII, zeszyt 2, ст. 251—256). На підставі збору листів, що походять з архиву оо. піярів у Вільні, а тепер переховують ся в бібліотеці ординації ґр. Красінських, автор освітлює нещасливу історію видання дипломатичного кодексу Польсько-литовської держави, розпочатого кс. М. Dogiel-ем при діяльній участі тогочасного правительства Річи Посполитої, різних впливових осіб а навіть самого короля Станіслава Августа, але так і не доведеного до кінця.¹⁾ Для нас ся історія цікава головню тим, що один з підготовлюваних до друку томів мав містити документи, які відносять ся спеціально до справ литовсько-руських. Виготовлені відписи документів для сього тому, по довгих пересиланнях, контролюваннях, коляціонуваннях, „конфронтуваннях“ і т. п. чинностях відіслані були нарешті до Варшави і спочили в королівській бібліотеці; там знайшов їх і використував Нарушевич. Через якийсь час повернено їх знов до Виленської колегії, ректор якої Рафаїл Данилович, за дозволенем тодішнього провінціала Александра Глоговського, подарував їх в 1817 р. університетській бібліотеці у Вільні. Звідти попали вони до Публичної Бібліотеки в Петербурзі. В році 1802 кс. Нуго Кошатај порушив був справу виправлення та продовження праці Dogiel-a, але проєкт його не вустрів ані співчуття ані попертя у тогочасного суспільства і уряду.

¹⁾ Вийшло всього, як відомо, 3 томи — з тих два — ще за життя М. Догеля, — п. з.: „Codex diplomaticus regni Poloniae et m. d. Lithuaniae“, т. 1 — Vilnae, 1758; т. 4 — 1764; т. 5 — 1759; видані вони дуже непоправно.

Къ исторіи Новомиргорода (Изъ частнаго письма). Сообщилъ Л. Мацѣвичъ (Русскій Архивъ, 1911 р., кн. 7, ст. 398—400). Кілька коротеньких спогадів невідомого автора-офіцера про минуле і сучасне Новомиргорода, Херсонської губернії,— міста, відомого тим, що в ній від р. 1797 р. була катедра Новоросійської (Дніпровської) єпархії, що перенесена була в 1804 р. до Катеринослава. Спогади не представляють особливого інтересу. Цікаві хіба згадки про руйнуючу, анти-культурну діяльність генерала Трошинського (від 1821 р.), котрий з наказу Аракчеєва почав закладати в Новомиргороді військову колонію і разом з тим нищити місцеві культурні й матеріальні набутки, заводячи натомість солдатські й російські порядки.

Изъ архива Н. Н. Новосільцева — Въ чаянні монаршихъ милостей. 1816—1818. Сообщилъ И. Г. Попруженко (Русскій Архивъ, 1910 р., кн. 10, ст. 161—182. Під таким заголовком поданий зміст коротких „докладныхъ записокъ“ або конспектів „всеподданиѣйшихъ“ подань, внесених на імя імп. Александра І-го підчас побуту його в Варшаві в 1816 і 1818 рр. „Докладні записки“ зложені тодішнім державним секретарем Новосільцевим і приготовлені до предложенія їх імператорови. Самих подань в архіві Н. Новосільцева нема. „Докладні записки“ надруковані дословно, майже в тій самій формі, в якій зложені вони Новосільцевим. Д. Г. Попруженко відступав иноді лише від порядку, в яким зазначені вони в оригіналі, та влучив їх в більше-менше однородні групи. При деяких мають ся також резолюції, на-швидко написані рукою Новосільцева. До заголовку статі редакція „Русск. Архива“ додала під-заголовок — „Прошенія Поляковъ“. Се не зовсім вірно. Крім польських знаходимо тут також поданя і не Поляків. Справи, з приводу яких внесені поданя, відносять ся не лише до польської території, а почасти й до території Західної України або взагалі до української етнічної території. *О. Н.*

Ф. И. Свистунъ — Пропамятное письмо о Алексѣя Ступницкаго, перемышльскаго каноника и директора греческой духовной семинаріи въ Шибеникъ въ Далмаціи, о ввозѣ литургическихъ и каноническихъ книгъ изъ-за границы для греко-славянскихъ церквей въ Австріи, предложенное штатсъ-конференцъ-министру гр. Саурау въ 1820 г. (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1911, чч. 6—12). Під сим предовгим заголовком опублікував д. Свистун декілька документів, які дотикають діяльності Галичан коло заведеня унії в Дальмаціі в поч. ХІХ ст.

Ф. И. Свистунъ — Сборникъ о. Михаила Петрушевича (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1911, ч. 1). Зміст збірника.

Ф. М. Петрушевича (Галичина) в рр. 1830—1840 (виписки з різних книжок, журналів, часописий й ин. — граматика церк.-слав. мови, археологія, народні пісні і вірші, історія, історія церкви, природознавство і т. д. *І. К.*

A—r — Zaczątki agitacyi chełmskiej w Królestwie Polskiem, 1853—1861. Nieco dokumentów archiwalnych (Przewodnik naukowy i literacki 1910, ст. 865—77). Кілька актів і листів Муханова, Горчакова, Окунева, кардинала Антонеллього і Н. Мальцева в справі обсади єпископства по старім єпископі холмським Терашкевичу. *З. К.*

Література.

Jan Czubek — Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie. Dodatek I. Kraków, 1912, ст. 167, 8°.

В 1906 р. д. Чубек зробив опис 1588 NN головної частини академічної колекції. В згаданій вище книжці маємо продовжене сеї праці, а саме — опис чч. 1589—1810 і 330-ти документів. Головну частину ново-набутих рукописів складає збірка І. Лопацинського; її описав проф. Лось.

Серед рукописів головного відділу значна кількість цікава і для історика української літератури: прецінь літературний розвиток України й Польщі йшов у XVI—XVIII вв. тим самим шляхом і через те — маючи на увазі наслідничий характер старої української літератури — студіюване її з konieczністю повинно бути порівнюючим. При тім особливе значінє набувають старовинні збірники промов, віршів, пастирських листів, пійтичних та риторичних підручників і т. и. Маючи се на увазі, вазначимо те, що в „Dodatku“ Чубека так чи инакше може бути цікавим дослідникови старої української літератури, подаючи разом з тим відомости про історичні та палеографічні матеріали, які відносять ся до України.

Насамперед згадаємо два займаючих підручники до студіювання музики: N 1592, XV в. і N 1716, 1537—48 рр., де — разом з духовними піснями та мелодіями — знаходимо гайдучки і досить відому в українськїм репертуарі XVII в. пісню про шевчика (черчика). N 1599 містить „Fundamenta rhetorica“, XVIII в.; NN 1600, 1601, 1603 — також відручники риторики тих же часів; N 1605 — книга городського (гродського) ровенського суду 1671—1680 рр.; N 1667 — збірник копій з документів до історії Сіверського князівства 1303—1625 рр.; N 1641 — начерк історії України до Стефана Баторія, кінця XVIII або початку XIX в.; N 1677 — укази Петра I-го, що відносять ся до України;

N 1678 — укази імп. Анни; N 1679 — імп. Єлизавети; N 1724, XVIII-го в., представляє ряд інвектив (видно, на польській мові) на піяцтво, псуване моральности жінки, на тих, що женять ся в старім віці, на батьків, що псують своїм злим прикладом синів, на утиски селян в Польщі; N 1731 — кантички XVIII в.; N 1732 містить багато анекдотів на польській мові. В N 1739 — *adagia* 1747 р.; шось подібне знаходимо і в N 1744. Особливий інтерес для історика драми має рукопис N 1752, 1732—1748 рр., що містить ряд діалогів і драм, виставлених в єзуїтській школі в Красноставі. В N 1762 — опис походу на Волинь 1789 р. для здавлення повстання селян. N 1774, XIX в., містить три цікавих польських твори: історію про прекрасну Кароліну, історію про короля і його дочок та кунця і його сина; страшну історію про матір, що продала свою дитину дияволу — ся остання повість наближує ся до цілого ряду людських повірів та до середньовічної повісти такого-ж змісту. N 1779, XIX-го в. — лист, що влав з неба, біблійні питання-відповіді на польській мові, рівнобіжні до таких самих на ц.-славянській мові. Крім того, в ряді рукописів знаходимо різні вірші, що можуть служити досить корисним матеріалом до пояснень українських віршів XVII—XVIII вв. — сюди належать NN 1681, 1690, 1692, 1758 і ин.

В другій частині книги описані в докладним поданем змісту окремі документи — дипломи й грамоти, переважно на латинській, почасти на польській і в значній часті — на західно-руській мові. З перших найстаріший оригінальний документ відноситься до 1316 р. Західно-руські документи такі: 1) 1510 р., 21-го червня, — надане Жигмонта 1-го Григ. Станисл. Остиковичови; 2) 1518 р., 8-го липня, — Жигмонт І затверджує даровизну Єлизавети, вдови Григорія Остиковича, королеви; 3) 1527 р., 4-го грудня, — відречене Тимковичів від спадщини по вн. Вас. Ів. Шоховичу. Є також інші документи на польській та латинській мовах, що відносять ся до історії України.

В. Перетц.

С. И. Масловъ — Обзоръ рукописей библиотеки Императорскаго Университета св. Владимира („Университетскія Ивѣстія“, кїївські, 1910 р., N. 5, ст. 1—42+(2)).

Праця д. С. Маслова дуже уважно, старанно і з знанем справи зладжений короткий огляд цілої для дослідників української минувшини колекції, в склад котрої увійшли збірки волинського Кременецького Ліцея, Виленської Медично-Хірургічної Академії, Виленського Університета і Духовної Академії, частина архіву кїївської казенної палати (саме-деякі часті „Румянцевської Описи“), акти фортеці св. Єлизавети, відома колекція М. Судівка, збірки М. Костомарова, ген. Д. Бібікова, канонїка А. Петруше-

веча, Ол. Лазаревського, а також окремі дари різних осіб і набуті покупкою. Всі рукописи автор ділить на три частини: 1) рукописи на східних мовах, 2) архивні документи і акти, 3) інші пам'ятки письменства, що не підходять під повяте архивних документів. В „Обзор“ і знаходимо відомости лише про рукописні речі, за виключенням тих, що містять ся серед друкованих книг бібліотеки і представляють дуже невелику наукову вартість, а також рукописних текстів професорських викладів, праць студентів та професорських стипендіятів і т. и. Огляд поділений на відділи відповідно змісту рукописів, при чім автор крім порядкового числа та бібліотечного знаку подає: зміст і мову рукописа, образки, якість перехованя, ф'ормат (иногда в сантиметрах), число карток або сторін, письмо і вік, рід оправы, відомости про походжене в той чи иншій колекції. Заголовки подані в деякими незначними пропусками, але в захованем особливостей мови і правопису. „Обзор“ С. Маслова на решті дасть спроможність орієнтувати ся в ціннім зборі Бібліотеки Київського Університета. Досі вона не мала зовсім повного каталогу рукописів, що охоплював би збір в цілости. Не можна не подякувати авторови за працю в імені всіх заінтересованих. Деяка недокладність „Обзора“ С. Маслова (про се вгадував вже проф. В. Н. Петец в своїй студії „Новые труды по источниковѣд. древнерусск. литерат. и палеографіи“, розд. XVIII) пояснюєть ся тим, що автор і не мав наміру подати докладний опис рукописів, а лише науково уложений каталог їх. Коли-ж сей каталог вийшов остільки повним, докладним, досконалим, „що вповні заслугоє на назву „Огляда“, то за се належить ся авторови як найбільше узнане. В кінці доданий показчик імен осіб і оглав, а на початку вступне слово, яке обзнайомлює в змістом, характером і історією рукописного відділу бібліотеки унів. св. Володимира. *О. Назарів.*

В. Адрианова — Матеріали для історії цѣпъ на книги въ древней Руси XVI—XVIII вв. С.-Пб. 1912, ст. VI + 162, 8^о.

Ся справочпо-описова праця складаєть ся з 6-и глав, уложених на підставі описів рукописних і старопечатних книг та на основі деяких статей Соболевского, Сімоні, Ліхачова, Оглоблінна, Ейнгорна. Матеріал весь розглядає автор по схемі: Північна — Полуднева Русь, богослужбна книга — Четья. В середині-ж відділу про служебні книги авторка придержуєть ся порядку змісту (Евангелія, Апостоли, Псалтирі, Прологи, Мінеї служебні і четі, Октоїхи, Тріоди, Трефолої і Ірмолої, Устави церковні, Книги церковні різні), а кожду книгу розглядає по її походженю — писана, друкована. Напр. Евангелія — а) рукописныя 1552—1616 г. 7 зап. б) печатныя 1649—1708 г. 12 зап. 3) Псалтыри а)

рпк. 1562—1784 г. 11 зап. 6) печат. 1642—1716 г. 6 зап. і т. д. Ся подрібна систематика вносить в працю, яка могла-б мати для бібліографічних справок велике значінє, багато непрозорости, через що чинить її в головній частині 46—158 ст. зайвою, а тим більше повторене всіх просторих, переважно звісних вже в поодиноких описів записів. Подрібна систематичність в однім годить ся у автора в безсистемностю в другім, а се в огляді 114-и жерел, з яких автор зачерпнув всі вістки про старинну книгу. Бути може, що се не особливо важне, але-ж моглоб обійти ся без сеї домішки назв, починаючи від 36 н-ра ст. 40 до 114 н-ра ст. 46, коли н-ри 1—17 відносили ~~єя~~ до московських, а н-ри 18—30 до петербурських бібліотек.

Тай заголовки описів належало-б подавати обережнійше, щоб не узурпувати для Руси польської бібліотеки через „42) каталогъ русскої библиотеки Оссолинскихъ, т. I—III“ (ст. 40). Робота мала би актуальну вартість тільки в тім разі, наколи-б давала ясні і скорі відповіді на питання: які ціни були книзі (красно) писаній на пергаміні — папері ліпшій — гіршій, з орнаментом (яким) — без, оригінальній — рідкій по змістови — переводній з грецького, латинського, польського, спискови із старинної писаної, або в друку — власною волею, за епітімю духовну, за кару (списували учні дякові, послушники монастирські) — паралельно у XV, XVI, XVII, XVIII вв. Дальше, як би були проворі відповіді на питання: в яких землях — Московщини, України — Білої Руси — і як вагали ся ті ціни? Яку еволюцію у цінах, починаючи від XVI-го в. (отже хронологічно) і у різних вгаданих землях (отже помітно — рівнобіжно), викликала друкована книжка? Наконєць, щоби загально вдатно відповісти на послідне питанє належало-б ближче углянути праці над славянськими перводруками, історією друкарства (хочби Булгакова), значінє дереворита і ілюстрації в друкованій книзі, вадля чого київські Євангелія, Анфологониз, то є (а не, як у автора „и“ ст. 34) Трефологониз були дорожші від львівських, та історію обрядно-текстових перемін, супроти яких різна ціна була в старину напр. Требникам — Стратинському Гедеона Балабана, Львівському Арсенія Желиборського і Київському Петра Могили — та й нині осталась релятивно тою самою. Коли нас інтересує історія книготорговлі, то належить глядати за нею у королівських чи там государевих грамотах і привілеях друкарям — печатникам, та знайомитись із загальними правилами торговлі місцевої, ярмарочної (місцевої торги, богоміля) і вандрівної.

Із сих грамот ми би довідались те, що подали вже про се Голубев, Криловский (Ставроп. Архив, конкуренційні спори друкарів і друкарень), Кулаковский (про москов. книгоношів у австр. Сербів та у угорусів — гл. і наші Матеріалы, II). А на все те треба би вистудіювати

бібліотечні збірки — не тільки по описах, але і в дійсній їх складі, що очевидно прийде́ть ся ко́мусь в будучині виконати. І тільки на основі такого великого матеріалу можна буде говорити про ціну книги поодиноких країн, але не всього славянства, а тим паче Європи. Зрозуміла річ, що в таких умовах наші відомості про ціну книги на „території Югозападної Русі“ пійдуть в глибину хоч би XV в., бо вині ми знаємо її вже за XVI в., хоч авторка праці знає її тільки від 1664 до 1793 р. (ст. 32).

І. Свенціцький.

Ю. А. Яворскій — Пропа́вша́я запа́дно-русска́я кни́га „Діа́логъ о сме́рти“ 1629 го́да., Спб. 1912, ст. 44. (Відбитка з „Извѣстій отд. рус. яз.“).

Вже „Оглавленіє книгъ, кто ихъ сложилъ“, в кінці XVII в. зазначувало друк Павла Домжива Лютковича в 1629 р. п. з. „Діалогъ албо розмова чоловѣка хорого албо умираючого съ духовъ: о добромъ вистю з того свѣта людемъ свѣтцкимъ, а посполите тымъ, которые мало што доброго за живота робили, а съ памятью умирають“. Поки що бібліографи сього пам'ятника української старої літератури не віднайшли, а принайменше не звісний він у приступних бібліотеках, публичних і приватних. По думці автора копією невідшуканого досі пам'ятника є текст „Ров'мовы ѡ сме́рти члѣвѣка со а́ггломъ“ в рукописи Ки́во-Миха́йлівського монастиря XVIII в., N. 495/1660 на кк. 254 об. — 273. У вступній статі зібрані і провірені дані про видавничу діяльність Павла Домжива Лютковича. Першим продуктом його праці на сім полі було „Събра́ніє въ́кратце словес Ѡ Бжтвеннаго писанія“, видруковане коштом Олександра Шептицького в Угорцях 1618 р., якого неповний примірник (36 карток на 48) є в музею А. гр. Шептицького у Львові. Подана Вішневским в восьмій томі історії польської літератури вістка про угорельський друк „Wyklad wiary“ в 1611 р. викликала ряд догадок і гіпотез, а з тої нагоди забирали голос Я. Головацький, С. Голубев і архимандрит Леонід. Реасумуючи висновки епізоду ві сеї нагоди вважає автор таке видання з 1611 р. більше ніж сумнівним. В статі не зазначено, що Вішневскі повторив тільки вістку Францішка Сярчинського з 1 т. „Obrazu wieku panowania Zygmunta III“ (Львів, 1828), де на ст. 291 читаємо: „Ludkowicz Paweł, Rusin odszczepny, wydał ruskim językiem: Wyklad wiary w Uhorcach roku 1611“. Як при друці з 1618 р., так і при дальших, що вийшли з друкарні Лютковича (Краткій хронологическій Лѣтописецъ 1619, Апостоли и Евангелія 1620, Казанье 1623, Фалтирь 1625, Лиamentъ 1628, Епидикіонъ 1628, Часословъ 1629 і Діалогъ 1629, а Апостоли и Евангелія 1640 вже по смерті Лютковича) автор послугуєть ся виключно чужими описами, не автопсією. Тимчасом у зга-

данім львівським музею є примірники обох видань Апостолів і Євангелій, що правда, дефектні, а побіч Імператорської у Петербурзі і московських бібліотек примірник Псалтири з 1625 р. також у бібліотеці Красінських, на що вказує Естрайхер в 15 томі „Bibliographi polsk-oї“, нецитованої автором. Не можна згодити ся на подібне збирання вісток, поданих иншими бібліографами, а не провірених на основі друків, бо така робота справи не посуває наперед, а може тільки побільшати накопичені пераз непорозуміння і гіпотези.

Друкарня Лютковича була вандрівною, в 1625 р. знаходиться вона вже в Четвертні, в 1628 в Луцьку, в 1629 в Чорній, а по смерті Лютковича одержало її луцьке братство. Подаючи її історію, автор збирає в можливій повноті дотеперішні звісні дані про неї, але й часто доповнює її гіпотезами, про які можна висловити ся не инакше, як автор у своїй праці про гіпотези своїх попередників, приміром Максимовича.

Заголовки невіднайденого друку, на скільки точно подає його „Оглавление“, і надрукованої автором „Розмови“ не годять ся, але коли заголовок „Оглавлення“ уважати змістом статі, текст рукописи Київсько-Михайлівського монастиря можна вважати за „какої-побудь промезуточний списокъ съ общаго имъ обимъ, неизвѣстнаго (се ще питання) вышѣ, рукописнаго же оригинала“. Хоч автор уважає екскурсе в напрямі історії друкарні і її мандрівних власників і робітників „далеко не лишній“, все таки хосеннійше було би з наукового боку замість видумувати ряд гіпотез, заговорити про видання на основі самих видань або мимо „полнаго отсутствія какихъ бы то ни было данныхъ“ займатися подрібно дослідом самої „Розмови“. За зміла се річ запевнювати в таких разі про повну недостачу даних. І друкований пам'ятник вповні заслугує і з літературного і з ширшого культурного становища на спеціальну студію. Побіч танців і жартів як проступків грішника згадується у ній і про комедії.

Все таки праця автора мимо залюбовання автора до гіпотез має свою вартість.

М. Возняк.

М. Н. Розановъ — Ж. Ж. Руссо и литературное движение конца XVIII и начала XIX в. Очерки по истории руссоизма на Западѣ и въ Россіи. Томъ I, Москва 1912, ст. VIII + 559, 8° (Ученыя записки импер. Московскаго университета“ отд. филологическій, Вып. 42).

Автор праці, якої вийшов отсе перший том, як раз в пору ювілейних свят в честь Руссо — поставив собі за ціль прослідити перехід від сентименталізму до романтизму в європейських літературах, який довершив ся під кінець XVIII і на початку XIX віку. Постать Ж. Ж. Руссо,

а властиво течію літературну, яку той викликав, він бере за головний пункт своєї праці, бо отой „руссоїзм“ власне, як він його називає, становить посереднє звено поміж обома напрямками літературними. „У вказану епоху, аргументує автор своє становище — не було письменника з більшим впливом. Руссо скоро здобув собі міжнародне значінє, впливаючи на письменників найбільше ріжнородних національностей. Як слушно замітив Брадес, сила його була в тім, що він мав великий вплив особливо на визначних людей, які самі ставали талановитими сівачами на літературній ниві. З його іменем тісно звязані імена найбільше визначних представників літературного руху на границі двох століть“.

Очевидна річ, навіть виходячи з заложеня автора, трудно погодити ся з думкою, що історія руссоїзму єсть заразом історією чи зображенєм перехідного етапу від сентименталізму до романтизму в європейських літературах. Звязаний з особою Руссо і його послідувателів той образ перехідної доби з гори мусів би бути неповний, бож не всіх письменників тої доби можна назвати руссоїстами, і не всі характеристичні прикмети навіть руссоїстів вичерпують ся фактом наслідуваня Руссо. З гори, кажу, образ мусить бути неповний, не говорячи вже про всякі спірні питання в зачислюваню поодиноких авторів до руссоїстів. Так, що тільки в певній часті картина руссоїзма може накривати ся з образом тої перехідної літературної доби, о зображенє якої розходить ся авторови. Взагалі дуже небезпечно вибирати для образу якоїсь епохи за головну лівію одного чоловіка, хочби такого впливового як Руссо: збільшаєть ся тільки трудність завдання і звичайно тратить ся поза тою фігурою і її відбитем в літературі дальші горизонти, а нерас і здібність оцінити оригінальність чужої думки. Автор хоче виконати дві роботи нараз, а забуває, що в погоні за двома зайцями може не зловити ані одного, себто не зловити так як треба. І тому, я думаю, краще було-б трактувати руссоїзм як течію для себе окрему, а не заразом як образ всеї тої перехідної епохи літературної під кінець XVIII і початок XIX віку.

Перший том праці присвячений в цілости історії руссоїзма у Франції в XVIII ст. Починаючи від розгляду основних точок доктрини Руссо і його світогляду автор переходить до питання про те, яке вражінє зробили твори Руссо на сучасних, особливо його „Нова Гельоїза“, „Еміль“ та „Суспільний договір“. Далі вже маємо деталічний образ тої боротьби за Руссо, яка йшла поміж його прихильниками і ворогами, характеристику зростаючого культу Руссо та його „апотеозу“ за часів революції, поки з кінцем столітя той культ не починає слабнути під напором нових течій. Стрічаємо ся з масою імен літературних та діячів революції, які були під впливом Руссо. Взагалі автор дав тут велике-

богатство матеріалу, хоч обробив його лише з грубою, реферуючи більше, а не даючи більше синтетичного малюнку. *М. Федюшка.*

Н. Котляревскій — Николай Васильевич Гоголь. 1829—1842. Очеркъ изъ исторіи русской повѣсти и драми. 3-е изданіе. Спб., 1911, ст. XV+580, ц. 2 р. 50 коп.

Солідна праця проф. Котляревського дійшла до третього видання — се вже само являєть ся найкращою рекомендацією для „грубої“ книжки.

Головним завданням автора було вяснити становище творів Гоголя в ряді сучасних йому памяток словесної творчості, тому він уважно сприяєть ся на сих памятках і дає кілька цікавих літературно-історичних нарисів про попередників і сучасників Гоголя, які розробляли однородні з ним теми. Сі нариси для нас тим більше інтересні, що серед інших письменників знаходимо ми й Українців, які писали по російськи на укр. теми (Гребінка, Капнист, Квітка, Кукольник, Наріжний). Торкаєть ся автор і народніх українських впливів на творчість Гоголя. Все се дає нам право звернути увагу на книгу проф. Котляревського і всіх тих, що цікавлять ся українським письменством; знайдуть вони в вїй для себе чимало цікавого. Розумієть ся для дослідника творчості Гоголя знайомість з книгою проф. Котляревського обовязкова.

Складаєть ся ся книга з вісіннадцяти розділів, котрі трактують про молоді роки Гоголя і перші його праці (I—II), про російську дійсність і її описувачів перед Гоголем (розд. III), про народну старовину й народний побут в рос. літературі (розд. IV), жите Гоголя в Петербурзі в 1829—1836 рр. (V), про Гоголя критика і історика (VI—VII), про розвій реалізму в творах Гоголя (VIII), про комедію перед Гоголем (IX), про реальний роман перед Гоголем (XVI), про працю його над Ревизором (XI), Мертвими Душами (XIV), житте за кордоном (XII) і т. д. Теми, як бачимо, все дуже цікаві, та близько обходять і історика укр. літератури (особливо розд. III, IV, IX і XVI).

В. Дорошенко.

Проф. Н. К. Грунскій — Древне-церковно-славянскіе тексты. (Пособіе при практическихъ занятіяхъ.) (Ученныя Записки Имп. Юрьевскаго Унив., 1910, № 9, ст. 1—36 + (1). Надруковані київські глаголичні картки та фрайзінгенські відривки в цілости, а виривки з пражських глаголичних уривків, Охридського Євангелія, Зографського Євангелія, Савиної книги, Кльоцового Збірника, Маріїнського Євангелія, Супрасльської рукописи та Синайської Псалтирі. *М. В.*

Поздравительные стихи Петру Великому. Сообщилъ И. П. Мордвиновъ (Русскій Архивъ, 1910, кн. 9, ст. 155—156). Текст віршів дуже невисокої літературної якості, піднесений Петру I-му

при урочистім вїадї його до Москви по Полтавській побїдї. Видавець, основуучи ся на розглядї мови вірша, приходить до висновку, що, певно, автором його був якийсь „южанин“.

Нїчто о Григоріѣ Савичѣ Сковородѣ. Сообщено В. С. Арсеньевымъ („Рускій Архивъ“ 1911, кн. 4, ст. 601—634). Під таким заголовком знаходимо дуже цікаву біографію Г. Сковороди з рукопису, переданого до редакції „Русскаго Архива“ В. С. Арсеневим, нїде ще не друквану. Звідки походить сей рукопис, д. Арсенев нічого не каже. По його думці, біографія зложена кимсь з близьких приятелїв філософа — або Звірякою або Коваленським. Що біографія справді написана одним з близьких до Г. Сковороди людей, видно з кінцевих її слів: „Другъ его написалъ сіе въ память добродѣтелей его, въ благодарность сердцу его, въ честь отечества и славу Бога 1795 г. 9 февраля въ селѣ Хотѣтовѣ“. Деякі місця біографії представляють значний інтерес для характеристики особи філософа. Наведемо одно з їх: „Какъ онъ писалъ для своей стороны — пишу невідомий автор — то я употреблялъ иногда Малороссійскія нарѣчія и правописаніе, употребляемое въ произношеніи Малороссійскомъ. Онъ любилъ всегда природный языкъ свой и рѣдко принуждалъ себя изъясняться на иностранномъ. Эллинскій предпочиталъ всѣмъ иностраннымъ“. В тексті біографії знаходимо також спис праць Г. Сковороди, між котрими нема одначе деяких з тих, що уміщені в збірнику творів Сковороди, виданім проф. Д. Багалієм.

М. Коноплевъ — Иполитъ Ѳеодоровичъ Богдановичъ (Русскій Архивъ, 1911, кн. 9, ст. 108—116). Причинки до біографії і літературної діяльності сього видатного російського письменника XVIII і перших початків XIX вв., Українця з походження.

С. Глѣбовъ — Воспоминанія о Гоголѣ (Русская Старина, 1910, т. 141, кн. 1, ст. 65—74). Д-й С. Глѣбів містить цікаві спомини свого приятеля В. І. Любич-Романовича про шкільні роки М. Гоголя. Любич-Романович — шкільний товариш Гоголя, вчив ся разом з ним в тих самих класах Ніженської гімназії вищих наук кн. Безбородька в 20-х роках минулого столїтя. „Воспоминанія“ зладжені почасти на підставі особистих розмов з Любичем-Романовичем, почасти на підставі мемуарів останнього, що знайшли ся по смерті їх автора у д. С. Глѣбова. Вони цікаві не лише для біографії Гоголя, а також і для освітлення деяких сторін українського культурного життя тих часів. *О. Н.*

Изъ семейной хроники Гоголей (Мемуары О. В. Гоголь-Головни). Вид. „Кіевской Мысли“, Київ 1909, ст. VIII—79, ц. 1 р. Мемуари сестри великого Українця, видані під редакцію і з примітками д. В. Чаговця, становлять цікавий документ для біографії Гоголя. Ці-

каві вони і взагалі для історика нашого старого життя, як хроніка до-реформенного поміщицького життя, „Гоголівської України“. Мемуари кінчать ся на смерті Гоголя. Короткі доповнення їх дав син О. В. — Василь Головня, котрий подав ніби некрольоґ матери. В примітках д. Чаговець дає пояснення до Мемуарів, головню що до осіб, про які згадує Ольга Вас. В кінці маємо автографи кількох листів Гоголя до батьків і сестри Ольги. Книга рясно ілюстрована портретами і знімками з рідних околиць Гоголя.

А. Кадлубовскій — Гоголь въ его отношеніяхъ къ старинной малорусской литературѣ (Сборникъ Историко-Филологич. Об—ства в Ніжині, т. VIII (Н., 1911), ст. 1—10 (відд. II) і окремо: Ніжин, 1911, ст. 10. Автор побіжно й коротенько торкаєть ся тої самої теми, що й Вол. Розов в згаданій в попереднім томі „Записок“ праці, але обсяг його ширший, бо крім драматичної літератури XVII—XVIII в. д. Кадлубовскій звертає увагу і на твори Наріжного та Котляревського.

И. П. Житецкій — Гоголь проповѣдникъ и писатель (Журн. Мин. Нар. Пр. 1909, кн. 8 і 9 і окремо. Спб. 1909, ст. 93, ц. 75 к.). Серед великої купи численних ювілейних праць російських письменників нарис д. Житецького займає своє окреме місце, спеціально заслужучи на нашу увагу. Автор, як сам Українець, звернув особливу увагу на вплив укр. стихії в життю і творчості великого сатирика. В статі його знаходимо ряд цікавих сторінок про походження Гоголя, його предків, головню діда і батька, про Трошинського і взагалі про культурне жите на Україні перед Гоголем і ва його часів. Полемізуючи з проф. Овсянико-Куликовським доводить д. Житецький, що Гоголь не був ніяким „обшєроссоємъ на малорусской основѣ“, а таки щирим „малороссоємъ на малорусской основѣ“. Доводячи, що „Гоголь не явив ся несподіваним чудом, виріс на українським ґрунті“, він обертаєть ся до Гр. Сковороди, як попередника Гоголевої моралі, і дає (в розд. V) короткий нарис світогляду Сковороди з поглядом на його жите особисте і на культурне жите України кінця XVIII в. Прекрасний нарис д. Житецького читаєть ся в неослабним інтересом.

Вл. Баршевскій — Мысли Гоголя о сценическомъ служеніи (Сборникъ историко-филолог. Об—ства при институтѣ кн. Безбородко, т. VII і окремо, Ніжин 1910, ст. 12). Статя д. Баршевського торкаєть ся тої самої теми, що й Назаревського (див. т. СІХ „Записок“, тільки з творів Гоголя використовує він лише „Ревизор“, вглядно „Театральный развѣздъ“, притягаючи також дещо з листів і Сповіді. Статя неособлива.

В. Даниловъ — Къ бібліографіи драматическихъ передѣлокъ изъ Гоголя (Русскій Филолог. В., 1911, кн. 2, ст. 331—338). Автор знайомить з кількома перерібками, знайденими ним серед рукописей театрального відділу Одеської Публичної Бібліотеки. Зроблені нашими земляками сї перерібки мають і для нас деякий інтерес, тому замітка д. Данилова не повинна уйти уваги історика нашої літератури і громадського життя. З сього погляду цікаві для нас перерібки зазначені у д. Данилова під ч. 1 і 6, автори котрих виразно зазначили своє українське походження. Шкода, що д. Данилов не зазначив, чи отсї перерібки цілі написані по українськи, чи в ній тільки деякі лицедїї говорять укр. мовою.

Гоголевскіє дни въ Москвѣ. Виданне „Общества любителей російской словесности“. Москва 1910, ст. 336. Се збірник присвячений описови Гоголевських ювілейних свят у Москві, получених з відслоненням паматника. Читачі знайдуть тут ряд привітів, деякі по українськи (від нашого Т—ва, ст. 262, від українського земляцтва при московськїм унів., ст. 322), а також ряд промов різних видатних учених і лігератів, деякі з котрих являють ся справжніми розвідками, хоч і невеличкими, напр. акад. Ф. Корша, О комизмѣ Гоголя (ст. 190—207), прив. доц. П. Сакулїна, Творческія муки Гоголя (ст. 216—282), проф. Д. Багалїя, Еволюція художественнаго творчества Н. В. Гоголя (ст. 181—190), або промова поета В. Брюсова (ст. 157—181).

М. Возняк — Історично-просвітне значіне Маркіяна Шашкевича (Письмо в Просвѣти 1912, ч. 10—11, стор. 257—262). Автор представляє діяльність Шашкевича в звязи з тодішнім положенням галицької України і відродженем російської України Котляревським. В. Д.

Письмо М. А. Максимовича къ Н. П. Похвисневу (Русскій Архивъ, 1910, кн. 12, ст. 676—677). Лист сей (з Москви, дня 2/XII 1824 р.) не містить нічого гідного на уваги. Особа Н. П. Похвісьнова також не представляє жадного історичного інтересу; се — далекий кривний А. П. Єрмолова, син якогось почтового урядника.

В. Даниловъ — М. А. Максимовичъ и отецъ Макарій Оптинскій („Русскій Архивъ“ 1910, кн. 12, ст. 678—679). Автор подає відомости про знесини М. Максимовича в відомим в свій час ієросхимонахом Оптинської пустинї Макарієм, головно в справі „Учення объ устройствѣ монашескаго жительства“, виданем котрого заряджував Максимович. О. Н.

Э. П. фонъ Бергъ — Русская комедія до появленія А. Н. Островскаго. „Русскій Филологическій Вѣстникъ“, 1911, кн. 1, 2 і 3—4 та 1912, кн. 1—2 і 3. В своїй широкій (більш бібліогра-

фічній, ніж літературній) статі знайомить нас автор зі змістом численних комедій перед Островським. Користна ся праця цікава для нас не лиш безпосередно, знайомлючи з річами, котрі читали або оглядали на сцені й наші люди, на котрих виховували ся й наші письменники, — ні автор торкаєть ся й укр. письменників, Гоголя — батька й сина та Квітки (див. кн. 3, ст. 160—197). *В. Д.*

Изъ портфеля стараго журналіста. Письма къ *Θ. А. Коні* („Русскій Архивъ“, 1911, кн. 11, ст. 367—384). *Ф. А. Коні* — відомий в свій час водевіліст, батько *А. Ф. Коні*, судового діяча, оратора і письменника. Від 1846 р. редагував популярну тоді часопись „Пантеон“. На ст. 380 отсеї збірки листів знаходимо коротенький лист до його (без дати) *Евгена Гребінки* в справі видрукования післаного до редакції початку повісти „Сеня“.

Н о в а.

J. Baudoin de Courtenay — О „prawach głosowych“ (Rocznik slawistyczny t. III, 1910, ст. 1—57 і французський переклад статі 57—82 ст.).

В основі сеї інтересної і дуже живо написаної статі знаходить ся теоретично-пізнавчий вивід, що у володіючих мовою осібників розвивають ся тільки — а) мовні виображення взагалі, а вимовно-слухові в особливости і б) вправа органів мовних, вимавляючих і слухаючих. О „правах же звукових“ (Lautgesetze) можна говорити тільки в акустиці, дійшовши до них шляхом досвіду і дедукції. Дятого дослідники (акустики) все одно з яким звуком в нього діло — фізичним, звіриним, людським (ст. 6). Вийшовши із сего заложеня, автор стараєть ся доказати його правдивість рядом фактів і вказівок, взятих з психології людської мови, та язикових явищ — дуже цінних своїми широкими основами загальности і глибиною продуманости, що характеризують розваженя автора про причини язикових змін — збірно-індивідуальні, чистоіндивідуальні, суспільні і біологічно-антропологічні і географічно-кліматичні (пор. зміст ст. 38—40 в 22-х точках). Після огляду ріжниць між язиком, як явищем індивідуально-психічним — та мовою, як прикметою суспільною, автор переходить (ст. 48) до критики трьох головних лінгвістичних напрямів, а саме: 1) дослідників, що вважають всяку мову живим природним організмом (*Шляйхер*); 2) молодограматиків, вважаючих мову продуктом чинностей людського мовного організму; 3) лінгвістів (як *Шухард*, *Бремер*, *Гуелен*), що виділи в „людських мовних організмі“ суму індивідуальних мовних організмів, які всі підлягали постійному впливови одно другого, отже (свідомому) наслідуваню, моді, мішаню мов. Ім то автор і признає найбільше рації. Накінець присвячує кілька уваг (ст. 51—3) методоло-

гічним помилкам, які поповняють часто ліпівісти — змішуючи графеми (знаки письма) з фонемами (звуками), 2) акустику з механікою мовних органів, 3) мову індивідуума (одиниці і збірного тіла) з пересічним явищем групи бесідуючої, 4) закон із звичайним наступством явищ, 5) закон себто функціональну залежність із статистичним констатованем фактів і 6) закони дослідника (суб'єктивні) з законами досліджуваного предмету (об'єктивними). Кінчить автор свою статтю вказівками на свої давніші погляди в тім напрямі, в яких він ніколи не мав бути „Lautgesetzler'ом“, як се твердив проф. Брікнер. — Автор зводить всі ті права звукові до одного: мова се явище чисто психічно-фізіологічно-соціальне, в яким замітні ще рівномірність (Gleichmässigkeit) і відповідність (Korrespondenz) психічного підкладу. Звівши таким робом явище мови до тих самих основ теорії пізнання, на яких опирають ся і всі інші науки, автор думає, що доказав безсповніть всяких звукових законів, які нам так часто напрошують ся при думці про всякі аналогії і звісні нам рівнобіжності в області мов. Без сумніву, що, не маючи всіх даних мови всіх послугуючих ся мовою осібників всего світа, нам годі говорити про який небудь закон. Про сі закони одначе й не треба дуже журитись, коли зважити основу всякого наукового досліду, який все опираєть ся тільки на більшій або меншій скількості певних даних явищ, та через певні т. з. нормальні „функції мозку“, себто рядом різних логічних праць доводить дослідника до правдивого осуду, отже до пізнання правди, правди частинної в порівнаню з правдою всесвітньою (космічною). І автор сам, висказавши цілий ряд дуже інтересних, влучних і цінних осудів в області загального язикознавства — против т. зв. Lautgesetze, дав нам властиво не що инше, як власні свої закони мовні, в яких видимо закони відвортної сторони до тепер загальнозвісних Lautgesetze. Будемо надіятись, що до авторових „еретичних“ законів подасть який будучий дослідник свої ітд. в безконечність...: бо пізнанне вічної безконечної правди може статись тільки через пізнанне безконечного числа конечних перехідних (ступневих) правд.

І. Сванціцький.

В. А. Каминскій — Отчетъ о поѣздкѣ въ Волынское Полѣсье для изученія народныхъ говоровъ лѣтомъ 1910 г. (Извѣстія Отдѣл. рус. яз. и слов. 1911, т. XVI, кн. 4, ст. 67—94).

Ся статя дає багато інтересного і цінного матеріала для говорів осель — Буцин, Камень-Кошарськ, Повурськ, Глушица коло Сарн, Ровитно, Стрільськ, Сарни, Чориче, Лючче, Граде — в яких нема сліду впливу білоруського і в оселях — Кошица, Выступовичі, Людвинівка, Ласки, Словечно, Воробєві Корчми, Бегунь, Васьковичі — із слідами сильного білоруського впливу. Перша група названа автором — захід-

ною, друга — східною. Характерні прикмети західної (без білоруського впливу) групи: а) перевага в діфтонгах звуків *e i e* (э), отже іє зам. *i*: в чістому полю, жітичко, подарочкіє, кітаєчкіє; б) поява *у, ўо, ўе* зам. *о/і* — бульш, буельш, вун, бур, спудница, мує кухане; в) поява твердого *и* і *иє* на місці первісного *ѣ*: у лысьє, у полкє, у стрысь, та *и*: ночоватиміє, дівчєніє*); г) бек, бык, а навіть — ходєти, посєтє*); д) широкий відкритий звук *i* близький до *и*. В області співзвуків найзамітніша поява твердого складу *-ра-*: радок, запрагати та чистого *д* замість перегласовано: ходю. — Зворотний заіменник *ся* і *са*: остаюся, наливанца, збераюца, осталаса. — У східній групі перш усього замітні аканє, цєканє і дзєканє, вже білоруські особливості: маці, завиваці, узяці, сядзє, стройцє, ведучі, ходзілі; вядѣ, шаукєвнїкєй, ня твої, каліб; неяснє аканє (після автора — полуаканє): воуки, осталєса, при доліні. Приглядаючись одначе загальному виговорови, переданому автором у весільних піснях кількох сіл, ми бачимо в сім говорі значнє чєсло білоруських особливостєй, і тому вважаємо єго перехідним від північно-українського до білоруського (у Мінській губ.). Дуже інтерєсна поява *у* зам. первісного *ы*: путала, вушла, бук, вупіті, вусєка, муло (ст. 87 і 91) — яка вказувала би на звязь говора з балто-славянським періодом, наколи-б не поява сєго *у* і замість инших звуків — *i, e, o*.

I. Сєвєнїцкїй.

A. Brückner — Etymologische Glossen (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung N. F. XLIII, Göttingen, 1910, стор. 301—327).

Се замітки і поясненя до етимольогії наведених в перших трьох томах Бернекера *Slavisches etymologisches Wörterbuch* (A-dvigati). Автор виступає тут проти прийнятого вишукування арийських корінїв поодиноких славянських слів і показує на численних прикладах, що далеко важнїше сконстатувати на перед праславянську форму слова. Таким способом усуває ся в обсягу студій непотрібнє спекуляцію і приходиться до певних результатів. З того становища обговорює автор славянськє *х* (в таких формах як *соха, страх, віха* і т. д.) і так звані дублєти, які звичайно приписує ся впливови инших мов. При тїй нагодї оборонює автор польськє походженє богатєх слів, що признавали ся (Мікльєсічєм) або й нинї признають ся (Бернекером) українськими позичками як приміром *dereń* (замість *drzon*), *szereśnia* (зам. *trześnia*), *szurpyna* (зам. *szurpzyuna*), *krupica* (зам. *krzypica*), *druch, duju*, ітд. Автор велику ролю приписує випадковим обставинам і тому може

*) Такий виговір можна чути і у Гуцулів з Річки.

легко заперечувати усі чужі впливи, приймаючи (до певної міри слушно) припадкові змішки старих і нових форм, прогалини пам'яті, фальшиві асоціації, хвиливі афекти, примхи і забаганки та сліди самоволі. Автор черпає головню матеріял з польської мови, одначе часто уживає і українського та великоруського матеріялу і тому належить ся йому згадка і в нашій часописи. При тій нагоді належить піднести недокладність або й баламутність показчика слів, долученого при кінци тому. Хоч Брікнер згадує звиш 20 українських виразів¹⁾, наведено там лише одно слово дрозд, задля якого не варто було навіть робити окремого розділу. Такий показчик не улекшить нікому роботи шуканя. *З. Кузеля.*

А. А. Назаревскій — Языкъ Євангелія 1581 года въ переводѣ В. Негалевскаго (Университетскія Извѣстія, київські, 1911 р., № 8, ст. 1—40, № 11, ст. 41—78, № 12, ст. 79—139).

Се користна розвідка про відомий переклад Євангелія на українську мову з польського перекладу М. Чеховича 1577 р. Про його згадували вже давніше коротко О. Левицькпй, П. Житецькпй, Н. Петров, П. Владіміров, І. Шляпкін, К. Харлампович, І. Каманін, А. Соболевскій, Ю. Тиховський, Р. Тітов. Але досі ані текст перекладу В. Негалевського не був докладно та уважно досліджений, ані в потрібній мірі в'яснена особа перекладчика. Молодий дослідник А. Назаревський взяв ся отсе за розгляд мочи рукописа Негалевського, головню — що-до її фонетичних прикмет, а також — морфольогічних, синтаксичних та лексичних. Не обмежуючи ся одначе на фільольогічнй дослідженю текста, автор подає в 1-й частині своєї праці короткий огляд спостережень і гадок попередніх дослідників, свої замітки про релігійні рухи на „полуднево-західній“ Руси XVI в. і їх відношенє до появи перекладів св. письма на українську і білоруську мови; до передступних інформацій 1-ї частини належить також докладно зроблений опис рукописа, відомости та власні гадки про час і місце владженя перекладу, про особу перекладчика. В результаті автор приходить до висновку, що працю В. Негалевського треба признати перекладом, а не „списком“ (як неслухно охарактеризував її П. Владіміров) і що слова Житецького: „польскій текстъ почти дословно переданъ русекими буквами... фразеологія.. вся почти оставлена польская“ („Очеркъ лит. ист. малор. нарѣчія XVII—XVIII вв.“, 1899, ст. 2) — вірні лише що-до окремих уступів переклада, а не його цілости.

Другу частину праці автор присвячує вже виключно розглядови

¹⁾ М. и. прохати, солоха, пелехи, патрохи, тріщати, счезнути, черешня, чуприна, криниця, друг, дужвй, недолиха, веретязь, обшир, нищити, швидко.

і дослідови мови перекладу, лише побіжно зупиняючи ся на загальних прикметах перекладів св. письма на людову „руську“ мову (тут автор, як вводить і перед тим все плутає нещасливі терміни „русский“ — „руський“ та „русский“), а також трохи докладнійше — на палеографічних прикметах рукописа. Євангеліє в перекладі В. Негалевського автор узнає — „пам'ятником тої старої західно-руської мови, яка на протязі ряду століть (XIV, XV, особливо XVI вв.) була „органомъ умственной, нравственной и политической жизни народа въ великомъ княжествѣ Литовскомъ“ (проф. Карскій — „Что такое древнее западнорусское нарѣчіе“, стор. 6), яка особливо процвітала в канцеляріях литовських князів, якою написані так зв. литовські літописи, статути 1529, 1566 і 1588 рр. і цілий ряд державних грамот і актів...“ Впливи польської мови на текст переклада, по думці автора, дуже значні: „менше відбили ся вони на орфографії, фонетичі і морфології і дуже значно на синтаксї і лексиці“; щож до елементів церковно-славянської мови, то автор гадає, що вони — майже непомітні, — рукопис майже вільний від них.

На нашу думку — як окремі твердження про участь українського елементу в мові переклада, так і загальні висновки автора потребують уважної перевірки: означеня понятя — „західно-руська“ літературна і актова мова ще й досі доволі невиразні і неясні; таким лишається ся понятя про сю мову і у нашого автора; без сумніву дослідники її за мало уважлядniająть прикмети і особливости західно-українських діалектів.

В кінці розвідки додана частина тексту рукописа (а саме — передмова, приписки Негалевського і інших осіб та відривки з євангелістів Матфея, Марка, Луки і Іоана). *О. Назарійє.*

Н. А. Смирновъ — Западное вліяніє на рускій языкъ въ Иетровскую эпоху. I. Опредѣленіє путей, которыми въ II. в. шли заимствованія изъ зап.-европ. языковъ. II. Словарь иностранныхъ словъ, вошедшихъ въ русс. яз. въ эпоху II. в., С-Птб. 1910 (Сборникъ отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ т. 88, № 2) 1 л. + 399 ст.

До порушеного тут питання в в.-рус. науці ще дуже мало праць. Крім акад. Соболевского „Западное вліяніє на русс. литературу XV—XVII в.“ Спб. 1899 і отсеї спеціальної більше годі пайти на дану тему, бо робота проф. Е. Будде: „Очеркъ истории современнаго литерат. русскаго языка XVII—XIX в.“ присвячена переважно історичній граматиці нинішнього літерат. в. рус. языка в його славянській основі, без огляду західноєвропейських впливів. Їх одначе годі внакше досліджувати, як епохами. До XV-го в. їх зовсім не багато і вони в значній мірі книжно-цер-

оквного походження. Від XV в. їх чим раз більше, вже й не книжного походження, бо московське государство зносить ся все більше і живіше в західно-європейськими дворами, послами, купцями, будівничими, малярами, подорожними, вояками, пушкарями, лікарями... „німцями, свѣями, фрягами... и со всякихъ иныхъ дѣлъ хитрыми и мудрыми людьми“ — і від усіх їх позиставляє у себе, на всіх полях свого культурного життя, по непомногу чужозачиниц, поки воно само не виступило на загальносвітову політичну арену як „россійская імперія“. Вже в XVII в. в Москві послуговались часто — в домах багатих бояр, що світа не боялись — польською мовою і латинською; вживали її і на государевім дворі в Кремлі. Ся особливша любов багатших і знатніших до чужої мови замітна і за часів Петра — до німецької, французької, польської, а з 2-ої пол. XVIII в. виразно переходить в гальоманію. Після Петра В. ледви Ломоносов положив свою граматику яку таку таму дальшому прованю літературної в.-рус. мови, а після Катерини В. розбив раз на все всяку варварську гальоманію у в.-рус. літерат. мові Пушкіна. Покажемо на фактах границі варварства в гальоманії князя Куракіна, сучасника Петра В., з архиву якого автор черпає дуже багато. Ми виберемо з него тільки яркіші приміри: „сдѣланы салдаты отъ деревень за оброки своею паежоу альбо уѣзду“; розуміть ся, що в деяких „паежах“ (= іт. paese = країна) буває „арія (воздух) субтильная и здоровая“; а хто бував в багатьох „паежах“ сей міг у всім своїм „віажѣ“ писати „особливую книгу, которая названа віаже“, а з того всего складеть ся „моей выты (vita) описаніє“, чим „долженствоваль бы себѣ придать глорію“, особливо коли хто „отримаеть викроію“, якої в нинішні часи хоче найбільше „сподѣваться жанѣ (les gens) пѣмецкій“, „но здѣсь, мой государь, повѣрь, не будетъ такъ пенетрять“ (= фр. pénétrer) какъ в Гагѣ, бо тільки „голландцы къ форестерамъ (іт. forestiere) грабительны“, може за те, що на їх вулицях „плевирь (фр. plaisir) и гулянье людямъ великое“, а може через те, що вони „чрезъ марьяжѣ“ своєї княгині „взяли повоірѣ (фр. pouvoir) и вѣхъ другихъ затесняють“, хоч „политесь“ (фр. politesse — віжливість) сего не позволяє, але очевидно, хто „уживаетъ“ хоч не великій але „пропре“ (фр. progre = чистий) дім і садок і „тримаєть“ инші добрі „речи“ (= вещи), той може і „презъ“ море жіст поставити та на полях „пердрій и летающихъ фезановъ“ (фр. perdrix, куропатва) стріляти і „сей оувражѣ въ пользау своего отечества“ писати.

На щасте всякої народної мови сего рода варваризми не заховали ся ніде, погибаючи враг з їх авторами. Примірів тому маємо досить на історії всіх мертвих штучно зложених „літературно-учених“ мов середніх

і нових віків. Тому рахуємо ся з ними в історії якої небудь мови більше як з культурно-історичними курйозами, що освіжать нас здоровим сміхом; поминати їх одначе в історії мови ніяк. Запозиченя з західно-європейських мов ділить автор відповідно до предметів і походження.

Отже адміністративні понятя означують ся латино-німецькими словами через посередництво Польщі: апелляція = Apellation, аудієнція = Audiens, інструкція = Instruction, ...авторизовати = autorisieren, autoryzować, адресовати — adressieren, adresować.. Номенклатура морського діла вся англійського і голландського походження, а воєнна франко-німецька з домішкою польського впливу. А що Петро В. дбав і про науку, тож і історія, і математика, і медицина, і астрономія — всі вони дали через переклади ряд нових незвісних до них великорусу слів і понять. З виїмком морської термінології, а в часті і воєнної — всі інші не прийнялись. Не прийнялись і ті особливі польонізми, яких уживав Петро В. в своїх письмах (п. П. В.) або в собранію законів (П. С. З.). І так у Петра В. стрічаємо слова: валный (= всеобщій, главный), вербованіє, веска (= wioska), дигитарь (= достойник), зашрублівати, звичайний, згодний, кривний, бурляничек (= -дець), лавник (= засѣдатель в судѣ), належитно, о обраніи короля себѣ имѣть елекцію, пактъ, прешкода, -ить, сукуръ (= подкрѣпленіє); а в Полном Собраніи Законов: гарнецъ, гонтъ (= дрань), декларація, -овати, деликатный, курапты (monnaie courante), куратор Академіи, кухмистер (= поварь), манифестовати (= объявлять), муштровати (= учить), ознайменати (= объявлять), пленипотенція (= полномочіє), штрафовати безъ фергерунга, чинити фергеръ (= Verhör), шинокъ, шинкаръ, шинковать, юстиція. Всі ті слова — як появились, так і пропали для в.-рус. літературної мови. Ще більше яркі польонізми вводили Українці, б. вихованки кївської Академії, Прокопович і його сучасники в Духовнім регламенті і в Правдѣ воли монаршей: будовати (Прок.), грозба, дп-кастерія (ДР), докладно (Пр.), домовство Пр, забобони Пр., забраняти (= заперещати), замахъ (ДР), запомнитъ (= забытъ), казнодѣй ДР, куражъ (= смѣлость) Пр., мизерный (= бѣдный), натура (= природа), окаія (= случай) ДР, омылка, омылиться (= ошибка) Пр., подступ Пр., старожитный (= древній), сукцесор (Прж.), ухронный (= пазѣ-жимый) Пр. Приймаючи під розвагу, що в.-рус. мова писань С. Полцкого, Д. Ростовського, С. Яворського, Прокоповича і Лопатенського — все такі в синтактично-словарній основі — українська, ми зрозуміємо степенъ їх впливу на розвиій в.-рус. літературної, а в часті і української мови. Вплив сей був очевидно петрівський, коли опісля вже більше ніхто не повторив сих польонізмів в в.-рус. літературній мові.

Праця написана на підставі 29-и видань петровської доби, що обіймають всі важніші прояви культурного життя епохи. *І. Свенціцький.*

Проф. Н. К. Грунскій — Очерки по исторіи разработки синтаксиса славянскихъ языковъ (Ученыя Записки Имп. Юрьевскаго Унив. 1911, № 11, 12, ст. 1—340).

Автор вияснює нерівну стійкість синтактичних праць над славянськими мовами Мікльоніча, Ягіча та Вондрака, подає їх жерела й методи та проводить паралелі з дослідями Потєбні. При тім нераз зупиняєть ся увага автора на поодиноких виясненнях різних фактів мови та пробах їх красшого вияснення. В огляді наукових і педагогічних граматичних російських праць від часу появи праць Потєбні означає автор їх значінне, досліджує їх відношенне до праць попередників, а спеціально Потєбні, та задержуєть ся також на поодиноких питаннях, що були предметом спеціальної уваги дослідників. Більшість праць нового часу характеризує бажанне увійти в глибшу аналізу синтактичного ладу мови, при чім дослідники опирають ся на фактах історично-порівняного характеру та беруть в основу чує мови, розумінне його теперішнього духа, отож підчеркнення психологічної основи при вивченню мови. Значінне психологічного моменту при вивченню мови, який може кинути багато світла й на минушину мови, дуже сильно підчеркнене в вступі до праці проф. Е. Ф. Будде „Основы синтаксиса русского языка“. В праці проф. Грунського згадуєть ся і про розвідку дра Макарушки про граматику Смотрицького, при чім відмінно від твердження дра Макарушки не видить проф. Грунскій так великого впливу граматики Меляхтона та Ляскаріса на синтаксу Смотрицького, а за те більший вплив на синтаксу Смотрицького граматики Альвара. *М. Возняк.*

Einführung in die vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen von A. Meillet. Vom Verfasser genehmigte und durchgesehene Übersetzung von Wilhelm Printz, Липськ—Берлін, В. Тайбнер, 1909. Стор. XVІІІ+330. Не залускаючи ся у докладне рефероване книжки, звертаю увагу на сей короткий підручник порівняної індогерманської граматики, якої потреба давно вже відчувала ся. Книжочка Мерінтера занадто маленька, а Бругманова Kurze Grammatik надавала ся більше до студійованя ніж на підручник для початкуючих. Що йно в 1903 році вийшов перший такий підручник А. Меїє, що дочекав ся в 1907 р. другого виданя. Звідси й зроблено переклад німецького виданя з деякими доповненнями і поправками. Вступ Меїє надаєть ся дуже добре на підручник для початкуючих, яким Бругман робить трудности. Автор стараєть ся не оперувати гіпотезами і подавати самі доказані появи. В девяти розділах обговорює автор методику порівняного лінгвістичного, відносини і характер поодиноких індогерманських мов (між тим

і славянських), звучно, наголос, науку про форми, дієслово, імя, речення, науку про творення слів та історію порівняного явкознавства. Важний теж на кінці показник головних підручників і праць, які потрібні для студіювання індогерманських мов.

W Frhr. v. d. Osten-Sacken — Die Bedeutungssphäre der Eigenschaftsabstrakta auf slav. *oba*. (Indogermanische Forschungen 1911, XXVIII, стор. 416—424). Автор вказує на те, що ми ще дуже мало знаємо про розширене деяких важних наростків, і займається докладніше одним з них -оба, що уживаєся на означення відірваних понять, утворених з прикметникових пнів. Наросток -оба правдоподібно новішого походження, хоч до цього можна би вважати і ц.-слав. *вълоба*; його подибуємо спорадично в усіх славянських мовах, а загально в словінській мові. Характеристично, що майже усі слова з тим наростком означають щось поганого, неприємного, недостаточного, що достойне догани або має прикмету чогось грубого, важкого і нужденного. Автор доводить це прикладами з російської, української, сербської, болгарської, польської, чеської, лужицької і словінської мови. З українських слів належать тут худоба (від прикм. худь), хвороба (від прикм. хворь), жалоба (від прикм. жалкий), білоба, шаноба і гоноба (від прикм. ганобний). Остатнє слово, неясне що до походження, але безперечно старе; шаноба (від шанувати) опираєся на сер.-гор.-нім. *schöpen* і дісталося мабуть до нас з чеського без огляду на форми шанобний, шанівний, шанівний.

Karl Löwe — Die Adjektivsuffixe im Dakorumänischen (17 und 18 Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache. Липець 1911, стор. 1—110). Ціль праці прояснити початок і значіння прикметникових наростків, а при тім розслідувати, котрі наростки запозичені у сусідніх народів. Автор наводить румунські слова і їх чужі форми, сортуючи свій показник відповідно до наростків, яких походження розсліджується на вступі. Із зіставлення дуже релефно відбиваються чужі впливи, а особливо вплив болгарської мови.

G. Iljinskij — Altkirchenslavisch *vъpiti* „schreien“ (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf d. Gebiete d. indogermanischen Sprachen. N. F. XLIII, Göttingen, 1910, стор. 177—184). Ц. слав. *vъpiti* уважалося від довшого часу чужою позичкою в Германського. Мікльосіч видів його жерело в гот. *vorjan* і ст.-гор.-нім. *wuofan* (Lexicon palaeoslov. 2 вид. 100, Fremdwörter in d. slav. Sprachen 1867, стор. 65 і Etymolog. Wörterbuch 1886, стор. 396), так само і звисний фільольот Шмідт в статі про гот. *vorija* (Kuhn Zeit-

sch. 1873, XXI, стор. 283—286). За запозиченем промовляв також Вондрак в *Vergleichende Grammatik* (II, стор. 209) і *Altkirchenslawische Grammatik* (стор. 231), пригадуючи форми *waffian* = галасувати і *vorjan* = голосно кликати. Ілієвський виступає проти дотеперішних поглядів і доказує неможливість позички з готського (бо тоді дістали-б ми форми **vuriti* і **uriti*), а далі, опираючись на складених формах в'язънити замість сподіваної в'язъпити, приймає за первісну форму слова в праславянському не в'язънити, лише **ъпити*, що складається з двох корінів **ъ* і **пн*. Для управдоподібнення своєї гадки наводить автор далі приклади слів, що повстали через сполучення або комбінацію обох згаданих корінів.

G. Iljinskij — *Aksl. ješa 'utinam'* (*Indogermanische Forschungen* 1911, XXVIII, стор. 202—203). Автор не годиться на дотеперішні етимології Вондрака (з *ašut*, ашоуть, *Vrgl. Gram.* II, 302) і Бернекера (з приім. е + заім. ша, *Et. Wb.* 206) і уважає форму *ješа* окріпшим оптативом від *ješь*.

A. Leskien — *Über kirchenslavisches (altrussisches) serša „Hornis“* (*Indogermanische Forschungen*, 1911, XXVIII, ст. 137—138). З нагоди замітки Зубатого в *Rocznik'у Slawistyczn'im* (II, 4), що в слов'янських н-ннях побіч званих форм на -*нь* і -*ень* (камы, камень) виступає також форма на -*а* = ідг. -*о* в староруському слові *серша*, доказує автор, що це слово дуже і дуже сумнівної вартості і не має доказової сили. Його наводить Мікльосіч тільки як *ἀπαξ λεγόμενον* з Пандектів Антіоха, де воно дісталося як гльоса до слова *трутъ*. Через те, що не стрічаємо ніде ніде, треба прийняти його випадковий характер та припустити помилку в переписуванню скороченої гльосованої форми *сьршень*.

St. Mladenow — *Zur slavischen Wortforschung* (*Archiv für slavische Philologie* XXXIII, 1911, стор. 7—19). 1. Slav. *čuma* „Pest“. Слово *чума* виводив Мікльосіч з турецького. Бернекер, хоч не годився з тим, не подав нічого певного. Автор виводить слово *чума* з індг. **geu-*, що через **kju* **сју* дало *сју* і подає його первісне значіння подібно як і в грецькому *κῆμα* = щось склепленого, спучлого, боляк. — 2. Slav. *grab(r)ъ* „Hagebuche“. Корінь слова в праслав. **gra-*, що можливо повстало з **ger-* : **gor-*. — 3. Slav. *дчъть* „Wald, Gebüsch, Strauch“. 4. Bulg. *grēzdej*. 5. Slav. „*lěkъ*“ „Arznei, Heil, mittel“. Слово *лѣкъ* не конче мусить походити з германського, а посвоячене з кельт. і опираєся на ідогерм. формі **legos*. 6. Serb. u. bulg. *storaпъ* „Hausherr“.

W. Schulze — *Lit. czéczkà* (*Zeitschrift für vergleichende*

Sprachforschung. N. F. XLIII. Göttingen 1910, стор. 252). Слав. *šiška*, укр. *шишка* перейшло у всілякі мови з більшими або меншими змінами. В литовській мові переховало ся в формі *szėczka*.

Frank Fischer — *Lehnwörter des altwestnordischen* (Palaestra 1909, ч. 85). Дещо і для славянського фільолога та для дослідників славянсько-германських язикових позичок. Деякі доповнення й замітки подані в рецензії В. Kahle в *Literaturblatt für germanische Philologie* (1910, стор. 359).

N. von Wijk — *Germanische Etymologien* (Indogermanische Forschungen 1911, XXVІІІ, стор. 121—133). Між иншим у 20 ім розділі подані і обговорені германські слова, споріднені в славянським бредом (прим. бредня).

St. Romansky — *Vorbă und voroavă* (Jahresberichte des Instituts für rumänische Sprache XIII, 1908, стор. 106). Оба слова, як докажує автор, славянського походження: перше, запозичене з болгарського, а друге з українського. Румунське *vorovavă* (= розмова, галаслива мова) повстало з українського говорити при помочи перетавки **hovovoresc* або **vovovoresc vorovesc*.

J. M. Stowasser — *Amulet* (Wiener Studien 1910, том XXXII, стор. 159—160). До тепер не звісне походжене слова амулет. Учені виводили його з арабського або з латинського *anioliri*. Автор виступає з новим поглядом, що амулет належало-б скорше виводити з латинського (*h*) *āmulus* = *Häckchen*, причім окінчене *ētum* означало-б бути чимось заосмотреним, (*h*) *āmulētum* можна би проте передати словами „предмет заосмотрений в гачок“.

В. А. Барановскі — *W sprawie słownika imion własnych* (Ziemia 1910, I, стор. 305—307). Автор подає уваги в справі збирання імен власних. Передовсім радить ділити назви по їх категоріям, далі звертає увагу на назви осіб від місцевостей і на узгляднюване попри штучні (польські) терміни також місцеві (приміром українські), а вкінці наводить кілька прикладів каталогу місцевостей в Східній Галичині на віір згаданих девідератів. Так обговорюють ся тут назви: Акрешори, Білогорще, Біндюга, Болшівці, Чев (-Дівиця), Дуба, Дубшана і Звенигород (Звняте, Звнятка, Звняг). З. К.

А. Бонкаловъ — *Нарѣчіе околици Рахова* (Мараж.) (Наука, 1911, ч. 1, 3—5). Відмічаємо сю етнографічно-язикову розвідочку про мараморощьських гуцулів не стільки для її вартости — скільки для рідкості такого роду робіт в угорсько-руських часописях. Зрештою, праця ся лише переклад частини мадярської брошури, повний титул

котрої такий: A Rahói kisorosz nyelvjárás leiró hangtana. Irta Bonkáló Sándor. Первісно ся праця появила ся в справозданню дендешської гімназії, де учителює автор її др. Олександр Бонкалів.

В. Гнатюк — Чи можливе тепер у нас уодноставлене літерат. мови й правопис? (Наша Школа, 1911, ч. II—III, ст. 61—65). На повисше питанє, поставлене в заголовку статі, відповідає д. Гнатюк позитивно й накликає суспільність, передовсім пресу, прийняти правопис, уживану в виданях наших наукових товариств — львівського й кївського.

І. Верхратський — Язикові замітки (Руслан, 1911, чч. 198—204). Д. Верхратський має добру звичку стежити за нашою біжучою мовою (по часописях головню) і на маргінесах відмічати те, що на його думку являєть ся неправильністю або чужим варваризмом. В результаті таких помічень повстала й згадана висше статя, в котрій по при деяких сумнівних увагах подибуємо і ряд вовсім слущних. *В. Д.*

Wilhelm Feldmann — Die deutsche Journalistensprache (Zeitschrift für deutsche Wortforschung XIII, 1911/1912, стор. 282—300). Статя важна і для нас, що на підставі літератури означає, коли які терміни увійшли в уживанє німецького днешникарства: значна їх частина уживаєть ся тепер і в нашій літературі, а особливо в термінології наших публіцистів, кнгарів і складачів. *З. К.*

Видання й статі, ширше обговорені в сїм томі:

Наукова хроніка.

N. Jorga — Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt, I—IV, 1908—11.

Преісторія, антропология, археология, історія штуки.

Отчетъ императорской археологической комиссіи за 1907 годъ, 1910.

K. Hadaczek — Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego, 1912.

Ю. Талько-Гринцевичъ — Опытъ физической характеристики Восточныхъ Славянъ, 1910.

L. Podlacha — Die göttliche Liturgie in den Wandmalereien der Bukowiner Klosterkirchen, 1910.

— Abendländische Einflüsse in den Wandmalereien den Griech.-orient. Kirchen in der Bukowina, 1911.

A. A. Бобринскій — Народныя русскія деревянныя издѣлія, 1910.

Історія суспільна і культурна.

- C. Рожнецкій — Къ исторіи Кіева и Днѣпра въ былевомъ эпосѣ, 1911.
 S. Kutrzeba — Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego, 1911.
 Scriptorum rerum polonicarum t. XXI, continet diaria et acta comitiorum Poloniae anni 1591—1592, 1911.
 L. Janowski — Uniwersytet charkowski w początkach swego istnienia (1805—1820), 1911.
 A. Fischel — Die Protokolle des Verfassungsausschusses über die Grundrechte, 1912.
 L. Sapieha — Wspomnienia (z lat od 1803 do 1863 r), 1912.

Л і т е р а т у р а.

- J. Czubek — Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie, 1912.
 С. Масловъ — Обзоръ рукописей библиотеки Императорскаго Университета св. Владимира, 1910.
 В. Адрианова — Матеріалы для исторіи цѣвъ на книги въ древней Руси XVI—XVIII вв., 1912.
 Ю. Яворскій — Пропашая западно-русская книга „Диалогъ о смерти“ 1629 г., 1912.
 М. Розановъ — Ж. Ж. Руссо и литературное движеніе конца XVIII и начала XIX в., 1912.
 Н. Котляревскій — Николай Васильевичъ Гоголь. 1829—1842, 1911.

М о в а.

- J. Baudoin de Courtenay — O „prawach głosowych“, 1910.
 В. А. Каминскій — Отчетъ о поѣздкѣ въ Волинское Полѣсье для изученія народныхъ говоровъ лѣтомъ 1910 г., 1911.
 А. Brückner — Etymologische Glossen, 1910.
 А. Назаревскій — Языкъ евангелія 1581 года въ переводѣ В. Негалева, 1911.
 Н. Смирновъ — Западное вліяніе на русскій языкъ въ Петровскую эпоху, 1910.
 Н. Грунскій — Очерки по исторіи разработки синтаксиса славянскихъ языковъ, 1910.

PUBLIKATIONEN

der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supiński-Gasse, 17

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Prof. Michael Hruševskýj, bis jetzt erschienen Bde I—XCVI (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 K., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filosofičnoj sekcii).
- Bd. I: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. I. (bis Anfang des XI Jahrh.) 7-50 Kr.
- Bd. II: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. II. (bis Mitte des XIII Jahrh.) 7-50 Kr.
- Bd. III—IV: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. III (bis zum J. 1340) 7-50 Kr.
- Bd. V: Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. 4 Kr.
- Bd. VI—VII: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. IV (bis zum J. 1569) 7-50 Kr.
- Bd. VIII—XI: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. V (Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.) 7-50 Kr.
- Bd. X—XI: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. VI (Oekonomie, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.) 7-50 Kr.
- Bd. XII—XIII: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. VII (Ukrainische Kosaken bis zum J. 1625) 8 Kr.
2. Ukrainisch-ruthenisches Archiv:
 - Bd. I: H. Švjencickij, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg 3 Kr.
 - Bd. II: Iv. Franko, Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomie Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. 4 Kr.
 - Bd. III: M. Tersakoveč, Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen im Galizien 1830—1840 5 Kr.
 - Bd. IV: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien im XVIII—XIX Jahrh. 3 Kr.
 - Bd. V: M. Voznjak, Philologische Schriften des Iv. Mohylnyckij 5 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 12 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekcii).

Ukrainische Bibliothek. Bd. I—VII.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk).

D. Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine.
- Bd. I: M. Hruševskýj, Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken von Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66 4 Kr.
- Bd. II: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565 4 Kr.

Ad. III: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564-5.

Bd. IV-V: St. Tomašivskýj, Galizische Akten aus den J. 1648-1649

Bd. VII: M. Hruševskýj, Lustrationen vom J. 1570

Bd. VIII: Iv. Krypjakovyč, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1513-1630

2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I

3. Kotljarevskýj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798.

4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine,

E. Statistische Kommission publiziert:

1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt 2 Bde

F. Juridische Kommission publiziert bis jetzt:

1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde

2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 9 Bde

3. Juridische Bibliothek, bis jetzt 4 Bde 2 u.

G. Die Ethnographische Kommission publiziert:

1. Ethnographische Sammlung (Etnografnyj Zbirnyk; bis jetzt erschienen 28 Bände.

2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie; bis jetzt erschienen 13 Bände.

H. Bibliographische Kommission publiziert:

Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 1 Bd.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre jetzt erschienen N. 1-40 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, N. 1 vorrätig.

НБ ПНУС

249198